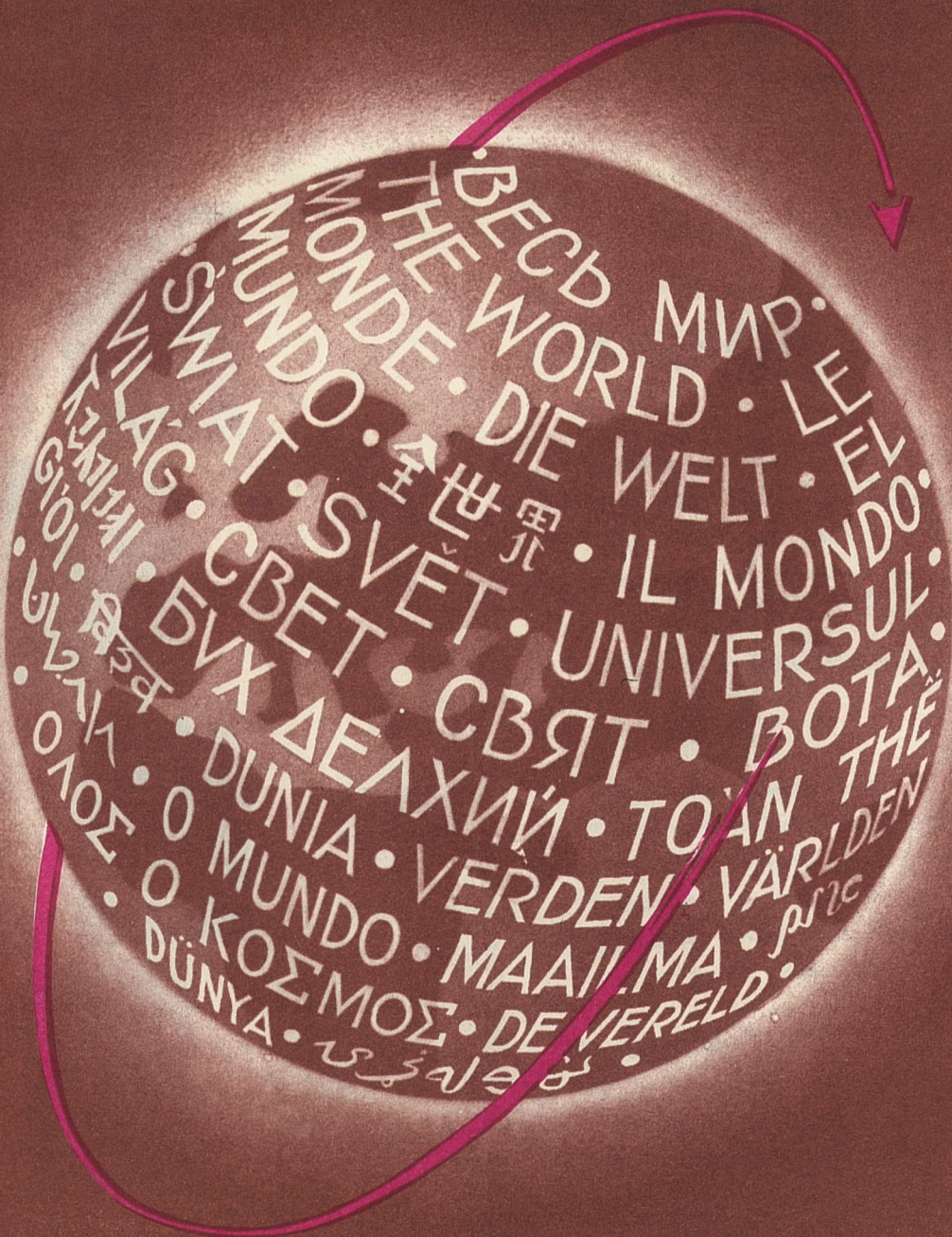
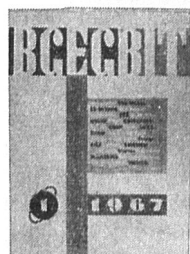
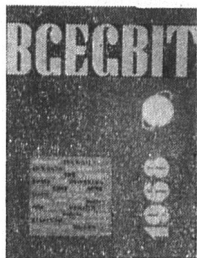
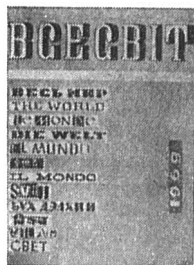

BOEGBIT

8 1970

№ 8

(146)

1970

СЕРПЕНЬ

**ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
МІСЯЧНИК**

**ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ**

Виходить з 1958 року

ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
КИЇВ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

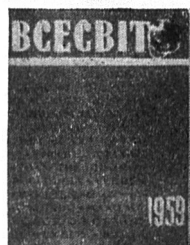
ДЖУЛІАН МЕЙФІЛД. Довга ніч. Повість.	3
Джуліан Мейфілд (США) — відомий негритянський письменник, кінодраматург і кіноактор.	
ЮЛІАН ПШИБОСЬ. Поезії.	58
ЙОАХІМ ШПЕХТ. Зустріч. Новела.	67
Йоахім Шпехт (НДР) — німецький письменник, автор кількох збірок оповідань та роману «Гнані».	
СІЛЬВАНО ЧЕККЕРІНІ. Каміння на всіх дорогах. Роман. (Закінчення).	75

СТАТТІ, НАРИСИ

Художня ленініана Монголії.	31
Г. ШЛЯПНИКОВ. Недовговічні міфи.	47
Л. КОРНЕЄВ. Служба агресії і терору.	114
І. МЛЕЧИНА. У конфлікті з суспільним механізмом.	124
О. БОРКІН, В. ГЕВОРГЯН. Американська чума.	134
Ол. ІВАНЕНКО. Муха на Перасі.	147

УКРАЇНА І СВІТ

СЕМЕН ПАНКО. Янош Арань українською мовою.	50
«Україна» — англійською мовою.	
Друг болгарської літератури.	

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

АЛОЙЗИ ТВАРДЕЦЬКИЙ. Школа яничарів.	156
Н. ЯКОВЛЕВА. Літопис боротьби.	158
Сталеве серце республіки.	34
ВАЛЕНТИН ЄРЕМЕНКО. Янки на берегах Чао-Прайя.	38
Позбавлені дитинства.	43
МИКОЛА ЛОПАТА. Острів тривог і надій.	53
Я. ВАЛАХ. Фабриканти смерті.	70
По шляху гітлерівців.	112
«Червоний пояс» Сант-Яго.	121
Світло й тіні футурології.	150
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	130
ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ	152
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	30, 74, 111, 113

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький.**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, В. М. Дмитрук, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор **М. Я. Коваленко.**

ДОВГА НІЧ

Малюнки І. Толкачова

ПОВІСТЬ

«Агве Арройо з мушлею в руці,
Захисти дітей своїх, подбай про малю-
літніх...»

Водуїстська молитва гаїтян-
ському богові моря Агве.

1

Електрична лампочка в під'їзді давно перегоріла. Мешканці часом подумували, що не завадило б укрутити нову, та все якось руки не доходили. А старий п'яничка-двірник лінувався зайвий раз піднятися сходами. Ось чому на площадці п'ятого поверху цього будинку в Гарлемі було зовсім темно. Але запахи й звуки, що долинали звідусіль, свідчили про те, що поряд — життя. За невидимими дверима чулися чийсь голоси, без угаву бубоніли радіоприймачі й телевізори. Повітря в коридорі було затхле, задушливе, і лише зрідка гострий запах смаженої свинини з перцем перебивав той важкий дух. Поступово очі звикали до темряви й починали дещо розрізняти: вогкі стіни і в них важкі дубові двері, порізані старечими зморшками-тріщинами, в яких темнів бруд. Двері стояли вряд, як стомлені вартіві на нічній вахті.

В кінці коридора містилася квартира з двох маленьких кімнат. Гарячого суботнього дня десятирічний Лейтенант Фредерік Браун лежав на ліжку й читав комікс про Надлюдину. Він чекав, коли повернеться додому мама, що працювала в пральні. Вона залишила його доглядати братика і маленьку сестру, і поки вона не прийде, він не може покинути пост.

Фред був дійсний член клубу Команчів, наймогутнішого в усій окрузі. Хлопчаки кликали Фреда не інакше як Стілі, себто «сталевий», бо він навіть не писнув, коли його мордували, перш ніж прийняти до загону. Йому треба було пройти крізь стрій, і він сказав собі: нізачо не заплачу! Хлопці в клубі старші за нього, здоровані з важкими кулаками, але Фред зціпив зуби й біг уперед. Хтось підставив ногу, і Фред так гепнувся, що обдер обличчя й руки, роз'юшив носа. Проте він не заплакав — навіть рота не розкрив. Зібрався на силу, підвівся і знову побіг, незважаючи на вискалені зуби, погрози й перекошені обличчя хлопчаків, що били його. Він знав, що найстрашніше позаду, що він уже витримав іспит. Потім Дробовик, вождь Команчів (той самий, що підставив ногу), дав йому прізвисько Стілі і призначив лейтенантом у молодше відділення, куди входили хлопчаки до тринадцяти років. Стілі дуже пишався званням. Іншим новобранцям дісталися тільки сержантські лички. Тепер ніхто із Фредових однолітків не наважувався сперечатися з ним. І навіть старші намагалися не зачіпати його.

Шкіра у Фреда зовсім чорна. Як на свої десять років він досить високий, от тільки худющий. У бійках більше покладається на кулаки, бо легший за інших хлопців, яким неважко покласти його на лопатки. Зате Стілі верткий і спритний. Він буквально осипає супротивника ударами, не даючи йому отямитись.

А ще вмів Стілі бігати. В цьому ніхто не міг з ним зрівнятися. Якщо до місця бійки

поспішала поліція, Стілі як вітром здувало, і навіть старші хлопці ледве встигали за ним. Бігати для нього — сама втіха. Коли він бував не в гуморі, або просто злився, то зривався з місця, і чорні коліна його миготіли в повітрі, а підшви майже не торкалися землі. Він часто бігав просто так, знічев'я. Мчав без мети, до знемоги. Коли вибивався з сили, уповільнював біг і переходив на крок. На душі після цього ставало краще, дихалося вільніше...

Нараз Фред сів на ліжку й закричав:

— Злізь із вікна!

Його п'ятирічний брат Роббі, самовпевнений і впертий хлопчисько, любив гратися на підвіконні, поряд з пожежними сходами. А Лейтенантові ж належить стежити за порядком. Коли він звертався до Роббі, голос його звучав уривчасто й різко. Роббі, однак, не квапився виконувати наказ, і Стілі метнувся до вікна, схопив брата за штанці й потягнув у кімнату. Таке безцеремонне поводження обурило Роббі. Він замахнувся на брата кулачком. Стілі зневажливо штурхнув його, і той сів на підлогу, широко розставивши ноги, й залементував. Прокинулася одnorічна Керол Енн. Вона сіла в ліжечку і з переляку заплакала. Крики дітей нагадували дует сирен повітряної тривоги.

— Заткніть пельки! — звелів Стілі, та вони заревли ще голосніше. Тоді Стілі підійшов до яскраво-жовтого ліжечка, купленого за безцінь під час розпродажу в магазині Армії спасіння, і взяв сестру на руки. «Вона ще дитина, — думав Стілі, — не навчилася поважати начальство». Він любив Керол Енн і, колихаючи, казав їй це, цілував дівчинку в щічки, рученята, долоньки. Вона перестала плакати, усміхнулася й почала гратися його вухами. Роббі тим часом задивився на двох волохатих синювато-чорних мух, що залетіли в одчинене вікно. Вони дзижчали над каструлями, що стояли на плиті. Роббі не любив мух. Скрутивши старий журнал, він вимахував ним і люто сопів. Стілі поклав Керол Енн на ліжко і, повернувшись на своє місце, знову розгорнув комікс.

Він мріяв стати ватажком. Батько розповідав Стілі про Туссена-Лувертьюра, негра з острова Гаїті, який підняв повстання проти Наполеона і визволив рабів. Ще розповідав батько про Дугласа, — це на його честь Стілі назвали Фредеріком. Народився Дуглас в Америці, він також був рабом, але, подолавши безліч перешкод, став великим вождем свого народу. Цього прагнув і Стілі. Він буде терплячий і мужній, життя не пошкодує, а свого доб'ється.

Але ще більше, ніж Туссен і Фредерік Дуглас, йому подобалися два інші герої — Надлюдина і Дейві Крокетт. Щоправда, у

Туссена і Фредеріка Дугласа та перевага, що вони були негри, але про них мало хто чув. Зате Надлюдину і Дейві Крокетта знає кожний. І якщо перед початком гри вигукнеш: «Цур — я Надлюдина!» або «Цур — я Дейві Крокетт», то не почувеш у відповідь: «А хто це?»

Хлопчик мрійно потягнувся в ліжку — і ось він уже не Стілі, а Надлюдина, перший на землі силач. Він перевертає кам'яні брили, бігає так, що навіть куля не наздожене, його гострий погляд сягає крізь стіни. А головне, Надлюдина вміє літати не згірш за реактивного винищувача, навіть іще швидше. Якби почалася війна, він збивав би літаки голіруч. А поки що він кружляє над Гарлемом, пікірує на ворогів і змушує їх тікати. За якусь мить він розправився з Чорними Круками із Сто двадцять третьої вулиці, запеклими ворогами Команців. Потім, набравши швидкості, летить на схід, у напрямі Сто восьмої вулиці на Медісон-авеню, де живуть пуерто-ріканські хлопчачки. Удар — і немає більше загону Конкістадорів. Тепер на південь, до Йорквілла, там збираються білі. Він покидав Соколі і Месників у воді Іст-Рівер і радісно спостерігав, як вони пускають бульбашки...

Стілі зітхнув. Якби й справді він був Надлюдина, то насамперед розшукав би в Гарлемі батька. Він літав би вздовж вулиць, поки не побачив би його, підхопив би на руки й полинув за хмари. Він сказав би батькові, що хоч мама на нього сердиться, вона, певно, дозволить йому повернутися. І ще Стілі поставив би батькові запитання, яке давно мучить його і на яке може відповісти тільки батько...

Лясь!

Важкий потиличник скинув його з ліжка на підлогу.

Лясь!

Це вже по щоках, біль озвався в усьому тілі, перед очима попливли червоні й жовті плями. Він притиснувся до стіни, затулив обличчя руками, гадаючи, що це ще не кінець. Йому було дуже боляче, але ж він зарікся плакати.

— Прокляття! Казала ж тобі, очей з них не зводи! Не можна нічого доручити. Знову хлоп'я на вікні!

Це повернулася мама. Розчепіривши пальці, він глянув на її обличчя. Глибокі карі очі дивилися на Стілі з осудом, губи стулилися у вузьку смужечку. Він швидко одвів погляд і побачив, що Роббі спокійнісінько грається на пожежних сходах: гомін вулиці заглушив мамин крик. Мей Браун перехилилася у вікно і схопила його за штанці. Він опирався, поки не побачив, що це мама. Вона затягла його в кімнату, опустила на підлогу.

— Скільки казати тобі, щоб ти туди не лазив? Га?

Губи Роббі беззвучно ворухнулися.

Лясь!

Роббі спробував видертися, але Мей Браун тримала його міцно.

— Ти будеш слухатися?

Роббі закивав головою і хотів сказати щось, але від страху йому одібрало голос.

Лясь!

Вона пустила його, Роббі гепнувся на підлогу й голосно заверещав. Жалібний, протягливий плач дедалі голоснішав. У Стілі залящало у вухах, але болю він уже не відчував. Жаль, що не можна заплакати, як Роббі, — щоб не пекло у грудях. Маму наче накрутили, вона так і сипала погрозами. Звичайно у неї м'яка південна вимова, їй не личить сердитися.

— Бовдури нещасні! Час уже й за розум братися. Надриваєшся, щоб їх прогледувати, а їм хоч би що, наче малі діти! Ухнюпився в книжку, і хай хоч пожежа — не побачить! А тебе, Роббі, ще раз побачу на підвіконні, то так відлупцюю, що сидіти не зможеш. Заспокойся, Керол Енн, — сказала вона вже лагідніше, пригортаючи дівчинку до грудей, — мама любить своє малюшко. Так-так-так!

Потім глянула на Роббі, що все ще сидів на підлозі й голосив.

— Годі репетувати, Роббі! Тільки поліз ще до вікна, то матимеш не таке... Нічого-нічого з вас не вийде, у батька вдалися! Не будете слухатися — душу вийму! Роббі, даю дві секунди, щоб ти замовк. Раз, два...

Хлопчик слухняно перестав плакати. Мей заходила коло Керол Енн. Стілі подумав, що тоді, з батьком, усе в домі було інакше. Мей і Поль іноді сварилися, зате й сміялися часто. Мама була добра й лагідна, не лаялася й не біла за кожну дрібницю. І їли вони досхочу. Повертаючись з роботи, батьки приносили всякі ласощі. Після вечері батько лягав на кушетку й починалися розповіді про славетних негрів. А розповідати він таки вмів. Стілі дуже любив ці дивовижні історії.

— Фредеріку, приготуй дитині молоко, — звеліла мама, навіть не глянувши в його бік. Вона називала його повним ім'ям, тільки коли сердилася, а звичайно просто Фредом. Він говорив їй про своє нове ім'я, але мама на те не зважала. Біля раковини на стінці висіли три дерев'яні полиці, запнуті жовтою тканиною. Тут зберігалися харчі. Діставши паперовий пакет, Стілі обережно відсипав з нього у пляшку порошок, долив води з крана, натягнув на шийку соску й поколотив пляшку.

— Гріти треба, мамо?

— Не треба, неси так.

Потім він сів на краєчок ліжка і втупив погляд у відчинене вікно. Далеко-далеко, високо над містом висіли сірі пухнасті хмари. Йому здавалося, що крізь серпанкову завісу він бачить тисячі дахів. Відкинувшись на подушку, він розглядав стелю. Останнім часом Стілі часто думав про те, як жили вони раніше, пригадував найменші подробиці. Він пам'ятав навіть те, що було дуже давно, задовго до народження Керол Енн. Досить було заплющити очі — і він виразно бачив батькове обличчя. Наче це було тільки вчора. Шкіра у Поля Брауна була світліша, ніж у Мей, кольором нагадувала вино. Батько був стрункий і жвавий, завжди мав наготові жарт, загадку або якусь історію, найчастіше про негрів, яким пощастило в житті. Коли він розповідав, то вимахував руками, ніби малював щось у повітрі. А іноді так захоплювався, що, скочившись з кушетки, ставав посеред кімнати й шалено жестикулював, ніби вуличний промовець. Стілі був певний, що його батько — найкраща в світі людина.

— Слухай, хлопче, — казав він Стілі. — Знаєш, як тобі пощастило?

Стілі не одразу здогадувався, що мав на увазі батько. Поль тим часом ставав, як боксер, робив несподівано випад і вів далі:

— Ти найщасливіший хлопець, бо...

Бо твоя мати красуня,

Бо твій батько багач!

Тут Стілі починав розуміти, навіщо батько почав цю розмову — йому хотілося співати.

— Що ж, я й справді вродлива, — погоджувалася Мей Браун, — але де ж твоє багатство, Полі?

— Гроші псують людей, сама знаєш, — відповідав батько, — а я тебе люблю і не хочу, щоб ти зіпсувалася. Тому й заробляю мало. Правильно, Фреде? — Хлопчик кивав головою, хоч і не розумів жарту. Поль радісно сміявся і примовляв: — Оце так хлопець!

І серце у Стілі підстрибувало. Мабуть, тому, що батько був такий веселий, мало не співав.

Але за мить Поль серйознішав:

— Незабаром одержу диплом, знайду пристойну роботу, таке життя почнеться — ось побачите!

Диплом! Батьки цього не показували, але Стілі знав, з яким нетерпінням вони чекають того диплома. Батько працював пакувальником на швейній фабриці. Стілі добре пам'ятав, як він приходив з роботи, на швидку ковтав вечерю і біг, щоб встигнути на поїзд, — коледж містився у Брукліні.

Хоч Стілі був зовсім маленький, він також вірив, що коли батько одержить диплом, справді розпочнеться нове життя.

В день випускного екзамену батьки залишили його вдома з Роббі. Коли Мей і Поль повернулися, Стілі попросив, щоб йому показали диплом, і був прикро вражений, коли почув, що його надішлють поштою. Виходить, увесь цей час вони чекали того, що може принести звичайний листonosha!

Всупереч усім сподіванням, їхнє життя не змінилося. Вони й далі мешкали в двох тісних кімнатках, їли те саме, що й раніш. Стілі думав, що вони переїдуть у нову квартиру або навіть куплять будиночок. Але Поль раптом надумав учитися на адвоката, а на це потрібно було ще кілька років. Батьки довго сперечалися. Мей говорила, що Полеві час подбати про сім'ю, годі вже їм бідувати. Якщо в тебе дружина і троє дітей, ти не можеш дозволити собі такої розкоші. А крім того,— додавала Мей, розпалившись,— не такий він уже геній, за якого себе вважає, скільки разів за останні два роки провалювався на екзаменах. З дипломом коледжу можна знайти пристойну роботу. Він не має права через свою примху прирікати родину на нові злигодні. Ось що думала з цього приводу Мей. «І хто тільки вбив тобі в голову ці дурощі?» — скрушно вигукнула вона.

Але ж неграм потрібні адвокати, заперечував Поль Браун. Тільки ставши юристом, він зможе розкритись як особистість. Поль запевняв її, що він талановитіший, ніж їй здається, і доможеться свого. Та ба, Мей не здатна заглянути в майбутнє, взагалі далі свого носа нічого не бачить. Він хоче стати людиною, щоб діти могли пишатися ним. Вона не може зрозуміти, як це важливо. Але його ніщо не зупинить,— гарячував Поль. Мей погрожувала, що покине його, забере з собою дітей і примусить його утримувати їх. Тоді Поль признався, що вже вступив на курси і заплатив за навчання, отож усе зроблено. Мей зазнала поразки, і життя пішло, як і раніше. Стілі захоплювався батьком. Поль не кидав слів на вітер, умів наполягти на своєму.

Мей поклала Керол Енн у ліжечко і заходилась готувати вечерю.

— Піди до місіс Андерсон і довідайся, який номер виграв,— сказала вона Стілі.

Він одягнув яскраво-зелену куртку з чорним гербом Команчів. На спині хитромудрою в'яззю було вишито назву клубу. За куртки хлопчачи заплатили по сім доларів і дев'яносто вісім центів; Стілі важко працював десять субот підряд, щоб заробити їх. Зате тепер, хоч би яка була погода, він одягав куртку, куди б не йшов. Мамі дово-

дилося подовгу умовляти його розлучитися з курткою хоч на день, щоб випрати її. Він заробив ці гроші, всі до останнього цента, і має право носити куртку, коли забажає.

В коридорі було холоднувато й вогко. Десь поряд смажили курча — Стілі чув, як стріляє смалець на сковорідці. Ще з якихось дверей пахло вареною ріпою з солониною. Десь рум'янився в духовці маїсовий хліб. Запахи били в ніс, одразу захотілося їсти. Він зупинився біля дверей у кінці коридора й постукав. Ніхто не озвався. Він постукав знову. Одчинилося вічко, вузенька смужка світла повисла в темному коридорі.

— Хто тут? — спитав жіночий голос, грубий і непривітний. В кіно Стілі бачив, як люди розчиняють двері, не знаючи, хто за ними стоїть, але то в кіно, а в житті так не буває. Особливо бояться жінки, одразу ні-защо не відімкнуть.

— Це я, місіс Андерсон, Стілі, ваш сусіда по площадці.

— Хто-хто?

— Стілі — Фредерік Браун.

— А-а.

Двері розчинилися, і коридор залило бліде світло електричної лампочки, що горіла в передпокої. Жінка була гладка, з великими грудьми, шкіра жовтава. Спиною вона загородила лампочку, і обличчя її майже не було видно.

— Чого тобі, Фреде?

— Мама послала мене довідатись, як закінчилися верхогони.

— Перекажи їй: триста двадцять один,— і місіс Андерсон зачинила двері.

— Триста двадцять один? — перепитала мама.— Ти не жартуєш, хлопче?

Він покрутив головою і підтвердив, що місіс Андерсон назвала саме це число.

— Триста двадцять один,— прошепотіла мама, потім засміялася і простягла до Стілі руки. Він одсахнувся, бо подумав, що вона хоче вдарити, але відчув, що мама обіймає його.

— Дурнику, невже ти не розумієш? Я ж поставила на цей номер! — Вона поцілувала його, і він почервонів і збентежився.— Я виграла! — І мама одразу почала:

— Купимо тобі черевики. І Роббі також, йому ж через місяць до школи. І щось для Керол Енн.

Любов до мами, може, часом дрімала в ньому, але ніколи не засинала міцно. Тепер, побачивши мамине щастя, ця любов стрепенулася. Він знав, що відтоді, як пішов батько, вони ледве зводять кінці з кінцями. Коли б у мами було менше турбот, вона і з дітьми була б ласкавіша. Йому стало соромно за ті недобрі думки про матір, які останнім часом виникали у нього в голові,

особливо, коли йому перепало від неї. І він також обняв маму, боязко й незграбно.

— А собі, мамо? — спитав він. — Що ти купиш собі?

— Я маю тебе, Роббі, Керол Енн. Чого мені ще треба? — Вона підморгнула Стілі. — Ну, може, куплю пару панчіх або щось таке.

Вона сіла писати записку. Стілі знав, де живе місіс Морган. Він піде до неї, віддасть записку, і та відрахує йому двадцять сім доларів і дріб'язок.

— Руки з кишені не виймай, — повчала його Мей Браун, — міцно тримай гроші в кулаці, аж поки повернешся додому. Чуєш?

Він енергійно закивав головою. Лейтенант Стілі Браун ішов виконувати небезпечне завдання.

— Будь обережний, Фреде, і пам'ятай, що я сказала. Ніде і ні з ким не зупиняйся. — Коли він був уже в дверях, вона додала: — Як загубиш гроші, додому не вертайся!

— Не загублю, мамо, — пообіцяв Стілі. Королева щойно посвятила його в рицарі. Він дістав від уряду надтаємне завдання. Його життя поставлено на карту, та яке це має значення, адже від нього залежить доля всієї країни! Він побіг коридором, потім униз дерев'яними сходами, перестрибуючи одразу через три східці.

2

Стілі занурився в сірувато-буре марево Сто шістнадцятої вулиці. В цей надвечірній час ясно-біле світло враз мерхне, і все ніби повивається тінями ночі. Стілі йшов дуже швидко, майже біг, лавіруючи серед живих вузликів з чоловіків і жінок, що сперечалися біля прилавків на Паркавеню. Поїзд надземки розкраяв сутінки, що густішали, і застукотів колесами на північ, у бік Сто двадцять п'ятої вулиці та Бронксу. Стілі біг далі, його переслідували запахи смаженої риби, свинячих котлет, свіжої і кислої капусти. Уздовж Сто шістнадцятої вулиці, цокаючи гострими каблучками, поспішали додому робітничі, продавщиці, секретарки в дешевеньких сукнях. Маклери, механіки, торговці, кухарі, розсильні, поденники, чорнороби несли до своїх малесеньких помешкань конвертики гірчичного кольору, тижневу платню за важку працю. Ще не настав час дводоларових повій, і сутенерів, але деякі, немов голодні хижі птахи, вже нетерпляче кружляли під дверима барів. Для всіх цих людей — трударів і трутнів, чорних, коричневих, жовтих та білих — настав суботній вечір, вибухаючи нестримною люттю, даючи вихід затаєним пристрастям, поновлюючи збіднілі запаси

хиткої впевненості й танучої надії. Суботня ніч, немов церковна свічка, підноситься над містом раз на тиждень, спалахує червоним полум'ям і на ранок згасає, опадає після гострої чуттєвої насолоди.

Але, звичайно, нічого подібного не могло виникнути в уяві Стілі, десятилітнього чорного хлопчика, який умів перетворюватися в Надлюдину, у Фредеріка Дугласа, в Туссена-Лувертюра, в Дейві Крокетта, залишаючись при цьому самим собою, Лейтенантом молодшого відділення загону Команчів Брауном, що виконував надзвичайно відповідальне завдання. Він мчав Сто шістнадцятою вулицею, повз метушливих перехожих, не встигаючи розгледіти їхніх облич. На одному розі юрмилася ватага хлопців з його загону, вони помахали йому. Стілі відповів на вітання, але не зупинився.

— Хто там? — Слабкий, зляканий голос потріскував у коридорі, як стара грамофонна пластинка. Господиня припала до вічка, але нічого не побачила. Стілі відступив на крок од дверей, щоб потрапити в поле її зору.

— Це я, місіс Морган, Фред, син Мей Браун.

«Скільки років мине, — скрушно подумав він, — перш ніж усі запам'ятають моє нове ім'я!»

Жінка полегшено зітхнула, відсунула важкий сталевий засув, покрутила ключі в замках, угорі, вниз і ще третій, під дверною ручкою. Але двері прочинилися лише на кілька дюймів, бо був ще ланцюжок, нацеплений на гак у стіні. Стара дивилася крізь щілину на Стілі, обмацуючи очима все навколо. Двері знову зачинилися, господиня скинула ланцюжок і покликала:

— Заходь, Фреде, заходь, мій хлопчику. Боже, як ти вирісі!

То було типове житло старої жінки, чистеньке, але відразливе, з фотокартками померлих родичів на столах і стінках. Був тут і старий гобелен, що зображував трьох арабів за вечірньою молитвою та худого верблюда, і ліногравюра з Франкліном Рузвельтом, зелена від часу. Власниця підпільного тоталізатора була тендітна бабуса з жовтим обличчям і тиком у лівому оці. Коротке сиве волосся, завите в тузі кучері, підтримувала подерта чорна сіточка. Стілі з подивом дивився на химерне мереживо синіх вен, що випиналися на зів'ялій шиї і кістлявих руках. Він не міг одірвати від них очей, йому здавалося, що вони ось-ось тріснуть і з них бризне синя кров.

Стара навіть не глянула на записку, що її приніс Стілі. Незважаючи на блискучі математичні здібності, вона була неписьменна — власного імені не могла б прочита-

ти. Скарлюченою рукою вона залізла в корсет і дістала пачку паперових грошей. Квапливо відрахувавши папірці, вона вручила їх хлопцеві, випхнула його за двері і потім довго гриміла замками та засувами.

Він знову був Надлюдина. Двадцять сім доларів, що лежали в кишені, давали йому відчуття всемогутності, яке підносило Стілі над звичайними смертними. Але перехожим невямки, що він Надлюдина, Стілі до якогось часу зберігав інкогніто. Нехай думають, що це тільки Фред Браун із Сто шістнадцятої вулиці. А він сильніший за кожного з них зокрема, і за всіх укупі. Досить захотіти — він підстрибне й полетить хоч на другий кінець світу!

Помітивши Чорного Тата, він прискорив крок. Старий поставив свій візок біля тротуару й копирсався в сміттевому бачку. Скуйовджена біла борідка й сірі пасма на потилиці обрамляли обличчя й лисину. Чорна шкіра блищала в надвечірньому світлі, мов старовинна бронза. В одному вусі він носив золоту сережку. Ніхто не чув від нього людської мови, цілими днями старий бурмотів якісь незрозумілі слова:

Сіна, сіна, сіна,
Догве санг, сіна ло-ге.

Хлопчаки бігали слідом за ним, жбурляли в старого камінням і горлали:

Чорний Тато, Чорний Тато
Не вміє розмовляти!

Старий відмахувався, гнав їх геть, але мовчав. Разом з хлопчачами дражнив Чорного Тата і Стілі, а от коли зустрічався з ним сам на сам, то боявся навіть глянути на старого. Якось батько розповів Стілі, що багато років тому Чорний Тато жив на острові Гаїті, був моряком, і доля закинула його до Нью-Йорка. Грошей на дорогу назад не було, і, щоб не вмерти з голоду, Чорний Тато став лахмітником. Отоді він і стерявся. Чорний Тато родом з Гаїті, міркував Стілі, отож він Туссенів земляк. Невже великий визволитель був схожий на цього діда з візком? Хлопець намагався уявити Чорного Тата із схрещеними на грудях руками, в еполетах, але нічого з того не виходило. Він перестав жбурляти в нього камінням, проте, як і раніше, бігав дражнити старого: коли б Стілі відмовився, хлопці подумали б, що він боїться, і глузували б з нього.

Але сьогодні йому ніколи думати про Чорного Тата. Заяложені папірці в кишені ніби підстобували його, і Стілі біг уперед. Зустріти б зараз батька!.. Почути його відповідь на питання, що мучило Стілі...

Стілі придивлявся до перехожих, але ніхто з них не був Поль Браун.

Спаляхували ясно-червоні й сині вогні, облямовуючи величезні вікна бару «Голлівуд».

Моя бебі не танцює мамбо,
Моя бебі не танцює мамбо,
Пошукаю собі іншу... —

ревів музичний автомат. За стойкою сиділо кілька чоловіків, але Поля Брауна не було й серед них. Стілі похмуро поплентався далі. Може, йому ніколи вже не доведеться побачити батька, майнула думка. Ось уже кілька місяців потай від усіх він шукав його. При першій нагоді Стілі вирушав на Сьоме авеню або Ленокс-авеню, нишпорив по всіх закутках, заходив у пивниці й закусочні, зазиравав в обличчя чоловіків. Якось після школи він довго блукав по Амстердам-авеню, від Сто двадцять п'ятої вулиці до кінця. Додому повернувся пізно, і мама відшмагала його ременем, бо не могла добитися, де він пропадав.

Стілі пригадав той день, коли дав собі слово знайти батька. До них тоді завітали сищики, двоє білих здоровил. Стілі здивувався, які схожі вони один на одного: в обох блакитні очі, гладенькі рум'яні щоки й різкий, грубий голос, якому тісно було в маленькій кімнатці.

— Треба було одразу звернутися до поліції. Нам легше було б його розшукати.

— Думала, схаменеться, повернеться сам.

— Ви з ним посварилися, місіс Браун?

— Та ні. А взагалі, останнім часом ми з ним не ладнали.

— Скажіть, відтоді як він пішов од вас, на роботі не з'являвся?

— Ні, я довідувалася. Мені видали розрахунок.

— У поліції ви залишили імена його друзів. Ще кого-небудь можете назвати?

— Ні, то всі.

— Ну гаразд, не турбуйтеся. Якщо він у Нью-Йорку, ми розшукаємо його.

— Я тільки хочу, щоб він допомагав дітям.

— Зрозуміло. Якщо будуть новини, ми вас повідомимо.

Отоді Стілі твердо вирішив, що сам розшукає Поля Брауна. Яке поліції діло до його батька? Хіба він злочинець, чи що? Не можна дозволяти чужим людям втручатися в родинні справи. Минуло кілька місяців, а Стілі все сподівався, що йому пощастить. Але ні йому, ні полісменам не вдавалося натрапити на слід Поля Брауна. Стілі прямував додому, стискаючи в кулаці гроші. А що, коли батька вже нема в живих, нараз подумав він. Раніше йому таке не спадало

на думку, та й тепер він не вірив, що це можливо. А проте, все може бути. Що таке смерть, Стілі уявляв собі не дуже виразно і, думаючи про неї, не відчував ні горя, ні жалю. Але якщо батько вмер, ніхто не зможе відповісти на питання, що мучило Стілі.

— Привіт, Стілі! Як справи, хлопче?

Якби він так не поринув у свої думки, Стілі перший помітив би Дробовика, Одноокого Мака, Рудого Луїса і Томмі Моралеса. Він уникнув би зустрічі, перейшов на другий бік вулиці, помахав би їм здалеку: мовляв, поспішаю. Або, ще краще, звернув би за ріг і обійшов увесь квартал. І не тому, що хлопці йому не подобалися. Навпаки, кожен з них був молодець. Але всі вони старші за Стілі, а старші Команчі мали погану звичку давати прочухана молодшим членам клубу, «щоб зліші були». Ось чому Стілі волів триматися осторонь від них.

Ці четверо хлопців становили вищу раду Команчів. Дробовик, кремезний шістнадцятилітній юнак з лютим обличчям, дістав своє прізвисько кілька років тому. Розповідали, що під час бою з ворожим загonom він почав стріляти з дробовика і змусив супротивників відступити. Двоє були поранені, їх одвезли до лікарні, але поліція так і не довідалася, хто стріляв. Рушницю сховали в надійному місці, і її власник нерідко давав зрозуміти, що при найменшій потребі дістане її знову. В Одноокого Мака очі косили, зате язик був підвішений як слід і казанок варив. Рудий Луїс — ясно-коричневий здоровань з коротко підстриженим червонястим волоссям, каштановими бровами й віями. Мати Тома Моралеса була пуерторіканка, сам він вільно розмовляв по-іспанськи і завдяки цьому в Команчів установилися терпимі стосунки з сусідами по Гарлему — з хлопчачками з загону Конкістадорів. Ця четвірка верховодила в клубі. Вони вирости тут, на цих гарлемських вулицях, і стали такою ж невідомою частиною пейзажу, як червона цегла будинків й іржаві сміттєві бачки, прикуті ланцюгами до огорож.

— Що нового, малий?

— Нічого, Дробовик, усе по-старому.

— А як справи у відділенні?

— Чудово, все гаразд.

Дробовик ліниво махнув кулаком, але Стілі вчасно нахилився.

— Молодець, — похвалив Дробовик. — Тямущий хлопець, добра реакція.

Вони тупцювали під вуличним ліхтарем, посеред кварталу. Вища рада вирішувала, як скоротати суботній вечір. На їхній вулиці готуються дві вечірки, але там напевне

буде смертельно нудно, всі дівчата, що живуть в окрузі, встигли їм набриднути. Ще одна гулянка буде в Бронксі, але їх туди не кликали, а якщо прийдеш без запрошення — буде бійка. Що ж, тим краще! Вони вже зібралися вирушати, коли нагодився Стілі. І хоч їм зараз було не до нього, проте Стілі дуже хвилювався і, стискаючи в кулаці гроші, пригадував мамині застереження.

— Ну, то я піду, — сказав Стілі.

— Ага, малий, бувай, — озвався Дробовик.

Стілі, полегшено зітхнувши, звернув до свого будинку, але тут Одноокий Мак гукнув його:

— Гей, Стілі, ану стривай!

Першим його поривом було кинути на втікача. Та це викликало б підозру. Крім того, він звик коритися членам вищої ради. Стілі зупинився, Одноокий Мак сам підійшов до нього.

— Чого тобі?

— Куди це ти мчиш?

— Додому, куди ж іще!

— Гей, Одноокий, — втрутився Дробовик, — дай малому спокій. Нам пора.

— Зараз. Ось тільки гляну, що у нього в кишені! — І пальці Мака стисли правичку Стілі.

— Пусті, Одноокий, пусті, — закричав хлопець, — мене мама послала... — Але на його стиснутий кулак вже дивилися всі. Одноокий Мак натиснув на кисть, і Стілі не витримав. Одноокий вихопив гроші й перелічив їх.

— Я одразу помітив, як він ховає щось у кишені, — самовдоволено промовив він.

Тепер серед членів вищої ради вже не було байдужих до події. Вони обступили хлопця, що дивився на них, як зацьковане звіря.

— Скажи йому, нехай віддасть, — звернувся Стілі до Дробовика. — Це мамині гроші. Будь ласка!

Вождь забрав їх у Мака, швидко полічив і глянув на Стілі недобрими очима.

— Цей малий, виявляється, тхорик, смердючий тхорик, — промовив він з удаваним гнівом. — Правду я кажу?

Усі члени ради хором висловили свою згоду. Вони підморгували один одному, і кожний з них уже ділив у голові двадцять сім на чотири. Вони ж хотіли Стілі добра, навіть любили його по-своєму.

— Подумати тільки, — вів далі вождь, — маленький мерзотник напханий грішми, а нам анітелень. І це після всього, що ми для нього зробили. Тхорик, невдячний тхорик!

Хлопці усміхалися. Стілі брав жах. Сталося непоправне.

— Ну будь ласка, Дробовик!

— Забирайся геть, малий, — демонструючи ображену гідність, промовив вождь. Він смакував кожне слово. — Рада конфіскує гроші на невідкладні витрати.

— Але ж це не мої гроші!

— Кому сказано, забирайся геть!

Раптом Стілі блискавкою кинувся на Дробовика і мало не вихопив з його рук долари. Але важкий удар збив хлопця з ніг. Ніколи ще Стілі не відчував такої злості. Лють буквально засліпила його. За мить він звівся на ноги й знову кинувся на вождя з кулаками.

— Бога ради, — Дробовик, сміючись, однією рукою захищався від кулаків хлопця, — заберіть від мене цього молокососа.

Але тут Стілі поцілиив вождя в губу. Дробовик вилаявся і щосили вдарив хлопця тильним боком руки. Стілі відлетів до стіни будинку, але одразу ж повернувся назад. Кілька перехожих бачили все, від початку до кінця. Тепер вони про всяк випадок поквапилися ушитися. Стілі почув пронизливий свисток, і вища рада Команчів кинулася врозтіч. Коли поліцейський автомобіль загальмував біля тротуару, на місці залишився лише сам Стілі. Він зовсім знесилився й сів на східець під'їзду, ще не вірячи в те, що сталося.

— Що тут діється?

Стілі насилу стримався, щоб не розповісти їм усе. Нехай перестріляють його кривдників. А втім, Стілі не був певен, що фараони подолають Дробовика та його друзів. В кожному разі, грошей йому не повернуть. Якщо навіть поліцейські спіймають злодіїв, долари вони заберуть собі. І взагалі, Стілі не звик звертатися до поліції.

— Нічого не діється, — сказав він.

Довідавшись, що Стілі живе за квартал звідси, вони відпустили його. Один поліцейський, білявий молодик, гримнув на нього:

— Вдома треба сидіти, вилупку. Ще раз побачу тебе в цей час на вулиці, потрапиш за ґрати!

І Стілі поплентався додому. Його трохи нудило, він відчував біль у животі. Так, далеко йому до Надлюдини, Дейві Крокетта, Фредеріка Дугласа й Туссена-Лувертюра, з гіркотою думав він. Стілі Браун ще маленький хлопчик, якому від усіх перепадає. Скоріше б вирости великим, тоді він їм покаже!

«...Як загубиш гроші, додому не повертайся...»

Це були останні мамині слова. Стілі підійшов до свого під'їзду, зупинився на тротуарі й, задерши голову, із страхом глянув на брудний цегляний фасад. Потім переступив поріг і зупинився вагаючись. Із завданням він не впорався. Важко сказати

що з ним зробить мама, адже це величезна сума — двадцять сім доларів.

Ні, він не піде додому, поки не поверне цих грошей. Байдуже як, але ще цієї ночі його поразка стане перемогою. Він віддасть мамі двадцять сім доларів, і вона ні про що не здогадається. Стілі вийшов з під'їзду на вулицю. Він підбадьорився, адже саме так учинили б і його герої, якби опинилися на його місці. Жоден з них не примирився б з невдачею.

3

Стілі був на диво кмітливий підліток, хоч і трохи забарливий. У будь-якій, навіть найдрібнішій справі, він прагнув докопатися до суті. Його багата уява скрашувала убогу дійсність. Він був прямодушний, нехитрий, будь-яку проблему атакував у лоб, а не з флангів. Смагляве довгасте обличчя, серйозне і задумливе, не часто освітлювала усмішка. Глибоко посажені карі очі, що при тьмяному світлі здавалися зовсім чорними, дивилися на світ широко й довірливо, але разом з тим була в них така твердість, що навіть дорослі часом знічувалися під їхнім поглядом.

Перший, про кого подумав Стілі, коли брів Сто шістнадцятю вулицею, був містер Літштейн, власник найближчої аптеки. Стілі часто прибирав у нього в коморі й на подвір'ї, і містер Літштейн ні разу не заплатив хлопцеві менше п'ятдесяти центів, а іноді давав навіть долар.

Стілі вирішив звернутися саме до нього з двох причин. По-перше, містер Літштейн був добряга і — що дуже важливо — не забував про нове ім'я Стілі. По-друге, це був єдиний багатій — власна аптека! — з яким Стілі був особисто знайомий.

Насправді ж крамничка давала тільки збитки. Аптекарь нехтував сучасні методи ведення торгівлі, укладав угоди з комівояжерами; замість того, щоб гнати їх геть, брав у них неходові товари. Вітрини непривабливі, погано освітлені. Автомати для продажу сендвічів, морозива та содової води не діяли. Тут торгували тільки кавою, улюбленим напоєм самого містера Літштейна.

Йому було вже за п'ятдесят. Ріденьке рудасте волосся не слухалося гребінця, стирчало на потилиці, наче його розкуйовдив вітер. Та містера Літштейна це мало турбувало. Маленькі жваві очіці випромінювали доброзичливість, цікавість і товариськусть. Містер Літштейн дуже любив поговорити — про політику, про мораль, про державний бюджет, про дитячу злочинність — одне слово, про що завгодно.

В крамничці звичайно було порожньо, якщо не брати до уваги негра в добротно-

му костюмі, мабуть, ровесника містера Літштейна. Він частенько заходив побалакати з аптекарем, випити чашечку кави.

— Кольорові, білі, євреї, расова проблема!.. — Суперечка тривала не перший тиждень, і містер Літштейн уже втрачав самовладання. — Вічно я чую одне й те саме. Ви на цьому схибнулися. Чи не можна змінити тему?

— Чого ви гарячкуєте! Ми ж розмовляємо, як виховані люди, а ви починаєте лаятись.

— Я не можу не хвилюватися, коли спостерігаю такий небезпечний напрям думок. Запам'ятайте, друже мій, — містер Літштейн нетерпляче постукав ребром долоні по прилавку, — існує тільки одна раса — людська!

— Дурниці! — вигукнув негр.

— Це через таких, як ви, — вів далі містер Літштейн, — у світі стільки ненависті. Дріб'язкові образи, марнословство... Вигадуєте, чого й не було ніколи... Привіт, Стілі! — Він усміхнувся до хлопця й знову нахмурився. — Ви живете в благословенному краї і ще й невдоволені! Я не кажу, що у нас усе ідеально. Але принаймні кожен має тут якийсь шанс, не те що в інших країнах. Ви ж не будете заперечувати, що кольорові добилися у нас багато чого. Згадайте Ральфа Банча, Маріан Андерсон, Джо Луїса. Їхній приклад підтверджує мої слова.

Негр підніс до губ чашку з кавою.

— Дурниці! — буркнув він.

Обличчя містера Літштейна взялося червоними плямами.

— Знаєте, кого ви мені нагадали? Він так само проповідував расову ненависть. Звали його Адольф Гітлер!

Негр похлинувся, кава потрапила не в те горло. Відкашлявшись, він щиро зареготав. Містер Літштейн сердито махнув рукою і пішов уздовж прилавка.

— Тобі чого, Стілі?

Обличчя містера Літштейна, щойно суворе й похмуре, осяяла усмішка, і це додало хлопчині хоробрості.

— Сер, — випалив Стілі, — я маю одну пропозицію.

Крамничка все ще здригалася від реготу негра.

— У вас дивне почуття гумору, друже мій, — гукнув йому аптекар. — У тому, що я сказав, нема нічого смішного... Отже, Стілі, я слухаю тебе.

— Ось що, містере Літштейн... — І Стілі квапливо виклав суть справи. Він прибиратиме в коморі, підмітатиме подвір'я і взагалі робитиме все, що треба, протягом двадцяти семи тижнів, а містер Літштейн нехай заплатить йому наперед, бо Стілі страшенно потрібні гроші... Аптекар тим ча-

сом обдумував чергове ущипливе слово, яким він вистрілить у суперника, що не переставав реготати. Він підтакував Стілі, співчутливо кивав головою, але, правду мовити, слухав його одним вухом. Коли Стілі заговорив, містер Літштейн запитав:

— То скільки ж тобі треба?

Хлопець з готовністю повторив:

— Двадцять сім доларів.

— Ой! — вигукнув містер Літштейн і скривився так, ніби Стілі встромив йому між ребра ніж. Тепер уже всю увагу він цілком переключив на хлопця.

— Ти це серйозно?

Стілі кивнув. Містер Літштейн розкрив був рота, але передумав. Слова ніби застрягли йому в горлі. Нарешті він зітхнув і запитав:

— Скільки тобі років, Стілі?

— Десять, буде одинадцять.

— Авжеж, якщо тобі минуло десять, то буде й одинадцять... — Містер Літштейн нервував. — Хіба ти не знаєш, Стілі, що найкращий спосіб зіпсувати людині настрій — це прийти до неї й попросити грошей?

— Я ж поверну... — спробував заперечити Стілі, але містер Літштейн підніс руку.

— Я вислухав твою пропозицію, тепер дай мені сказати. — І тут аптекар відчув на собі хлопчиків погляд. Застиглі очі осуджували, звинувачували, ухвалювали вирок. Несправедливий вирок, подумав містер Літштейн. Проковтнувши клубок, він провадив далі. — Двадцять сім доларів — не кожний дорослий заробляє стільки за тиждень. А ти, десятилітній малюк, приходиш до мене і...

— Я їх відроблю! — закричав Стілі. — Слово честі!

Містер Літштейн забрав лікті з прилавка, випростався і помахав рукою.

— Будь ласка, Стілі, дай мені спокій. Іди собі.

Він мав зовсім не сувору вдачу, але раз йому здалося, що з нього покепкували, хоч і бачив, що Стілі не до жартів. «Моє сумління може бути спокійне, — умовляв себе містер Літштейн. — Де таке чувано — позичати дитині такі гроші!» — З болісним виразом на обличчі він повернувся до свого співрозмовника.

— Отже, — заговорив той, — ось що я хотів сказати, коли ви накинулися на мене з образами.

— Ніхто вас не ображав, — перебив містер Літштейн, — правда очі коле!

— Отже, — сказав знову негр, присуваючи до себе чашку, в яку аптекар знову налив кави, — Нью-Йорком керують євреї, італійці й ірландці. Це вам відомо, та коли

я кажу про це, ви обзиваєте мене Адольфом Гітлером.

— Коли не помиляюся, теперішній губернатор Манхеттену такий самий кольоровий, як і ви. А це ж виборна посада!

— Авжеж, це так, і ми ним пишаємось. Та коли вряди-годи негр дістає якийсь пост, ви, білі, поплескуєте один одного по спині й розчулюєтесь: «Ах, який прогрес!» Ви перебільшуєте значення поодиноких фактів. Це тільки нова вітрина старої брудної політики. Містом керують ті самі люди, що й раніш.

— Ви... ви політичний наклепник, проповідник ненависті, расист і заколотник!

— Знову лайка.

— Гірше того, ви цинік, що глумиться з прогресу. Ваш народ живе сьогодні краще, ніж будь-коли. Але люди, подібні до вас, вічно чимось невдоволені. Вони бурчать за звичкою, рубують гілку, на якій сидять.

Негр знову зареготав. Містер Літштейн насупився. Кинувши погляд у кінець прилавка, він побачив, що Стілі пішов. Полегшено зітхнувши, він раптом поклав руку негрові на плече і теж засміявся:

— Друже мій, у вас якесь дивне почуття гумору...

«Хлопець — зух!» — казали про нього не тільки в Гарлемі, а й в інших районах міста. Одягався Льюдіяник за останньою модою, на підмізинному пальці носив перстень з величезним червоним каменем. А зачіска! Волосся розпрямлене гарячими щипцями й викладене хвилями з допомогою спеціальної речовини. Стрижка «під білого» коштує силу грошей, але Льюдіяник завжди мав такий вигляд, ніби щойно від перукаря. Аж ніяк не шкодив його авторитету і довгий чорний «крайслер» з відкидним верхом. Якщо Льюдіяник не заганяв машину в гараж, а зупиняв біля під'їзду, він наймав за двадцять п'ять центів когонебудь із хлопчаків стерегти її. Частенько цим хлопчаком бував Стілі.

Двічі перед очима у Стілі поліцейські вели Льюдіяника в наручниках. Усе обійдеться, хором казали сусіди. І справді, за кілька годин Льюдіяник повертався, наче й не було нічого. Одного разу він доручив Стілі віднести на сусідню вулицю пакунок і за це дав цілий долар. Зустрічаючись із хлопцем, він завжди зупинявся перекинутися словом. Розмовляли вони здебільшого про бейсбол, погоджуючись із тим, що найкраща команда — це «Бруклінські проїдисвіти» і навіть порівнювати її нема з ким. Іноді Льюдіяник садив у свій «крайслер» Стілі та його друзів і віз їх до стадіону. Він частував хлопчаків смаженою кукурудзою, сосиска-

ми та содовою. Не дивно, що Стілі захоплювався Льюдіяником. Як же він одразу не подумав про нього!

Льюдіяник один наймав квартиру з двох кімнат і кухні. Недавно він зробив ремонт, поміняв обстановку й купив телевізор в ящику з червоного дерева, під колір меблів. Відімкнувши двері й побачивши Стілі, Льюдіяник широко усміхнувся:

— Заходь, друже!

На кушетці, склавши руки на животі й заплющивши очі, лежала смаглява миловидна жінка, яку Стілі кілька разів бачив у «крайслері».

— Маєш якусь справу? Я до твоїх послуг. — Усміхаючись, Льюдіяник показував блискучий ряд золотих коронок. Це була усмішка вдоволеного життям молодика, що досяг неабияких успіхів і тепер по-сімейному коротав вечір у товаристві подружки. (Здавалося, з нього аж текло вдовolenня.)

— Позич мені двадцять сім доларів, — випалив Стілі без зайвих слів. — Я неодмінно поверну!

— Що-що?

— Прошу позичити двадцять сім доларів.

— Хай йому чорт! — приголомшено вигукнула жінка, підвівшись на кушетці.

— Слухай, Стілі, — захвилювався Льюдіяник. Він уже не усміхався. — Хто тебе прислав? Що ти надумав?

— Ніхто мене не прислав! — огризнувся Стілі. — Я прошу позичити трохи грошей. Зароблю — і поверну!

— Так-так, — Льюдіяник дістав з кишені новесенького дакронового смокінга хусточку і витер спітніле чоло, провів рукою по волоссю. Опустившись у крісло, він показав Стілі на друге, але хлопець лишився стояти. Жінка розглядала Стілі з цікавістю і співчуттям, похмуро, стурбоване обличчя підлітка зворушило її.

— Бачив «Пройдисвітів» у суботу? — ні сіло ні впало спитав Льюдіяник і нервово захихикав. — Ха-ха, ото була гра!

Але Стілі зараз бейсбол не цікавив. Він уже зрозумів, що друг зраджує його. Стілі нічого не відповів, і в кімнаті запала важка тиша.

— Скільки тобі років? — порушив мовчання Льюдіяник.

— Десять! — відрубав Стілі, ніби кажучи, що це справи не стосується.

Льюдіяник покрутився в кріслі і, нарешті, придумавши щось, дзвінко промовив:

— Слухай, хлопче, якщо тобі треба долар, щоб піти на завтрашній матч, будь ласка!.. — Він засунув руку в кишеню штанів. — Маєш!..

В цю мить їхні погляди зустрілися, і Стілі не відвів очей. В цій короткій сутичці звич-

ка взяла гору над почуттям власної гідності. Стілі простягнув руку і поклав долар у кишеню. Це не означало, однак, що він готовий поступитися в головному.

— Бачиш, — плутано вів далі Льодяник, досажуючи в душі на те, що доводиться пояснювати цілком очевидні речі, — таких грошей я не маю з собою. В Гарлемі небезпечно ходити з готівкою, ти ж знаєш.

— Знаю, — буркнув Стілі, обернувся й пішов до дверей, заронивши в серця обох дорослих якесь невимовне збентеження.

— Смішне хлоп'я, га? — отямившись, пробурмотів Льодяник.

— Так, — відповіла задумливо жінка, — смішний...

— Двадцять сім доларів! — Льодяник силувано засміявся. — Хай буду я проклятий, коли розумію, що це діється в цьому світі!

Він скрушно похитав головою, налив у склянку віскі і вихилив.

...Стілі брів, сумно опустивши очі. Коли-неколи він сердито піддавав ногою мотлох, що валявся на тротуарі. Бруківкою марширували школярки в білих плетених гольфах, підківки на каблучках вибивали нервовий дроб. В очах дівчаток танцювали неонові вогники. Перехожі звертали вбік, поступалися їм дорогою. Скрипучими юними голосами дівчатка співали:

Моя бебі не танцює мамбо,
Моя бебі не танцює мамбо,
Пошукаю собі іншу...

Стілі звернув на Ленокс-авеню. Люди брехуни й облудники, думав хлопець. Узяти хоч би й Льодяника. Стілі вважав його за свого друга, а, виявилось, даремно! Друзі приходять на допомогу в тяжку хвилину. Льодяник порушив цей неписаний закон. Нехай тепер сам стереже свій «крайслер»! І на бейсбол з ним Стілі не піде! Надалі він обережніше вибиратиме собі друзів...

Хлопець згадав, як уперше потрапив на бейсбольний матч. Було це так давно, що до того взагалі, мабуть, нічого не було. Батько, поблизкуючи білками очей, провів свій улюблений хук, проте Стілі вивернувся й перейшов у глухий захист. «Оце так молодець!» — схвально вигукнув Поль. Тут Стілі кинувся в контратаку, і батько визнав себе переможеним.

— Стривай, старий. Мені перехотілося битися. Краще скажи мені: ти коли-небудь чув про Джекі Робінсона?

І Поль розповів хлопцеві про цю зірку бейсбола, першого негра, допущеного до Вищої ліги.

— Отакі діла, друже. Завтра ми підемо

подивитися на нього. Побачиш, на що здатна чорна людина!

Щоб потрапити до Брукліну, їм довелося їхати в метро через усе місто. На Франклін-авеню вони пересіли у вагон надземки й доїхали до Еббетс-Філд. Притиснувши носа до шибки, Стілі дивився на прямокутні дахи брудно-сірих будинків. Батьки цілу дорогу сперечалися про нього, Стілі, і хлопець переймався незанимаючими дотепами про власної значущості.

— Нехай він сам виявить себе, — казала мама, — не треба забивати дитині голову всілякими дурницями. Все життя чую одне й те саме: раса, колір шкіри! Наскільки мені відомо, нікого ці розмови до добра не привели.

— Дурницями? — перепитав Поль таким лютим голосом, що кілька пасажирів обернулися.

— Не кричи, — сказала Мей Браун, і він так само люто й напружено зашепотів:

— Мій син негр і нехай пишається цим. У школі їх обдурюють, а тому це наша з тобою справа відкрити хлопцеві очі. У білих повно героїв — Джордж Вашингтон... Патрік Генрі... всі вони білі. У чорних дітей мають бути свої герої. Якщо вони знатимуть наше минуле, то навчатися вірити в майбутнє!..

— Горе від цих героїв! — сухо перебила його Мей Браун. — Я хочу, щоб він виріс такий, як усі діти, щоб ти дав йому спокій. Ти нагадуєш мого діда. Старий так люто ненавидів білих, що навіть збожеволів. Білі завжди були зверху, а він не міг з цим примиритися, от і сказався з ненависті. Досить було йому прочитати в газеті, що білий скривдив чорного, так три дні йому шматок у горло не ліз. Він зморщився і висох із люті. А коли вмер, то мав такий вигляд, наче його отруїли.

— Просто дід мав трохи гордості, а ось про внуку цього не скажеш.

— До чого тут гордість! — буркнула Мей Браун і відвернулася до вікна, показуючи, що розмову закінчено.

Коли команди вибігли на поле стадіону Еббетс-Філд, Стілі побачив, що батько казав правду: Джекі Робінсон справді був негр.

— Ось він! Ось він! — кричав Поль Браун, ляскаючи сина по спині. Джекі відкрив рахунок, і Поль, зірвавшись на ноги, загорлав на весь Бруклін.

— Полю Браун, якщо ти не перестанеш блазнювати, я одвезу дітей додому. Зовсім сорому не маєш!

— Ну, вміє грати чи не вміє? — Поль щасливо усміхався. — Я тебе питаю, Мей. Уміє чи не вміє?

— Мабуть, уміє, — холодно відповіла мама. — Йому за це платять.

— Господи, Мей! — обурено вигукнув Поль. — Який бо ти неук!

— Ще б пак, я ж не просиділа ціле життя в коледжі, як ти! — грубо пустила шпильку Мей.

Того літа Поль і Стілі часто бували на бейсболі, але Мей більше ні разу не ходила з ними. Вони брали квитки на відкриту трибуну або стоячі місця. Поль захоплено стежив за кожним рухом Джекі Робінсона; для нього гра Джекі була не звичайною професійною майстерністю бейсболіста. «Як він подає з третьої бази! — кричав батько, хапаючи хлопчика за плечі й пригортаючи його до себе. — Дивися на його гру — о, то сама втіха. І кожного разу він перевершує самого себе. На нього лягає основне навантаження, і він не жаліє сил. Чорним людям не можна розслаблюватися. Запам'ятай, Фреде, нам нізачо не можна здаватися, нізачо!»

Потім Поль Браун раптом зривався з місця й репетував: «Ось він, ось він!» Весь стадіон, тридцять тисяч глядачів, зводився на ноги. На полі сутичка, хмара куряви. Але тут рефері простягав руки долонями донизу: Джекі Робінсон збільшив рахунок, знову довівши, що даремно так захоплюється ним Поль.

Годинник на розі Сто двадцять п'ятої вулиці показував восьму. Стілі згадав, що ще не вечеряв. Пошукавши в кишені, він витяг долар, якого йому дав Льодяник. Долар однаково не врятує його, вирішив Стілі, якого підхопило гомінке людське море. Біля входу до закускової він зупинився, задивився на метушливих офіціантів. Потім зайшов, вмовився на високому табуреті й замовив сосиску та апельсиновий сік.

Навпроти нього сиділа малесенька жінка з кумедним круглим обличчям. Товсті скельця окулярів набагато збільшували її маленькі бистрі очиці. В одній руці вона тримала надкушений сендвіч, у другій — розгорнутий журнал. На прилавку перед нею лежав чорний, під шкіру, гаманець з бронзовим замочком. Стілі мимоволі подумав: «Чи можуть там бути двадцять сім доларів?» І саме в цю мить жінка підвела очі від журналу, і її погляд зустрівся з очима Стілі. Вона простягла руку до гаманця і поклала його на коліна.

Мабуть, цей погляд і те, що вона забрала гаманець, не було пов'язане одне з одним. Але хлопець ясно усвідомив хід власних думок і збентежився. Квапливо витерши серветкою губи, він зліз із табурета і поспішив загубитися в людському потоці, що плинув уздовж Сто двадцять п'ятої вулиці.

4

Не можна сказати, що думка про крадіжку тоді виникла у Стілі вперше. Старші Команчі не гребували крадіжками. Але Стілі й подумати не міг, що коли-небудь сам зважиться на таке. Батько часто казав, що один неправильний крок може зіпсувати все життя. Якщо Стілі засадять до виправного будинку, то з нього не виросте ні Туссен-Лувертюр, ні Фредерік Дуглас. А крім того, чоловіки сумочок не носять. Стілі не вважав за ганьбу скривдити якесь дівча, але дорослі жінки — то зовсім інша річ. Одне слово, Стілі ніколи ще не крав.

Але й двадцяти семи доларів ніколи він так не потребував. Тепер хлопчина вперше за своє коротке життя зіткнувся з простою, але важливою істиною: погано тому, хто не має грошей. Вони на дорозі не валяються, їх не позичиш навіть у добрих друзів. Особливо важко роздобути їх, коли вони вкрай потрібні.

Так або приблизно так думав Стілі. Події того вечора похитнули його попередні погляди. Що й казати, красти погано. Але йому конче треба дістати двадцять сім доларів. Заробити їх ніде. Хлопці, що живуть у його кварталі, не раз вихоплювали у перехожих сумочки, і досі все їм миналося. Вони хвалилися тим, що вміють швидко бігати. Суботній вечір, казали вони, найкращий час, в сумочці може бути тижнева платня.

Усе складалося вдало. Бігав Стілі швидше за будь-кого. І сьогодні субота. Він зробить це вперше і встанне, тільки для того, щоб повернути мамі гроші.

І все-таки він вагався. Правда, його погляди на моральність вже зазнали певних змін, але думка про крадіжку наганяла на хлопця страх. Він брів Сто двадцять п'ятою вулицею, саме її облюбували Команчі для своїх вилазок. Була дев'ята година вечора. Магазин Блумстейна давно зачинений, продавщиці і службовці розійшлися по домівках. В сусідньому універмазі також темно, двері замкнені. З галереї долинає брязкіт гральних автоматів та потріскування електричних рушниць у тирі. В театрі «Аполло» виступала трупа Лаккі Мілліндера. Біля входу чоловіки й жінки розглядали фотографії оголеної танцівниці. Головною гарлемською магістраллю мчали таксі. Пішоходи, захоплені посеред вулиці двома потоками транспорту, при першій нагоді одчайдушно кидалися до тротуару, мов солдати, що повертаються до свого окопу з «нічиєї» землі. Неподалік від «Аполло» в кафе грав оркестр негрів. Маленькі музики били в барабани, бубни, миски і при цьому кружляли, перекидалися, підстрибували.

Терпкий запах ударив Стілі в ніс. В рундуку на розі Восьмої авеню смажили рибу. Тут юрмилися вичепурені молоді люди. Вони хтиво розглядали бронзових, золотистих, чорношкірих дівчат, що проходили мимо, кидали услід їм компліменти. Хлопці хвалилися один перед одним своїми перемогами, їхнє вихвалання зраджувало нездійснені мрії, марні надії. З вітрини «Бєбі-бару» на бруківку падала скупа янтарна смужка світла. Френків м'ясний магазин, подібно до родовитої шлюхи, чванився своїми принадами. Ось і Сент-Ніколас-авеню, вотчина повій, сутенерів, водіїв таксі. Хлопець підійшов до виходу з метро й зупинився.

Не треба боятися!.. Стілі згадав батькові суперечки з Лестером Беннетом. Вони познайомилися в адвокатській школі. Лестер Беннет був гладкий, усмішливий, світлошкірий негр з тихим голосом і м'якими манерами. Поль, Мей і Лестер, зачинивши двері, допізна засиджувалися у другій кімнатці. Стілі бачив тонкий промінь світла, що виривався із замкової щілини, і червонясте марево за вікном. Дорослі говорили про негрів. Хоч би з чого починалася розмова, незабаром вона повертала до звичної теми. Голоси перепліталися в темряві, лінивий сміх змінювала схвильована мова. Стілі ловив кожне слово, намагаючись зрозуміти суть суперечки. Він відчув себе в центрі бурхливого виру, адже він негр, і батько його негр, а виходить, негри найголовніший на землі народ!..

— Діяти сміливо! — без кінця твердив Поль Браун. — Ми всього боїмося, вагаємось, питаємо себе: а як це позначиться на становищі всього народу? Що за божя кара! Скільки років ще нести свій хрест? Джек Джонсон — оце була людина. Плював він на те, що подумують білі, і вони ненавидять його й досьогодні.

— Наскільки мені відомо, — зауважила Мей, — він був просто безстыдник.

— Небагато ж ти знаєш...

— Чому Поль не може говорити сидячи? Сядь, ми й так тебе чуємо.

— Він п'яний.

— Я п'яний, це правда. Дай мені закінчити, Лестере. Ми діставали волю по чайній ложці, сам знаєш. Ми стояли на задніх лапках, а вони крутили перед нашим носом великим американським міфом. «Будьте цятцями, не робіть шелесту, і ми вас полюбимо». Так чи не так?

— Так. Ну й що з того?

— А те, що досить з нас казок! Я все життя мріяв стати стопроцентним американцем. Але тепер мені розхотілося. Стопроцентних білих американців ненавидить весь світ... Якщо почнеться війна, всьому

край. Тому нам треба поспішати... Треба діяти рішуче, сміливо. Нам не вистачає сміливих людей — політиків, адвокатів, гангстерів зрештою.

— Мені раніше це не спадало на думку. Справді, чому чорні не грабують банків?

— Ви, хлопці, зовсім збожеволіли, і мене хилить на сон.

— Лягай, Мей. А ми сміливо підемо до бару на розі і сміливо вихилимо по останній. Я поясню, в чому ти помиляєшся. У тебе почуття заглушають розум. Ти забуваєш, що в цій країні повнісінько білих...

— Радий би забути, але вони вміють про себе нагадати!

— Поговоримо ще в барі. На добраніч, Мей.

Чоловіки проходили кімнатою, де лежав Стілі, потім грюкали вхідні двері. Хлопець довго крутився в ліжку, силкуючись перервати почуте...

План, що його розробив Стілі, схвалив би й досвідчений злодюжка. Сумочка має бути без ручки, жінки тримають їх пальцями за край. Треба діждатися, щоб поблизу не було поліцейських. І якнайменше перехожих. Він дасть жінці відійти на кілька кроків від метро. Це дозволить йому набрати швидкості. А поки що залишається тільки чекати.

Біла газетного кіоска, чекаючи пасажирів, голосно розмовляли шофери таксі. Зеленкувате світло від ламп метро падало на їхні стомлені, сонні обличчя.

— Де тут білі брати? — зітхнув похмурий літній негр у кепці. — Я під'їхав до стоянки завидна і досі не просунувся в черзі.

— Білі хлопчики не потикаються до Гарлему вночі, — озвався молодий здоровань, блимнувши маленькими очима.

— Їх можна зрозуміти, — докинув третій, — Гарлем ніби з ретязі зривається в суботу. Дивно, що до неділі ще хтось залишається живий.

— Білі такі самі, коли не гірші, — сказав здоровань.

— Мабуть, — подав голос кругловидий товстун. — Білі п'ють, б'ються і стріляють, але, бачить бог, на такий бедлам, як буває в Гарлемі, вони не здатні.

— Просто вони не вміють веселитись, як ми.

— По-твому, це веселощі, а по-моєму, справжнісінький бедлам!

— Гарлем — для чорних, — озвався літній, — і білим тут нічого робити. Взагалі, мені їх жаль, скривдив їх господь бог.

— Це правда, а погодився здоровань.

— Обидва ви расисти, — засміявся товстун. — Це дурниці...

— Нічого подібного, — сердито перебив його літній. Зубочистка, якої він не виймав з рота, заходила вгору і вниз. — Дурниці — це коли берешся розумувати про те, чого не знаєш. Ну от, мені п'ятдесят сім років, все життя я мав справу з білими, кому ж про них судити, як не мені?

— Татку, чим тобі білі так допекли? — спитав товстун.

— Та нічим! Я завжди тримався від них якнайдалі й до себе не підпускав.

— А як ти гадаєш, хто з них найгірший? — поцікавився здоровань, мружачись від тютюнового диму.

— Ясно хто, фараони, хай їм чорт! — роздратовано відповів літній.

— Всі поліцейські однакові, і білі, і чорні, — сказав товстун.

— Я мав на увазі національність, — уточнив здоровань.

— Розумію, синку, зараз відповім. — Літній говорив поволі, зважаючи кожне слово. — Італійці — гангстери, євреї — проїдисвіти, ірландці — тупаки, та всі вони живуть розкошуючи.

— Найдурніші негри та пуерторіканці, — перебив товстун, — не вміють влаштовуватися, чудом з голоду не здихають.

Гуркіт поїзда, що долинув з-під землі, поклав край розмові. Водії повернулися до машин, їх одразу ж розібрали пасажери. До стоянки підкотили інші машини, новий гурт водіїв з'юрмився біля кіоска. Ці були молодші й заговорили про жінок.

Стілі все чекав. В юрмі, що сунула з метро, була одна підхожа сумочка, але він прогавив її, бо довго барився.

В новому потоці людей Стілі помітив низеньку, кремезну жінку в квітчастій сукні. В руці вона стискала полотняну сумочку.

Стілі зірвався з місця, й, коли порівнявся з жінкою, вже мчав щодуху. Пальці судорожно стислися, ривок — і сумочка в його руці.

Жінка побачила лише маленьку, темну постать, що миттю щезла. Перш ніж вона зміркувала, що сталося, Стілі звернув за ріг і побіг на захід, до Сто двадцять шостої вулиці. До нього долинув крик, але він був уже далеко.

«Ура! — радів у душі Стілі. — Перемога!»

Вулиця була майже порожня, ніхто не звертав на хлопчика уваги. «Все чудово, — думав він, — що то значить діяти рішуче».

Але тут він почув тупотіння за спиною. Важкі черевики гупали по тротуару, невблаганно наближаючись. Стілі спробував збільшити відстань між собою і переслідувачем, але не зміг.

Стілі різко зупинився і стрибнув з тротуару. Той, хто гнався за ним, проскочив

уперед. Потім повернувся й кинувся на хлопця. То був гладкий негр середнього віку.

— Ходи-но сюди! — задихаючись, наказав він і підніс руку, ніби гіпнотизував Стілі. — Давай сюди сумочку!

Раптом він кинувся до Стілі, але той шмигнув назад на тротуар і помчав далі. Знову почувся тупіт, проте незабаром переслідувач стомився й залишився десь позаду.

Стілі вискочив на Старий Бродвей, звідти повернув на Амстердам-авеню і загубився в густому суботньому натовпі. Серце лунко калатало, але тепер йому ніщо не загрожувало. Сумочка в кишені штанів, стегном він відчував її.

Але вона була порожня! Він зазирнув у сумочку, сховавшись від цікавих очей на темному майданчику для дитячих ігор. Нічого схожого на двадцять сім доларів! Два пожмакані доларові папірці, губна помада, олівець для брів, пачка жувальної гумки. І ще листи, паперові серветки, ключі, документи. Загалом, усякий мотлох!

Засунувши два долари в кишеню, Стілі сердито жбурнув сумочку через огорожу.

Знову треба було тікати, і він побіг, незважаючи на втому, схилом горба, на схід, до серця Гарлему, далі від сумочки, від майданчика для ігор, від місця, де його спіткало прикре розчарування, нова невдача. Він був певний, що в сумочці виявиться якраз двадцять сім доларів. Якби не така потреба, хіба б він зважився на це! Стілі біг, а в голові вихором кружляли думки. Він уявив, як сердиться мама, що його досі нема. Подумав про те, які нові випробування готує йому ця ніч. Гарячкове збудження охопило його. Добігши до церкви на Сент-Ніколас-авеню, спорудженої з масивних гранітних плит, він зупинився й сів на східці перепочити й опам'ятатися.

5

Стілі вскочив в автобус, що йшов до центру, і сів біля відчиненого вікна. Висунувши голову, він дивився навкруги, хоч у думках був далеко звідси. Про світ за вікном автобуса хлопець не думав, він про нього й так усе знав. Цей світ розколотий надвоє, на чорну й білу половини. Між ними війна не на життя, а на смерть. Стілі пощастило, він народився на чорній половині. Білі поки що беруть гору, але це тимчасово. Врешті-решт переможуть негри, і Стілі зробить неабиякий внесок в остаточну перемогу. Все так просто, тут нема над чим сушити голову.

Але в особистих справах він зовсім заплутався і не бачив виходу. Минуло вже кілька місяців, як Поль зник, а Стілі ще не

прийшов до тями. Те, що сталося, він ніяк не міг собі пояснити, усі пояснення були непереконливі, вони не влаштовували його. Він намагався примусити себе розлюбити батька, але це виявилось непосильним. Хлопця мучили суперечливі почуття, він не міг дати собі раду. Він силкувався щось збагнути, розібратися, ставив собі безліч запитань, але відповіді на них не знаходив. Гострий біль проймав душу. Він любив батька більше за всіх на світі. Але той знехтував любов сина, розтоптав її.

Стілі не міг з цим примиритися. Само собою зрозуміло, що хлопець любив батьків, і вони завжди платили йому тим самим. Чому ж між батьком і матір'ю немає такого почуття? Виходить, дорослі люблять інакше, не так міцно.

Самотність поглиблювала його страждання. Жодна жива душа не могла зайняти в його серці місце батька. Інстинкт підказував йому, що мама тут безсила, і він не звертався до неї по допомогу. Він любив маму, але часто не знаходив з нею спільної мови. Хлопець дивився на світ батьковими очима, у всьому наслідував його, думав, як він. Жоден герой не міг зазіхнути на авторитет батька. Коли Поль зник, хлопчині здалося, що він залишився на світі сам один.

Розмірковуючи над цим усім, Стілі відкрив ще одну важливу істину: слова у дорослих розходяться з ділом. Його віра в батька похитнулася. Коли Поль Браун захоплювався негритянськими героями, Стілі дивився на нього широко розплющеними, довірливими очима. В його уяві ці люди були схожі на батька. Але тепер Стілі з гіркою визнавав, що вони не вчинили б, як його батько. Невже він розчарувався в найближчій людині? Хлопець гнав геть цю блюзнірську думку, але вона вперто поверталася. Він не міг більше закривати очі на прірву між словом і ділом, що дедалі зростала, між ідеалом і реальним фактом. Ось чому він беззастережно осудив містера Літштейна і Льодяника, викинув їх з свого серця.

Та як бути з батьком? Пригадав ночі, коли Поль повертався додому над ранок. Із сходів долинали його непевні кроки, поскрипували поручні. Діставшись п'ятого поверху, він довго брів темним коридором, брязкав ключами і щось невиразно бурмотів. Упоравшись нарешті з замком, він одразу замовкав — боявся розбудити дітей, крадькома йшов до другої кімнати. Причинивши за собою двері, починав роздягатися. І тоді з темряви виринав сухий, суворий голос Мей:

— Міг взагалі не приходити!

— Господи, що за жінка! Коли ти тіль-

ки спиш? — Поль ледве повертав язика. Тяжко зітхнувши, він сідав на ліжку, гупали об підлогу черевики. — Після занять ми зайшли з Лестером випити, от і все.

— Ви з ним не вчитеся, а пиячите!

— Ти за нас не турбуйся.

— З Лестера береш приклад? — Голос її починав тремтіти. — Він молодий. А ти маєш сім'ю...

— Знаю, нічого мені нагадувати!

— Не давай приводу!

Западала коротка напружена пауза. Потім, як блискавка, голос Мей розтинав темряву:

— Ти тягнешся з жінками, Полю!

— О боже!..

— Не божись! Скільки ви з Лестером їм платите?

— Слухай, Мей,— перебивав її Поль, переходячи на крик.

— Не горлай, дітей розбудиш!

— Тоді заткни пельку! — люто шептав Поль. — Уже й випити не можна. Ну, перебрав міру — що з того? Приходжу додому й чую всяку гидоту. Тобі не соромно?

— Соромно, Полю.

— Отож бо!

Тиша знову виповнювала помешкання, обоє вичікували.

— Полю!

— Ну!

— Що з тобою діється? У школі неприємності? Кажуть, на першому курсі особливо важко...

— Дурниці, не важче, ніж я думав.

— Чому ж ти п'єш?

Поль мовчав.

— Що ти з нами робиш, Полю?

— Мені не хочеться розмовляти. Я стомився, п'яний, хочу спати. На добраніч!

— На добраніч, Полю.

Стілі довго крутився у ліжку, знаючи, що батьки також не сплять. «Про що вони думають?» Він намагався уявити собі великих негритянських героїв напідпитку, та з цього нічого не виходило.

Таких ночей було багато, вони зливалися в його пам'яті, викликали подив і гіркоту. Але одна ніч відрізнялася від інших, вона залишила у душі Стілі незгладимий слід. Сталося це наприкінці батькового навчання в адвокатській школі. Хлопця розбудили голоси. Вони долинали зі сходів будинку, що міцно спав.

— Куди тепер, Марку?

— Нібито сюди. Нічогісінько не видно!

— Їхнє помешкання в кінці коридора.

— Давай, старий, давай! Уже близько.

— Важкий, чортяка!

— Бідолаха Паулус! Обережніше, ви!..

— Помовч, Віккі, бога ради! Не треба було всім пертисся, особливо Віккі.

— Ну й смердить тут!

— Здається, ці двері.

Голосно постукали. Удари луною озивалися в серці хлопчика. Стілі підвівся в ліжку, хапаючи ротом повітря. Відтоді, як прокинувся, він лежав не дихаючи. У другій кімнаті засвітилося, і за хвилину вийшла мама, загортаючи халатик на круглому животі — Керол Енн тоді ще не народилася. В материних очах хлопець помітив переляк.

— Іду, іду! — крикнула вона, прямуючи до вхідних дверей.

Крім батька та Лестера Беннета, всі були білі. Худорлявий блондин в окулярах і Лестер підтримували Поля. Позаду стояли три жінки, електричне світло підкреслювало блідість їхніх облич. Очі жінок з неприхованою цікавістю оббігли тісну кімнату, зупинилися на Роббі, що згорнувся калачиком на ліжку біля протилежної стіни, перескочили на похмурого, насупленого Стілі.

— Пробач, Мей, що турбуємо в такий час,— почав Лестер,— ми вирішили, що все-таки краще одвести Поля додому.

— Паулюса,— поправила одна з жінок.— З якого це часу він став Полем?

— О господи,— простогнав Лестер.

— Віккі, заткни пельку! — присадив її блондин.

— Несить його сюди,— сказала Мей Браун.

Чоловіки пішли за нею, і Стілі чув, як вони опустили батька на ліжко. Жінки зайшли до кімнати.

— Боже, ну й конура! Не дивно, що Паулюс...

— Віккі, не старайся. Усім відомо, яка ти паскуда,— перебила її худорлява струнка брюнетка. Сівши на поручень заваленого дитячою одежею крісла, вона довгими пальцями поправила зачіску.— Ну й вечір! Голова тріщатиме тиждень.

— Хлопчику, Паулюс твій тато? — звернулася до Стілі жінка, котру звали Віккі. Нафарбований рот широко усміхався, відкривши сліпучі зуби. Стілі не подобалася ця усмішка, і він вирішив не відповідати.

— Якби я була скульптором,— не вгавала Віккі,— я б вилила твою голівку в бронзі. Що ти на це скажеш?

Стілі нічого не зрозумів. Він люто дивився на жінку і мовчав. Повернулися мама, Лестер і блондин.

— Йй-богу, Мей, це ми винні,— казав Лестер.— Поль поривався піти додому, але знаєш, як буває, коли п'єш, — ми його просто не відпустили.

Білі хором підтвердили Лестерові слова. Стілі ніколи не чув, щоб Лестер говорив так голосно.

— І раптом як грім з ясного неба,— пискливим невиразним голосом підхопив блондин,— бідолаха Поль падає з нігі Правда, це наша помилка, Поль не звик так багато пити...

— Ми хотіли втішити Паулюса.

Мама подивилася на жінку, яку звали Віккі, довгим, чужим, важким поглядом, так, ніби давно її знала і завжди ненавиділа. Слідом за мамою вступився в неї і Стілі. Вродлива, просто кінозірка. Та однаково Стілі відчував до неї неприязнь.

— Втішити? А яке в нього горе? — спитала Мей Браун рівним голосом.

Блондин заметушився, поклав руку на плече Віккі й сказав:

— Ну гаразд, ходімо.

Але та ніби й не чула.

— Хіба ви не знаєте, що Паулюса виключили?

— Ох! — глухо зойкнула Мей.

— Нас усіх прогнали,— вела далі Віккі.— Та мені наплювати. Я клеїла дурня, і Лестерові це також байдуже. З нього не вийшов би адвокат,— вона зневажливо глянула на своїх супутників і похитала головою,— з нас взагалі нічого путнього не вийде. Іншаріч Паулюс. Як він мріяв закінчити школу! Він про все розповідав мені, бо я вмію слухати.

— Ну що ж, спасибі за звістку,— проказала Мей тим самим рівним тоном.

— Нема за що дякувати! — Віккі рвучко обернулася і мало не впала, але блондин підхопив її і повів до дверей.

— Пробач, Мей, за все,— сказав Лестер, затримавшись.— Ти знаєш, як Поль прагнув...

— Ти говориш про нього так, наче він умер.

— Пробач,— сказав знову Лестер, повернувшись й вибіг із кімнати. Мей Браун замкнула вхідні двері й завмерла, прислухаючись.

— Віккі, негіднице! — почувся Лестерів голос.— Убити тебе мало!

— А що я такого зробила?

— Ти, голубонько, була вірна собі,— сказала одна з жінок. — Цього ми й боялися.

Віккі у відповідь раптом голосно заспівала:

Ми шість невдах заблудлих,
Ба, ба, ба!

— Кому сказано, заткни пельку!
Хтось спіткнувся.

— Темно, хоч в око стрель!

— А смердить як!

— Справжній закутень!

Та ось голоси стихли, гості спустилися сходами. Мей Браун стояла, прихилившись спиною до дверей, прикривши рот рукою,

ніби стримувала крик. Відчувши на собі погляд Стілі, вона опам'яталася і смикнула за шнурок вимикача, світло погасло. Але Стілі встиг помітити вираз безмежної туги й горя в її карих очах. Мей пройшла до своєї кімнати, зачинила двері, і Стілі почув придушений стогін і схлипування.

Доїхавши до Дев'яносто шостої вулиці, Стілі пересів на інший автобус, що йшов через Сентрал-парк у напрямі Іст-Сайду. На Медісон-авеню хлопець вийшов і попростував на південь. Ця частина міста дуже відрізнялася від Гарлему. Охайні крамниці, затишні кондитерські, гарні будинки з тентами над вікнами й залізною огорожею. Крізь важкі штори на чисту бруківку просочувалося тепле світло. Стілі аж сторопів, так добропристойно й тихо було тут. Він боявся дивитися в обличчя перехожим. Якби не його пильна справа, він зараз-таки повернувся б до Гарлему.

Було вже за дев'яту. Страшно подумати, як сердиться мама, чекає, ходить сюди й туди по кімнаті. Ну й перепаде ж йому. Найімовірніше, мама відшмагає його ремешком, він заробив доброго прочухана, і вона не пожаліє кулаків. Стілі був такий же безсторонній до себе, як і до інших. Він винен і заслуговує на сувору кару. Та якщо він поверне гроші, це хоч якоюсь мірою пом'якшить його провину.

Мимо на велосипедах поволі проїхали двоє білих підлітків. Сорочки на них змокрили, видно було, що вони стомилися. Стілі побіг за ними, намагаючись не випустати їх з поля зору, але самому їм не показуватися. Пробігши кілька кварталів, він вивбався з сил. Підлітки звернули на Вісімдесят восьму вулицю. Стілі перейшов на крок. Як він і сподівався, один велосипед було залишено біля під'їзду, в садочку. Стілі повільно пройшов повз будинок, щоб усе як слід розгледіти. Машина виблискувала хромом. Це була «срібна блискавка», коштує вона не менш як п'ятдесят доларів.

Стілі здивувався з власного спокою. Груди вже не здушувало, як під час першої крадіжки. «Так поведуться герої фільмів,— подумав хлопець,— вони спокійно докурюють сигарету і, не змигнувши оком, вирушають на ризиковане діло».

Все складалося вдало. Біля під'їзду не було ні душі. Обійшовши квартал навколо, він знову вийшов на Вісімдесят восьму вулицю. Велосипед стояв на тому самому місці. Стілі відчинив хвіртку й зайшов у садок. Взявшись за руль, він вивів велосипед за хвіртку, зіпхнув його з тротуару на бруківку, розбігся і скочив на сидло. Тепер він має свій велосипед!

6

В загоні Команчів одного хлопця на прізвище Робінсон усі звали Велосипедним Королем. Цей п'ятнадцятилітній підліток схибнувся на велосипедах, він знався на них, як ніхто. Сам він їздив на чудовій машині, прикрашеній різноколірними лампочками, з електричним дзвінком, хутряною китичкою на задньому крилі та численними відбивачками. На кермі висіли прапорці всіх країн — членів ООН, а недавно він поставив ще маленький радіоприймач, що працював від динамки на передньому колесі.

Якось Робінсон посадовив Стілі на раму й довів до Дев'яносто шостої вулиці. Там він звелів Стілі повертатися велосипедом додому, а сам кудись пішов. Хлопець їхав не поспішаючи, розтягуючи втіху, коли раптом повз нього промчав Робінсон на велосипеді, якого раніш у нього не було. Стілі змиркував, що мимоволі став співучасником крадіжки. Вдома Робінсон розібрав свій трофей. Він похвалився, що часто краде велосипеди в білих,— ці дурні залишають їх без нагляду,— і збуває за добру ціну лахмітникам з Іст-Рівер. Робінсон тоді сказав, щоб Стілі не надумав сам взятися за таке діло, ноги, мовляв, у хлопця не доросли, до педалей ледве дістає.

Відтоді минуло лише кілька місяців, але Стілі вирішив, що він уже досить виріс. Він розшукає короля і з його допомогою збуде «срібну блискавку». Робінсон йому не відмовить, адже все зроблено.

Він рушив був на північ, у бік Парк-авеню, та, помітивши на розі поліцейський автомобіль, передумав. Краще проїхати далі на схід і добратися до будинку короля по Лексінгтон-авеню. Щоправда, ту територію контролюють Месники, але ризик невеликий, він зачепить лише край їхніх володінь. Досить проскочити вісім невеликих кварталів, перетнути Дев'яносто шосту вулицю, і він буде вже на землі Конкістадорів, з якими Команчі недавно уклали мир. А звідти їхати вже зовсім недалеко.

Але одна подія, про яку Стілі не знав, розладнала його плани. Напередодні в кафе на Дев'яносто шостій вулиці двоє хлопців побилися за дівчину. На тому і скінчилося б, коли б один з них не був білий, а другий пуерторіканець. Сварка перекинулася в провулки вздовж Дев'яносто шостої вулиці. То тут, то там відбувалися люті сутички. Нарешті вожді ворогуючих сторін зустрілися й умовилися, що цієї ночі відбудеться генеральний бій. В ньому братимуть участь усі, навіть дев'ятилітні малюки. Дівчиськам теж відводилася важлива роль. Вони мали пронести під одежею зброю на «поле бою».

І от коли Стілі звернув на Дев'яносто п'яту вулицю, він мало не наскочив на ар'єргард великого підрозділу Месників, що прямував до місця битви.

Ще не побачивши їх, він почув войовничі крики. Стілі натиснув на гальмо і розвернув «срібну блискавку». Але покришки зрадливо завищали.

— Гей, дивіться!

— Звідки він узвся?

Налягай, Стілі, налягай!

Кілька хлопців, піших і на велосипедах, погналися за ним. Стілі, шалено натискаючи на педалі, мчав з гори до Другої авеню. Він ледве тримався в сідлі, так трясло. У голові тим часом виник новий план. Треба пробиватися в бік Іст-Рівер, потім на північ, по Другій авеню, до Дев'яносто шостої вулиці.

Стілі стрілою мчав уздовж довгого кварталу. Йому вдалося одірватися від піших переслідувачів, але ті, що були на велосипедах, не кидали погоні.

— Гей, Команч!

— Чорномазий!

— Стривай, щось скажу!

Сьогодні Стілі вперше пошкодував, що одягнув свою куртку. Її яскравий колір можна розрізнити за кілька кварталів.

— Не втечеш, Команче!

Налягай, Стілі, налягай!

Він перетнув Дев'яносто шосту вулицю, мало не врізавшись в автобус. Мабуть, ті хлопці були старші за нього, бо відстань між ним і переслідувачами скорочувалася, але він знав, що ще є шанс, вони не насміляться заглибитися на територію Конквістадорів.

Налягай, Стілі!

Йому зводило м'язи від цих неймовірних зусиль. От коли б він був Надлюдиною, що не знає втоми!

Раптом Стілі зрозумів, що всьому край. Він забув, що на Другій авеню недавно знесли кілька кварталів старих будинків. Вулиця була майже зовсім безлюдна, тільки автомобілі пролітали бруківкою. Перехожих немає, ніхто за нього не заступиться. Месники це зрозуміли і не припиняли погоні. Ще можна звернути на Лексінгтон-авеню, але там підйом, і вони напевне його спіймають. Залишався тільки один шлях — уперед.

Піт заливав очі, він відчув солоний присмак на губах, не вистачало повітря, груди пашіли, як розпечена піч. За спиною дзвінки, гудки — погоня наближалася. Вони вже не кричать, тільки налягають на педалі.

Не здавайся, Стілі!

Стілі не хотів здаватися, він пам'ятав батькові уроки, але відчував, що йому не врятуватися.

Один з Месників випередив утікача і став поперек дороги. Стілі загальмував. Під'їхали інші. Всі вони були старші за Стілі років на два — на три. Якусь хвилину всі мовчали, відсапуючись.

Той, хто перегородив Стілі дорогу, видно, був у них ватажок. Він сказав хрипким голосом:

— Джекі, ти що, не чув, як тебе кликали?

Стілі не відповів.

— Ну й вело дістав, просто чудо!

— Краса!

— «Срібна блискавка»!

— Оце так Джекі!

— Можна збожеволіти!

Вони говорили співучо, наче молилися. Стілі знав, ніякі слова не допоможуть, а тому мовчав.

— Мовчиш, Джекі! — знову заговорив ватажок. — Ти ж розумна дитина і подаруєш нам іграшку, правда ж?

Кругловидий хлопець з чорним кучерявим волоссям поклав свій велосипед на землю, підійшов до Стілі й відіпхнув його від «срібної блискавки». Стілі поточився і впав. Коли він підвівся, кучерявий уже тримав його велосипед.

— Молодець Команч! — ушпигнув хтось із хлопців.

— Перевіримо, на що він здатний! — сказав стрункий худорлявий підліток у чоботях.

Стілі збили з ніг, на нього посипалися удари.

Він підвівся і штурхнув кулаком того, хто був найближче. Тоді кучерявий поцілів його у вухо. У Стілі потемніло в очах, він захитався.

— Чорномазий не плаче — дивно!

— Гей, Обрубку, затопи йому!

Говорили вони ліниво, ніби їм набридла ця гра.

— Зараз!

Хлопчина не встиг отямитися, як його знову збили з ніг. Він так знесилився і занепав духом, що навіть не міг підвестися.

— Ти бач, не плаче!

— Ганьба, Обрубку!

Раптом вони занепокоїлися.

— Треба забиратися звідси, бо ще наскочать фараони.

— Гайда!

— Обрубку, тримай другу ручку

— Прощавай, малий!

— Не журись!

Він не гнівався на Месників, не думав про синці й біль. Його мучила одна думка: він так і не дістав двадцяти семи доларів. Як довго триває ця ніч, коли ж настане ранок?..

Щоб обібрати п'яного, потрібні витримка і спритність. Старші хлопці йшли на це, бо могли покластися на власні кулаки, якщо жертва раптом почне опиратися.

Стілі бачив одного разу, як Дробовик і Рудий Луїс облагодили дільце під автомобільним мостом на Сто п'ятнадцятій вулиці. П'яничка, похитуючись, брів тротуаром, і хлопці взялися довести його додому. Він забурчав, відмахнувся і побрів далі, вони за ним. Під мостом вони його схопили, обшукали кишені і втекли. На Сто шістнадцятій вулиці вони загубилися в натовпі.

Було вже за північ. Скоро позачинаються пивниці і п'яничок повиставляють за двері. Одні якось дошкандибають додому, інші заночують у темних чужих під'їздах або просто на тротуарі. Стілі зважився на відчайдушний крок — він візьме потрібні йому гроші в кишенях цих типів.

Він повернувся до Гарлему. Новий план вселив у хлопця надію, додав сил. Звичайно, він стомився — вперше так пізно на ногах, але він не здається. Схвильований, збуджений, Стілі думав тільки про одне.

Район, куди він забрів, схожий був на його власний. У багатьох помешканнях світло погасло. Тільки подекуди під дахом на самотній вахті сиділи біля вікон старі. Їм не спалося, вони відчували себе вигнанцями. В цьому шаленому, суєтному світі для них уже не було місця.

Тьмяне світло поодиноких ліхтарів не могло розсіяти мороку, що чорною тінню ліг на вулиці. Жодного перехожого, тільки мчать мимо автомобілі. Було так тихо й безлюдно, ніби на світі не лишилося жодної живої душі.

Та хоч як це дивно, Стілі не відчував страху. Ним опанувало нове, незнане, майже радісне почуття. Він присвятив себе одній меті, і ніщо його не зупинить.

Попереду замаячив вуличний ліхтар. Раптом Стілі завмер, почулося поскрипування іржавих коліс і неголосне бурмотіння:

Сіна, сіна, сіна,
Догве санг, сіна ло-ге.

Зморщений дідусь котив візок, неохайна борідка і злиплі патли на потилиці під світлом ліхтаря мінилися сріблом, чорна шкіра здавалася мертвотно-блідою, темні бездонні очі схожі були на порожні западини, на отвори в химерній святковій машкарі.

Хлопчина затамував дух, по спині поповзли мурашки. Чорний Тато проїхав за кілька кроків від нього, не перестаючи щось бубоніти. Батько казав Стілі, що це просто гаїтянська молитва, звернена до бога моря, але дивні звуки бентежили хлопцеву уяву. Вночі, на чужій безлюдній вулиці у них

вчувалося фатальне пророцтво, вони будили страшні передчуття.

Стілі поспішив у другий бік, відчуваючи незбагнений страх і відчай. За ним гналися злі духи, ось-ось вони наздоженуть його й потягнуть у темряву. Лише опинившись на добре освітленій вулиці, хлопець трохи заспокоївся.

Але освітлена вулиця не підходила для здійснення його задуму. Він примусив себе знову звернути в темний провулок і незабаром опинився в одному з «веселих» гарлемських районів. Біля під'їздів чоловіки й жінки просто за пляшок дудлили пиво й дешеве вино, голосно розповідали соромітні історії, оглушливо реготали, штурхали одне одного в боки кулаками. Стілі проходив повз одну таку групу, коли з вікна верхнього поверху почувся крик:

— Бога ради! Вгамуйтеся нарешті! Дайте порядним людям спати!

Із східців підвелася жінка. У тьмяному світлі Стілі побачив виснажене, змарніле обличчя, котячий блиск очей.

— Сам заткни пельку; старий нікчемо! Не твоє собаче діло! — закричала вона у відповідь пронизливим, істеричним голосом. Раптом вона кинула вгору пляшку і, втрапивши рівновагу, впала на дружків, що сиділи на східцях. Пляшка вдарилася об стіну будинку й розбилася, скалки всіяли бруківку.

— Бісова бабо, ти не його, а нас заженеш на той світ! — засміявся один з чоловіків.

Стілі добіг до рогу й перейшов вулицю. Несамовиті крики, страшні обличчя людей, що веселилися, налякали Стілі, але він узяв себе в руки — треба діяти!

І ось Стілі побачив п'яного. Той звернув з освітленої вулиці у провулок. Його хитало то в один, то в другий бік, від стін будинків до автомобілів, що вишикувалися край тротуару. Хлопець притиснувся до огорожі, щоб не потрапити йому на очі. Повіки в п'янички злипалися, відчувалося, як важко йому дивитися вперед; губи розтулилися, відкривши кілька золотих коронок. Та ось він таки помітив Стілі й, розчепіривши руки, став насуватися на хлопця.

— Попався, малий!

Його рухи нагадували сповільнену кінозйомку. Стілі відскочив убік, п'яний врізався в огорожу, застогнав і похитав головою. Вирішивши, що хлопець йому приви́дівся, він нетвердо побрів далі. Стілі скрадався за ним, як маленьке звіря, сподіваючись, що п'яничка ось-ось упаде на землю. Але той раптом зупинився, втупився в номер будинку, голосно, протягло позіхнув, хитнувся в бік під'їзду і щез у ньому.

Стілі відчув гірке розчарування: п'яниця живе в цьому будинку. А може, він упаде в під'їзді? Вибігши вгору східцями, Стілі встиг побачити, як зачинилися двері на першому поверсі.

Повернувшись на тротуар, Стілі відчув досаду і водночас полегкість. Він уже не був певен, що у вирішальний момент не злякається...

— Привіт!

Понад краєм тротуару, слідом за Стілі поволі їхав автомобіль. За кермом сидів білий, він широко усміхався.

— Привіт, голубе!

Здавалось, і голос у нього всміхався. Стілі ніколи не чув такого приязного голосу. Але пролунав він так несподівано, здавався таким недоречним на темній гарлемській вулиці, що Стілі наддав ходи. Автомобіль знову порівнявся з ним.

— Підійди сюди, хлопче. Я тебе не з'їм.

Стілі не зупинився. Його не обдуриш. Стілі чув про таких від хлопців. Вони здатні на будь-яку гидоту, краще триматися далі від них.

— Чого ти боїшся? — швидко заговорив чоловік. — Я тобі нічого поганого не зроблю. Хочеш заробити?

Стілі здригнувся. Обернувшись, він глянув на білого з острахом, ворожістю і мимовільною цікавістю.

— Підійди, поговоримо. Що, я маю кричати на всю вулицю?

Стілі ступив два кроки до автомобіля, але залишався насторожі. Він побоювався, що чоловік розчинить дверцята і схопить його. Білому було за тридцять. Довгасте обличчя здавалось таким самим приязним, як усмішка й голос. Одразу видно, що багатий, їздить у новому «кадиллаку». Автомобіль відполірований до блиску, сяє навіть у темряві. Для такого багатія двадцять сім доларів — ніщо!

— Значить, ти хочеш заробити? — перепитав білий.

Стілі подумав, що хоч не доведеться морочитися з п'яницями. Цей тип дасть йому грошей, і ніхто не знатиме про це. Він ствердно кивнув головою.

— Ясно, хочеш! — схвильовано вигукнув білий. Його очі на мить затрималися на хлопцевому обличчі. Стілі зрозумів, що треба щось сказати, але не знав, що саме. Йому було не по собі.

— Як тебе звуть?

— Стілі.

Це було перше слово, що його вимовив хлопець за кілька годин. Звук власного голосу здивував його. Стілі сам не знав, як це він розтулив рота, усмішка й манери білого ніби зачарували його.

— Значить, Стілі! — радісно видихнув чоловік. Він притишив голос, слова здавалися липкими, масними. — Хочеш заробити цілий долар?

— Не хочу! — відрубав Стілі. — Мені треба двадцять сім доларів.

Усмішка щезла з обличчя білого. На якусь мить воно спохмурніло, потім знову розплилося в усмішці.

— Ха-ха, а ти, видно, хлопець хоч куди! — засміявся чоловік. — Ну гаразд, хочеш заробити двадцять сім доларів, залазь у машину і їдьмо зі мною.

Останні слова він уже кричав навздогін Стілі. Хлопець помітив гострий погляд і впізнав його. Стілі згадав містера Літштейна, Льодяника, свою розтоптану віру в людство. Цей білий з тієї самої породи. Ось чому Стілі кинувся навітікача, хоч знав, що за ним ніхто не женеться.

8

Вночі густа тінь від величезних дерев важким покривалом огортає Сентрал-Парк. Стілі брів дорожкою вздовж кам'яної огорожі. У темряві він раз у раз здивувався, що цілувалися. На лаві під ліхтарем дві літні жінки перемивали кісточки сусідам. Іноді проїжджав автомобіль, гальмував під червоним сигналом світлофора, потім мчав далі, і знову западала тиша. Стілі ступав обережно, ніби боявся висікти підбором іскру, від якої вибухне легкозаймиста ніч. Помітивши в тінявому куточку порожню лаву, хлопець сів. Аж тепер Стілі зрозумів, як він стомився. Очі злипалися, хилило на сон. «Не можна спати, діло не жде», — бурмотів він. Але за кілька секунд підборіддя уткнулося в груди, повіки опустилися. Місто щось нашіптувало йому, та Стілі вже не чув.

То був не сон, а швидше забуття. Стілі знову перенісся у той неспокійний час, що почався від тієї ночі, коли Поля Брауна принесли додому. Через кілька днів з'явилася на світ Керол Енн. Стілі бігав по таксі. Почувши про роділлю, два перші водії не хотіли чекати, вони боялися забруднити сидіння. Але третій виявився добрягою, він зійшов на п'ятий поверх і допоміг Полеві знести Мей по сходах. Роббі голосно заплакав, батько звелів Стілі не виходити з дому і пильнувати братика. Керол Енн народилася передчасно, і їх з Мей протримали в лікарні цілий місяць.

Батька тим часом ніби підмінили, і хлопця дуже турбувало це. Поль зовсім кинув навчання, працював за сумісництвом на двох посадах. Він весь час мовчав, в очах

з'явився боязкий, покірливий вираз, якого раніше Стілі ніколи не бачив. Усміхався зрідка, і то якось сумовито. Сміявся теж рідко, не так гучно, як бувало, коли від його реготу сипалася штукатурка. Не клав Стілі руку на плече, не розповідав дивовижних історій, не жестикулював.

— Тату, ходімо на тому тижні на стадіон,— запропонував одного разу Стілі.— Подивимось на Джекі.

— Чудова ідея,— мляво відповів Поль,— як буде час, неодмінно підемо.

Але, як і думав Стілі, батько забув про обіцянку. «Пройдисвіти» і Джекі Робінсон перестали цікавити Поля. Стілі і собі вирішив викинути бейсбол з голови. Він буде такий самий сумний і мовчазний, як батько.

Стілі так мріяв, щоб усе в сім'ї було добре. І мрії ці могли б здійснитися. Мама пішла з пральні, доглядала дітей та господарство. Їжі вистачало, Стілі щодня обідав. В тісній квартирці, здавалося, панували лад і спокій.

І все-таки щось було не так. Стілі не обдуриш, він ясно це бачив. Річ не тільки в батькові, досить глянути на маму, щоб помітити це. Коли батько приходив з роботи, вона казала «Привіт, Полю» так байдужно і ввічливо, ніби вони тільки знайомі. Навіть коли по червоних очах чоловіка було помітно, що він випив, вона не лаялася, не підвищувала голосу.

— Привіт, Полю, — казала вона, ніби нічого не сталося.

— Привіт,— коротко відповідав батько й одразу вкладався спати. У Стілі болісно стискалося серце, він одвертався до стінки, щоб не бачити маминого обличчя, бо знав напевне, що воно йому зараз не сподобається.

То був не сон і не спогади. Минуле воскресло, і хлопець знову пережив події тих днів.

Його душу обтяжувала таємниця, така пекуча, що ні з ким на світі він не наважився б поділитися нею. Він носив її у собі, хоч з радістю звільнився б від неї. То був надто важкий тягар для худеньких хлоп'ячих плечей. Таємниця палила його, пояснюючи все і водночас нічого не пояснюючи.

Почалося це давним-давно. Якось уночі його розбудив мамин крик. Він встав з ліжка й постукав у двері батьківської кімнати:

— Мамо, мамо!

У відповідь він почув їхній сміх.

— Усе гаразд, лягай, Фреде.

Він не міг заснути, лежав, прислухавшись, роздумуючи, але так нічого й не зрозумів.

Жахливе прозріння настало пізніше. Рудий Луїс розповідав молодшим Команчам, що він виробляє з дівчиськами. Одна з них, Руфі Хаймз, якось так закричала в під'їзді свого ж будинку, що на сходи висипали сусіди. Удруге Стілі з приятелями грався на даху, і вітер зірвав фіранку у вікні сусіднього будинку. Хлопчаки побачили чоловіка й жінку, голих, мокрих, страшних...

Тепер, коли з другої кімнати долинали зітхання й стогони, Стілі вже знав, що там відбувається. Але дивна річ, вранці батьки були щасливі, веселі, ласкаві. Якщо ж двері до спальні не замикалися, Стілі знав, що батьки сплять, як належить, мама ближче до вікна, батько — уткнувшись обличчям у подушку. Це відкриття зовсім приголомшило хлопчину, надовго прикувало всі його думки.

Ось чому Стілі мав особливі причини думати, що вдома не все гаразд. Мама казала: «Привіт, Полю!», батько відповідав «Привіт!», але вони нарізно йшли до спальні й не замикали дверей. Ночами, хоч як Стілі прислухався, він нічого не чув.

Усе в домі припишло в страшому передчутті. Чогось чекали мама й батько, чекала закіптужена газова плита, раковина з потрісканою емаллю, гнойові мухи, що залетіли у вікно, жовте ліжечко Керол Енн, ліжка, на яких спали сини, велике ліжко в сусідній кімнаті, скрипуче дерев'яне крісло. Чекав і Стілі, як слід не знаючи чого, але відчуваючи наближення лиха.

І ось сталося: Поль Браун не повернувся додому. Ну й що, він може прийти будь-якої хвилини. Вони даремно чекали кілька днів. Потім з міцно стулених маминих губів і чужого холодного погляду він зрозумів, що Поль пішов з тим, щоб не повертатися. Мамине горе було таке велике, що вона навіть не могла плакати. Минуло кілька місяців, перш ніж Стілі почув уночі придушений плач у сусідній кімнаті.

З примарного стану між сном і дійсністю Стілі вивело рівномірне поскрипування іржавих коліс. Він опам'ятався, ковтнув повітря і задушив крик, затиснувши рукою рота. За кілька кроків від нього проїхав Чорний Тато, світло далекого ліхтаря блиснуло в білках його невидючих очей, заграло на золотій сережці. Стілі почув тихе бурмотіння:

Сіна, сіна, сіна,

Догве сан, сіна ло-ге.

Звуки ці пройняли душу хлопчика, шалено закружляли в голові. Старий і візок зникли в темряві, молитва прошлестіла, мов нічний вітерець. Хлопця скував страх. Він зустрів Чорного Тата двічі цієї ночі! Чорною тінню заступив старий любов, на-

дію, мрію. Чорна тінь, довга, як ніч, страшна, як таємниця, що її носить хлопець у собі, скорботна, як думка про вкрадені гроші, про втраченого батька..

Стілі підвіся з лави й поплентався геть. Страх і відчай все ж таки не здолали його рішучості.

9

Вийшовши з парку на Сто десяту вулицю, Стілі попростував до Восьмої авеню. Цієї ранньої до-світньої години поруділі цегляні будинки стояли похмуро, ніби стомившись від одноманітного плину днів і ночей.

Стілі двічі здибав чоловіків, що спали на тротуарі, але він обминав їх і йшов далі. Навіть з їхніх поз було видно, що це бродяги, люди пропащі, без шеляга за душою. За своє коротке життя Стілі добре вивчив цих типів, немитих, смердючих, у брудному лахмітті. Хлопець відчував до них огиду й жаль, не розуміючи, як то можна отак жити.

На порозі одного будинку, поклавши руки на дві великі господарські сумки, сиділа стара з шкірою кольору гірчиці, величезна, крихкотіла, з'їдена літами й недугами;

маленькі очі зовсім загубилися в глибоких зморшках. Голова звисала набік, беззубий рот широко відкрився. Підійшовши ближче, Стілі почув буркотливе, уривчасте хрюпіння, розглядив на ногах обвислі складки шкіри. Він знав, що бувають чоловіки без копійки грошей і без притулку, але жінка!.. Зараз же він подумав про маму і дав собі слово все життя дбати про неї, щоб вона ніколи не стала така, як ця велика й потворна стара, що дряблыми руками обнімала свої сумки.

— Хлопче, ходи сюди!

Стілі аж підскочив. Край тротуару стояв патрульний автомобіль з погашеними вогнями. Поліцейських, що сиділи всередині, майже не було видно.

— Кому сказано, підійди сюди!

Стілі боязко ступив крок до них. Треба було дати драла, але від страху плуталися ноги. Нічого такого він не зробив, про що фараони могли б пронюхати,— заспокоював себе хлопець. Той, хто його покликав, виявився негром із стомленим обличчям і невеселими, глибоко посадженими очима, що холодно поблискували у тьмяному світлі. Напарник був білий, але Стілі не

розглядив його обличчя. З перехрестя долинув сміх, і хлопець зрозумів, що поліцейські стежать за тією компанією на розі.

— Як тебе звуть? — спитав негр.

— Стілі.

— А прізвище?

— Браун.

— Ти знаєш, котра тепер година, Стілі Браун?

— Ні, сер.

— Друга година ночі, до твого відома. Де ти живеш?

— На Сто шістнадцятій вулиці.

— Ти що, Стілі, чи як там тебе, до в'язниці захотів?

Стілі покрутив головою.

— Ага, не хочеш, — поліцейський вовком дивився на Стілі й тихенько гарчав, — в такому разі, щоб за мить був на своїй Сто шістнадцятій вулиці. Якщо знову попадешся, сидітимеш до дев'яноста років, зрозумів?

Стілі кивнув.

— А тепер забирайся!

Стілі побіг, боячись навіть озирнутись. Цей негр з холодними очима не кидатиме слів на вітер!

Домчавши до Сто шістнадцятої вулиці, він пробіг нею ще квартал до рогу Сьомої авеню. Упевнившись нарешті, що патрульний автомобіль за ним не їде, він звернув на північ і пішов у тому самому напрямі.

Бари вже зачинялись. Виходячи з них, чоловіки й жінки весело сміялися, зупиняли таксі. Раз у раз зчинялися голосні сварки, що переростали у п'яні бійки. Стілі Браун ішов і йшов, заглядаючи в кожний провулок. Він знав, що це остання можливість повернути мамині двадцять сім доларів, і він її не пропустить. Серце стискалося від страху й хвилювання. Година вирішального випробування настанала.

Чоловік спав на порозі, виставивши вперед коліна, прихилившись одним плечем до стіни, в такій позі, ніби не втрапив на стілець і сів на підлогу. По той бік вулиці якесь будівництво, отже, звідти ніхто Стілі не побачить. Хлопець мало не проминув цього п'яничку, так темно тут було. Стілі пройшов уперед і назад кілька разів, бажаючи переконатися, що чоловік справді п'яний. З сусіднього будинку вийшли люди, і Стілі дійшов до рогу, щоб вони нічого не запідозрили. Нарешті він вирішив, що нічим не ризикує, якщо підійде ближче до п'яного, який сидів у тій самій позі.

Гаманець, мабуть, у задній кишені штанів. Доведеться задержати край піджака, а тоді вже лізти до кишені. Спереду зробити це неможливо, не дотягнешся. Та й небезпеч-

но: хоч і темно, перехожі все-таки можуть спіймати його на гарячому. Отже, вихід один — зайти до під'їзду й діяти з-за спини.

Це теж ризиковано. Коли чоловік не такий п'яний, як здається, він може прокинутись, і тоді Стілі опиниться в пастці. Він ясно уявив собі, як чоловік заступає йому дорогу.

Але годі! Цей п'яничка — його останній шанс. Потім ще важче буде примусити себе зробити це. Страх потонув у гарячій, напруженій знеможі, і Стілі шмигнув у під'їзд.

Він опустився спершу на одне, потім на друге коліно, звів подих. Спина його жертви маячила округлою брилою на темному тлі вулиці. П'яний дихав шумно, ніби щось перекочувалося в його легенях. Стілі вперся однією рукою в підлогу, а другу повільно простягнув уперед, із страхом чекаючи першого дотику. Це сталося раніше, ніж він гадав, і хлопчик мало не відсмикнув руку. Зусиллям волі він придушив страх і затримав пальці на піджаку, даючи п'яному звикнути до нового відчуття. Усе це хлопець робив наче інстинктивно; пальці його ковзнули донизу, скутість зникла. Стілі забув про небезпеку.

Як він і сподівався, гаманець виявився в задній кишені штанів, придавлений до східця тілом п'яниці. Треба звільнити полу піджака, розстебнути кишеню і обережно витягти гаманець. Різкий рух може все зіпсувати.

Стілі треба було хоч секунду перепочити. Йому здавалося, що він пробув у під'їзді вже кілька годин. Ні, не можна гаяти ні секунди. Він потягнув за піджак.

— Г-мм! — чоловік раптом заворушився, сів поперек порога, на мить підвів голову, але не втримав її і знову опустив.

Коли п'яний поворухнувся, Стілі схопився на ноги й забився в найдальший куток під'їзду, холонучи від жаху.

Вулицею проїхав автомобіль, освітивши на мить обличчя п'янички. Від подиву Стілі відкрив рота й зойкнув: він упізнав батька.

Автомобіль проїхав, і в під'їзді знову запанувала темрява. Стілі важко дихав, все кружляло перед очима, наче його вдарили в живіт. Він заціпенів від несподіванки.

— Тату! Тату!

Дзвінкий пронизливий голос не дійшов до свідомості Поля Брауна. Стілі став навколішки, взяв батька за плечі, намагаючись розбудити, але той простягся на підлозі, підібгавши руки й ноги. Зараз він нагадував велику поламаanu ляльку. В розкритому роті білили зуби, обличчя застигло в дурнуватій усмішці. Дихав Поль шумно, але рів-

но. Здавалося, його й гарматою не розбудиш.

— Тату! Полю Браун! — кричав Стілі, поки зовсім знесилився. Він бачив перед собою п'яну блазенську маску.

Раптом хлопець відчув, що його охоплює лють. І це його батько, що мріяв про прекрасне! До чого він дійшов? Як бродяга, валяється на вулиці, п'яний, смердючий! І Стілі, шаленіючи від болю й розпачу, затопив дзвінкого ляпаса цій потворній машині, одного, другого, третього. Пригадалося все: Вища рада і Дробовик; хлопчак, що відняли велосипед; порожня сумочка; Льодяникова зрада; всі його злигодні й нещастя. Долоня вже боліла, але він бив, поки знову не знесилився. Часто й важко дихаючи, хлопчик опустився на підлогу.

Поль заворушився, підвівся на руках і сів. Голова знову звисла на груди, очі так і не розплющилися. Він застогнав, протягло позіхнув, потім затряс головою, підніс руки, потер обличчя. Голосно втягнув повітря, ще раз позіхнув і розплющив очі.

— Тату, це я, Стілі.

Поль повернув голову, прислухаючись.

— Це я, тату.— Хлопець підсунувся ближче.— Стілі.

— Фред?

— Так, тату.

— Справді?

— Авжеж!

Поль простягнув руку й важко опустив її хлопцеві на голову, обмацав обличчя, і Стілі почув якийсь дивний звук, схожий на схлипування.

— Фреде! Яка це вулиця, Фреде?

— Сто двадцять дев'ята.

— Глянь на номер будинку.

Стілі вийшов з під'їзду і, на силу розгледівши цифри, назвав батькові номер.

— Хоч додому добрався.— Голос у батька був тихий, незвичний.— Я тут живу, Фреде. Допоможеш своєму старому доповзти?

— Авжеж, тату.

Спершись на синове плече, Поль якось звівся на ноги. Стілі пошукав у батьковій кишені ключа, відімкнув вхідні двері, і вони піднялися сходами.

Батько мешкав у малесенькій комірчині без вікон на четвертому поверсі. Залізне ліжко, вкрите солдатською ковдрою, маленький радіоприймач у кутку, біля раковини електрична плитка. Повітря важке, затхле.

Поль поплентався до ванної на третій поверх. Стілі сів на ліжко,— він уже трохи заспокоївся. Обстановка видалася хлопцеві знайомою. Рано чи пізно це мало статися.

Він знав, що батько живий, шукав і ось тепер знайшов його.

Поль повернувся посвіжілий, смаглява шкіра вже не полискувала хворобливою жовтизною. Заговорив він не одразу. Спочатку увімкнув плитку й поставив на спіраль маленький білий кавник. Потім сів поруч Стілі на ліжко і втупив погляд у стінку. Стілі так багато треба було сказати, але батьків вигляд зупиняв хлопця. Так вони й сиділи мовчки, поки не закипіла кава. Поль налив собі повну чашку, потім другу до половини, додав молока і простяг Стілі. За два ковтки випорожнив чашку, батько нарешті заговорив тремтливим голосом:

— Як Роббі і Керол Енн?

— Усе гаразд,— пробурмотів Стілі.

— А мама?

— Та нічого...

— Як успіхи в школі?

— Тепер канікули.

— Ага.

Поль заплющив очі й одвернувся. Стілі помітив, що руки в батька тремтять.

Зненацька його прорвало:

— Не знаю, що тобі сказати! Мені так жаль, Стілі, та що я можу вдіяти!..

Він підніс долоні й показав їх хлопцеві.

— Бачиш, як трусяться!

Стілі не впізнавав батька, ніколи він не чув такого від нього, і голос був чужий, якийсь тонкий, жалісний.

— Як тебе сюди занесло? — несподівано спитав батько. — Котра зараз година? Хай йому дідько, чому ти не спиш у такий час? — Тепер одвернувся хлопець.— Ану кажи!

Стілі вагався. Навряд чи доросла людина здатна зрозуміти, що обставини можуть примусити діяти супроти власної волі. Адже мама заборонила повертатися без грошей. Він не винен, що старші хлопці відібрали двадцять сім доларів. Він готовий був заробити їх тяжкою працею, але ніхто не дав йому роботи. «Спіткнешся один раз,— часто казав батько,— і вже не повернешся на правильний шлях». Отже, навряд чи зуміє Поль зрозуміти Стілі.

І все ж таки хлопець розповів усе, від початку до кінця. Надто довго був він самотній, сам на сам із своїми думками, так хотілося відкрити душу, знову мати батька. Хто ж зрозуміє, як не Поль?

Слова ринули потоком. Коли він закінчив, Поль опустив йому руку на плече і сказав:

— Довідаюсь, що крадеш — не минути тобі лиха! — Він помахав кулаком перед хлопцевим носом. Батько не жартував, але погрозу змінила усмішка, і Стілі зрозумів, що все буде добре, все влаштується.

Поль обвів очима кімнату.

— Треба подумати,— бурмотів він,— ти маєш два долари з дрібними, не вистачає двадцяти п'яти, щоб врятувати тебе від хльосту.

Він підійшов до стінки, де висів його одяг, узяв пальто й костюм.

— Тут у підвалі є один чоловік,— сказав Поль,— дуже мила особа, він наживається на чужому горі.

Серце в хлопця закалатало — батько говорив як колись, веселим, іронічним тоном.

— Ми зневажаємо таких людей, але змушені мати з ними справу. Костюм, пальто й годинник коштують понад сто доларів. Цікаво, чи погодиться він дати за них хоч чверть цієї суми?

Стілі енергійно закивав. Чарівна гра в слова, перервана на кілька місяців, відновилася.

Поль ходив недовго. Повернувшись, він відрахував двадцять п'ять доларів, поклав Стілі в кишеню й заколов її шпилькою. Потім сів на ліжку. Знову запала мовчанка.

Хлопцеві стало страшно. Поль віддав гроші йому, отже, сам він повертатися додому не думає. Стілі уві сні бачив, як він знаходить батька і вони разом ідуть додому. Виявляється, не так усе просто. Він відшукав Поля, але муки його на цьому не скінчилися.

— Тату, можна тебе запитати?..

— Авжеж, Стілі.

— Ти здався, правда ж? Сам казав, що не можна здаватися ні в якому разі і... здався, здався, тату!

Чи легко кинути звинувачення рідному батькові! Стілі почервонів від сорому. Полеве обличчя спотворила страдницька гримаса. Стілі не сподівався, що його слова матимуть такий ефект. Він охоче взяв би їх назад, наговорив би батькові всяких ніжних слів, але хлопець ще не навчився кривити душою.

— Стілі, я маю сказати тобі щось таке, чого ти від мене ніколи не чув. Постарайся зрозуміти! — Вони сиділи тепер обличчям один до одного, їхні очі зустрілися.— Ти не забув про Туссена і Фредеріка Дугласа, про інших наших героїв? Ти повинен, як і раніше, в них вірити, у всьому їх наслідувати. Вірити в них... навіть якщо зневіришся в мені.

Поль помовчав, проковтнув клубок.

— Твоя правда. Я здався... не витримав... склав зброю. Сили забракло. Ти думав про мене краще, ніж я заслужовував. Я й сам помилявся, оцінюючи себе...

Його очі збуджено блищали.

— Я відкрив одну важливу істину. Звичайно, життя — складна річ, але найбільша складність — це ти сам.

Поль не витримав погляду сина, відвернувся, але говорив далі, ніби втлумачував щось самому собі.

— О, це дуже важко — глянути правді у вічі, усвідомити власну немічність, виявити, що тобі притаманні всі слабості й вади, яких не прощаєш іншим. Зрозуміти, що не дотягнеш до свого, нехай скромного ідеалу.— Він мотнув головою й повернувся до Стілі.— Так, я не дотяг... Про мене забудь, повір у самого себе, в прийдешню велич свого народу.

Стілі злісно дивився на батька. Містер Літштейн... Льодяник... Недоумок... Поль. Йому вчувся мамин голос: «Якби слова були чогось варті, ти був би мільйонером, Полю Браун!» Слова... слова. Батько ще гірший за містера Літштейна, та Стілі однаково любить його.

— Іди додому, синку.— Поль спробував обняти Стілі, але хлопець вивернувся й підвівся.— Я знаю, про що ти думаєш, але я не можу, не можу піти з тобою. Ти вже великий, ти мусиш зрозуміти.

Дорослі — брехуни... кажуть одне, а роблять інше... як він ненавидить їх!

— Усе ти брешеш! — закричав Стілі.— Брешеш, брешеш!

Поль ударив хлопця, але той не відчув болю.

— Чортів брехун! — Стілі не ліз за словом у кишеню.— Я не вірю жодному твоєму слову. Мені плювати, повернешся ти чи ні. Мама правду каже — гріш тобі ціна. Керол Енн їсти нічого, і Роббі так само, мама щодноч плаче — і все через тебе! Ненавиджу!

Стілі розридався. Уперше за всю цю довгу ніч хлопець навіть не намагався стримувати сліз. Він схлипував, стогнав, наче від болю. Поль знову обняв його, хлопчик спершу відсахнувся, але потім сховав обличчя на широких батькових грудях. Ніколи ще не відчував він себе таким нещасним.

— Ходімо додому, тату! — почув він власний голос.— Будь ласка! Мама простить тебе. Всі чекають тебе. Спробуй ще раз, тату. Треба давати більше, ніж береш — це ж твої слова!

Поль Браун міцніше притиснув Стілі до грудей, щоб син не побачив його обличчя. Він би й радий повернутися, але як глянути у вічі Мей? Стілі має рацію, все, що він каже — то пусті слова. Але людина носить у собі полчища маленьких ворогів, і вони зараз не пускають Поля додому. Хлопець, може, ще повірить у високі й благородні ідеали, але Полеві не вдасться обдурити самого себе, обдурити Мей. Її не примусиш повірити в те, чого немає. Не можна йому повертатися...

Але ця любов і віра зв'язали йому руки й ноги. «Господь створив людину за своїм образом і подобою»,— пригадав він з біблії. Хлопчина створив собі кумира за образом і подобою Поля. Не стане Поля, не стане й кумира...

Через якийсь час батько й син разом вийшли на вулицю й попрямували до Сто шістнадцятої вулиці. Поль поголився, переодягся. Він, на думку Стілі, ще ніколи не був такий гарний. Хлопець намагався іти у ногу з батьком. Нічний морок потроху розвіювався, вранішній вітерець уже шастав гарлемськими вулицями.

Вони дійшли до перехрестя, і Поль буркнув з удаваною злістю:

— Либонь, думаєш, що ти дуже спритний?

— «Оце так хлопець!» — усміхаючись передражнив батька Стілі.

Тримаючись за руки, вони простували світанковим Гарлемом. Світанок — найкраща пора дня. Повітря чисте й свіже, і хоч усі сплять, уже відчувається близьке пробудження.

*З англійської перекладали
Виктор РАМЗЕС та Галина ПЕТРОВСЬКА*

ДУРНІВ НЕ БУДЕ. Професор Каліфорнійського університету Девід Керч заявив, що завдяки великим успіхам, досягнутим останнім часом у вивченні хімічних процесів, які відбуваються в мозку людини, скоро можна буде впливати на розвиток її інтелекту за допомогою пілюль. «Правда з дурня ми не зробимо генія, але він стане принаймні розумним»,— сказав професор.

БІЗНЕС НА КУРЯЧИХ КІСТКАХ. Неаполітанська поліція заарештувала якогось типа, що на протязі останніх 18 місяців продав 321 курячу кістку. Як бачимо, торгівля йшла досить-таки жваво. Спритний пройда збував свій товар італійським неофашистам, видаючи кістки за рештки праху «незабутнього» Беніто Муссоліні. На суді він виправдовувався: «Я хотів зробити приємність моїм клієнтам».

ВРАХОВУЮЧИ ПОБАЖАННЯ. В деяких французьких музеях на стінах розвішані олівці й папірці з написом: «Тим, хто любить писати свої ініціали на стінах, радимо робити це на папері».

СІМЕНОН І МЕГРЕ. Жорж Сіменон, автор відомих детективів про комісара Мегре, дав інтерв'ю репортерові газети «Нью-Йорк таймс», в якому, між іншим, сказав:

— Коли я сів писати першу книжку про Мегре, мені було 26 років, а моему герою 45. Сьогодні мені вже 67, а він ледве досяг 52-літнього віку. Колись Мегре міг бути моїм батьком, а тепер — сином.

За 40 років творчої праці Сіменон написав 200 книжок, виданих 40 мовами світу. Письменник зазначає, що до створення серії романів про комісара Мегре його спонукали читачі.

— Я не вважаю ці твори за літературу високого класу, набагато вище ціную свої психологічні повісті.

ХУДОЖНЯ ЛЕНІНІАНА МОНГОЛІЇ

Історична зустріч.

Гаптоване панно Б. Норолхо. 1967 р.

Народження ленініани в образотворчому мистецтві Монголії пов'язане з ім'ям натхненного співця монгольської революції Баліарина Шарав, відомого в народі як Марзан Шарав, тобто Нездорівняний Шарав. Його найкраща робота—портрет В. І. Леніна (див. «Всесвіт» № 3, 1970), якому художник дав назву «Непереможне генінське вчення», широко відомий у МНР. Нині він експонується в Улан-баторському Національному музеї образотворчого мистецтва.

Написаний у 1923—1924 рр., на світанку монгольської революції, ще до проголошення Народної республіки, це був перший портрет вождя трудящих усього світу, створений пензлем монгольського художника. Вдаючись до тради-

ційної в старовинному національному живописі і зрозумілої народові символіки, Шарав одним із перших серед митців Азії підкреслив всесвітньо-історичне значення ленінського вчення. Композиція твору зовсім проста, але глибоко змістовна. Ленін зображений на тлі земної кулі, червоні прапори, увінчані п'ятикутними зірками, схилилися обабіч. Намальовані внизу рожеві й сині квіти лотоса (дуже популярний в народі візерунок «бадма» — «лотос») символізують розквіт і безсмертя священної справи, якій присвятив своє життя великий інтернаціоналіст Ленін.

Після Марзан Шарава багато монгольських художників зверталися до ленінської тематики. Створенню образу друга і вчителя монгольського народу присвячували свій талант кращі живописці і графіки республіки: У. Ядамсурен, Д. Чойдог, Н. Чултем, А. Сенгечохію, Б. Гомбосурен. Скульптурні пам'ятники великому Леніну роботи Д. Дамдіми, Л. Дашделега, Д. Санжи, Зулзага встановлені тепер у багатьох містах і сомонних центрах МНР. При всій монументальності цих творів митцям пощастило втілити в них простоту і тепло «найлюдянішого з людей».

Художник А. Сенгецохіо біля своєї картини «Після зустрічі».

Помітне місце у творчості художників посідає нестаріюча в Монголії тема зустрічі В. І. Леніна з Сухе-Батором, який у складі монгольської делегації приїздив восени 1921 року до Москви. Бесіда посланців монгольського аратства з вождем міжнародного комуністичного руху визначила дальший—некапіталістичний шлях розвитку відсталого феодальної країни: Монголія другою після Радянського Союзу почала будувати соціалізм.

Найкращими творами, присвяченими цій історичній події, вважають картини лауреата Державної премії Н. Чултема і заслуженого діяча мистецтв МНР А. Сенгецохіо (остання була вміщена у № 4 «Всесвіту» за 1968 р.). Художники кожний по-своєму підійшли до вирішення теми. Представник реалістичного напрямку, вихованець радянського вузу Н. Чултем прагнув якнайкраще передати атмосферу зустрічі. Сенгецохіо, що працює в традиційній національній манері — «монгол зураг», реалістично зображуючи В. І. Леніна, Сухе-Батора та інших членів делегації, особливу увагу приділяє тлу картини, обстановці, в якій відбувалася бесіда.

Обидва художники не вичерпали в своїх творах цієї хвилюючої теми. Чултем написав груповий портрет «В. І. Ленін і Д. Сухе-Батор, 1921 р.» (див. «Всесвіт» № 4, 1970). А. Сенгецохіо нещодавно закінчив картину «Після зустрічі». Відомий в Монголії і триптих живописця Чогсома на цю ж тему, вирішений в алегоричному плані: вождь світового пролетаріату Ленін вказує Сухе-Батору шлях до сонця.

Художня ленініана Монголії буде неповною, якщо не згадати праці майстрів декоративного мистецтва — різьбярів, вишивальниць, аплікаторів, карбувальників. Найталановитіші з них створюють справжні мистецькі шедеври, які експонуються на всіх художніх виставках і в музеях республіки. Кращі майстрині-вишивальниці улан-баторської артлі художньо-

го промислу Церенху і Церма до сторічного ювілею В. І. Леніна закінчили два панно: Церенху — багатоколірну аплікацію «Ленін — 100 років», а Церма—вишивку «Дитинство Леніна». Обидві вони майстерно володіють давнім мистецтвом монгольських вишивальниць, які особливо ваги надавали колірній гамі й орнаменту, що мав розшифровувати задум художника. Творчо використовуючи спадок старих майстрів, Церма внесла в свою роботу багато нового. Вишивку «Дитинство Леніна» вона виконала у незнайомому в старій Монголії стилі «гаптування світлотінню». Щоб віддати природний колір обличчя маленького Володі Ульянова, майстриня використала більш як десять тонів шовкових ниток. Зараз Церма працює над панно «Ленін у Разліві» за ескізом художника Равсала.

У кабінеті художнього гаптування улан-баторського Палацу піонерів працює викладачкою стара народна вишивальниця Норолхо. Понад 10 років тому вигаптувала вона свій перший портрет Володимира Ілліча. Відтоді ленінська тема і тема монголо-радянської дружби посідають значне місце в її творчості. Вони, певна річ, дуже близькі, адже основи непорушної братерської дружби обох народів заклали Ленін і Сухе-Батор.

Удома в Норолхо багато альбомів, листівок і репродукцій з творів відомих радянських художни-

Вишивальниця Церма зі своєю роботою «Дитинство Леніна».

Нова аплікація вишивальниці Церенху — «Ленін — 100 років».

Ленінського ювілею майстриня підготувала нові аплікації — «Я» здійснювався в Монголії ленінський кооперативний план» та «Зустріч монгольської делегатки з В. І. Леніним і Н. К. Крупською». Ескізи до всіх робіт Норолхо робить її чоловік — художник Д. Лувсанжамц.

В улан-баторському Музеї В. І. Леніна експонується різьблена дерев'яна скринька, зроблена у вигляді шолома головнокомандувача, що став у МНР символом героїзму й мужності монгольського народу. На скриньці — національний орнамент і барельєфні медальйони — портрети Маркса, Енгельса, Леніна й Сухе-Батора. Автор її, народний різьбяр Л. Дорж, уперше експонував цю свою роботу на виставці, присвяченій 50-річчю Жовтня.

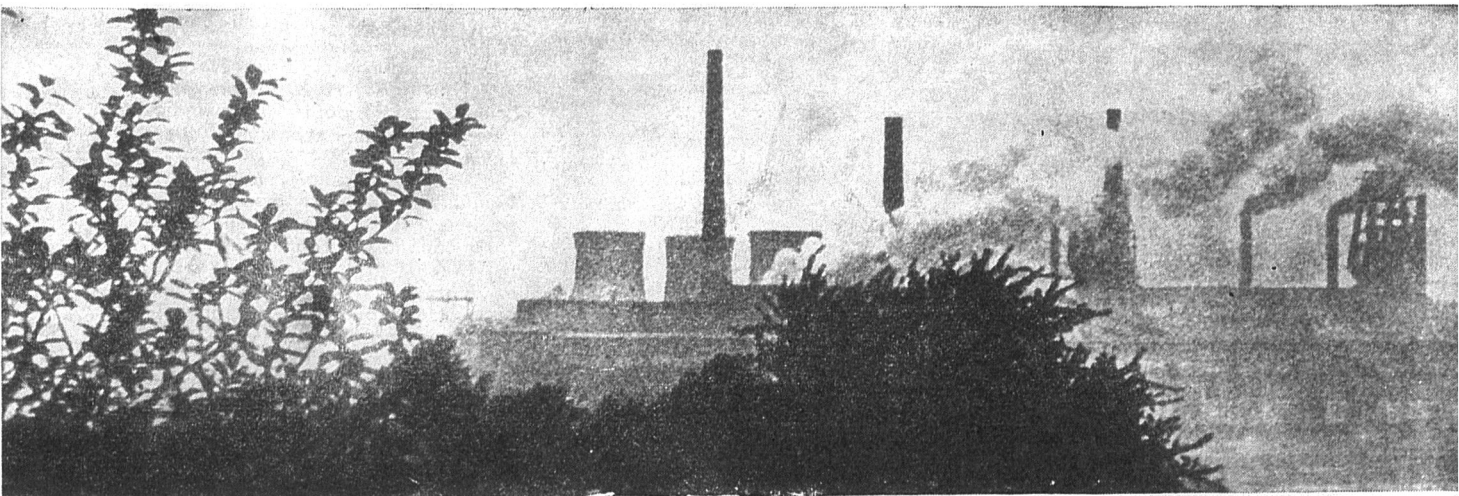
Напередодні Ленінського ювілею закінчив свій новий твір — погруддя Ілліча — 72-річний художник-самоук Дарьжавин Дендев. Це вже третя його робота, що відтворює образ великого вождя народів. Першу, закінчену до 90-х роковин з дня народження Леніна, Дендев передав у дар радянському народові; другу подарував космонавтові Г. Титову під час його відвідин Улан-Батора. Цікаво, що улюбленим матеріалом старого художника є пап'є-маше, якого тепер у Монголії майже ніхто не використовує, бо праця з ним копітка й забарна. Погруддя В. І. Леніна роботи Д. Дендева — твір динамічний, яскравий, повний життя.

Заслугує на увагу ще один портрет Леніна. Його виконав на модриновій дошці простий гобійський арат Дорж ще в тривожній 30-ті роки, коли в деяких районах південно-східної Монголії спалахнув спровокований японськими мілітаристами заколот. З 1962 року цей портрет зберігається в краєзнавчому музеї Гобі-Алтайського аймака і завжди привертає увагу відвідувачів своєю виразністю. Замислене високе чоло, гострий погляд, чіткі лінії обличчя створюють яскравий образ Ленін-борця. У горішній частині дереворита Дорж вирізьбив сонце й п'ятикутну зірку — символ нового, світлого, як сонце, життя, а збоку — зубці кремлівської стіни. Внизу напис: «Ленін, 1937».

Творчість народних умільців і художників-професіоналів — вияв великої любові монгольського народу до Володимира Ілліча Леніна.

ків про Леніна. Норолхо каже, що така колекція не просто професійна необхідність, а духовна потреба, це зібрання надихає її в творчості. В Палаці піонерів зберігається гаптоване панно Норолхо «Історична зустріч» (1967 р.), на якому зображені В. І. Ленін і Сухе-Батор, що тиснуть один одному руки. Контури їхніх фігур обшиті золотою ниткою, вигантува-

ний внизу візерунок «бадма», що є символом чистоти помислів, розквіту і щастя, надає творові глибокого змісту. Широко відома в МНР й інша робота Норолхо — яскрава багатоколірна аплікація «Дружба» (1966 р.), присвячена 20-м роковинам підписання Радянсько-Монгольського договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між двома країнами. До

СТАЛЕВЕ СЕРЦЕ

Кореспондент газети «Нойес Дойчланд» Клаус Гаупт відвідав Остраву — один з найбільших промислових центрів Чехословаччини. Він зустрічався і розмовляв зі старими комуністами, робітниками, які розповіли йому, як вони ліквідували наслідки підступної діяльності ворожих сил. Вміщуємо скорочений виклад кореспонденції Клауса Гаупта.

Гвардія Острави

Острава сьогодні вражає своїми різноманітними, здебільшого контрастними силуетами. В самому центрі міста, майже поряд з універмагами, готелями та театром імені Зденека Неєдли, стоять домінантні печі, шахтні копри, заводські цехи. В Оставі видобувають першокласне кам'яне вугілля та виплавляють високоякісну сталь; прес, потужністю в 12 000 тонн, викопує небачені раніше в країні гігантські блоки; тут катають сталеві листи та різноманітні профілі; виготовляють труби, відливають колінчасті вали для морських суден, випускають промислове обладнання для своєї країни та за кордону.

І саме в цей індустріальний центр особливо цілилася контрреволюція, коли в 1968 році замахнулася з Праги для удару проти всієї країни.

Класові сутички тут були гострим. Блок правих сил прагнув

оволодіти «сталевим серцем республіки» — серцем робітничого класу.

Про події того часу в Оставі докладно розповів добре відомий тут усім сивоголовий Еміль Маларж, якому в листопаді цього року минає сімдесят літ. За плечима в нього велике життя робітника, боротьба за права свого класу, за свою партію.

— Я народився в один день з Готвальдом, 23 листопада, — каже Еміль Маларж. — Вже після військової допомоги братніх країн пішли ми з Мирославом Мамулою в день народження до пам'ятника Готвальдові в Оставі, щоб покласти вінок. Ми тоді сказали: «Коли б наші радянські товариші не прийшли нам на допомогу, мабуть, нашим дружинам довелося б класти квіти на наші могили, та й це не було б для них безпечно».

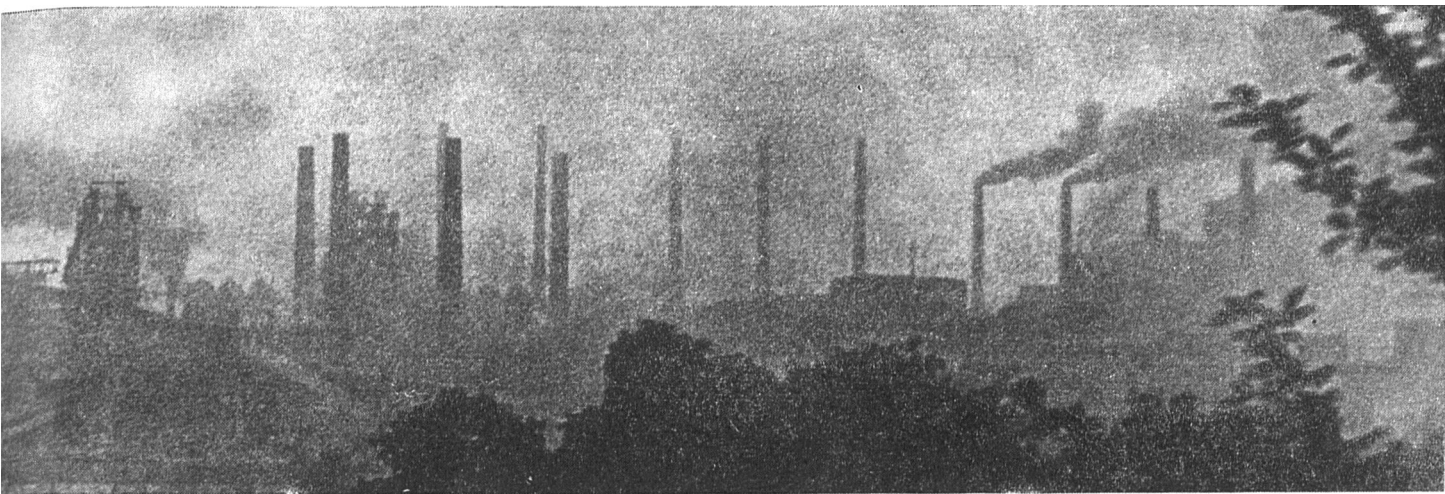
Так, гаряча була тоді ситуація. З десяти етапів контрреволюційної ескалації, наявних в Угорщині 1956 року, в Чехословаччині був відсутній лише десятий: кривавий терор, — сказав Перший секретар ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії Янош Кадар про події в ЧССР.

Еміль Маларж, член Комуністичної партії Чехословаччини з 1923 року, який протягом довгого часу брав активну участь в роботі партії, був одним з перших в Оставі, хто став на відкриту боротьбу проти блоку правих сил. Хіба міг він відступити, коли соціалістичній батьківщині загрожувала небезпека?

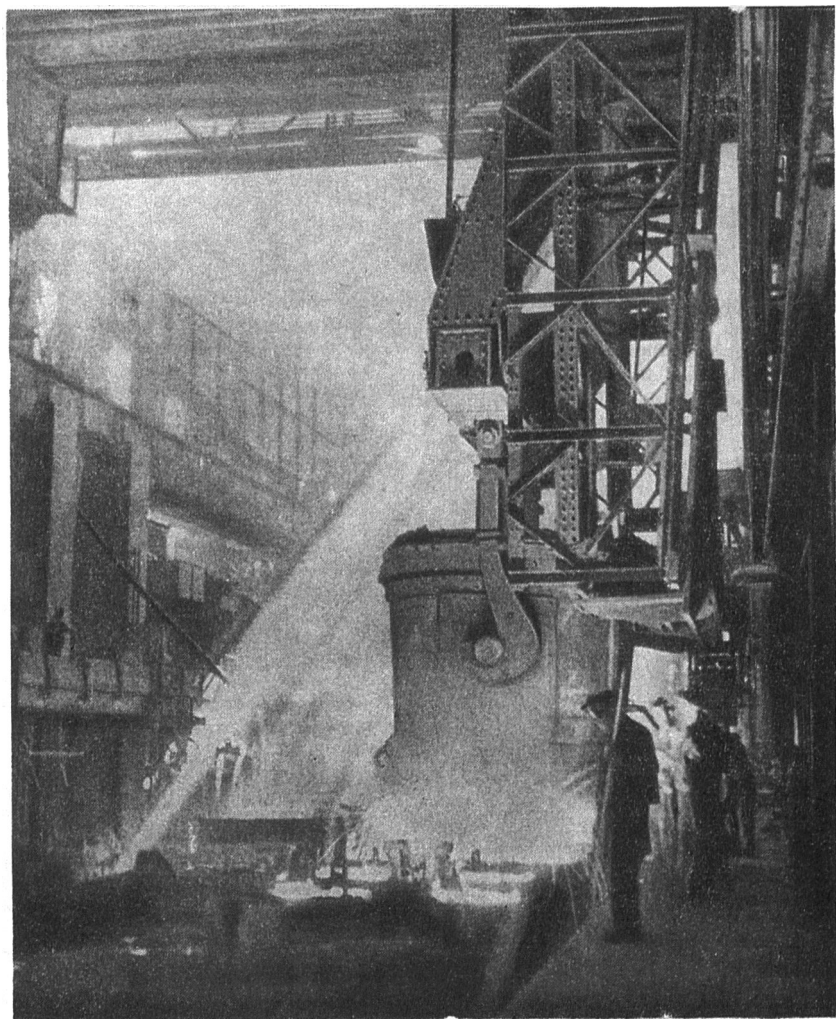
Незабаром після відомих подій серпня 1968 року в остравській газеті окружного комітету КПЧ «Нова свобода» з'явилася стаття, яка привернула увагу багатьох людей не лише в Північноморавській області. Комуністи відкрито виступили в газеті проти антисоціалістичних, антирадянських закликів. Одним з товаришів, чие ім'я стояло під цією статтею, і одним з тих, хто примусив тодішнє правє керівництво газети «Нова свобода» вмістити відкритого листа, був Еміль Маларж.

У січні 1969 року почав виходити бойовий журнал «Трибуна», орган бюро ЦК КПЧ, який очолив партійну боротьбу в чеських областях проти опортуністів в уряді Дубчека.

«Тепер ми маємо журнал, на який можемо орієнтуватися», — сказали собі Еміль Маларж та інші товариші. Вони заснували клуб друзів «Трибуни» — перший в країні. Пізніше в республіці з'я-

РЕСПУБЛІКИ

вилися сотні клубів «Трибуни», що згуртували навколо себе вірних марксистів-ленінців. Вони допомагали боротися проти право-опортуністичних сил, сприяли повороту 17 квітня 1969 року, який закінчився обранням Першим секретарем ЦК КПЧ Густава Гусака.

Тим часом перший клуб «Трибуни» розпочав свою діяльність. Тепер уже можна з певністю сказати, що із своїм завданням він упорався успішно. Протягом тривалого часу чимало товаришів виконували різні партійні доручення. До них належить також і Ярослав Сметана, котрий тепер працює головним редактором газети «Нова свобода». Навесні 1968 року він був звільнений з редакції за гострі виступи проти контрреволюціонера Світака.

Процес консолідації в Остраві триває успішно. Емілю Маларжу нема коли посидіти у скверіку разом із своїми «колегами»-пенсіонерами.

— Тепер я працюю громадським інструктором при Остравському окружкомі, — каже він і показує червоне посвідчення за № 1, що підтверджує його повноваження. Маларж відповідальний за Вітковський металургійний завод імені Клементя Готвальда.

В одному з цехів заводу імені Клементя Готвальда.

Доктор Мирослав Мамула зовні зовсім не схожий на свого приятеля Еміля Маларжа. Цей — невисокий на зріст, Мамула ж навпаки — двометрово-стокілограмовий чоловік, як тут говорять про таких. Він на тридцять років молодший за Маларжа, рухливий, енергійний. Однак обидва мають спільну рису: вони непохитні марксисты-інтернаціоналісти, твердо підтримують політику Центрального Комітету КПЧ.

Тепер Мамула очолює Північноморавський обком партії, Центром цієї області є Острава.

Він розповідає про невідкладні завдання, висунуті партією. Січневий пленум ЦК КПЧ, який відбувся цього року, підкреслив, що на порядку денному стоїть необхідність тісного поєднання політичних та економічних завдань, дотримання в партійній роботі спільних економічних та політичних цілей. У міркуваннях першого секретаря Північноморавської обласної парторганізації ці вимоги посідають центральне місце.

— Два завдання стоять перед нашою областю, — констатує він. — По-перше, треба здійснити обмін партійних документів, який допоможе звільнити лави комуністів од правих елементів і посилити дієвість партії на марксистській основі; по-друге, треба наполегливо боротися за кількісне і якісне виконання господарських планів на 1970 рік, щоб вивести народне господарство із скрутного становища.

У процесі розмежування Комуністична партія Чехословаччини домоглася вже певних успіхів. Більшість первинних парторганізацій на підприємствах і в першу чергу на великих заводах перебувають в руках здорових сил партії. Трохи інше становище в цьому відношенні в наукових закладах та установах. Але й там робиться чимало для консолідації сил.

— Зараз становище стабілізується, — розповідає Мирослав Мамула, — невпинно зростає активність партії. З точки зору ідеологічної боротьби треба насамперед сказати, що нам пощастило розгромити Шікову економічну псевдотеорію про «соціалістичне товаро-грошове господарство».

Остравська округа стала ініціатором такої важливої справи, як поновлення соціалістичного змагання. Цей заклик висунули гірники шахти «1 Травня» до 25-ої річниці визволення Чехословаччини Радянською Армією.

Приємно відзначити, що цю ініціативу підхопила молодь. Тут уже налічується кілька молодіжних бригад, які всіма силами бо-

Новобудови Острави.

рються за втілення в життя лінії партії.

Боротьба партії за загальну консолідацію партійного та громадсько-політичного життя ведеться в Остравській окрузі наполегливо і цілеспрямовано.

— Ми хочемо зробити все, — веде далі Мамула, — щоб на кінець 1970 року наша партія прийшла зміцнілою, згуртованою, діловою. Перший рік нового десятиліття має стати одночасно роком політичного й економічного зміцнення соціалістичної держави.

Старі й молоді

Вітковський металургійний завод імені Клементя Готвальда — це сталь, прокат, колінчасті вали, конвертори. Підприємство здобуло добру славу не лише в себе на батьківщині, але й в багатьох зарубіжних країнах. Тут працює понад 40 тисяч чоловік, з них ві-

сім тисяч — члени КПЧ. Отже, обмін партійних документів на такому великому заводі — справа надзвичайно серйозна і відповідальна.

І хоча активність партії незмінно зростає, ще багато товаришів перебувають в стані летаргії після демагогічного психозу, роздуханого блоком правих сил і опортуністів.

— Від декого, — каже вальцювальник Млинарж, — ми маємо звільнитися, дехто уже відійшов од партії. Взагалі всі ті члени партії, котрі не хочуть чесно виконувати свої партійні обов'язки, мають залишити лави КПЧ. Справа не в кількості членів партії, а в їхній принциповості, ідейній загартованості.

Вальцювальник Млинарж — все життя на заводі, починав він тут учнем. Чверть віку перебуває він в лавах Комуністичної партії.

Він брав активну участь в соціалістичному змаганні на честь 25-ої річниці визволення Чехословаччини Радянською Армією.

— Хіба могло бути інакше, — каже він. — Адже за теперішніх обставин ми повинні перш за все

дбати про виконання та перевиконання виробничих планів; про підвищення продуктивності праці, ефективніше використання робочого часу, зниження собівартості, підвищення якості, виконання експортних замовлень. Інакше ми не зможемо просуватися вперед.

Поряд із старим вальцювальником стоїть молодий чоловік — Войтех Черни, інженер. Він працює начальником зміни на цьому ж прокатному стані. Черни — член Спілки трудящої молоді. На Вітковицькому металургійному заводі ця організація налічує тепер понад дві тисячі юнаків і дівчат. Тридцять сім тисяч об'єдналися в Спілку трудящої молоді в усій Остравській окрузі.

Млинарж і Войтех давні знайомі. Черни проходив тут практику, коли був студентом. Тоді на цьому прокатному стані ще працював його батько.

І коли у Млинаржа запитують, чи задоволений він своєю молоддю, старший товариш радісно посміхається:

— Так, зміна наша добре працює. Часом голова у молодих тямить краще, ніж у нас.

Войтех Черни один з таких. Разом із своєю молодіжною бригадою він бореться тепер за збільшення випуску прокату.

Максиміліан Влчек, виконуючий обов'язки секретаря центрального бюро парторганізації Вітковицького металургійного заводу й одночасно майстер на уч-

бовому відділенні підприємства, розповідає про хід підготовки до обміну партійних квитків.

— Перший етап закінчився у нас наприкінці лютого. Він означав стабілізацію керівництва всіма 110 первинними організаціями та очищення їх від правих опортуністів і міщан. Протягом року з партії вийшло близько 800 членів. 300 були виключені.

Другий етап передбачав створення груп, які мали провадити попередні бесіди з членами партії.

Розповідь Влчека доповнює секретар з ідеологічних питань Ладіслав Баручак.

— Обмін партійних документів, консолідація — це насамперед посилення партійної роботи, концентрація її на ідеологічному вихованні комуністів. Партійному керівництву, що в 1968, а також значною мірою в 1969 роках перебувало в руках правих сил, вдалося посіяти глибокий ідеологічний розбрід серед членів партії.

Крім того, — треба чесно визнати, — ми ще раніше занедбали ідеологічну роботу. Тепер потрібно виправляти помилки. Головні питання, які ми повинні роз'яснювати, — це правильне уявлення про пролетарський інтернаціоналізм і, в першу чергу, керівну роль партії у будівництві соціалізму.

Протягом минулих кількох місяців при партійній організації заводу було сформовано новий пропагандистський актив. Він керує роботою пропагандистів у первинних організаціях. Товариші борються за ідеологічне зміцнення своїх парторганізацій, за про-

ведення в життя рішень ЦК КПЧ.

Горимір Шрп, представник генеральної дирекції Вітковицького металургійного заводу, розповідає про надзвичайно складні завдання підприємства, що значною мірою залежать від стабілізації становища в країні.

— Найважливішим сьогоденним завданням для нас є інтернаціональна спеціалізація та кооперація із соціалістичними країнами. Ми повинні боротися за максимальні показники виробництва.

Пам'ятаю, навесні 1968 року, — каже товариш Шрп, — до нас приїздив Ота Шік. Після виступу ми поставили йому чимало конкретних питань, на які він не зміг дати вичерпної, переконливої відповіді. Ми сказали тоді собі: «Шікові економічні рецепти — це страшна катастрофа». І знову повернулися до чіткого керівництва нашим підприємством і не допустили ніякої анархії.

І ось тепер виробничі перемоги промовляють самі за себе. Минулого року завод імені Клемента Готвальда успішно виконав свої експортні завдання і перевищив план на 128 мільйонів крон. Партійне керівництво відзначило ці досягнення, організувавши поїздку великої групи робітників заводу до Праги.

Острава — сталеве серце республіки. Вже 25 років чітко б'ється воно після визволення Чехословаччини Радянською Армією від фашистських окупантів. І його комуністи йдуть в перших лавах борців за консолідацію партії, за нормалізацію економічного та політичного життя країни.

ЯНКИ

на берегах ЧАО-ПРАЙЯ

У модерному готелі «Вікторі», що височить на одній з центральних вулиць Бангкока, портьє, шанобливо зігнувшись, разом з ключем від мого номера простягнув виблискуючий яскравими барвами довідник-проспект і побажав щасливого перебування в столиці. «Таїланд — країна посмішок», — категорично запевняв проспект вже на першій сторінці. — Таїланд — єдина в Південно-Східній Азії країна, яка ніколи не була колонією».

Та чи справді це так?

КУДИ СТАРТУЮТЬ ЛІТАКИ?

...Літак бірманської пасажирської авіакомпанії, який здійснював черговий рейс за маршрутом Рангун—Пномпень, м'яко торкнувся колесами широкої бетонованої смуги бангкокського аеропорту Донмуанг. Молоденька стюардеса запросила бажаючих оглянути місто. Подали трап, і ось яскравий верткий автобус уже мчить по величезному полю до приземкуватого довжелезного аеровокзалу, збудованого із скла і бетону.

Дивне враження справляє це, мабуть, найпожвавленіше повітряне перехрестя в Південно-Східній Азії. За вікнами автобуса пропливають бомбардувальники, винищувачі, транспортні машини й вертольоти, на яких щітко виведе-

ні слова: «Військово-повітряні сили США». Нестямне ревіння реактивних двигунів якось одразу обрушилося на вуха, голова стала немовби ватною. Неподалік один по одному піднімалися в небо горезвісні «Фантоми». Нарешті гуркіт стих.

— І куди це вони подалися? — мимоволі вихопилося у мене.

— Як куди? — здивовано перепитав літній камбоджієць, що сидів поруч. — Можливо, на Південний В'єтнам, а скоріш за все на Лаос.

Буквально на кожному кроці у залах і барах просторого аеровокзалу натрапляю на американських солдатів та офіцерів у військовій формі, часто ще й при зброї. В митниці для заокеан-

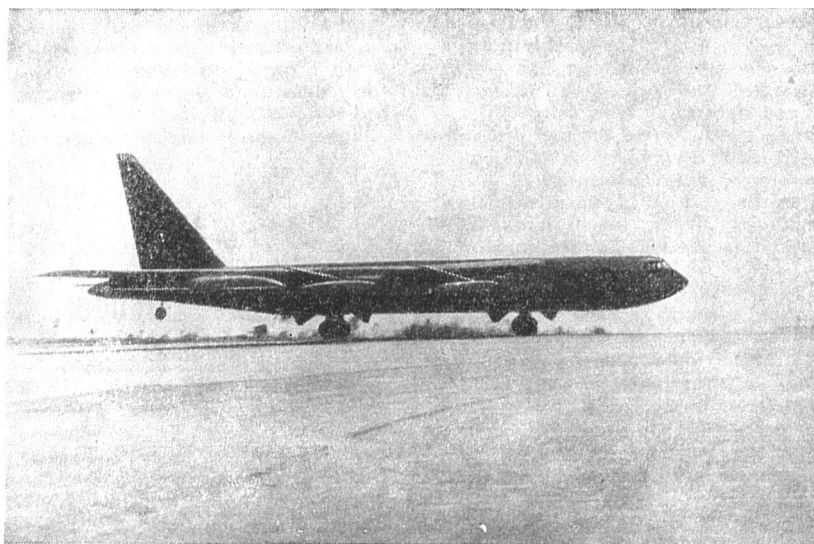
ських «гостей» відведено навіть спеціальне приміщення. Пентагонівські чиновники працюють тут, не покладаючи рук. Військових завжди збирається багато, і проти прізвища кожного з них у списку потрібно зробити спеціальну позначку.

Коли вже автобус виїхав на широке шосе, що зв'язує Донмуанг з містом, то обабіч ще довго тягнулися гігантські ангари й склади американських військово-повітряних сил. І якось мимохіть виникала думка: можливо, я випадково потрапив на американський військовий аеродром, розташований в штаті Нью-Йорк чи Вірджінія, частину якого лише тимчасово віддано в оренду Таїландові?

Між іншим, тут же, в аеропорту, розмістилося інтендантське бюро, що обслуговує щороку понад 70 тисяч пентагонівських вояк, котрі приїждять сюди на тиждень — два трохи відпочити після кривавої бойні в Південному В'єтнамі. Вони одержують ордери на безкоштовне мешкання в готелях, а потім вже потрапляють в міцні обійми хазяїв «веселого Бангкока».

Спеціальні фірми пропонують їм взяти «напрокат» на період відпустки, мов якийсь пілосос чи телевізор, граціозну таїландську дівчину. «Вона буде для вас доброю господинею і чарівним гідом, з нею ви забудете всі свої життєві незгоди, — вихваляють свій «товар» заповзятливі ділки. — Вибір у нас багатий». І часто навіть серед білого дня можна побачити, як височенний, коротко підстрижений парубок у

Американський бомбардувальник B-52 злітає в повітря з бази в Утапао. Саме звідси американські літаки стартували на Камбоджу.

цивільному, ледве тримаючись на ногах, повис на шії своєї міні-атюрної супутниці — «дружини на сім—десять днів». А вона ще змушена посміхатися! Гроші заплачено і треба терпіти. Інакше миттю викинуть з роботи, а знайти її тут зовсім нелегко.

До послуг американських відпускників — нічні клуби й будинки розваг на американський копил, бари з характерними назвами — «Флоріда», «Вашінгтон», «Майямі», кабаре й будинки побачень, які суцільною стрічкою тягнуться вздовж центральної Печбурі-роуд та сусідніх вулиць.

Однак засилля американської воячини помітне не лише в столиці. Удон, Корат, Утапао, Након-Паном, Таклі, — тут розмістилися шість величезних авіабаз США. Причому кожна з них має злітно-посадочну смугу для найсучасніших військових літаків будь-яких систем, оснащену ремонтним устаткуванням. Неподалік розташовані житлові будинки, казарми, їдальні, кінотеатри й навіть зали для гри в кеглі. Саме з авіабази в Утапао 30 квітня цього року о 7 годині ранку піднялися в повітря американські бомбардувальники й взяли курс на Камбоджу. Причому це було зроблено ще за годину до того, як президент США Ніксон виступив по телебаченню з повідомленням, що він віддав наказ експедиційному корпусу в Південному В'єтнамі почати нову агресію проти народів Індокитаю.

В рекордний строк військово-інженерні батальйони США спорудили поблизу Бангкока, на березі Сіамської затоки, порт Саттахіп. Його причали можуть одночасно приймати по десять великих суден. Супертанкери приносять сюди авіаційне паливо, яке потім нафтопроводом тече на всі американські повітряні бази. Тут збудовано велике нафтооскопище, стоянку для підводних човнів, склади для атомної зброї.

Варто також згадати широку розгалужену мережу стратегічних шляхів, якими американці вкрили всю країну! Ці заходи обійшлися в кругленьку суму — півтора мільярда доларів.

Отже, Сполучені Штати створили в Таїланді один з своїх ключових, оснащених за останнім словом техніки, плацдармів у Південно-Східній Азії.

Окремо, мабуть, слід зупинитися на військовій «допомозі», яку надає Вашингтон «країні посмішок» і яка вже влетіла американському платникові податків у багату сотень мільйонів доларів. З-за океану сюди широким потоком тече новітня зброя і військово-спорядження, американські «радники» прикомандировані до всіх штабів таїландської армії, аж

до штабу батальйону включно. Крім того, рота американських «зелених беретів» чисельністю в 400 чоловік у спеціально обладнаних таємних таборах навчає молодших офіцерів і сержантський склад таїландської армії методів ведення сучасної війни і, особливо, методів боротьби з патріотичними силами.

І ще одна цифра: зараз в Таї-

На каналах, що збігаються до річки Чао-Прайя, у таких сампанах і старих баржах люди народжуються, живуть і вмирають.

Королівський палац у Бангкоку. Проте правлять країною зовсім не звідси...

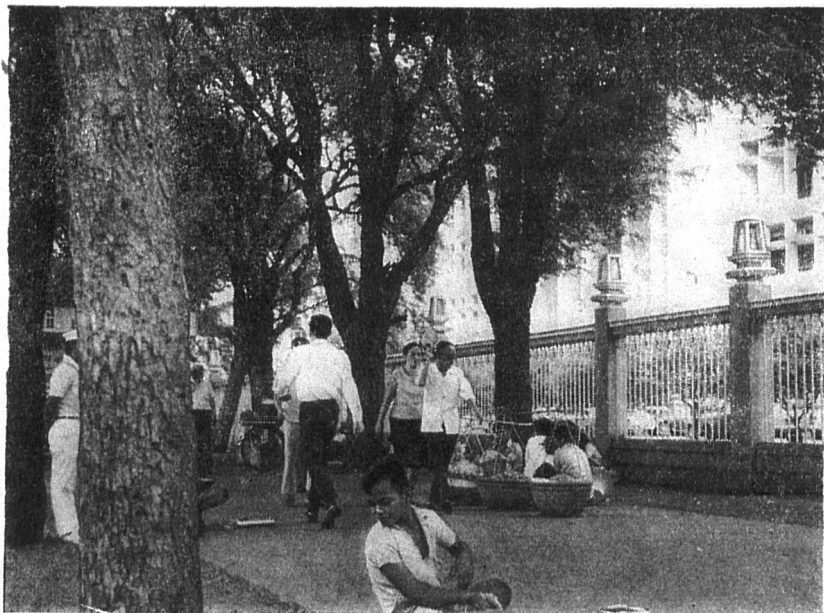
ланді навіть за офіційними даними постійно перебуває 50 тисяч пентагонівських вояк. Причому вони почуваються тут як удома.

ФАСАД

І ЗАДВІРКИ

...Бангкок з його майже три-мільйонним населенням одразу

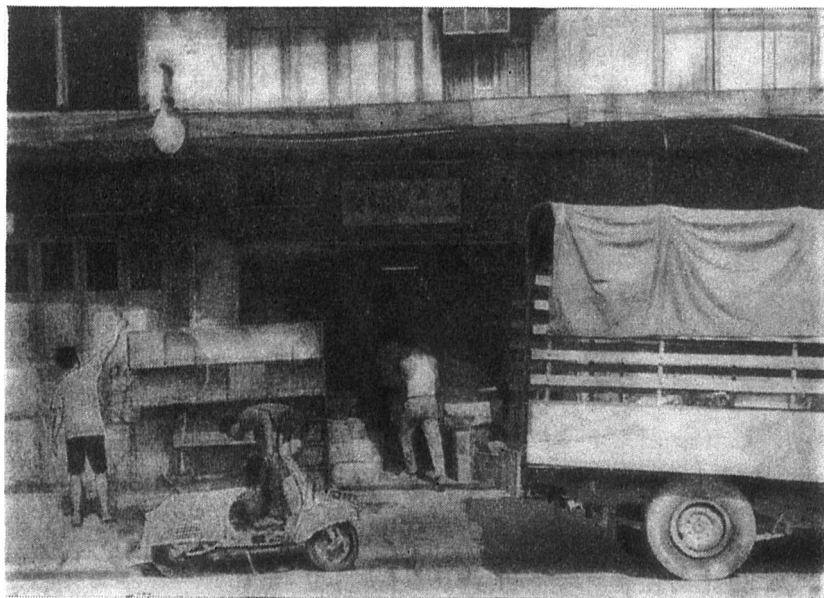
На вулицях Бангкока йде
живава торгівля

приголомшує приїжджого динамічним ритмом життя. По широких, прямих, як стріла, автострадах, що розсікають в різних напрямках величезне місто, невинним потоком мчать тисячі автомашин найновіших американських, західнонімецьких і японських моделей. То тут, то там зносять старі квартали й на їх місці, мов гриби, виростають ультрасучасні хмарочоси: комфортабельні готелі з басейнами для плавання (за кількістю готелів Бангкок посідає одне з перших місць у світі), банки, торговельні й промислові фірми, державні адміністративні установи, розкішні магазини. Ця бу-

дівельна лихоманка охопила не тільки центр, а й перекинулася вже на передмістя.

Коли блукаєш центральними вулицями столиці, то хіба тільки неповторні за своєю красою величні буддиські пагоди та, може, ще виснажлива тропічна спека нагадують, що ти перебуваєш у Південно-Східній Азії, а не, скажімо, в Нью-Йорку чи Монреалі. Особливо ця схожість дається взнаки ввечері, коли на місто обрушується справжня злива неонових реклам — від невеличких до гігантських, заввишки в кілька поверхів. Вони міняються всіма ко-

Торговельна вуличка старого міста. Будівлі ці зведені багато десятиліть тому.

льорами веселки, кружляють в якомусь неймовірному танку, біжать, підморгують, кричать, умовляють...

Зовсім інша картина постає у старих кварталах, які інколи починаються майже в самому центрі. Вузенькі вулички. Дво-, триповерхові будинки, багато з яких давно вже віджили свій вік і тримаються на одному чесному слові.

Численні крамнички на перших поверхах, де можна придбати буквально все — від справді унікальних виробів самобутнього народного мистецтва до наймодерніших магнітофонів та транзисторів, завезених з близьких і далеких країв. Їх хазяї з ранку до пізнього вечора з надією виглядають покупців, особливо зарубіжних туристів з повними гаманцями. В очах завжди світиться слізне прохання: не проходите мимо! Деякі з крамарів, схилившись майже до самої землі, настійно благають зайти, а інші просто хапають перехожих за руки, за поли і намагаються силоміць затягнути їх до себе.

Маленькі майстерні, конторки для обміну валюти (за їх кількістю Бангкок, безперечно, не має рівних у світі), кафе, ресторани. Часто-густо продавці розкладають нехитрий свій крам просто на тісних тротуарах, варять рис з гострою приправою, який називається «каррі», смажать горіхи. Поряд, по вузеньких рівчачках, течуть нечистоти.

Діти, ледь навчившись пересуватися, вивозають на вулиці й бавляться там. Люди обережно переступають через них і йдуть далі. Тут завжди стоїть специфічний запах: їдка суміш вугільного диму, випарів страв, що їх готують, й огидного смороду покидьків.

А ось ще один колоритний район... Таїландська столиця розкинулася на берегах повноводної річки Чао-Прая. До неї збігають безліч міських каналів. Вода тут — продовження вулиць. На ній народжуються, живуть, торгують, вмирають. Однак мешканці латанних-перелатаних шматками оцинкованого заліза дерев'яних барж та сампанів, які почорніли від дощів, оселилися на воді не заради екзотики, просто у них немає грошей на придбання ділянки землі, на спорудження власного будинку.

Чао-Прая зв'язує Бангкок з навколишнім світом. Тут ніколи не припиняється поживалений рух — повільно пропливають навантажені самохідні баржі, вертко шмигають моторні човни, маленькі роботяги-буксири ледве тягнуть океанські гіганти.

В самому центрі міста привертає увагу оточений високою білокам'яною стіною королівський

палац. Гарно підстрижені, схожі на кую, тропічні дерева, золоті багатоступінчаті високих шпилів, сліпуча білизна мармуру, витончені візерунки зовнішніх стін, яскраві фарби — все це дійсно справляє глибоке враження.

Між іншим, далеко не кожному простому смертному в Таїланді випадає бачити зблизка свого монарха. Більше пощастило в цьому відношенні студентам — аматорам легкої музики. Як писала недавно французька газета «Монд», нинішній король «регулярно влаштовує концерти, збираючи на них групу студентів — таких самих, як і він, любителів джазу».

Зате портрет монарха обов'язково висить в кожній установі, кожному готелі, кожній квартирі. Він дивиться на вас і з паперових грошей, і з металевих монет.

І все-таки править країною не король, а прямі ставленики США — тайландські генерали. Правда, ще влітку 1968 року тут з великою помпою було проголошено нову конституцію. Під час дуже мальовничої церемонії, яка відбувалася в столиці, виступив король, різкі звуки гонгів доповнювалися мелодійними ударами дзвонів, гаряче повітря здригалося від гарматних залпів. Рікою лилися медоточиві слова про «повернення до демократії». Вони потрапили й на шпальти газет. Та коли скінчилися торжества і знову настали будні, з'ясувалося, що «гора народила мишу». «Нова конституція», — з гіркою визнав один з бангкокських юристів, — має на меті зберегти статус-кво». Військові власті теж підтвердили, що жодна з 183 статей нової конституції не вступає в будь-яке протиріччя з існуючими нині в країні законами, котрі забороняють збори, мітинги, передвиборчі промови тощо.

Що ж до «демократії», то її, як і раніш, підтримують більш «надійні засоби». І вдень, і вночі на вулицях голінкої столиці можна побачити джипи, набиті військовими в касках, з автоматами в руках. Солдати королівської гвардії невсипно несуть вахту, пильно охороняючи «демократію» від так званих «підірвних елементів». А до них тут відносять всіх, хто насмівився хоч трохи покритувати існуючі порядки. Під підозрою опинилися навіть буддійські ченці.

Ні для кого не таємниця, що правлячі кола Таїланду давно вже міцно прив'язали країну до воєнної коліснички США, все більше втягують її у різні небезпечні авантюри. Тайландські солдати й офіцери воюють за американські інтереси в Південному В'єтнамі й Лаосі. В Бангкоку розташовано штаб-квартиру агресивного блоку SEATO.

Ці хлопчики вже самі заробляють собі на хліб. Вони й носильники, й вантажники, вони ладні робити все, що завгодно, аби не терпіти голод.

Якось в одному з кіосків біля готелю «Вікторі» я купив путівник по місту. В ньому поряд з адресами головних національних визначних пам'яток (їх тут налічується сім) вміщено й адреси американських офіційних установ (таких тут 14). Серед них: Об'єднана група військових рад-

ників США — Південна Саторн, 7; Військово-повітряна транспортна служба США — Донмуанг; «Корпус миру» — Сукумвіт, 20 та інші.

У Бангкоку перебувають нині тисячі американських дипломатів, військових, католицьких місіонерів, бізнесменів, різних ділків та «спеціалістів», справжній фаях яких визначити досить важко. Тільки в посольстві США працює близько півтори тисячі чоловік, тобто в кілька раз більше, ніж усіх чиновників у міністерстві закордонних справ Таїланду.

«МІНІМУМ РИСКУ, МАКСИМУМ ПРИБУТКУ...»

...«Бенк оф Америка», «Стандард ойл», «Міцубісі», «Хонда»; «Мерседес-Бенц» — яскраві величезні вивіски іноземних фірм і компаній буквально переслідують всіх, хто потрапляє у Бангкок, а вночі вони заливають своїм сяйвом тропічне небо над містом. І не дивно, адже численні відділення й філіали американських, японських, західнонімецьких, англійських та інших монополій все настирніше проникають в тайландську економіку. Іноземний діло тут фігура звична і навіть дуже бажана для тих, хто нині управляє долею країни. Йому догоджають, з ним заграють, його будь-що намагаються заманити в Таї-

Таки «ресторани» призначені для простого люду, для звичайних перехожих.

ланд, де є не тільки казкові природні багатства, а й штучно створено «сприятливий інвестиційний клімат».

«Головне завдання уряду, — підкреслюється в одному з офіціальних оглядів економіки країни, — полягає в тому, щоб створити найсприятливіші умови для збільшення капіталовкладень приватних фірм і компаній як місцевих, так і закордонних». Конкретно це означає зниження, а часто густо і цілковите звільнення від податків, пільгові кредити, забезпечення сировиною, транспортними засобами, гарантії високих прибутків і нічим не обмежена можливість вивезення їх за кордон.

— Мені тут подобається більше, ніж в будь-якій іншій країні Азії, — якось відверто сказав мені один солідний бізнесмен. — Ми маємо тут мінімум ризику і максимум прибутку.

Що ж, він мав цілковиту рацію. Вітрини центральних магазинів і дрібних крамничок заповнені американськими товарами. Подібну картину можна побачити й в інших містах. Протягом багатьох років торгівля між двома країнами йде з великою перевагою для Сполучених Штатів. Досить навести лише один приклад. Торік імпорт з-за океану перевищив тайландський експорт в США на 158 мільйонів доларів — гігантська цифра для такої порівняно невеликої країни.

Проте останнім часом амери-

канським фірмам і компаніям доводиться витримувати серйозну конкурентну боротьбу з Японією. Так, понад 60 процентів усіх легкових автомашин, що надходять у продаж в країні, — японського виробництва. В багатьох провінціях японська фірма «Шіято Шугар» стала монополюючим скупником цукру.

Безконтрольне халяйнування іноземних монополій, які досить часто маскуються тайландськими вівісками, завдає дошкулого удару і без того хирлявій національній промисловості. Її товари не витримують конкуренції із зарубіжними.

Не краще становище і в сільському господарстві, де зайнято дев'ять десятих всього населення і яке дає дві третини всієї продукції країни. «Експорт рису, який становить основу нашої економіки, зменшується з року в рік, — відверто каже міністр економіки Таїланду Бунчан Аттакон. — Конкуренція загострюється все більше. Сполучені Штати доходять до того, що починають завозити й продавати свій рис в Азії».

В країні неухильно зростає інфляція, спричинена, в основному, присутністю американських військ. Різко підскочили ціни на продук-

ти, підвищилась орендна плата за житло.

А в цей самий час представники Міжнародного банку реконструкції й розвитку, який фактично контролює все економічне життя Таїланду, настійно підкреслюють, що «найбільші можливості для прогресу криються тут, як і раніше, у галузі виробництва сировини, особливо сільськогосподарської».

Їх повністю підтримують місцеві впливові феодалні кола, торгово-фінансова буржуазія, вищі чиновники — тобто всі, хто міцно зв'язав себе з іноземними монополіями.

* * *

Швидко промайнули кілька днів, проведених у Бангкоку. І ось вже повітряний лайнер, зробивши прощальне коло над містом, бере курс на північ. Разом з прохолодними напоями стюардеса розносить рекламні проспекти-сувеніри. Вони запевняють, що Таїланд — ця країна 20 тисяч пагод, країна білих слонів і незайманих лісів — процвітає і оновлюється, що в ній, мовляв, панує атмосфера «цілковитої гармонії й безхмарного щастя».

А мені чомусь згадалися інші слова, слова лідера Робітничої партії Таїланду Чеуа Калакаю: «Наша країна, — рішуче підкреслював він, — тепер більше нагадує колонію, вона не має ніякої можливості провадити власну зовнішню політику».

Загальний вигляд міста.

ПОЗБАВЛЕНІ

ДИТИНСТВА

Любов до дітей народилася разом з людиною. На світанку життя батьки, напевне, піклувалися про своїх малят так само безкорисливо й віддано, як і нині. В них, у дітях, батьки незмінно вбачають продовження свого власного життя, надію здійснити те, чого не встигли зробити самі.

Спливали століття, багато що змінювалося у світі й у самій людині, але її щире прагнення зробити своїх дітей щасливими лишалося незмінним. Наш сучасник — конголезець з африканських джунглів так само ніжно пригортає до себе малюка, як його давні пращури. І можна з певністю сказати, що у своєму піклуванні про сина він здатен на серйозніші жертви, ніж колишній білий колонізатор, дитину якого виховували високооплачувані няньки.

Скільки мук і тривог зазнає африканець, перш ніж виростить свою зміну. Крізь які випробування доведеться йому пройти, поки він поставить на ноги сина, навчить його тримати спис, ходити по сліду звіра, добувати собі харч, бути стійким у знегодах, дбати про старих батьків!

Хто благотворніше вплине на формування своєї дитини: оцей чоловік, що бредє серед джунглів, чи «цивілізований» колонізатор? Мабуть, саме конголезець зуміє вдихнути в сина непохитну віру в гідність людини, в її висо-

Крізь які випробування доведеться пройти цьому конголезцю, поки він поставить на ноги сина!
Фото Ленарта Нільссона.

ке призначення, і тоді юнак знайде дорогу до світла, до книг, до знання й боротьби, без чого не можна почувати себе справді вільним і щасливим.

Хіба ж болівійська трудівниця не бажає щастя своєму немовляті? Як і кожна мати, вона обдарувала б свого чорноокого всіма земними благами. Але, на жаль, вона може дати йому тільки свій біль, своє горе, свою тугу за справжнім життям. На кілька хвилин кинула вона молот, яким подрібнює каміння в передгір'ях Анд, щоб нагодувати дитину.

Під пекучим сонцем, серед скель вона з ніжністю дивиться на малюка біля своїх грудей і думає свою споконвічну думу: нехай бог пошле дитині міцний сон, аби ма-

ти могла й далі дробити каміння та заробити кілька болівіано на прожиток. Чи не перегорить у неї молоко від виснажливої праці?

В Сукрі й Ла-Пасі вона бачила жінок у гарному вбранні, вони везли своїх дітей у розкішних колясках. Але таких у країні небагато. Більшість болівійок змушені тяжко працювати на тютюнових та цукрових плантаціях, на збиранні каучуку та кори хінного дерева, отримуючи за це мізерну платню. Ця жінка-каменяр не має уявлення про ясла, де дбають про малюків. Може, вона й взагалі не знає про існування таких дитячих закладів. Можна уявити її здивування, якби вона довідалась, що в нашій Радянській країні держа-

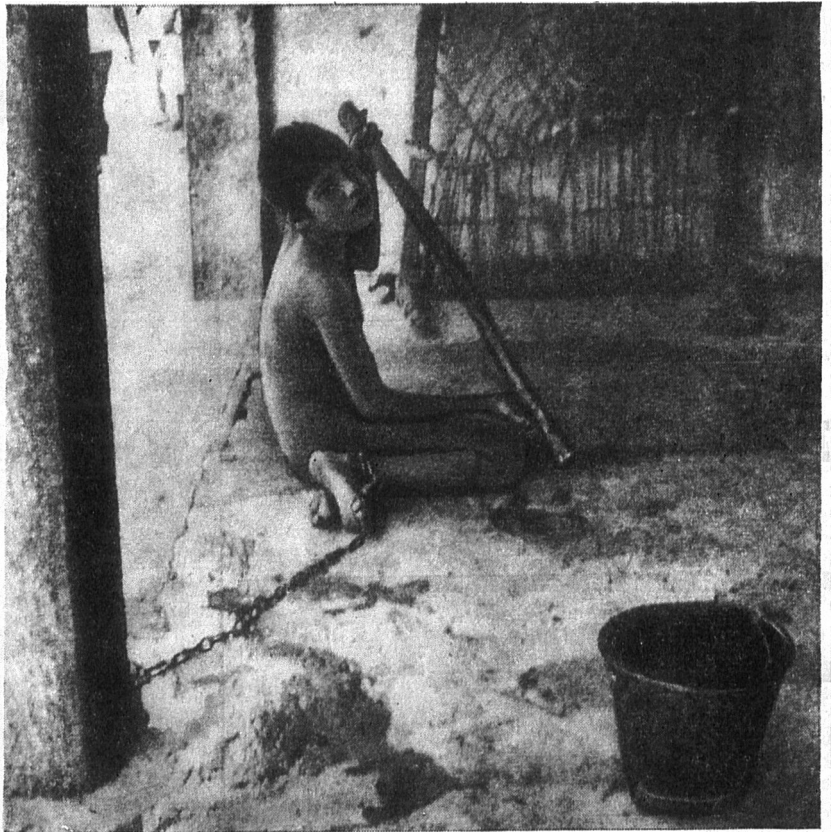
ва витрачає щорічно на утримання кожної дитини в дитячому садку понад 300 карбованців, у дитячих яслах близько 400 карбованців. Навчання кожного з них коштує державі понад 100 карбованців на рік, а у школі-інтернаті — понад 700 карбованців.

Ні вдень, ні вночі болівійка не розлучається з дитиною. Поки мати працює, малюток спить серед скель. Потім, стомлена, несе вона його за плечима до своєї халупи. Отак день у день, аж поки дитина підросте і почне допомагати їй дробити каміння. Звичайно, мати хотіла б навчити свого сина грамоти, коли вже їй самій не пощастило сидіти за букварем. Але школа — це розкіш, вона не для болівійських каменярів.

Ще два-три роки тому 52 проценти дітей шкільного віку в усіх країнах світу не мали можливості здобути освіту тільки через брак шкіл та вчителів.

Болівійки не просять для своїх дітей розкішних ляльок, іграшкових поїздів, вони були б раді одержати олівці, зошити, школи — навіть без гарячих сніданків. Про них вони і не мріють, хоч відомо, що в країнах Латинської Америки кожного року вмирає понад 600 тисяч дітей, а, скажімо, в Південно-Африканській Республіці з кожної тисячі маленьких африканців щороку вмирає 400.

І хлопчик цей, прикутий ланцюгом, не знає, що вперше в історії людства у XX столітті проголошено право всіх людей на освіту.

Про що він думає, чого хоче?
Фото Тіма Ройса.

Хіба ж болівійська трудівниця не бажає щастя своєму немовляті?
Фото Густава Торліхена.

Бетонна підлога, відро, ланцюг на лівій нозі голого підлітка... Коли його долає втома, він лягає на холодний бетон, сам на сам із своїми гіркими думками й зсудомленим від голоду шлунок. Ми з жахом і глибоким співчуттям дивимося на нього, а сам він неначе й не приголомшений жорстокістю хазяїна — мабуть, не вперше сидить на ланцюгу, позбавлений змоги вийти на гомінку вулицю, глянути в небо, всміхнутися до сонця, скупатися в річці, побавитися із своїми ровесниками, забувши про порожній шлунок.

Про що він думає, чого хоче? Хіба ж він знає, що живе у XX столітті, в добу соціальних революцій, сміливих звершень людського розуму, великих відкриттів! На його обличчі — вираз покори, хоч народився він під знаком супутника. Не знає він і про те, що на світі є країни, де його ровесники оточені піклуванням і добротою, де вони стали справжніми квітами життя, надією майбутнього.

Відчужений і самотній, розгублений перед жорстоким світом дорослих, він не може вирішити для себе багато з того, що нам зрозуміле вже в ранньому дитинстві.

«Дитина, яка зазнає менше образ, виростає людиною, яка більше усвідомлює свою гідність», — писав М. Г. Чернишевський.

А чому так рано подорослішали канадські дівчата?
Фото Ронні Жак.

Покора на обличчі хлопчика ніби відкриває перед нами ще одну сторінку історії рабства — сторінку ганебного літопису колоніалізму. І хоча його батьківщина давно скинула з себе ярмо колоніального деспотизму, дух цього деспотизму, навіть закони залишилися в людях, як хронічні хвороби. Можливо, хазяїн, що посадив хлопчика на ланцюг, і сам не такий вже багатий, проте звичай рабовласників зробили його жорстоким, а необмежена влада над підлітком-служником збуджує найганебніші інстинкти.

Чим завинив маленький невільник? Який злочин учинив? Важко відвести очі од фотографії, де відбито страшний біль дитинства, яке з перших своїх кроків знало самої лише гіркоти життя.

А він не один такий на світі. Скільки є дітей, неначе рокованих на лихо від самого свого народження? На це питання статистика не дає певної відповіді. Проте ми знаємо, що на нашій планеті є мільйони голодних, тільки в Південній Америці щохвилини вмирає від голоду одна дитина.

А чому так рано подорослішали канадські дівчата? Фото Ронні Жак — не ілюстрація до якоїсь сумної казки. Подивіться на цих дівчаток біля огорожі. За їхніми спинами поросле бур'яном поле, самотній будинок. Тут, наче у фокусі, відбито весь їх нудний і вбогий світ. Думкою дівчата полинули кудись у далечінь, відгороджену від них тонким дротом. Тут немає і сліду щастя, достатку, радісного дитинства, немає світлої школи, дзвінких пісень, захоплюючих походів, гомінких хороводів біля лісових багать. Дітей спіткало лихо: може,

вони осиротіли, чи мати покинула їх у цьому відлюдному будинку, а сама пішла на заробітки, — ми не знаємо. Нам важко все це збагнути. Адже ми, на щастя, давно вже не бачили в себе дитячих облич, затьмарених злиднями, стражданням, голодом. Назавжди зникло це з нашого життя, і лише той, хвалений світ грубих грошей нагадує нам про те, чого ми позбулися навіки.

Що найприємніше для людини? Досягати мети. Позбавивши людину цього права, суспільство завдає їй непоправного удару. Така людина схожа на птаха з підрізаними крильми.

Як жити? Що робити? — питає себе батько двох дівчаток. Неважко зрозуміти турботи чоловіка у робочому комбінезоні.

Не полотно художника, а звичайна фотографія Доріс Ульман зображує нам картину людського життя, розповідає про тяжку долю батька й дітей. Натруджені жилаві руки, мужнє, закам'яніле від горя обличчя. Дівчатка все розуміють. Старша, з розумним поглядом дорослої людини, вже добре знає, що життя — це не мед. Молодша припала до батькової руки й ніби каже: «Ми завжди будемо поруч з тобою, нічого нам більше не треба».

А батькову голову обсіли дум-

Фото Доріс Ульман.

Як жити?

Дитячі обличчя.

Фото Джоан Міллер, Йосуне Ямагата, Вернера Бішофа.

ки. Адже дітей треба годувати, одягати, вчити. Дівчатка добре знають, як буває пусто в домі, коли батько втрачає роботу, як порушується весь плин життя. Сім'я вже не збирається за обіднім столом, ніхто не сміється, не співає.

Життя дітей невіддільне від життя батьків і матерів. Певно, саме цю істину хотіла підкреслити своєю фотографією американка Доріс Ульман.

Дивлячись на дітей, завжди можна скласти собі уявлення про рівень життя батьків, глянувши на матір, на батька, легко зрозуміти, чи щасливі їхні діти. Але самі діти, поки вони маленькі, не замислюються над своєю долею. Вони залишаються просто дітьми із своїми нехитримися радощами та втіхами. Ось і ці п'ятеро.

Нехитрі радощі. Фото Раселла Лі.

котрих ми бачимо на фотографії Раселла Лі, ще не знають, що світ поділено на бідних і багатих, на ситих та голодних, на білих і кольорових. Та неминуче з часом вони дещо зрозуміють, зрозуміють, що дитинство мало бути сонячним і щасливим.

На цьому, либонь, можна закінчити нашу розповідь про тих, у кого вкрали дитинство. А таких у капіталістичному світі багато мільйонів.

НЕДОВГОВІЧНІ МІФИ

Політика імперіалізму спрямована на те, щоб будь-якими способами підірвати позиції соціалізму, придушити національно-визвольний рух народів, перешкодити боротьбі трудящих у капіталістичних країнах, затримати невідворотний процес занепаду капіталізму. Але зміна співвідношення сил на міжнародній арені змушує правлячу верхівку капіталістичного світу усвідомити той факт, що збройне придушення світового соціалізму практично нездійсненне, а, враховуючи міць Радянського Союзу й усього соціалістичного табору, може навіть призвести до цілковитої ліквідації капіталізму як системи.

Тому, не відмовляючись від так званих «локальних воєн» проти соціалістичних країн і національно-визвольного руху, свідченням чого є агресія США у В'єтнамі й Камбоджі, ізраїльська агресія проти арабських держав, імперіалізм переносить центр ваги класової боротьби в ідеологічну та політичну площину, намагаючись ослабити вплив марксизму-ленінізму, підірвати ідейну, політичну та економічну єдність соціалістичної співдружності.

Проте апологети капіталізму не можуть відверто протиставити ідеології марксизму-ленінізму систему своїх поглядів, бо в такому разі їм довелося б оголити всю людиноненависницьку, експлуататорську суть капіталістичного ладу. Тому імперіалізм, — говорив у своєму виступі на міжнародній нараді комуністичних та робітничих партій у 1969 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, — «змушений створювати цілу систему ідеологічних міфів, які затулюють справжній зміст його намірів, присипляють пильність народів». У збіднілому арсеналі буржуазного світу немає позитивних ідей, що могли б протистояти в очах народів ідеалам і практичній діяльності комуністів, якимось за-

слонити соціалістичну альтернативу розвитку суспільства.

Новий приступ антикомунізму в пропагандистів Заходу викликало 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Ідеологічний апарат імперіалізму зосередив зусилля на тому, щоб применшити історичне значення цієї події, спробувати перекрутити велике ленінське вчення, підірвати міжнародні позиції соціалізму. У США, ФРН, Англії та інших країнах Заходу помітно активізувалася діяльність різноманітних антикомуністичних «дослідницьких» центрів (гуверівський «Інститут війни, революції і миру», «Дослідницький інститут з питань комунізму» при Колумбійському університеті тощо), були проведені конференції, симпозіуми «радянознавців», величезними тиражами виходить різноманітна антикомуністична література.

Імперіалісти докладають усіх зусиль, щоб створити єдиний ідеологічний антирадянський фронт, який включав би в себе всі, зовні найсуперечливіші ідейні та політичні течії від «ультраправих» до «ультралівих». Для дискредитації комунізму широко використовуються писання всякого роду відступників та ухильників від марксизму. Друкуються «праці» Каутського і Бернштейна, Троцького і Джиласа — все, що відводить праворуч чи ліворуч. Нападки на марксистсько-ленінське вчення йдуть по лінії грубого перекручення внутрішньої та зовнішньої політики ЦК КПРС і Радянського уряду, з метою підірвати міжнародний престиж Радянської держави, вони спрямовані на протиставлення КПРС іншим комуністичним та робітничим партіям з тим, щоб спробувати забити клин у їхні взаємини й посварити їх між собою.

Результат боротьби, що точиться нині в світі, буде зрештою залежати від перемоги над

умами людей, — заявив якимось головою підкомісії палати представників конгресу США в справах міжнародних організацій і рухів Д. Фессел. У цій боротьбі, на його думку, «слова та ідеї мають таке ж важливе значення, як хліб і гармати».

Та боротьбу з комуністичною ідеологією Захід проводить не з піднятим забралом. Буржуазні ідеологи маскують антикомуністичні теорії і концепції, пристосовують їх до нових історичних умов, наводять фальшивий глянець на реакційну, антинародну суть капіталізму з метою його увічнення.

З другого боку, апологети капіталізму намагаються послабити ідеологічну пильність комуністичних партій і народів соціалістичних країн, міжнародного комуністичного й робітничого руху, всіх сил, що виступають проти імперіалізму. З цією метою ведеться проповідь «мирного співіснування ідеологій». Для початку імперіалістична пропаганда прагне прищепити громадськості соціалістичних країн «терпиме ставлення» до буржуазної ідеології, примусити людей сумніватися у відповідності марксизму-ленінізму сучасному етапові розвитку людства.

По суті, ведеться атака на один із найважливіших принципів марксизму-ленінізму — непримиренність щодо ворожих робітничому класові поглядів. Життя раз у раз підтверджує, що не можна примирити інтереси гнобителів і гноблених, буржуазії і робітничого класу, матеріалізму і ідеалізму, теорію соціалістичної революції і «теорію» вічності капіталізму, вчення про диктатуру пролетаріату з апологетикою буржуазного ладу, соціалістичний інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. «Ми повинні, — писав В. І. Ленін, — беззастанно боротися проти всякої буржуазної ідеології, хоч би в які модні блискучі мундири вона одягалася». Це карди-

нальне положення ленінізму в наш час актуальне, як ніколи раніше, оскільки глобальний характер ідеологічних битв двох протилежних суспільних систем вимагає консолідації всіх ідеологічних сил соціалізму в його боротьбі проти сил світової реакції.

Останнім часом антикомуністи намагаються дедалі частіше атакувати марксизм-ленінізм з позицій нібито неминучої «деідеологізації» громадського життя як у капіталістичному, так і в соціалістичному суспільстві. Прибічники цієї «теорії» удають, що вони виступають проти будь-якої ідеології, оскільки, мовляв, ідеологія перешкоджає розвитку індустріальних суспільств. Вони намагаються доводити, що відмінності між капіталізмом та соціалізмом перетворюються на адміністративно-господарчі.

Теза про «деідеологізацію» суспільного життя, яку висунула західна пропаганда і яка знаходить певний відгук серед обивательських верств буржуазного суспільства, має цілком чіткий класовий, антикомуністичний зміст. Справжні цілі цієї концепції розкрив відомий американський ідеолог З. Бжезінський, який твердить, що США нібито показали приклад (!) деідеологізації, і цей приклад має наслідувати Радянський Союз та інші соціалістичні країни. Кампанія боротьби проти «ідеології взагалі» перетворюється на спробу імперіалізму ідеологічно розброїти народи країн соціалізму, відвернути народні маси капіталістичних країн від роздумів над несправедливим ладом буржуазного світу, позбавити спільної ідейної основи міжнародний комуністичний рух.

Концепція «деідеологізації» використовується як основа для висунення й інших «наукоподібних» соціальних доктрин імперіалізму, що зовні претендують на об'єктивність, а фактично мають антикомуністичну суть. Ідеться насамперед про так звану теорію «конвергенції», яка проповідє поступове зближення капіталізму й соціалізму і злиття їх у майбутньому в єдине «деідеологізоване» суспільство.

Навіть людині, яка не розуміє всієї еклектичності буржуазної ідеології, ясно, що ця «компромісна» доктрина імперіалізму висунув не з добра. Вона виходить з урахування коласально зрослої популярності соціалізму на міжнародній арені.

Буржуазні ідеологи, пристосовуючись до нових умов, коли

«печерний» антикомунізм не обіцяє вже ніяких дивідендів, намагаються експлуатувати у своїх класових цілях ілюзію суто зовнішньої подібності деяких процесів, пов'язаних з науково-технічною революцією, як у світі імперіалізму, так і в соціалістичних країнах, цілком ігноруючи протилежний характер двох суспільних систем.

Концепція «конвергенції», що її висунувають і активно проповідують визначні ідеологи імперіалізму — американці У. Ростоу, А. Шлезінгер (молодший), французький соціолог і публіцист Раймон Арон та інші, — являє собою злегка завуальовану спробу прямої апологетики капіталізму. «Суспільство-гібрид», яке нібито чекає людство в перспективі, насправді виявляється типовим капіталістичним ладом з усіма властивими йому рисами: приватною власністю на засоби виробництва, експлуатацією і боротьбою антагоністичних класів.

Неодмінною умовою «конвергенції» імперіалістичні ідеологи вважають відмову соціалістичних держав від таких основоположних принципів як соціалістичне планування господарства й керівна роль комуністичних партій в суспільстві та їх заміну капіталістичною підприємницькою діяльністю і багатопартійністю, вільною грою економічних та політичних сил у суспільстві, зміцненням економічних зв'язків з Заходом тощо. Поглинення соціалізму протилежною суспільною системою — ось дійсний зміст так званої «конвергенції».

Перед лицем зростання сил соціалізму найдаєкоглядніші представники буржуазної науки змушені хоч-не-хоч визнати неефективність тих суспільно-політичних «рецептів» боротьби з комуністичною ідеологією, що їх рекомендують зокрема прихильники теорії «конвергенції».

У виданому нещодавно збірнику під назвою «Майбутнє радянського суспільства», до якого увійшло 18 статей провідних «радянознавців» США, його редактор професор А. Кассоф з неприхованим роздратуванням пише: «Вимальовується соціалістичний варіант індустріального суспільства, відмінний від капіталістичного. Тому немає підстав сподіватися, що Радянський Союз неминуче стане схожий на Захід, що відбудеться конвергенція». Аналогічних поглядів дотримується інший американський ідеолог Р. Конквест, який вважає, що «той, хто вірить у теорію конвергенції, припускається великої помилки».

Характерно, що останнім ча-

сом критика теорії «конвергенції» з боку ряду буржуазних ідеологів набирає дедалі яскравіше вираженого антикомуністичного характеру. Конвергенція, заявляють вони, виходить із факту визнання певних позитивних сторін соціалізму (планування, державне регулювання економічного життя тощо), а це, мовляв, послаблює позиції тих, хто веде ідеологічний наступ на теорію і практику комунізму. Тому замість конвергенції розробляються ще реакційніші теоретичні концепції, які цілком заперечують економічну, політичну й моральну цінність соціалізму для розвитку людського суспільства.

Ці антикомуністичні цілі ясно виявляються зокрема при розгляді однієї з «ходових» ідеологічних концепцій імперіалізму — доктрини «американської цивілізації», що є неприхованою спробою нав'язати світові американський варіант суспільного й економічного устрою. Її головна теза полягає в тому, що нібито не марксистсько-ленінський аналіз закономірностей суспільного розвитку й заснована на ньому практика комуністичного будівництва, а досвід американського капіталізму визначає нині магістральний напрям суспільного прогресу й лише прийдешньої цивілізації. Такі викрути імперіалістичної пропаганди — відчайдушне зусилля апологетів капіталізму створити ідеологічно привабливу «теорію», яку можна було б протиставити комуністичній. Вона претендує на те, щоб довести, нібито, розвиваючись своїми особливими шляхами, американський капіталізм зумів перебороти пороки й суперечності європейського капіталізму й увібрати кращі риси соціалізму, створив цивілізацію вищого типу, що є своєрідним етапом, до якого неминуче прийдуть усі інші, в тому числі й соціалістичні країни. Але життя спростовує цей реакційний міф. Розвиток сучасних Сполучених Штатів, незважаючи на деякі специфічні національні особливості, — це типовий шлях монополістичного й державно-монополістичного капіталізму з усіма його непримиренними суспільними суперечностями, насильством та війною. І в наші дні не втратили актуальності слова Чарльза Діккенса, сказані майже сто тридцять років тому: «Я вважаю, що найтяжчий з усіх коли-небудь завданих ударів по свободі буде зроблений Америкою».

Ідеї про «провідну роль США», що їх висунувають У. Ростоу, С. Хантінгтон, Д. Р. Гелбрейт, А. Шлезінгер, З. Бже-

зінський та інші буржуазні ідеологи, спрямовані на те, аби спростувати найважливіший висновок марксизму-ленізму про неминучий крах капіталістичної системи й довести, ніби історія розвитку капіталізму в США, створення «американського способу життя» не лише виключили необхідність соціалістичної революції, але й забезпечили виникнення суспільства, що переборолو «односторонність» як соціалізму, так і капіталізму. Концепція «американської цивілізації» має перетворитися, за задумом мозкових трестів американського імперіалізму, на головну зброю сучасного антикомунізму. Що ж до критичних висловлювань на адресу Сполучених Штатів та їхньої імперіалістичної політики, які дедалі частіше чути в різних районах світу, то захисники доктрини «американської цивілізації» пояснюють це не пороками капіталістичної системи, а... «слабкістю» ідеологічної обробки світової громадської думки!

Наукоподібне «спростовання» комунізму, що до нього вдаються буржуазні ідеологи, тісно пов'язане з нинішньою стратегією метою імперіалізму в боротьбі проти соціалістичних країн, яка полягає в тому, щоб шляхом активізації експорту буржуазної ідеології в ці країни домогтися їх внутрішнього розкладу, «ерозії» марксистсько-ленінського світогляду. Американський сенатор Спаркмен висловив цю думку досить ясно: «Зміна становища в Радянському Союзі можлива тільки внаслідок внутрішньої еволюції. Для того, щоб це стало дійсністю, необхідний наш постійний ідеологічний вплив на радянський народ. Він має бути спрямований на молоді — шляхом пропаганди американського способу життя, на середнє покоління — шляхом розпалювання приватновласницьких інстинктів, на старих — шляхом активізації перкви».

Відповідно до цього ідеологічного курсу розроблена тактична лінія імперіалізму щодо соціалістичних країн, відома під назвою політики «наведення мостів», яка на середину 60-х років замінила збанкрутілу політику «з позиції сили», що була заснована на доктринах «стримування» та «відкидання комунізму». «Новий», гнучкіший підхід до соціалістичних країн означає, проте,

лише зміну тактики імперіалізму, бо, як і досі, зберігається його головна мета — зруйнувати єдність соціалістичних країн, одірвати їх від СРСР і реставрувати в них капіталістичні порядки. «Мости торгівлі, ідей, обміну людьми й доброї допомоги», про які люблять просторікувати політичні діячі Заходу, вони використовують для підризу соціалізму зсередини, для того, щоб завдати соціалізові свого роду безкровного удару.

Особливе місце в здійсненні ідеологічних диверсій відводиться пропагандистським службам імперіалізму, яким доручено всіляко сприяти виникненню й розвитку центробіжних тенденцій у соціалістичній співдружності шляхом підтримки концепцій «національних комунізмів», загравання з окремими соціалістичними країнами, збудження недовіри до «радянської моделі» соціалізму, до зовнішньої політики СРСР. Націоналізм перетворюється в основу, на яку нанизуються різноманітні концепції боротьби проти пролетарського інтернаціоналізму. Підступність пропагандистських прийомів імперіалізму виявляється й у тому, що атака на комунізм іде з позицій «доброчесності», показної «зацікавленості» долею народів соціалістичних країн.

Підризна антикомуністична суть політики «наведення мостів» виявилася в ході відомих подій у Чехословаччині 1968 р.

Світовий імперіалізм підтримував тоді, зокрема засобами пропаганди, широко задуману, прикриту ширмою демагогії спробу залишків колишніх експлуаторських класів у союзі з правими опортуністами зруйнувати основи соціалістичного ладу й завдати удару по міжнародних позиціях соціалізму, по миру й безпеці на європейському континенті.

У доповіді тов. Л. І. Брежнєва, з якою він виступив на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, підкреслено надзвичайно важливу думку про те, що не можна недооцінювати небезпеку буржуазної ідеології та ревізїонізму, бо на цьому ґрунті може проростати отруйне насіння ідейних хитань, апологічності та безпринципності. «Ідеологи і політики імперіалізму, — гово-

ряться в цій доповіді, — розгорнули проти комуністів інтенсивну підризну роботу. Вони використовують усі прийоми й методи, щоб ослабити єдність комуністичного фронту, забити клини туди, де намічаються найменші тріщини. Все це вимагає посилення активної наступальної боротьби комуністів проти буржуазної ідеології і ще активнішого їх співробітництва у світовому масштабі. Все це вимагає згуртування лав робітничого і національно-визвольного руху з народами соціалістичних країн, які будують нове суспільство».

Народи соціалістичних країн, міжнародний комуністичний рух зберігають високу ідеологічну пильність щодо підривної діяльності імперіалізму, рішуче відкидають «ідейні компроміси» з буржуазією. Нарада комуністичних та робітничих партій, що відбулася в Москві у червні 1969 р., продемонструвала високий ступінь згуртованості комуністичних партій в антиімперіалістичній боротьбі, поховала сподівання буржуазних ідеологів і політиків на розкол міжнародних лав комуністів, стала наочним спростованням всіляких вигадок про «ерозію» соціалістичної співдружності, які вперто ширить західна пропаганда. Незважаючи на спроби буржуазних апологетів «підновити» непривабливий фасад капіталізму й знайти способи послабити велику притягальну силу ідей марксизму-ленінізму, незважаючи на різноманітність методів ідеологічних диверсій, постійно вдосконалюваних величезною пропагандистською машиною імперіалізму, правлячі кола Заходу не можуть похвалитися успіхами в боротьбі проти комунізму.

Всесвітній розмах, яким відзначалося святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, ще раз підтвердив життєву силу марксизму-ленінізму. За минулі піввіку світовий комуністичний рух, біля джерел якого стояв великий Ленін, перетворився на найвпливовішу політичну силу сучасності.

У дні ленінського ювілею сотні мільйонів людей на всіх континентах продемонстрували свою вірність безсмертній справі Леніна, рішучість йти ленінським шляхом до перемоги комунізму в усьому світі, відкидаючи геть антикомуністичні міфи імперіалізму.

ЯНОШ АРАНЬ

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Цього року Угорська Народна Республіка святкувала чверть століття свого вільного життя. Минуло вже двадцять п'ять років, відколи переможна Радянська Армія, змітаючи фашистську нечисть, повністю завершила визволення цієї країни, відколи усміхнулася доля угорським трудящим.

Народи-сусіди, українці й угорці, здавна мали тісні економічні та культурні зв'язки. Цю хорошу традицію продовжують українські й угорські літератори, що живуть і працюють на Закарпатті і в наші дні. Ласло Балла, Вільмош Ковач, Дешидерій Ченгері перекладають твори українських поетів і прозаїків на угорську мову, а Юрій Шкробинець, Олександр Маркуш, Юрій Керекеш, Михайло Томчаній знайомлять українських читачів з кращими здобутками угорської літератури.

Особливо плідно працює в цій царині відомий перекладач, популяризатор творчості угорських класиків і сучасних письменників ужгородець Юрій Васильович Шкробинець. Лише за останній час він видав три книжки угорської поезії — результат довгорічної кропіткої праці. Це — революційна поема Шандора Петефі «Апостол», антологія поезії «Угорська арфа» (обидві випустило видавництво «Карпати»), а

також книжка епічних віршів сучасника Петефі — Яноша Араня.

Про останнє видання хочеться розповісти більш детально. Вихід творів Яноша Араня у видавництві «Дніпро» — чимала культурна подія. Недаремно на неї вже відгукнулася газета «Непсбадшаг» — орган Центрального Комітету Угорської робітничої партії. На думку рецензента, автор перекладу зумів вірно віддати дух та ідейний зміст творів Араня, зберегти надзвичайно багату словесну скарбницю поета.

Схвальну рецензію Пала Е. Феґера на цю книжку вмістила й угорська літературна газета «Елет еш ірадалом». Зазначивши, що іноземцю балади Я. Араня важко часом просто зрозуміти, не кажучи вже про те, щоб дати художньо адекватний переклад, Феґер пише: «Шкробинець успішно впорався зі своїм завданням...

Український поет майстерно відтворив багатобарвність і народність віршів Яноша Араня, намагаючись і в деталях не відходити від першотвору».

У перекладену книжку поезій Я. Араня увійшло сімнадцять балад і шедевр угорського митця — поема «Толді». Народитися на світ цьому творові допоміг щасливий випадок. У 1846 році літературне товариство ім. Кішфалуді оголосило конкурс на вір-

шовану оповідь про історичну особу, що «живе в народних переказах, як-от, скажімо, король Матяш, Міклош Толді, витязь Кадар та ін. Форма і дух мають бути народні».

У цьому конкурсі, разом з іншими поетами, взяв участь і другий нотаріус з містечка Надьсалонта Янош Арань (1817—1882). Першу премію журі присудило саме йому за поему «Толді», що відтоді стала окрасою угорської епічної поезії. Окрилений успіхом, Арань почав енергійно працювати і незабаром став, поряд з Шандором Петефі, найбільш відомим поетом Угорщини. Його перу належать багато поем, балад, популярних ліричних і сатиричних віршів.

В основу «Толді» покладено народні перекази про реальну особу — сільського парубка — силача, що жив у XIV столітті. Арань протиставляє в поемі двох братів: трударя-хлібороба Міклоша і підступного, пихатого, жадібного до слави й багатства Дьєрдя. Симпатії поета — на боці Міклоша.

Балади Араня — неперевершені зразки цього жанру. Особливу славу принесли йому історичні балади; між ними є твори, перейняті антимонархічними настроями, як, скажімо, «Ласло V», «Дружина Розгоні». Темою багатьох із них стали записи у хроніках, які залюбки читав і досліджував поет. До таких належить балада «Уельські барди» — гімн мужності і непокорі, що своїм змістом нагадує поему Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський». Уельських бардів, що відмовляються співати славу королеві Едуарду, Я. Арань опоетизував як мужніх синів народу, що ладні радше піти на смерть, ніж скоритися жорстокому королеві.

Цікаві також соціально-побутові балади угорського поета, зокрема «Гонведова вдова», «Витязь Бор». Вони просякнуті елементами народної фантастики, відзначаються справжнім національним колоритом. Глибокий психологічний підтекст має балада «Агнеса-молодиця».

Не можна не відзначити багат-

ства художньої форми, поетичних інтонацій балад. Майже кожна з них має свій особливий ритмічний рисунок, свою строфічну побудову, відмінності в римуванні. Все це ускладнювало роботу перекладача; але він успішно долав труднощі й доніс до читача усю самотність і довершеність угорських поезій.

Юрій Шкробинець так тонко передає все багатство змісту й архітектури оригіналу, що читач, зачарований поетичною музикою контексту, часом забуває, що має справу з перекладом, а не з першотвором. Ось для прикладу уривок з балади «Гонведова вдова»:

«Прощай, синочку мій, листочку
На гілці зломлений, сухий.
Чи не зірве, чи не покотить
Тебе у безвість буревій?
Прощай, дружино! Ти вдова вже.
А чи давно до шлюбу йшла?
О чом любов моя велика
Мое життя пережила?»

Коли перекладачеві потрібно було віддати якийсь характерний зворот з угорських народних пісень, він шукав і знаходив відповідники в українській народній поетичній творчості. Так, у баладі «Кривоприсяжник» треба було перекласти часто вживаний в угорських піснях приспів: «Ей, гої! Діном-даном». Український поет звернувся до репертуару Закарпатського народного хору і знайшов той приспів, який шукав:

В Ладані гуляння, музика
до рана.
Гей взяли ми гору! Шіді-річка,
дана!
Нам — синиця в жмені, їм
журавка в небі,
А прогавив птаху — ремствуй
сам на себе.

Як бачимо, дуже рідко вживаний зворот чудово вписався в контекст, став міцною цеглиною у поетичній споруді. Чимало вдалих знахідок є також у перекладах балад «Хлопчик-сирота», «Балінт Терек», «Мати Матяша», «Дружина Розгоні».

Добре впорався Ю. Шкробинець і з перекладом великої поеми «Толді». До кожної з двадцяти пісень поеми взято епіграф із віршованої повісті мандрівного співця Петра Шеймеша Ілошваї про Міклоша Толді. Епіграфи перекладач віддає дещо

архаїчною мовою, бо цей твір написаний ще 1574 року. Ось як звучить один з них:

«Спогадаю днесь я час минулий,
давній,
Спом'янетесь в часі Міклош Толді
славний».

Саму ж поему перекладено живою, запашною мовою, пересипаною, як і першотвір, народними художніми образами й зворотами: «Наче дикий олень, вражений

стрілою,
Стрімголов тікає лісом-гущиною,
Джерела шукає, зимної водиці,
На пекучу рану зіллячка-травиці.
Та потік, ой леле, висохнув у гущі,
Мов перевелися й зіллячка цілющі.
Оленя шмагають колючки

й гілляки,
І стає ще менше сили в небораки».

Переклад поеми вимагав довгої, кропіткої праці, адже в ній близько 1600 римованих рядків.

До кожної з балад, а також до поеми «Толді» в кінці книжки подано стислі, але конче потріб-

ні коментарі та довідки з історії Угорщини, що допомагають українському читачеві краще зрозуміти твори Араня.

У збірці вміщено яскравий, написаний з глибоким знанням справи літературний портрет Яноша Араня.

Окремо треба відзначити дуже вдале, колоритне оформлення книжки, виконане художником Є. І. Муштенком.

Українська культура збагатилася ще одною чудовою книжкою перекладів з угорської. Видатний поет, сучасник і друг Петрефі, Янош Арань заговорив українською мовою. Це радісний факт, який не може не тішити серце кожного любителя літератури, кожного прихильника дружби між народами.

Семен ПАНЬКО

м. Ужгород

У КІЛЬКА РЯДКІВ

Творчі контакти зв'язують жешувський громадсько-культурний місячник «Профіле» з львівським журналом «Жовтень».

Один з номерів жешувського часопису вмістив добірку «Поети Львова». Тут друкуються вірші у прозі Ірини Вільде, поезії Ростислава Братуня, Марії Хоросницької, Миколи Петренка, Володимира Лучука, Романа Кудлина та Миколи Ільницького у перекладі друзів української літератури в Польщі Северина Полляна, Єжи Литвинюка, Тадеуша Слив'яка, Єжи Плесняровича.

В цьому ж номері «Профіле» подані докладні біографічні довідки про українських літераторів, а також нарис Зігмунда Байорена «У друзів».

В японському місті Осана проходить Міжнародний фестиваль художніх фільмів, в якому брали участь і українські кінематографісти.

Радянський Союз був представлений стрічкою студії ім. О. Довженка «Поштовий роман», яка йшла там під назвою «Листи кохання». У складі делегації на фестивалі були Голова Комітету

по кінематографії при Раді Міністрів УРСР С. П. Іванов, режисер-постановник фільму, відомий кіноактор Є. Матвеев і виконавиця головної жіночої ролі актриса С. Коркошкіна.

Організатори фестивалю, представники інших делегацій і преси відзначили великий успіх українського фільму. «Поштовий роман» нагороджено почесним дипломом.

Ханойське видавництво дитячої літератури «Кім Донг» видало книжку Дмитра Бедзика «Оповідання про Олега Кошового» в перекладі Ле Шона. В'єтнамською мовою твір зветься «Дитинство Олега Кошового».

Югославська газета «Нова Македонія» вмістила інформацію про нові українські видання, зокрема про збірну прислів'їв та приказок народів Югославії, що вийшли друком у київському видавництві «Дніпро» в серії «Мудрість народна».

«Нова Македонія» пише: «Ця збірка за редакцією Івана Ющука містить велику кількість фольклорного матеріалу кількох югославських народів. Прислів'я та приказки сербів і хорватів переклав Захар Гончарук, словенів — Віль Гримич, македонців — Андрій Лисенко. «Мудрість народна», видана на Україні, — свідчення тісних літературних зв'язків між братніми слов'янськими народами».

ДРУГ

БОЛГАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Під таким заголовком болгарська газета «Літературен фронт» вмістила статтю до 50-річчя Дмитра Білоуса.

Автор статті — відомий болгарський письменник Ангел Тодоров пише:

«Сповнилося п'ятдесят років одному з найактивніших перекладачів і популяризаторів болгарської літератури в Радянському Союзі — відомому українському поетові й сатирику Дмитру Білоусу. Спонукуваний любов'ю до Болгарії, він вивчив нашу мову так досконало, що коли, скажімо, потрапляє в купе поїзда у товариство незнайомих болгар, ті вважають його за свого співвітчизника. Його київське помешкання заповнене болгарськими книжками — він уважно стежить за нашою літературою, надто поезією, одержує багато болгарських періодичних видань, часто перекладає вірші болгарських поетів, пише статті про болгарську поезію. Після незабутнього друга нашої країни, великого поета Павла Тичини сьогодні на Україні є два письменники, які найплідніше працюють у галузі перекладу болгарських творів на свою милозвучну, мелодійну Шевченкову мову — Білоус у поезії та Кетков у прозі.

Я згадую перший приїзд Дмитра Білоуса до Болгарії,

коли він на запрошення Спілки болгарських письменників прибув сюди на півроку, щоб вивчити болгарську мову. Ми сиділи і розмовляли, читали вірші українські й болгарські. Всі ми дуже зраділи, коли наш український гість прочитав болгарською мовою чудовий вірш друга України Івана Давидкова «Коли відлітають журавлі». Цей вірш — наче міст між двома братніми літературами: у ньому оспівується чудовий Дніпро, від якого журавлі лінуть до Дунаю та Маріці.

Відтоді минуло багато часу, ми завжди ждемо Дмитра Білоуса в Софії, і не один поет одержує із Києва листи з перекладами своїх віршів на українську мову.

Талант нашого українського друга багатогранний — він поет-лірик, автор сатиричних поезій, віршів для молоді і дітей».

Свою статтю Ангел Тодоров закінчує теплими словами вітання Дмитрові Білоусу, зичить йому творчого натхнення і дальших успіхів у справі зміцнення зв'язків між болгарською та українською літературами.

В цьому ж номері газети «Літературен фронт» вміщено також вірш Дмитра Білоуса «Колісник» у перекладі на болгарську мову М. Маринова.

«УКРАЇНА» —

АНГЛІЙСЬКОЮ

МОВОЮ

Вийшов друком перший номер англomовного ілюстрованого часопису «Юкрейн» («Україна»). Видає цей шоквартальник редакція тижневика «Україна».

У зверненні до читачів головний редактор «України» Василь Большак пише, що нове видання розраховане на масового читача, а вмішувані в ньому матеріали розповідатимуть про всі аспекти життя нашої республіки.

Про широке тематичне спрямування журналу свідчить зміст з великим смаком оформленого першого номера: стаття про вчорашній, сьогоднішній і завтрашній день столиці Радянської України, розповідь про Великого Кобзаря з перекладом Шевченкового «Заповіту», нариси про українських державних діячів, митців, лікарів, спортсменів, матеріали з історії Великої Вітчизняної війни, рубрика «Факти й події», літературно-мистецькі відомості, сторінка українського фольклору тощо.

Вихід адресованого англomовному читачеві часопису «Юкрейн» свідчить про зростання міжнародних зв'язків Української Радянської Соціалістичної Республіки.

У КІЛЬКА РЯДКІВ

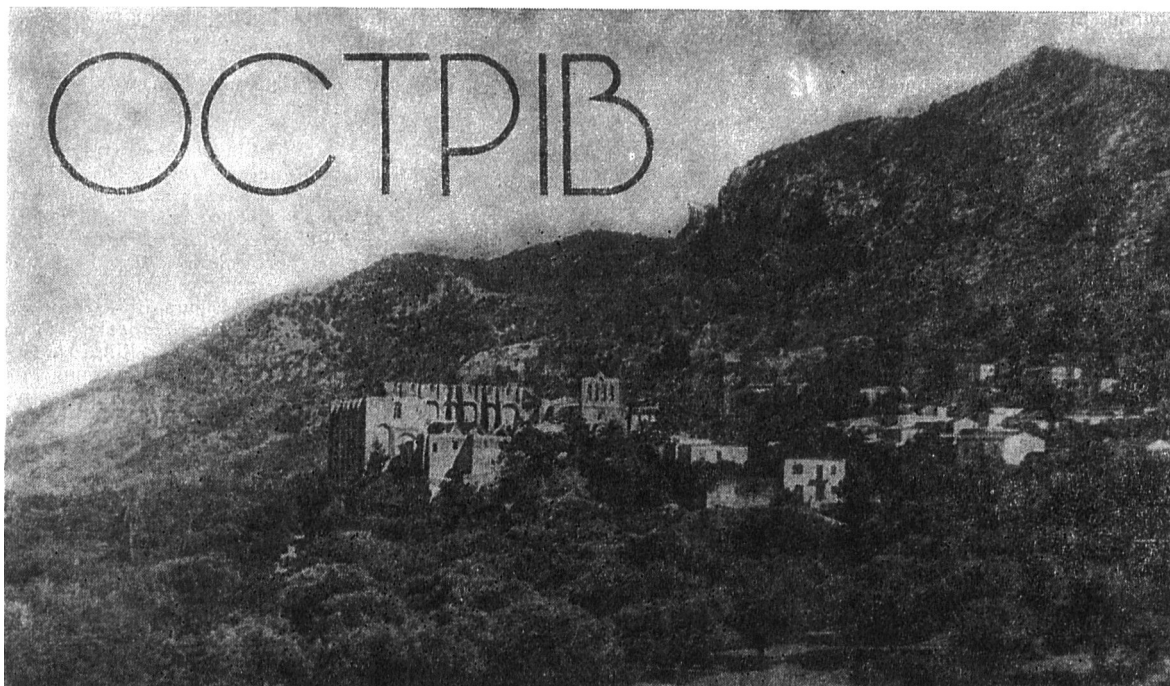
Давня дружба єднає поетів Тернопільщини з болгарськими композиторами. Плоди їхніх творчих контактів — нові пісні. Широку популярність у Болгарії й на Україні здобувають «Для Балкан і зелених Карпат» — пісня на слова Анатолія Попова, музику до якої написав Дмитр Големанов, і «Над Тернополем ніч так нагадує Варну» — на слова Бориса Демківа, музика — Тодора Бакарова.

Польський тижневик «Заповіді видавничі» опублікував інформацію про підготовку до друку у видавництві «ВАГ» ілюстрованого альбому «Київ» під редакцією К. Швайца.

Як повідомляється в тижневику, крім текстів, складених польськими і українськими авторами, в альбомі буде вміщено понад 300 кольорових ілюстрацій, серед яких — пам'ятки архітектури стародавнього Києва, новобудови столиці України, пам'ятники з періоду Великої Жовтневої революції і Великої Вітчизняної війни, а також фотографії, які показують міцну дружбу між українськими і польськими народами.

Двадцять п'ять років тому, 15 червня 1945 року, у югославському місті Нові Сад вийшов друком перший номер газети «Русне слово» — органу Соціалістичного Союзу робітничого народу Воеводини.

Нещодавно газета відсвяткувала свій чвертьстолітній ювілей. Святковим, кольоровим вийшов 1302 номер газети. В ньому вміщено редакційну статтю «25 років життя і роботи», привітання колективу «Руского слова».

Мальовнича природа, багата старовинна культура приваблюють на Кіпр тисячі туристів.

ТРИВОГ І НАДІЙ

Ти цвітеш, мов троянда, в Середземному морі.
І тебе не зістаріли довгі роки.

Теодосіс Пієрідіс

Ось уже майже десять років доля невеликої острівної Республіки Кіпр турбує світову громадськість. Тут ще боляче відлунюють вибухами бомб і свистом куль залишки британського колоніалізму, а вже помітне нове «повзуче» проникнення світових імперіалістичних сил. Вони — ці майстри підливних дій — силкуються зірвати переговори між представниками грецької й турецької общин країни, створити на острові обстановку хаосу й розколу і нав'язати Кіпру вирішення проблеми в інтересах імперіалістів — перетворити острів на ядерну базу НАТО, з якої вони могли б здійснювати військовий тиск на країни Близького Сходу і Північної Африки, на все східне Середземномор'я. З цією метою почали озброюватися різні профашистські організації, які останнім часом посилюють терор проти прогресивно настроєних політичних і державних діячів і, зокрема, вчинили замах на президента Макаріоса.

Саме імперіалістичне втручання призвело до того, що обстановка на острові загострилася. «Кіпр переживає критичні дні», — говориться у заяві Прогресивної партії трудового народу Кіпру (АКЕЛ). На своєму XII з'їзді партія закликала ще тісніше об'єднатися «у непорушний фронт і рішуче боротися за врятування Кіпру», дати відсіч імперіалістичним змовникам.

Автор цього нариса нещодавно побував на Кіпрі й розповідає про деякі гострі сьогоденні проблеми цього краю.

ТУРБОТИ ЗЕМЛЕРОБІВ

Кожного, хто ступає на оспівану в піснях і легендах древню землю Кіпру, вражає якась незвичайність, різюча контрастність. Вона помітна не лише в прекрасних вікодав-

ніх пам'ятниках і чарівній природі, а й у мереживному сплетінні нового і старого, національного і чужоземного...

Варто лише літнього дня виїхати на шлях Нікозія — Кіренія, як навколишня картина починає змінюватися з калейдоскопічною швидкістю. Промайнуть столичні

околиці, невеличкі, з вальковими, східного типу будівлями села, і зору відкривається інший світ... З прочитаного і почутого ввижався острів субтропічних гаїв і зелених плантацій, а замість цього виникали поодинокі колючі рослини, що мужньо боролися за життя, і навколо виблискувала білувата, суха як порох земля.

Дещо несправедливо поставила ся природа до острова. Щедро обдарувавши його сонцем і родючими землями, вона, либонь, зовсім забула про вологу. На Кіпрі немає жодної річки, яка б не пересихала. Навесні й восени, коли йдуть дощі, річки безперешкодно скидають води в море. А влітку в небі — ні хмаринки, на землі — ні росинки. Води... Води! — благає пересохла земля. Небеса мовчать, і люди, втративши надію на бога, добувають воду самі. День і ніч ходить довкола невеличкої криниці ослик чи мул і крутить древнє, як сам Кіпр, колесо. І земля платить людям за їхнє піклування про неї золотавим зерном та янтарними гронами винограду.

Тільки тоді, коли на тлі неба виростають вершини хребта Кіренія-Карпос, земля стає ледь темнішою. Серед рідкісних кущів фрігани, маклі та інших стійких до

посухи рослин розсипаються невеличкі отари виснажених овець і кіз.

А розпечене шосье, петляючи між горами й урвищами, веде нас все ближче до моря. Минаємо останні кам'яні редуті, і попереду — прибережна смуга казкових садів і ланів. У пишних кронах дерев рясно полум'яніють помаранчі та цитрини, виблискують яблука і виноград, оливки та банани. Щедре сонце, відбиваючись від морської гладіні, заливає все навколо сріблястим світлом. Це справді «Духмяний острів квітів», — нарешті усвідомлюєш правдивість слів Гомера, якими він у стародавні часи назвав Кіпр.

— Проте більшість родючих земель, — застерігали нас кіпріоти, — зосереджена в руках слуг жителів православної церкви, великих поміщиків і чужоземців. Монастирі в Кікко, Анатоліко, Куклі й особливо англо-ізраїльська компанія «Сайпрес Палестайн плантейшнз компані лімітед», яка володіє плантаціями по вирощуванню цитрусових культур і фруктів у районі Лімасола, є справжніми глиталями-гнобителями...

Пізніше ми дізналися, що хоч понад половину шестисоттисячного населення острова зайнято в сільському господарстві, країна забезпечена власним зерном тільки на дві третини. Доводиться також імпортувати м'ясо-молочні продукти, рибу, цукор та інші продовольчі товари. То наслідки колоніальної відсталості, жажливіх

Тоненькі пальчики Євсевії Іраклеус спритно загортають лукум. Як кажуть, гуртом і тяготи легшими здаються. І їй веселіше. У неї надійні і добрі друзі...

Про що думає думу оцей турок-кіпріот? Про гірку старість чи про долю країни: чому стріляє турок у грека, а грек у турка і чому чужинці не дають його батьківщині спокій?..

зливнів. На селі все ще процвітає здольщина і кабальна рента, часто землю обробляють дерев'яною сохою та іншим примітивним знаряддям. Лише на полях заможних господарств можна побачити сучасну техніку, більш-менш налагоджену іригаційну систему. Із усієї оброблюваної землідесь близько двадцяти процентів зрошується, а решта залежить виключно від щедрості природи.

Тисячі хліборобів не витримують постійних засух, кидають землю і тікають у міста чи емігрують. Один із активістів Єдиної спілки молоді (ЕДОН) Кіріакос Джамбазіс розповідав, що багато хто в його рідному селі Афаня, яке розкинулось неподалік од Нікозії, воліє за краще працюватидесь на підприємстві. Батько Кіріакоса, наприклад, щодня їздить за десяткі кілометрів на англійську військову базу Декелію, аби заробити на шматок хліба...

Зважаючи на складні природні умови та наслідки колоніальної відсталості, уряд Кіпру прагне якимось поліпшити сільське господарство, підвищити родючість землі. В 1962 році на Кіпрі було засновано Інститут вивчення сільського господарства, який розробляє для місцевих умов рекомендації з питань агрономії та тваринництва. Як передбачає другий п'ятирічний план (1967—1971 роки), все це має підвищити рівень сільськогосподарського виробниц-

тва на 50 процентів і подвоїти експорт його продукції.

— Та однією з головних наших проблем залишається вода, — зауважує Кіріакос. — Хоч ми й робимо дещо в цьому напрямку, але необхідно більш широко споруджувати загати та греблі для затримання весняних вод, бурити артезіанські колодязі. Нині також розробляється проект будівництва величезного підприємства по опрісненню морської води.

Однак самі лише ці заходи не зможуть зарадити справі.

Демократичні сили Кіпру вимагають скорішого проведення аграрної реформи. Вони пропонують безплатно розподілити серед безземельних і малоземельних селян державні та цілинні землі, надати їм під невеликі проценти необхідні кредити, мінеральні добрива, інвентар; за відповідну компенсацію націоналізувати великі поміщицькі, монастирські землі та землі, що належать турецьким релігійним організаціям; і, за мінімальними цінами з довгостроковою виплатою, продати їх селянам... Але для цього потрібен час, потрібні попередні соціально-економічні заходи.

ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

Ямандо Чакліну і Євсевію Іраклеус були першими, хто зустрів нас на кофейній фабриці в Нікозії. Обидві смугляві й вродливі дівчини, з веселими вогниками в очах і щирими посмішками, привітались своїм традиційним «Калі мерал» (Добрий день!) і піднесли нам квіти. Потім вони показували нам підприємство.

— Просимо до нашого цеху, — каже Ямандо. — Подивитесь, як ми працюємо.

У невеличкій чепурній кімнаті попід стінами стояло кілька століків, а за ними юні дівчата в коричневих халатах і таких самих хусточках. Вони напрочуд спритно і чітко відважували на терезах потрібну порцію кави й майстерно запаковували її. Готові пачки укладали в картонні ящики з маркою фабрики й відправляли на склад. У приміщенні стояв специфічний духмяний запах, притаманний усім кав'ярням Кіпру.

В сусідньому цеху, де працює Євсевія, так само швидко і вручну укладали лукум. Тільки тут усі були вбрані в біле, від цього кімната здавалася ще світлішою, охайнішою. Євсевія почастивала нас своїми виробами й якимись ароматними зернами, що кладуть в лукум.

— Покуштуйте кіпрських солодких ріжків. Лише наша земля ро-

Фешенебельні будинки прикрашають центральні вулиці Нікозії. Але квартири в них не по кишені простому кіпріотів...

дять такі, — пожартувала вона. Ріжки справді були смачні.

Нам пояснили, що ця фабрика — народне кооперативне об'єднан-

ня, яке тільки-но зводиться на ноги. Тут працює 80 робітників, переважно молоді дівчата. Керують фабрикою ділові, з прогресивними поглядами люди, які виявляють велике піклування про справи підприємства й долю робітників.

— Звичайно, досягнення наші ще дуже скромні, — каже директор фабрики Кавкаяс, — але ми вже маємо змогу надати робітникам 15 днів оплачуваної відпустки, хворим продаємо за зниженими цінами ліки. Ніхто з робітників не боїться, що адміністрація викине його за ворота, як це часто буває на підприємствах іноземних компаній...

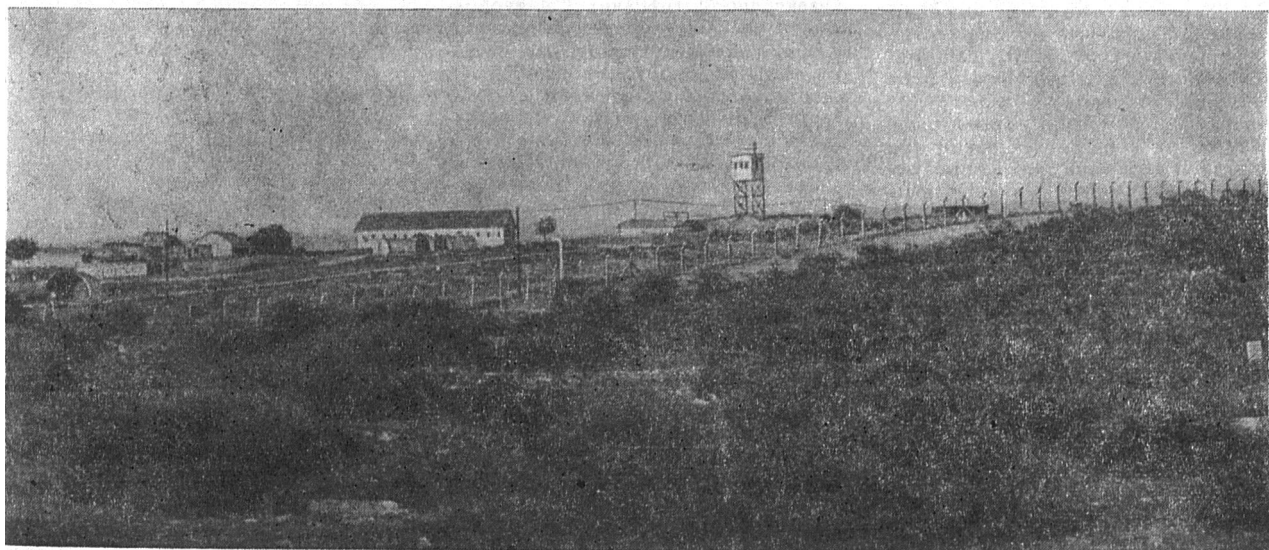
Робітниця з щирою теплотою говорили про свою фабрику, її керівників, що сміливо виступили проти віковичних традицій і прийняли на фабрику переважну більшість жінок, до того ж і плату за роботу їм визначили рівну з чоловіками. Таке ще не часто зустрінеш на Кіпрі.

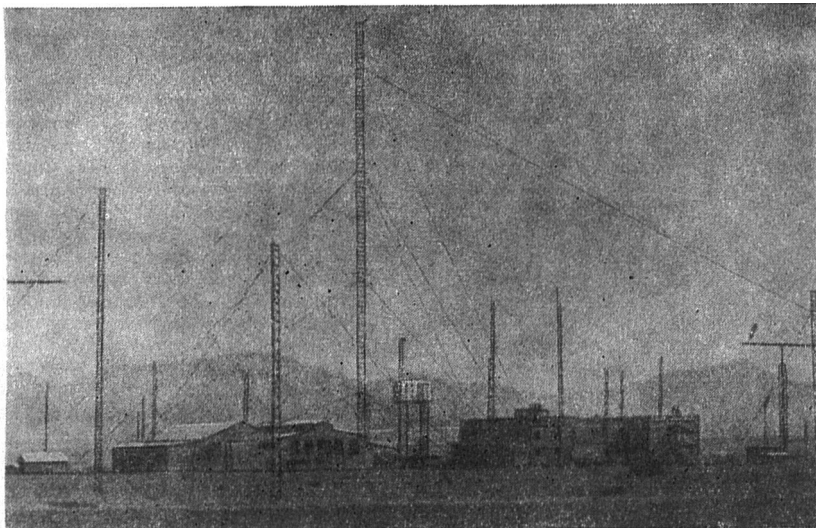
— Мені багато що дала ця фабрика, — з гордістю розповідала Ямандо. — Коли за рекомендацією Єдиної демократичної спілки молоді я прийшла працювати сюди, то відразу відчула себе людиною. Можливо, я перебільшую, але у селі, де живуть мої батьки, жінки ще не мають однакових прав з чоловіками. Працюючи на фермі, вони одержують вдвічі меншу зарплату, ніж чоловіки.

Адже жінки на Кіпрі споконвіку були та й зараз ще лишаяються ізольованими від громадського життя. З дому вони можуть виходити тільки в супроводі чоловіка, батька чи брата.

Звісно, старі звичаї відживають дуже повільно. Однак за десять років незалежності для розкріпа-

Кіпрська земля оперезана колючим дротом. За ним інший світ — англійська військова база.

Мов у своєму власному штаті Техас, американці влаштували радіостанції біля Кіренійського передгір'я. І кожен вихід в ефір заокеанського агента гнівом і болем відлунує у серцях кіпріотів.

чення жінок зроблено чимало. Особливо це відчутно там, де прогресивні сили мають значний вплив. Разом з Федерацією жіночих організацій (ПОГО), яка нині налічує 12 тисяч членів, вони активно борються за свої політичні й соціальні права. В основу роботи покладено найбільш радикальну на острові програму Прогресивної партії трудового народу Кіпру (АКЕЛ), в якій, зокрема, записано, що кіпрська жінка повинна мати рівні з чоловіком політичні права і, перш за все, право вибирати й бути вибраною в усі без винятку громадські установи республіки; вона повинна мати рівні економічні права і одержувати за свою роботу однакову з чоловіками, заробітну плату.

Втілення у життя цих принципів ми побачили вже на кофейній фабриці. Робітнича молодь прагне підвищувати свою освіту, займатися спортом, відвідує різні гуртки. Ямандо, зокрема, розповіла про спеціальні семінари, організовані ЕДОН, де вона слухає лекції про права і обов'язки жінок, про роботу і навчання їхніх ровесниць у Радянському Союзі.

— Зараз, — вела далі дівчина, — ми готуємось до кіпрського молодіжного фестивалю.

— Не стоїмо ми осторонь і політичних питань, — додала Євсевія. — Наша молодь активно бере участь у масових демонстраціях протесту проти підступних дій імперіалістів на острові, проти кривавого терору афінської хунти на землі Еллади.

Розмова дедалі набувала характеру якоїсь серйозної дискусії.

Відчувалося, що в нинішніх умовах гострої класової боротьби ще не до всього доходять руки.

— Потрібні, — пояснив Ванезос, який відає питаннями школи в ЕДОН, — рішучі й радикальні заходи уряду, які б допомогли жінкам стати рівноправними членами суспільства і насамперед забезпечили б їх роботою. Адже проблему безробіття в країні ще не розв'язано остаточно. (В 1965 році налічувалося 4 тисячі безробітних.) Особливо ніде прикласти руки молодим дівчатам, навіть тим, хто закінчив школу.

Мова зайшла про кваліфікацію, зокрема, про технічні кадри. На Кіпрі, запально говорив Ванезос, в них особливо гостра потреба. Адже вузів у країні своїх нема, а 8 професійно-технічних учбових закладів (4 грецьких і 4 турецьких) не можуть забезпечити навіть мінімальну потребу у фахівцях. Щоб здобути вищу освіту, діти заможних панів їдуть до Греції, Туреччини, Англії, США чи Західної Німеччини. Але мало хто з них повертається назад. Адже на Заході пропонують їм значно вищу платню, ніж вони можуть отримати на батьківщині.

В останні роки відчутну і безкорисливу допомогу Кіпру в підготовці фахівців надає Радянський Союз. В 1969 році в радянських вузах навчалось близько 200 студентів-кіпріотів. На наступний рік запланували послати не менше 60 чоловік. Такий гуманний крок першої в світі соціалістичної держави викликає особливо велике захоплення серед простих людей країни.

Я слухав зворушливі слова Ва-

незоса і поцікавився у Ямандо, чи не збирається вона вчитися.

— Я весь час мрію про це, — сказала вона. — Тільки зараз я не можу... Треба допомагати батькам. Сім'я у нас велика, а заробітки в селі самі знаєте які. Ось заощаджу трохи грошей, закінчу середню школу і тоді... Я дуже хочу поїхати до Радянського Союзу.

— А Євсевія?

— Кожна дівчина у нас мріє про це. Я з радістю приїду до вас вчитися, коли, звичайно, допоможе ЕДОН...

Мені особливо глибоко запали в душу останні слова: «коли допоможе ЕДОН». Видно, дівчина так зріднилася з молодіжною організацією, що покладає на неї усі свої дівочі надії...

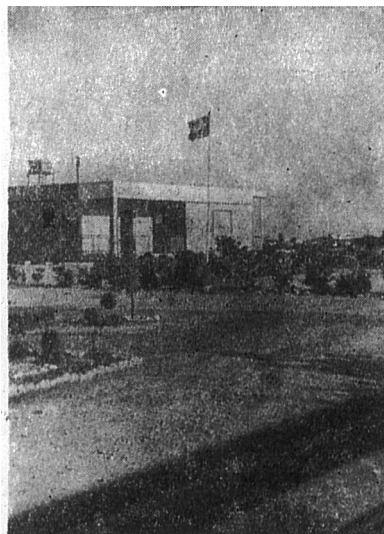
«ПОВЗУЧЕ» ВТОРГНЕННЯ

Опівдні автобус нагадує мартенівську піч, і ми благали якнайшвидшого побачення з відомим курортом Маре-Монте, що зручно розкинувся на північному березі острова. Нетерплячі вже готувалися до виходу, аж тут Кіріякос, який супроводив нас, вигукнув:

— Ось, праворуч, американська радіостанція.

Ми побачили кілька будов, антен, що здіймалися високо вгору, флагшток із зоряно-смугастим американським прапором. Територія обнесена колючим дротом, на якому через кожні 50 метрів висять щитки з написами: «Власність США! Територія охороняється собаками». Біля входу маячить вартовий.

Плетуть мереживо змов проти Кіпру і грецькі війська, що отаборилися у різних районах острова.

Між територіями грецьких і турецьких общин розміщені війська ООН. Вони мають запобігати між національним сутинням.

Подібні радіостанції, отакі гнізда ідеологічних диверсантів, ми бачили й біля сіл Єролакост та Міа-Мілья. Виявляється, що «право» на будівництво їх американці «здобули» ще до одержання Кіпром незалежності, коли тут панували англійці. Нинішній кіпрський уряд ніякого дозволу заокеанцям не давав, і агентура Пентагону та ЦРУ залишається тут «за старою звичкою».

— Вони ще й досі торгуються, чи нам платити й скільки, — гірко всміхаючись, мовив Кіріякос.

Але хіба доларами й фунтами стерлінгів можна компенсувати ту шкоду, що її воячина США заподіяла кіпрському народові й народам інших країн Середземномор'я? Ці радіостанції, оснащені новітньою апаратурою, укомплектовані добре навченими спеціалістами «плаща і кинджала», ведуть широку розвідувальну роботу. Вони не лише підтримують постійний зв'язок з американськими підводними човнами, озброєними ракетами «Поларіс», а й координують дії агентури, яка діє на території Близького Сходу, Африки, соціалістичних країн, збирають різні економічні, науково-технічні та політичні дані й передають їх за океан. Як повідомляла іноземна преса, особливо великого значення на радіостанціях надають вивченню передач із соціалістичних країн, і, зокрема, із Радянського Союзу.

Однак антени шпигунських гнізд спрямовані не лише на далекий закордон. Кіпріоти розповідали, що американці ведуть на Кіпрі підслухування офіційних і неофіційних розмов: міністра зі своїм заступником, посла із шифруваль-

ним відділом, дружини політичного діяча зі своєю подругою... Стежать навіть за діяльністю розвідувальних і контррозвідувальних органів партнерів США по НАТО — Греції та Туреччини.

Останнім часом американці особливо активно проникають в економіку і торгівлю країни, прагнуть захопити адміністративні посади у важливих економічних органах, витісняючи звідти англійців. Щоб видати себе за «друзів», вони всіляко рекламують «давні» зв'язки між Кіпром і Сполученими Штатами.

Втім, цією словесною лузгою важко прикрити імперіалістичні цілі. Всі пам'ятають, яку лиховісну роль відігравала заокеанська воячина у трагічній для Кіпру дні 1963—1964 років. Місцева газета «Телефтеа ора» свідчила тоді, що посольство США займається підривною діяльністю. У Фамагусті та інших містах на квартирах, де мешкають американські громадяни, поліція не раз виявляла цілі склади зброї з маркою «Зроблено в США». Нині ж Центральне розвідувальне управління США разом з реакційним офіцерством афінської хунти створило на Кіпрі терористичні групи, які виступають за поглинення Кіпру назовсюкою Грецією.

Таке зухвале втручання призвело до того, що нині на острові діють найрізноманітніші імперіалістичні сили. Поряд із заокеанською агентурою, англійськими військами, підрозділами Греції й Туреччини, тут орудують розвідувальні служби й інших учасників НАТО, причому узгоджено і однаково підступно. Кіпріоти показували нам один красномовний до-

кумент. Його видрукувало в Нікозії посольство ФРН, а потім таємно розпихувало в кишені музикантам Лейпцигського симфонічного оркестру. Листівка, зокрема, закликала: «Дорогі співвітчизники... Якщо ви не хочете повертатися додому, ви можете звернутися на одну із зазначених адрес. Можете бути цілком певні, що дістанете там захист і допомогу». І серед інших наведено адресу та номер телефону посольства США.

За стінами посольства, як і за океаном та в столицях інших західних держав, розробляються підступні плани, спрямовані проти Кіпру, готуються різні провокаційні акти. Через радіостанції, місцевих посіпак, куплених за долари чи фунти, агенти імперіалізму ведуть посилену пропаганду проти прогресивних сил Кіпру, проти національно-визвольного руху на Арабському Сході, не шкодують брудних слів, зводячи наклепи на Радянський Союз та інші соціалістичні держави.

У Вашингтоні й штабах НАТО сподіваються, що так буде легше здійснити їхні зухвалі наміри. Адже в сейфах Пентагону зберігаються плани використання американської морської піхоти «на випадок необхідності» розчленування Кіпру і перетворення його на «непотоплюваний авіаносець», вірніше, на величезну базу НАТО у східному Середземномор'ї.

...Навколо цих гострих питань і вели ми розмову з активістами ЕДОН.

Кіріякос розповідав про турботи країни, про запеклу боротьбу з внутрішньою і зовнішньою реакцією. Побачивши рудобородого чоловіка, що сидів під наметом в оточенні двох чужоземців і попивав кока-колу, він сказав:

— До речі, то репортер однієї з найреакційніших кіпрських газет «Елефтерія». За долари він співробітничав і з американським агентством Асошіейтед Пресс. Його добре знають на острові як майстра чорних справ та брудних пасквілів, яким позаздрив би найлютіший ворог Кіпру. Тут і напади на Прогресивну партію трудового народу, і зухвалі виступи проти показу радянських фільмів чи приїзду радянських театральних колективів...

— Це ті, — вів далі Кіріякос, — хто розхитує підвалини миру на острові, хто в змові з чужинцями хоче ввести в оману кіпрський народ, загальмувати його рух до свободи й прогресу. Але такі люди вже самі себе скомпрометували, й наш народ боротиметься проти них до кінця.

Микола ЛОПАТА
Фото автора

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Юліан Пшибось належить до найцікавіших майстрів польської поезії нашого віку. (Перша його збірка «Гвинти» вийшла в 1925 р.) Його творчі зусилля завжди були спрямовані на вироблення зовсім оригінальних, своїх способів поетичного вислову і на пошуки передової, притому небанальної мислі.

Мало хто так протягом минулого півстоліття сприяв ненастанному осучасненню польської поезії, як цей поет, який і тепер, у сімдесятилітньому віці, часто опротестовує літературні шаблони в своїх блискучих статтях і віршах, повних молодого і новаторського духу.

Форма поезії Юліана Пшибося — вільний вірш, подекуди злютований вишуканою римою, зумисне прихованою, що дає чути «музику» образів, як тихий спів дає чути музичний супровід пісні.

Юліан Пшибось наблизив поезію до форми звичайних розмірковувань у прозі, інколи його вірші — це коротенькі есе. Читати їх треба з підвищеною уважністю, щоб не зблудити на стежках авторських асоціацій, — поезія Юліана Пшибося, як кожна справжня поезія, вимагає від читача розумового напруження.

За своїм ідейним напрямком вона глибоко людська, і гуманізм її не абстрактний, а пов'язаний усім своїм єством із боротьбою за творення і життя соціалістичної Польщі.

Різноманітна тематика і різні роки написання творів цієї добірки не гублять, а навпаки, підкреслюють цільність характеру всієї революційної, мислячої поезії цього видатного польського митця.

БУДІВЛІ

Поет —
вулиці знак окличний!

Маси рухливі, з яких будівничі
викрали рух — поверхи обімлілі.

Кривлі —
обірвані схили червоні.
Суворе
спинання стіни.
Гори, навантажені людським трудом —
будівлі.

Збагни:
кожна цеглина лежить на вийнятій долоні.

(1930)

ВЕЧІР

Ці ж самі зорі
вишептали вечір, як признання.

На вулицю із темних брам ліхтарі вийшли.
в повітрі тихо станули.

Простори злагідніли від смеркання.

В садочках нахилилися дерева,
будиночки з-понад ріки — спливли.

Пливе між вільхами низенько жаль.

Лиш обрій небо відхиляє
місяцем
і довго шлях веде у спогадання.

Твої долоні сіють поміж нами даль.

(1930)

ВЕСНА 1934

Хмар дерева в призахідній пожежі!
Тягар весни, як стоглав, над самотою!

Тут, під кострищем неба, возведеним на конарах,
стану я
навколішки,
як задимить із бруку трава, підпалена квітами...

Дати в дужках поставлені перекладачем. Всі інші — авторські.

Коли —
гумові кії
в лоби,
 в напружені плечі юрби,
 ...в белькіт божниць, в рев травневих богослужінь
тут, на смішному ринку, в натовпі сам, єдиний,
знаю:
світ
старий
гине —
вагітність історії випорює ніж!

З весняних, страхітливо збілілих садів
досить простягнути руку —
садівник
наново
де-небудь,
на дороговказі черешню прищепить, —
не забракне дерев на домовини!

Буде й мені —
 здрібнілому в покутньому краї —
співцеві різні...
як задимить буйна трава на руїні.

Цешин, квітень 1934.

Н О Т Р - Д А М

З мільйона до молитви складених пальців злітаючий простір!
Та, ніби з гака, зняв зі шпиль мене внутренства жах.

Серед потвор, дощем пороззявлюваних, опльований монстрами,
знаю, що я означаю живий, за крок до колон!
Ці мури з відколених скель — мов голови на очах
воскресають із саркофагу.

Хто потряс темнотою цією, хто
мав таку відвагу?

Знаю. Обтяжені Христами хрести
вигострить у вертикалі драбин будівельних треба
і волею своєю, зрівняною з глибинами неба,
свою смерть
з лука арки
вбити —

— там, на вершку склепіння,
тремтять замкнені швидкості стріл —

— і жити під гуркотом брил, що котяться вглиб висоти,
доки десь на вершинах собору
не зіллються
в дві вежі — обірвані дна.

Хто намислив цю пропасть і зметнув її вгору?

(1937)

А Р К А

Матері

Не лист, а пелюстка льоту в конверті,
збита кулею з торби відчиненої.
Листоноша, француз прудкий, як машинка,
замахав засніженим листом з батьківщини.

Ці слова криві, наче серпом написані...

Поперед оркестру змахи шаблі,
звук тліє в шибках, засвічується, як біль,
і на вулиці павіанонеоноволицій
з автомобіля на автомобіль
і вище
злітає
марсельеза в пір'ї з веселки, в блисках!

Спробую. Розбитий вагою ста пам'ятників паризьких,
селянко з Гвозьниці,
беру твоє серце.
В руках твоїх змучених ще раз я важу правду.

Слава різьбить каміння лопотом прапора,
невідомий солдат воскресає в марсельези хорах!
Ідуть кинути не бікфордів шнур —
вінок на стоптаний людський порох.

Чекаю на жест, що вирішує, наче вибух.
Стежу...

Офіцер непорушний, немов задубів,
раптом
він шаблю підніс — в тишині салютує чинно...

...за бідною, що даремно простягає під муром
маленький букет конвалій.

Як легко світ змінився.
Дурні! Збудували Тріумфальну Арку — для голубів.

Париж, 1937.

М А Т И

Він мріяв про перекинуті готичні собори, які атакують, як свердла,
нездобуті столиці, про будівлі, що, оточені автомобілем, рушали вулицями з підвалин, про високі вікна, які викидаються вподовж стоповерхового повітря, як серсо, кругліючи в польоті,

про людино-птаху з хмарою замість парашута, поперед якої мчать фіолетові та блакитні біциклісти, педалюючи кольорові вивіски,

про наглі водопади дахів, про затиснення кулака, що здавлює країни до камінних патериць і золотих молотів, про зорі, що плачуть, про поривисті вогнища. —

Напроти стояла тисячею нерухомих кілометрів його мати, покрита далечиною, мов корою придорожньої верби,

і півні двох супротивних сіл співали водночас полудень і вечір,
коли
на перехрестях дороговкази здригалися за кожним порухом його
руки, скачучи неспокійно, туди і назад на своє місце, ніби в скрученій
бусолі,
і груба земля, тяжка від померлих, опиралася поштовхам його
серця.

(1938)

РІВНЯННЯ СЕРЦЯ

Повітря задушене прапорами.
Під усі тріумфальні брами
бунтарі підкладають міни!

Хто я? Вигнанець птахів.

Стіл під моїм пером перевантажений без міри,
ось-ось він мною хитне,
як танк, що вирушає в атаку.
Місто палає в мені сьогодні завтрашніми вогнями,
серце все швидше атакує мене.

День минає у пісні солдатській, як у стогоні різанини.
Одночасно на вулицях засвічено лампи —
стовпи ліхтарів спалахнули, як гарматні дула.

З рудої трави їжаться ребра мертвих дернин.

Завтрашнім містом іду, хоч вчорашність його не минула.

Хто я? Вигнанець птахів.

Молодик, мов колючка, що з гілки виходить поволі.
Звершується світ без мене, гасне мій крок,
А на голову лавр осіннього листа спадає.

...Щоб не змовк я ніколи.

Легідний —
із кишені поробив би я гнізда для ластівок,
що від людей відлітають.

(1938)

ДОКИ МИ ЖИВЕМ

Як заграва, гарматний грім —
глянь —
тріснула неба просинь.
Вритий в землю, я карабіна прошу,
як помилювання засуджений просить.
Я кричу — безборонний —
з поранених і мертвих уставши.
Мій погляд по рейках бомб, скинутий в чорну хлань,
припадає до Варшави.

А в розстрілий надвоє слух —
плач мужчин і мовчанка їх, мов патрони.

В цю мить загинув мій брат.

Прощаюся з тими, хто з вогневороту
голови рятує, тікає до зброї —
І тут, у розваленім сховищі, де зойкіт затих,
з останнього подиху ще живих
відтворюю гімн польського народу.

Вересень 1939

СОНЦЕ З ПАГОРБІВ ГВОЗЬНИЦІ

Сонце встало з пагорбів льняних,
сплив краєвид в долину.
На весняній землі, знову зримій,
призначеній для розстріляних,
стою.

А що, як — згину?

Я ніс поезію свою,
як ім'я воїн —
на грудях проти куль
двох воєн.

В батьковім краї,
в житній дідизні,

вистачить ниви під слово
останнє.
Працював я глибокоорною мовою,
сіяв любов,
та відчував, що гримне на світанні
сальва;
між ратаїв спочину.

Вершина Патра, що змалку зір мій колисала,
мені могилою хай покладе свій вид
на очі.

У видноколі, що обняв я у дитинстві,
мене земля нестиме вічно коло сонця.

23 березня 1943

НАВАВЕЛЬ

Вежа блиснула — близько,
мовби з неї вже нас передавало радіо.

З жаху, мов з ями на бойовиську,
піднімається радість:
врятований Краків!

В міру наших кроків
стає дім за домом на піраміду тривання:
йду по вулиці, ніби пам'ятник відкриваю!

Під танком, де розвержена земля димить, як рана,
труп хрестоносця стискає кулак з броні —

від стіп Вітольда до стіп кожного прохожана
впав, зчорнів.

Два мечі протинають повітря —
за віки обернулися в світло їх вістря.
Кулі золоті пролітають у небі намистом.

Блиск і дим,
блискавиць гарт,
канонада — як гори над містом,
Вавель стоїть на громі гармат.

Краків, 22 січня 1945

З РОЗМОВИ

— Добрий поет повинен уміти вірш написати тоді, коли треба, і на
будь-яку тему.

— Отже, як швець, що на термін чоботи робить?

— Так, якщо він є добрий поет, що означає так само — ремісник
слова.

— Але вірш робиться з власної шкіри, треба з неї — в одному по-
риві — вискочити або обдерти її болюче на міру слів.

А:

— Наприклад, «кохаю». Нащо силкуватись у вірші доокольною мо-

вою висловить те, що найпростіше і, отже, найпоетичніше можна сказати цим одним словом коротким, але повним, як глибоке зітхання: кохаю.

Б:

— Слово «кохаю» не вимовляється в поезії, це слово — мовчиться.

В:

— Якщо справді кохаєш, найглибшим «кохаю» в любовному освідченні може бути брак слова. Тоді право й обов'язок сказати його має поезія, але вимовніше і правдивіше, ніж будь-коли перед тим було воно сказане.

Г:

— Так, щоб замовкле «кохаю» було чутним зітханням кожного, навіть вдавано байдужого слова в любові?

(1955)

СОЛОВЕЙКО

Він — захований голосно в тернині —
квапив ніч, відшліфовував спів,
своє
щебетання тонесенько вів
і звивав ще натхненніше й тонше
твій золотистий кучер біля вуха.

Слухай,
слухай — далі,
ні, візьми його, мила,
перед очі зі слуху:
то світання встає.
Я вже бачу промінчики твоїх брів.

Твої вії торкнулись моїх повік.

Слово, як видих —
жду на відповідь.

Мила, чи видиш? —
Він — неначе згорів —
зникає,
в одновимірність одлітає,
найдзвінкіше і найбезіменніше —
в тишу
найчистішу.

(1956)

КВІТНЕВИЙ СВІТАНОК

Небо в сяючій тремтінні,
світло в чистоті пелюстки,
в світлі сад стоїть, завмерши.
час на сонце, час.

Розповий, дружино, з тіні

немовляточко голюське,
що на нас, прекрасних, вперше,
дивиться на нас!

1956

СПРОБА СВІТАННЯ В БЕРЕЗНЯКАХ

В пільмі, як у пні гнилому, звідлюднію,
а ліс — обік.

Листям
темнощі відшліптує береза.

Небо чисте
багрецем світанковим береться

і хитається — високе —
наді мною,
щоб я став напівберізкою й напівсобою

Дніє —
я в обіймах оболоків.

(1958)

ТУХОЛЬСЬКА ЕЛЕГІЯ

В чорних і густих лісах,
де червоні стріли стовбурів одвічних сосен
пробивають мряву,
в гаї, що мигтить золотистим бігом олениць,
у зворі, до якого вдерлась перша тічка вовча...

**Замінована хвилиною хвилина,
час і тут — неначе вибуховий матеріал!**

Між тим листям, що вкриває половину небокраю,
голови мої вистелюючи м'яко сонце,
і рукою довгої, вузької далини,
що об скелю зламана і взята в дві сталеві рейки...

**Чи мені призначено знешкоджувати міни,
хоч я знаю — передчасно буде вибух?
[Може, то єдина втіха!]**

Між очікуванням і світанням, що купається в озерах,
між зорею й западанням ночі й вироку,
поміж запахом живиці і теплом, що покидає тіло...

Краще згодитись мені на смерть, ніж на мовчання.

Перед жовтим племінцем лілеї, що палає над води свічадом,
перед прикладанням дзеркальця до вуст, щоб знати точно,
між лілеєю
і диханням конаючого...

**Легше вмерти, не зазнавши страху,
ніж зі страху жити і живиться страхом,
тим щоденним хлібом смерті.**

В ляскоті швидкого паровоза, в гримоті твердих коліс,
під які поети кидали і квіти, і себе...

**В лісах Тухольських,
посеред ямищ масових, засипаних, зарослих...**

Довго, вільготно, неначе з хмарки, черпав грубі краплі,
дрозд на ідеальній флейті із повітря мелодійно грав
(то єдина, об'єктивна і нелюдська втіха — пісня з далини)
і зозуля закувала, відлетіла і шукала пущами гнізда луни...

(1958)

СВІТИТИ

Глянув я на зелені лани жита, що тулилось до вітру — лагідне уз-
гір'я хвилювалося і пливло в небо, як срібно-зелене море, і, як море,
поверталось назад.

Як гарно! Довершена краса — і чи треба, щоб я повторив її в сло-
ві? Чи не досить, щоб я тільки затримав її в тиші?

Ота «надвартість» кожного зворушення красою світу (зворушення
«естетичного») вимагає якогось акту, якогось свідчення, якоїсь діяль-
ності. В кожному почутті краси є зародок дії. Як його виявити? Чи тіль-
ки словом, поезією? А може, досконала практична діяльність виникає з
такого ж натхнення красою? Отже?

Чи в щасливому суспільстві мала б замовкнути поезія? Чи мало б зникнути дописування і домальовування дійсності отим зворушенням від краси, яке є потенціальною радістю творчості — відумерти на користь предмету, дійсності?

Чи будемо творити красу безпосередньо (тобто не словом і фарбою, не поезією і малярством), будемо її робити, будемо красу здійснювати в предметі і його барві?

Можливо, ще тільки як вигук праці, що звияжно тріумфує над дійсністю, може, тільки, як співний вигук, буде існувати нова поезія?

В комунізмі — і далі — чи не будемо співати, а лиш так легко і радісно, як спів, будемо робити світ, світити?

(1958)

О Ч І

Віями об мої вії засвітила світло зору...
Бачу: в тому я будинку, що палає вже знадвору.

(1958)

ВЕСНА 1968

Ні... Цю весну своєю вуличкою бічною,
де явір, посаджений свіжо на розі,
засклеплює рани і випускає зав'язь
на обрубаній кроні,
я виходжу зустріти...
поволі...
прислухаюсь...
Серце моє в аритмії... в знемозі...
йду похмурий... по сонце —
не світить.

...Ніби досить мені у полі
вчути мушки літ, як дзвінке волоконце —
що це сталося таке зі мною!

А вже був я в шпаркому розгоні —
в ритмі першої в літньому люті бурі!

О, я знов,
знов у славі весни, як у давній час,
віддавав би пуп'янкам бозу
кров —

на випадок нещастя —
щоб ані одній квітці пульс не погас
від опізненого морозу.

Та сьогодні, коли чути мені, як звияжно,
розпуку подолавши,
атакує В'єтконг —
ледве дихаю — безкровний назавше!
Ні, червона
тече ріка з побойовища —
це так, ніби тільки що доктор Бернард
прищепив мені серце героя,
що з руїн кида в'язку гранат,
як легко!
як тяжко! —
і пада, як його зброя...

конає...
може, зловлять, повісять...

Не на користь мені випадає kill ratio¹.

1968

¹ Реєстрація смертей (англ.).

НА ЗМІНУ

Весно, робото в полі! Виходимо ми!
Брат із мішком насіння на ниву широку,
де каркочуть ворони,
я легковажно вище — на повітряні строми
зі словом у світлі, ніби з рибалочкою сивобоким.

З його блиску в польоті по діамант зими
залишилася тінь, що до сонця летить — жайворонок.

Братові, хоч бездумно, зеленіють гони —
буде на хліб, на стріху, на всіляку потребу.
А я господарюю можжечками пташиними:
в них про яйце мислять, про зернину цвірінькотання.

Але що двадцять років міняєм роботу.
Я від Історії, що вогнем мете,
ховаюся — втікаю в жито, до бараболі.
А брат, у моїх книжках, винесених з руїни,
аж тоді читає — про що? Власне, про те,
чого я зрікся, орючи в полі.
Каже: це тяжче, ніж глибоке орання,
хоч задум інший, інша мета,
але братня — безмірно:
З-під рук, що врожай збирають, над похилені скроні,
над піднесені скроні
жайворонок такий же з жита життя виліта.

1966,

З польської переклав Дмитро ПАВЛИЧКО

ЗУС- ТРІЧ

Мал. С. Гришина

НОВЕЛА

«Проїзд заборонено!» Це звучить недвозначно і трохи інтригує мене. Головна дорога на Марджері-Уотер-Даунс через Колівач і Вайсрой довша від цієї на 193 милі. На стільки мого пального не стане. А ще як обидва проміжні пункти безлюдні, буду я добиратися манівцями на власних. Ця ж дорога, хоч і одноколійна, зате коротша на 73 милі і веде через Делемари. Тому я й вибрав її; але дошка, що теліпається під дороговказом, ніби знущається з мене, застерігаючи: «Проїзд заборонено!»

Що робити? Вертати назад? Сьюзен зраділа б, та й для мене це безпечніше. Ще сьогодні вдосвіта, збагнувши, що я маю намір залишити невеличке містечко Катаріне, вона збентежено запитала: «І що тобі треба в тому Марджері-Уотер-Даунсі?»

Сьюзен мала за сорок і була чорнява красуня з пишними персами. От тільки її дурнувата посмішка мені страшенно не подобалась. А проте я зостався в неї на три дні. Не тому лише, що її чоловік, 60-річний

фотограф Георг Кінг, поїхав на село. Мій джип увесь був погнутий, і я мусив дати йому лад. І це в січні, коли надворі плюс 39 за Цельсієм. Тож Сьюзен стала мені у пригоді. Я майстрував і потів, а Сьюзен господарювала. Це мене тішило, бо вона вміла поратися на кухні, до того ж була гарненька і лагідна.

Коваль на гучне ймення Едуард Тіченбразер, у якого я лагодив машину, відрекомендувався сином німкені. Він сьак-так калічив чудовий саксонський діалект і радів, що знайшов людину, яка може щось уторпати з його белькотіння. Коваль напутив мене перед дорогою і дав адресу в Марджері-Уотер-Даунсі, де його брат мав ремонтну майстерню і завжди підшукував спеціалістів, бо вони чогось недовго затримуються в нього.

Сьогодні вранці Сьюзен підсмажила мені останню яєшню з шинкою.

— Навіщо тобі їхати звідси? — ще раз спробувала вона умовити мене. — Ти ж

можеш працювати тут на залізниці. Мій брат — головний клерк у локомотивній компанії. Він тебе влаштує...

Я мусив тримати себе в руках, аби не спокуситися. Замість прощального дарунку жінка поклала в мою камеру вузькоформатну плівку, відтак вицідила сльозинку, котру зразу висушив гарячий північний вітер, і гукнула востаннє: «Щасливо!»

До Манбулло сім миль, дорога непогана. Отож я міг насвистувати і наспівувати, не ризикуючи прикусити язика. Але подальший відрізок шляху дався взнаки. Перед самим Віллєро лопнула камера; я обережно по-випускав з усіх камер трохи повітря. На четвертому колесі затисло вентиль, і довелося підкачувати знову.

Віллєро був наче вигублений. Загороди для худоби порожні. Тільки в таборі кілька переляканих аборигенів сиділи навколішках перед хижкою. Але й вони мерщій забралися геть, ледве побачили мене. Не лишилося нічого іншого, як випорожнити запасну каністру бензину. Єдине, що я тут знайшов, була вода. І дуже чиста. Мабуть, тут давно ніхто не бував. І ось я один, як палець, стою перед клятим дороговказом, а дошка з написом «Прїзд заборонено!» все ще глузує з мене.

До біса заборону — в мене ж є рекомендація! Хоч і в усній формі, зате від австралійця, котрий говорить по-німецьки. Вперед! Адже міг я не помітити цієї дошки або просто не зрозуміти напису? Ні, не повірять — надто давно я в цій країні. Зухвалість — другий талан. Іду!

Завиваючи, джип повзе по дрібному піску. Обабіч дороги самі колючки, тугі шиповидні кущики трави. Горбиста місцевість скоро стає зовсім рівною. Скільки не дивись — кругом нічого живого. Спека випалила всю зелень. Здається, ніби їдеш якимось занехаяним жовтим заповідником. Якби не цей клятий північний вітер! Він закручує пилюку в спіраль, поки не знімається вихор і темним шлейфом шугає ген над степом. Передо мною виринають бляшані покрівлі. Це Делемари, і моя путь веде якраз туди.

Загони для худоби відчинені; збитошний вітер, пустуючи, сюди й туди розгойдує гротчасті ворота. Рипіння навіває тугу. Жодної живої душі. І бензину катма. От напасть! Подумки я клену свою подорож. Було б мені пристати на умовляння Сьюзен. Але к бісу каяття, вперед! До Марджері-Уотер-Даунса лишилось кілометрів п'ятдесят. Може, далі дорога буде краща. Останній відрізок з'їв казна-скільки пального.

За Делемарами знову попередження. Напис уже стерся, і я ледве розібрав: «Прїзду немає! Ремонт дороги!» Цього ще

бракувало! Сидів би я краще в Катаріне, там є залізниця і шосе, телефон і ремонтні майстерні, бензоколонки і готелі. І навіть гарне жіноцтво. А я, дурень, повіявся, не спитавши броду, в цей Марджері-Уотер-Даунс. Ще й у самому розпалі літа. Мені бракує пального, зате є усна рекомендація! Та не вертати ж назад...

Знову перед очима біжить піщана колія, посередині пружок сухої трави, і часом мусиш пильно придивлятися, щоб не збитися з дороги. Подекуди колія позаростала, скрізь валяється каміння. Джип підстрибує і знов провалюється, контакти свічок відлітають, і тоді я виходжу, щоб приладнати їх. Про швидкість годі й думати, час від часу доводиться зупинятися і поволі рушати далі. На скільки ще стане пального? Сиджу, мов на голках, сорочка прилипла до спини, піт роз'їдає очі.

Назустріч повзе величезна хмара куряви — вівці, чи що. Краще звернути ліворуч, у чагарник, і перечекати.

Нараз я бачу щось жахливе. Не вірю очам, забуваю про все. Ні, не може бути! Це сон, марево.

З куряви виринає вершник, він вайлувато їде правою колією. Поперек сідла рушниця, на голові в чоловіка корковий шолом з широкими крисами, рукава високо засукані. Він пильно дивиться на мене. А за ним — о боже! — слідом за ним щось брязкає і гримотить: виснажені, геть голі істоти, прикуті одна до одної. Від сідла коня тягнеться тонкий ланцюг до наручників переднього чоловіка. На ньому залізний нашійник, скріплений з наручниками наступного в'язня. З витягнутими наперед руками й відкинутими назад головами скуті аборигени ступають услід коневі. І тихий стогін проривається крізь брязкіт і дзенькіт кайданів. Скільки їх? Я не в змозі полічити. Звідки вони? Чим завинили? Моя права рука сама собою тягнеться назад, по камеру. До мене повертаються висхлі, блискучі від поту обличчя. Кожного смикає ланцюг переднього, і тоді з'являється наступна голова, розпачливо скидає на мене очі, ніби чекаючи допомоги. А її тягнуть далі. Обличчя зникають у хмарі куряви, збитої голими п'ятами, я вже ледве бачу їх. Нарешті останній виснажений старик дигає повз мене. За ним ще двоє вершників. Наглядачі в сідлах скоцюрбилися, ніби сплять. Рушниці, що вони їх тримають перед собою, роблять їх схожими на таємничі постаті з фільмів-бойовиків.

Мене морозить, хоч стоїть полуднева спека. Я відкладаю камеру набік і збираюся рушати. Але тут перед моїм джипом зупиняється один з вершників. Він повагом спі-

шується, цей употілий крутоплечий велет у корковому шоломі з пожмаканою жовтою хусткою на шиї, мовчки бере з машини мою камеру, незграбно відкриває затвор, витягає на сонце плівку і кидає її мені разом з камерою.

— We don't like any pictures, get it! ¹

Відтак сідає на коня і доганяє колону. А я все ще не второпаю, що це коїться і що маю робити. Неначе я з двадцятого століття зненацька потрапив у вісімнадцяте.

Дорога попереду розрита, кругом розкидані інструменти й щебінь. Треба їхати чаргарником майже три милі. І цей об'їзд з'їдає останній бензин. Ще одна напружена година, і я добираюсь, нарешті, до Марджері-Уотер-Даунса, де містер Вільям Тіченбразер дуже радий поговорити зі мною по-німецьки. Він улаштовує мене в так званому готелі — невеличкому пансіоні. Хто залишається тут ночувати, ввечері одержує спиртне. Після третьої склянки віскі я заходжуюсь розповідати. Краще б мені було не робити цього.

— Гей, Джоне, — говорить Слім Гріффіт, бармен і хазяїн готелю, — якщо я піділлю тобі ще трохи, Австралія знову стане штрафною колонією. Але ж, джентльмени, хлопець не винен — сьогодні в нас сорок один за Цельсієм!

Гучний регіт сколихує пивничку, а я мовчу. Спекота вбиває всяку розсудливу думку, я став жертвою цієї задухи.

— Джоне, — містер Тіченбразер поблажливо смикає мене за сорочку. — Джоне, до ранку ти будеш о'кау?

Він тиче пальцем собі в лоба і заходить ся реготом.

— Гадаю, що буду, сер, — одказую я і п'ю ще, бо Слім Гріффіт знову починає хитатися в моїх очах.

¹ Ми не любимо таких картинок. Зрозуміло? (англ.),

— Ти вмієш користуватись електрозварювальним апаратом? — запобігливо питає містер Тіченбразер.

— Авжеж, сер, — затинаючись, кажу я

— Гаразд, Джоне, — каже містер Тіченбразер і вдоволено додає: — Тоді я знайду тебе завтра вранці о сьомій в майстерні, all right? Джоне, — ехидна одутла пика містера Тіченбразера зависає наді мною, — забудь оту наївну історію з аборигенами, all right? Як спеціаліст ти мені подобаєшся.

— O'kaу, сер — згоджуюсь я. — Мабуть, мені приснилося. Диявольська спека!

— Good bye, John. I see you to-morrow ¹.

Слім Гріффіт показує мені кімнату. Невеличка лампочка під стелею ледве освітлює тісний закуток, такий занехаяний, як і сам господар. Комари й мухи, мов навіжені, в'ються навколо лампочки, і я намагаюсь викишкати цю погань.

Ковдри геть заяложені, погано провітрені і нагадують мені безсонні ночі та завивання сирен. Краще я принесу з машини свої власні.

Гей, хлопче, та ж ти зовсім п'яний, розмірковую я. Бо зашпортуюсь на кожному кроці. Клята задуха! Я в самих трусах, а палаю, мов у гарячці. Хочеться здерти власну шкіру. Завтра й не гляну на віскі, заприсягаюсь я, та вже знаю, що порушу клятву. Спрага — то не тільки тілесний біль, а й душевний. Вона спустошує людину.

Коли я вношу до кімнати свою валізу і розстелюю ковдри, щось шарудить по моїй голій нозі. Затуманений розум враз ясніє.

То лежить матова темна стрічка — плівка, котру ще сьогодні вдосвіта мені подарувала Сьюзен. Піднімаю її, протягаю між пальцями і розумію, що то був не сон.

¹ Бувай здоров, Джоне. До завтра. (англ.).

З німецької переклав Олекса ЛОГВИНЕНКО

Той самий будинок у Франкфурті-на-Майні. За часів Гітлера тут містилося правління «І. Г. Фарбеніндустрі». Нині в цьому будинку знову сидять верховоди злочинного концерну, який «ліквідується» ось вже 25 років.

ФАБРИКАНТИ СМЕРТІ

У так званому «Конституційному суді» ФРН у Карлсруе тривалий час розглядається досить дивна справа. Ідеться про позов хімічного концерну «І. Г. Фарбеніндустрі» до уряду Федеративної Республіки Німеччини на суму один мільярд марок. Адвокат позивача, відомий західнонімецький юрист Карл Пфейфер, який спеціалізується головним чином на захисті гітлерівських воєнних злочинців, так сформулював претензії свого клієнта: «Відшкодування збитків, що їх зазнав концерн «І. Г. Фарбеніндустрі» внаслідок великих інвестицій, зроблених на вимогу вищого нацистського й есесівського керівництва».

Подив виликає насамперед сама назва фірми «І. Г. Фарбеніндустрі». Адже такого концерну нині не існує. На підставі Потсдамських рішень і відповідних ухвал Союзницької Контрольної Ради він мав бути давно ліквідований. У ФРН уже навіть існують три спадкоємці колишнього концерну — хімічні компанії «Хехст», «Байер АГ» і «БАСФ». Хто ж тоді порушив отой дивний позов?

А річ у тому, що, як це не дивно, «І. Г. Фарбеніндустрі» існує й досі, принаймні в ролі юридичної одиниці. В судових паперах у Карлсруе концерн фігурує під своєю старою назвою з позначкою «і. л.». За скороченою німецькою термінологією це означає «ін ліквідаційон», тобто «у ліквідації».

Отже, «І. Г. Фарбеніндустрі» не тільки існує юридично, а ще й виступає в ролі потерпілого, такої собі безневинної жертви гітлерівського режиму. Чи можна вигадати більшу зухвалість!

А коріння подібної зухвалості слід шукати і в минулому цього злочинного концерну, і в тій політичній атмосфері, яка панує нині в Західній Німеччині.

В ногу з німецьким імперіалізмом

Скільки років існує «І. Г. Фарбеніндустрі»? Яку дату вважати за день народження цього хімічного гіганта?

Німецька історіографія висуває різні твердження, посиляючись на ті чи інші юридичні акти. Та, мабуть, найточніше щодо цього ви-

словився відомий історик і публіцист Р. Сесюлі, написавши, що «хімічний гігант «І. Г. Фарбеніндустрі» зростав, розвивався, набував найзлочинніших рис разом з німецьким імперіалізмом, з котрим завжди крокував нога в ногу...»

Один із засновників і перший президент концерну Карл Дуйсберг обнародував 1906 року свій «Меморандум про об'єднання німецьких заводів фарби». До речі, концерн починав свою діяльність

саме з виробництва фарби, звідки й походить його назва «Фарбеніндустрі». Однак поступово головною його продукцією стало те, що немає нічого спільного з мирним виробництвом, а прямо пов'язане з війною, з агресією, із злочинами німецького імперіалізму.

Отже, ідея створення концерну припадає на початок нашого століття, коли німецький розбійницький імперіалізм став проникати в усі галузі життя — економічну, політичну, військову. А у 1914 році, коли почалася перша світова війна, «І. Г. Фарбеніндустрі» вже був могутньою групою хімічних трестів, котра посідала одне з перших місць в Європі. Поява подібного хімічного гіганта була тісно пов'язана саме з потребами й планами кайзерівської воєнної машини.

Пізніше Карл Дуйсберг відкрито заявив і про свої претензії на зовнішню експансію. 1931 року він висловив намір створити європейський економічний блок під егідою німецького капіталу. «Обмеженість національної економічної території, — говорив він, — мусять компенсуватися міжнародними територіями. Треба створити тісний економічний блок від Бордо до Одеси, який буде становити хребтом нової Європи...» Коли ж через два роки Гітлер захопив владу в Німеччині,

верховоди концерну швидко довели, що вони відіграють не останню роль у гітлерівських планах створення « нової Європи ».

Та повернімося до подій першої світової війни. Вони переконливо продемонстрували головне призначення « І. Г. Фарбеніндустрі » в системі німецького імперіалізму та мілітаризму. 22 квітня 1915 року в боях поблизу бельгійського міста Іпр німці вперше застосували гази, що їх виробляли заводи концерну.

У 1938 році гітлерівське « Імперське відомство економічного розвитку » видало таємну директиву « Завдання німецької хімічної промисловості й науки ». І там було записано, зокрема, що хімічна зброя « є типово німецькою зброєю », бо, мовляв, вона « відповідає рівню німецької хімічної промисловості », а крім того, « натурознавчим і хімічним здібностям німців »... У директиві були посилання на досвід першої світової війни, і, звичайно, головна роль відводилася концернові « І. Г. Фарбеніндустрі ». Як з'ясувалося пізніше, у складанні цієї директиви брали участь директори концерну Шрадер, Амброс і Ганзен. Забігаючи наперед, повідомимо, що нині Курт Ганзен очолює компанію « Байер АГ » і керує всіма роботами у ФРН по хімічному озброєнню боннського бундесверу.

Верховоди « І. Г. Фарбеніндустрі » не уявляли собі розвитку свого « дитища » без війни. На початку 30-х років, роблячи ставку на Гітлера, вони робили ставку на війну. Правда, називали це вони « пошуками сильної особи ». Карл Дуйсберг ще в 1928 році на нараді « Федерації німецьких промисловців » казав: « Ми сподіваємося, що знайдеться сильна людина, котра дасть нам спільну платформу... »

І коли така « сильна людина » в особі Гітлера з'явилася на німецькому політичному обрії, керівники концерну щедро платили їй, відгодовували й підтримували. Один з директорів Шміц регулярно вносив у касу нацистської партії величезні суми. « І. Г. Фарбеніндустрі » був одним із засновників так званого « Зондерконто С », тобто особливого таємного рахунку для потреб Гітлера, що рвався до влади.

Великий німецький промисловець, « сталевий король » Фріц Тісен написав книгу « Я платив Гітлеру ». Те саме можуть сказати про себе й верховоди концерну « І. Г. Фарбеніндустрі ». Звісно, робили це вони зовсім не з особистих симпатій до особи фюрера. Вони добре розуміли, що Гітлер — це війна. А війна для них стала справжнім золотим дном. Вони наживалися на смерті мільйонів людей.

І верховоди тут майже ті самі. Серед них — колишній « особистий друг » Гімmlера, нині директор компанії « Байер » Курт Ганзен (ліворуч) і « батько » нервового газу Герхард Шрадер.

Отже, « І. Г. Фарбеніндустрі » крокував у ногу з кайзерівським імперіалізмом, так само він крокував з гітлерівським фашизмом.

Круки злітаються на здобич

Коли в 1948 році американський військовий трибунал судив у Нюрнберзі верховодів « І. Г. Фарбеніндустрі », то навіть американські судді не могли не записати, що « підсудні брали участь у готуванні агресивної війни... »

Сам Гітлер, підводячи в 1942 році у вузькому колі своїх поплічників перші підсумки війни, окремо зупинився на ролі концерну, назвавши її « винятковою ». Розглянемо тільки деякі з епізодів цієї « виняткової » ролі.

Липень 1939 року. Лише через два місяці гітлерівські війська мають напасти на Польщу, а в будинку « І. Г. Фарбеніндустрі » у Франкфурті-на-Майні (до речі, концерн з припискою « і. л. » і нині міститься в цьому величезному будинку!) вже готуються до наступної « акції ». Генеральний директор фон Шніцлер зайнятий питанням про долю польської хімічної промисловості. Він заздалегідь пише листа до гітлерівського міністерства економіки з проханням призначити його підприємство « повіреним райху в справах управління польськими хімічними заводами »!

1940 рік, окупація Франції. І знову круки з « І. Г. Фарбеніндустрі » злітаються на нову здобич. Вони швидко прибирають до своїх рук французькі хімічні заводи на окупованій території.

Але особливу діяльність у цьому напрямку розгорнули круки в 1941 році, після нападу Гітлера на Радянський Союз. Вірніше, вони розгорнули підготовку до неї ще до самого нападу, про який знали заздалегідь. В травні 1941 року фон Шніцлер передав гітлерівському верховному командуванню список радянських хімічних заводів, що « дуже зацікавили » концерн...

30 червня 1941 року гітлерівське міністерство економіки з ініціативи шефів « І. Г. Фарбеніндустрі » скликало в Берліні нараду з метою обговорити питання про « добір людей на керівні посади в радянській хімічній промисловості ». Представники концерну доповіли про створення спеціального відділу « І. Геруско » на чолі з директорами Максом Ільгнером та Отто Амбросом. Тоді ж Амброс передав верховному гітлерівському командуванню складений ним самим список своїх уповноважених, які мали вийти в окуповані райони СРСР для « забезпечення подальшої діяльності хімічних підприємств у колишньому Радянському Союзі ».

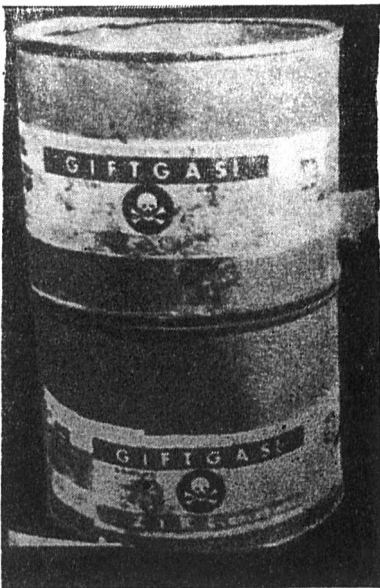
Через два тижні він надіслав отим своїм уповноваженим директиву, в якій зазначав: « Успіхи нашої армії настільки значні, що ви маєте перебувати в безпосередній близькості до діючих військ райху... »

Плани круків з « І. Г. Фарбеніндустрі » щодо нашої країни були дуже широкі. Карл Дуйсберг говорив колись про « економічний блок від Бордо до Одеси », а в « І. Геруско » розробляли плани « освоєння » хімічних підприємств Сибіру і Далекого Сходу, в його документах фігурували назви Новосибірського, актюбінського, барнаульського заводів...

Ці злочинні плани перекреслила наша Радянська Армія.

Скільки та якими засобами заробляли на цій кривавій війні верховоди « І. Г. Фарбеніндустрі »?

У таких бляшанках містився газ « Циклон-В », яким у гітлерівських концтаборах душили мільйони людей. Тепер під цією фабричною маркою випускають гази для вбивства мирних жителів В'єтнаму.

У 1965 році суд у Франкфурті-на-Майні розглядав справу гітлерівських убивць з концтабору Освенцім. Майже всі свідки обвинувачення називали імена Отто Амброса, Карла Крауха, фон Шніцлера, Генріха Бютефіша, Вальтера Дюрфельда та інших генеральних і просто директорів з «І. Г. Фарбеніндустрі». До злочинів у Освенцімі вони мали безпосереднє відношення.

Адже це саме їм спала на думку, як вони говорили, «геніальна ідея»: перш ніж убити в'язня концтабору, треба примусити його «випрацюватися до смерті». Генріх Бютефіш, до речі, нагороджений нині найвищим орденом ФРН «За заслуги», вихвалявся тоді, що він є автором цього виразу.

І от у 1942 році Отто Амброс виїздить до Освенціму для «вивчення цього питання». Внаслідок «вивчення» поблизу Освенціму було створено його філіал — Моновіц, який називали «фірмовим концтабором «І. Г. Фарбеніндустрі». Пізніше подібний «фірмовий табір» було створено в Біркенау. І в Моновіці, і в Біркенау все було «зразкове» — і камери тортур, і карцери, і все інше. Для тих, у кого не вистачало сил, щоб виконувати нелюдські норми, встановлені для в'язнів дирекцією «І. Г. Фарбеніндустрі», існували спеціальні «штрафні загони». Однак основним джерелом прибутку «І. Г. Фарбеніндустрі» було виробництво відомого газу «Циклон-Б», яким знищували мільйони людей. Концерну належала майже цілкова монополія у цій справі.

Мимоволі на думку спадають слова Маркса і Енгельса про те, що «капітал при 50 процентах прибутку готовий зламати собі шию, при 100 процентах він зневажає всі людські закони, при 300 процентах уже немає такого злочину, на який би він не був здатний, навіть під страхом шибениці». Однак убивць з «І. Г. Фарбеніндустрі» вдалося уникнути цілком заслуженого зашморгу.

«Вовче братство бізнесу»

У ніч на 28 березня 1945 року американські війська майже без боїв зайняли Франкфурт-на-Майні. Спеціальна група, очолювана представником міністерства юстиції США Джеймсом Стюартом Мартіном, почала розшуки директорів «І. Г. Фарбеніндустрі». Президента концерну барона Георга фон Шніцлера знайшли на його розкішній віллі. Він не виглядав переляканим і не збирався ховатися.

На першому допиті фон Шніц-

На вивісці заводу «Хехст АГ» у Франкфурті-на-Майні написано «Фарбверке» — «Заводи фарби». Але всьому світові добре відомо, які саме «фарби» становлять головний продукт виробництва!

лер попросив у Мартіна дозволу й собі поставити деякі запитання. І перше з них було таке: «Чи скоро я матиму можливість налагодити зв'язок з моїми друзями з «Імперіал хемікл індастріз» в Англії й з Дюпоном у Сполучених Штатах?»

Мартін писав пізніше, що таке запитання анітрохи не вразило його тоді, так само як і зухвала поведінка фон Шніцлера. Адже йому було відомо про давні тісні зв'язки між «І. Г. Фарбеніндустрі» та хімічними магнатами США, зокрема Дюпоном. Але в 1945 році американське військове командування ще не ризикувало розкривати до кінця свої карти й залишати на волі запеклих гітлерівських воєнних злочинців. Через те фон Шніцлер, Амброс, Ільгнер, Бютефіш та інші опинилися за ґратами.

Що ж до американських військ і всіляких уповноважених із Сполучених Штатів, то вони тоді були більше зайняті операцією під кодовою назвою «Гейпер кліпс». У перекладі це означає «Скріпка для паперів», а йшлося про розшуки й вилучення з сейфів «І. Г. Фарбеніндустрі» патентів, рецептів, схем, планів та інших цінних паперів. До речі, займалися цією справою одягнуті у військове обмундировання фахівці з різних американських хімічних компаній, в тому числі й представники Дюпона, якого фон Шніцлер іменував «своїм другом»!

А запланований судовий процес над верховодами концерну готувався довго, лише через два з половиною роки вони стали перед американським судом.

Процес тривав одинадцять міся-

ців і в багатьох викликав чимале здивування. Судді й прокурори намагалися не називати злочини, чим займалися підсудні. Їм не подобалися страшні викриття свідків. Нині все це стає більш ніж зрозумілим. Хіба американський концерн «Доу хемікл», що виробляє напалм, або той самий Дюпон, що виробляє газу для застосування у В'єтнамі, відрізняються чимось від «І. Г. Фарбеніндустрі»?

Але серед американських суддів були тоді й чесні люди, настроєні по-антифашистському. Вони опинилися в скрутному становищі. Їхнє сумління вступало в гостре протиріччя з тим, що їм диктували з Вашингтона.

І от світ дізнався про вирок. В ньому було визнано, що «І. Г. Фарбеніндустрі» користувався примусовою працею в'язнів і військовополонених, що концерн брав безпосередню участь у підготовці Гітлером агресивної війни. Але потім ішов рятівний для обвинувачених пункт, в котрому зазначалося, що, мовляв, все це вони робили за наказами гітлерівської верхівки.

Георг фон Шніцлер, Ільгнер, Бютефіш, Тер-Мейер, Краух та інші, хоч і визнані винними в тяжких злочинах, були засуджені на незначні строки ув'язнення. Правда, Отто Амброс дістав довічне ув'язнення, та вже через два роки його передали боннським властям, а ті «за станом здоров'я» відразу ж випустили його на волю.

Дехто з американських юристів розумів, що такий вирок — просто ганебний фарс, знушання з пам'яті жертв фашизму. Член військового трибуналу Пауль Герберт го-

лосив свій протест, зажадав перегляду справи в новому складі суду. Але його протест не мав ніякого значення й нічого не міг змінити.

У вирокі було також записано про повну ліквідацію концерну й створення замість нього 12 окремих фірм. Але це рішення залишилося на папері. Так само, як і відповідна постанова Союзницької Контрольної Ради про проведення декартелізації в німецькій економіці відповідно до Потсдамської угоди. Насправді ж концерн розділили лише на три окремі компанії, проте й цей поділ, як з'ясувалося пізніше, був лише формальним актом.

«Смерть — наше ремесло...»

Гортаємо сторінки «Довідника акціонерних товариств ФРН на 1969 рік». У розділі «Хімічна промисловість» перші місця за капіталом і обсягом продукції посідають три компанії: «Фарбверке Хехст АГ» у Франкфурті-на-Майні, «Фарбенфабрикен Байер АГ» у Леверкузені та «Бадіше анілін унд содафабрік» («БАСФ») у Людвігсгафені. Це й є ті три спадкоємці колишнього «І. Г. Фарбеніндустрі».

З довідника можна також дізнатися, що очолюють компанії Курт Ганзен, Карл Віннакер, Карл Вурстер. Знайомі особи! Так, це колишні директори «І. Г. Фарбеніндустрі», колишні гітлерівські «вервіртшафтсфюрери» (найвище звання для гітлерівських діячів економіки), а нині — кавалери високих боннських орденів «За заслуги»...

Коли скласти цифри, наведені в тому довідникові, то вийде, що сума капіталів цих трьох компаній становить чотири мільярди марок, їхній річний оборот — понад 20 мільярдів, а дивіденди, сплачені акціонерам у 1968 році, досягли 770 мільйонів марок. Нагадаємо, що 1944 року, коли «І. Г. Фарбеніндустрі» був у зеніті свого розвитку, його капітал становив лише півтора мільярда марок.

Нині кожна з трьох компаній — це величезний промисловий комплекс. «БАСФ» об'єднує понад тисячу основних і допоміжних підприємств з 50 тисячами робітників: «Хехст АГ» — це понад 500 підприємств з 30 тисячами робітників і службовців. «Байер АГ» — це вже 600 підприємств і понад 40 тисяч людей. Щодо ж до взаємин між трьома компаніями, то, як повідомила дюссельдорфська газета «Гандельсблат», ними керує та сама поновлена «Рада богів», з того самого будинку у Франкфурті-на-Майні, де міститься й

досі не ліквідований «І. Г. Фарбеніндустрі». Газета цілком слушно запитує: «Коли буде офіційно повідомлено про злиття трьох спадкоємців концерну знову в одну величезну компанію?»

Рекламуючи свої виробы в газеті так званої побутової хімії — соду, різні порошки для прання білизни тощо, «БАСФ» пише: «Ми займаємося вашим життям значно більше, ніж ви це собі уявляєте!». І дійсно, вже понад піввіку «І. Г. Фарбеніндустрі» заробляє саме на житті, а точніше, на смерті людей. Бізнес на масовому знищенні людей, розпочатий в роки першої світової війни, продовжений в гітлерівських концтаборах, триває й нині!

Англійський журнал «Істерн уорлд» ще кілька років тому надрукував викривальний матеріал про участь спадкоємців «І. Г. Фарбеніндустрі» спільно з США у виробництві бойових газів для війни у В'єтнамі. У Південному В'єтнамі, поблизу міста Дананг, навіть відкрито філіал компанії «Хехст АГ». Замаскований вивіс-

кою фірми «мінеральних добрив», він постачає американську армію отруйними речовинами.

Ще в 30-ті роки німецький хімік Герхард Шрадер синтезував у лабораторіях «І. Г. Фарбеніндустрі» так званий «нервовий газ», відомий більше під назвами «табун» і «соман». Помічник Шрадера Герхард Гехт випробовував цей газ на в'язнях гітлерівських концтаборів. Після війни американці вивезли Шрадера до США, а тепер він живе у ФРН і знову працює на старому місці, в компанії «Байер АГ» у Леверкузені. Він очолює тут одну з найтаємніших лабораторій, що криється під вивіскою «Дослідної лабораторії засобів проти шкідників рослин». До речі, ці роботи ведуться нині спільно з американською хімічною компанією «Хемарго корпорейшн» у Канзас-Сіті, в штаті Міссурі.

Світова преса наводить цілий список західнонімецьких лабораторій і різних таємних дослідних центрів, де провадяться роботи по створенню нових видів отруй-

На будинку головної лабораторії компанії «Байер АГ» в Леверкузені, очолюваної Шрадером, величезними літерами написано «Пфланценшутц» — «Захист рослин». Ось до якого обману і лицемірства вдаються фабриканти смерті!

них газів та інших засобів хімічної й бактеріологічної війни. Всі ці центри видимими й невидимими нитками зв'язані із спадкоємцями «І. Г. Фарбеніндустрі». Газета «Унзере цайт» опублікувала нещодавно список прізвищ людей, які займаються у ФРН подібними дослідженнями. Серед них — чимало колишніх гітлерівських «фахівців», давніх співробітників концерну.

От, скажімо, нинішній директор компанії «Байер АГ» Курт Ганзен. У третьому райху він був уповноваженим «І. Г. Фарбеніндустрі» по зв'язках з верховним командуванням вермахту. Тепер він теж здійснює зв'язки хімічної промисловості ФРН з командуванням боннського бундесверу. Недавно Ганзен відвідав американський полігон у Форт-Детріку, перевіряючи, як солдати й офіцери бундесверу переймають досвід Сполучених Штатів по веденню хімічної війни у В'єтнамі.

На порядок денний виринає стара теза про «типово німецьку зброю». Полковник бундесверу фон Равен з хімічного відділу боннського військового міністерства виступив із заявою, в якій повторює давні твердження про німецькі «традиції й досвід» у справі ведення хімічної війни. А статс-секретар міністерства Карл Вільгельм Беркган, відповідаючи на питання журналістів з цього приводу, сказав, що бундесвер не може відмовлятися від хімічної зброї.

Минулого літа, в зв'язку з отруєнням вод Рейну відходами заводів компанії «Хехст», поставила велика загроза не тільки для населення ФРН, а й, зокрема, для жителів Голландії. Після ретельного аналізу рейнських вод, з'ясувалося, що вони отруєні відходами, утвореними при виробництві того страшного «нервового газу». Керівники компанії не змогли спростувати ці повідомлення преси.

Проте фабриканти смерті все-таки намагаються маскувати свої чорні справи. Зокрема вони вдаються до такого засобу, як створення філіалів на територіях інших держав. Останнім часом компанія «Хехст» налагодила в Південно-Африканській Республіці роботи по дальших дослідках над газами «табун» і «соман». Концерн «Сасоль», що офіційно існує як південноафриканський, насправді є філіалом компанії

«Хехст». Свої філіали «Велика трійка», як іменують спадкоємців «І. Г. Фарбеніндустрі», має в Аргентині, Бразилії, Південній Кореї, Іспанії.

Швейцарська газета «Цюрхер цайтунг», наводячи приголомшливі дані про розмах діяльності «І. Г. Фарбеніндустрі», пише й про те, як концерн форсує справу хімічного озброєння бундесверу, справу готування ФРН до хімічної й бактеріологічної війни. Керівникам компанії допомагає чимало впливових у Західній Німеччині людей, серед яких називають і Франца Йозефа Штрауса. Очолюючи свого часу боннське військове міністерство, він чимало зробив для форсування справи хімічного озброєння. «Своїми людьми» хімічних компаній є також деякі колишні й нинішні генерали бундесверу. Газети пишуть, що спеціальні директиви № 215/51 і № 136/2, котрі стосуються програми хімічного навчання і хімічного озброєння бундесверу, також були затверджені під тиском хімічних компаній. До того ж і відповідна директива НАТО № 10—1 про підготовку до ведення хімічної війни цілком відповідає інтересам західнонімецьких фабрикантів смерті.

«Хіміки» з ФРН взагалі намагаються якомога краще використати в своїх цілях НАТО і особливо свого партнера по цьому агресивному блоку — Сполучені Штати. Адже США ще й досі не ратифікували Женевську угоду 1925 року про заборону виробництва і застосування хімічних та бактеріологічних засобів ведення війни. Сама ж ФРН у цьому відношенні зв'язана зобов'язаннями, які випливають з її членства у Західноєвропейському союзі. Отже, потрібно просто використати вивіску США й цим розв'язати собі руки. Тим-то західнонімецька преса так охоче розповсюджує різні повідомлення про передачу тих чи інших хімічних західнонімецьких компаній в руки американського капіталу.

«Смерть — наше ремесло» — цинічно проголошував колись один з найпохмуріших верховодів «І. Г. Фарбеніндустрі» Отто Амброс. «Смерть — їхнє ремесло!» — й сьогодні можна сказати про тих, хто очолює злочинні концерни, хто знову готує злочини проти людства.

Я. ВАЛАХ

НЕРІВНІ ШАНСИ. Студенти одного з коледжів Оксфорду звернулися до вченої ради університету з ультимативними вимогами з приводу незадовільної системи викладання.

Відповідь професорів була така: «Шановні джентльмени, зважаючи на ваші погрози «рішучими діями», хочемо нагадати, що серед нашого професорського складу є три експерти з хімічної зброї, два колишніх солдати десантних військ — фахівці з динаміту та каткування в'язнів; чотири відбірні стрільці, два артилеристи.

Сміливо і навіть з нетерпінням чекаємо ваших «рішучих дій».

ВАЖКА ДОПОМОГА. Англійський уряд вирішив надати допомогу населенню Нігерії. Вантаж з написом «Допомога» важив 39 тонн. Він містив 59 тисяч примірників біблії.

СВЯТИЙ ІОСИФ І ПЕРШЕ ТРАВНЯ. Після кількох страйків службовців Ватикану папа видав декрет, який має врегулювати питання про відпустки для трьох тисяч працівників «божого держави». За цим декретом той, хто поводить «добре, релігійно, морально», походить з «доброприспийної релігійної родини», а, крім того, не підтримує зв'язків з «партіями, програма котрих суперечить вченню й традиціям церкви», дістає більшу відпустку. Вони можуть навіть святкувати день... 1 Травня! Але лише як день святого Йосифа, патрона ремісників!

Камінія

На всіх дофовах

Малюнки О. Ларіна

РОМАН

ВІЙНА

I

Капітан де Сен-Фержан і досі не помстився. Йому здавалося, що треба ще зачекати, поки їхній зв'язок зміцніє, а потім нехай вибухне катастрофа і розчавить їх під уламками, — так буде трагічніше й красивіше. Де Сен-Фержан був до деякої міри артист-декадент, він мав «трагічними буднями», але на нього завжди чатували комічні ситуації. В глибині душі він усе ще любив свою дружину, хоч ця любов ускладнювалася його хворою психікою. Вони зачинили перед ним двері свого раю, це його ображало, і він шукав розради, будуючи плани помсти. А потім, щоб утвердити себе, він взяв участь у політичних інтригах. Скептик і переконаний егоїст, який вважав, що немає такого ідеалу чи соціальної доктрини,

задля яких варто пожертвувати собою чи хоча б поступитися чим-небудь, він зрештою приєднався до руху полковника де ла Рока з його сумішшою полум'яного націоналізму та реакції. То були часи Народного фронту, і праве крило, натхненне успіхами Гітлера й Муссоліні, протиставляло союзів лівих партій об'єднання всіх реакційних сил — від фашистів полковника де ла Рока до «добромисних» патріотів Морраса, від терористів-кагулярів до перебіжчиків Деа і Доріо. Ідеологічні й політичні суперечності у французьких колоніях були ще непримиренніші й гостріші, бо велич і багатство нації значною мірою залежали від збереження колоніальних володінь. Теоретично Іноземний легіон не втручався в політику, а служив Франції й мусив зберігати вірність будь-якому уряду, що стоїть на чолі країни. Але після поступової ліквідації заоканської імперії, після поразки у В'єтнамі офіцери Іноземного легіону більш, ніж будь-хто, відчули ненависть і презирство до паризьких політичних діячів, які зуміли применшити перемогу й висміяти

Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 7, 1970 р.

принесені в її ім'я жертви. Такий настрій, загострюючись, міг призвести до бунту. Але де Сен-Фержан, хоч і вважав себе другом Шалля та інших ватажків путчу, в останню мить зумів стати осторонь і не скомпрометувати себе.

Луїзі де Сен-Фержан було цілком байдуже до того, що діялось у Франції, ба навіть навколо неї самої. Її не цікавили ні агресії, ні анексії, ні небезпека світової війни: весь світ умістився в ній самій і в Славаті, в їхньому коханні й молодості, повній бажань, а все інше нехай навіть крізь землю провалиться. Їхнє право на існування і самоствердження у найдавнішому з актів, що зв'язують чоловіка й жінку, не потребувало нічийого визнання. Вони проводили всі ночі вкупі, викликаючи обурення Шем-ель-Дуби і єхидні спільницькі усмішки сеньйори Мартінес, на які не звертали ніякісінької уваги. Луїза віддавалася коханню без роздумів і вагань, вона знала, що їхньому щастю неминуче настане край. А Славаті жадав більшого — щоб їхній зв'язок став повним і тривалим, законною основою їх майбутнього. Він, що завжди прагнув уникати зв'язків і відповідальності, саме тут вважав конче потрібними і ясність, і вірність. Після довгих вагань він вирішив поговорити з Луїзою.

Вони лежали обнявшись, сповнені солодкої і вдячної ніжності, що огортає коханців після любовного спалаху.

— Луїзо, — почав Славаті повільно — не для того, щоб знайти точні слова, а щоб самому глибше проїнятися їх значенням, — я знаю, що не маю права казати тобі те, що скажу зараз. Я знаю — ти вища за мене і походженням, і вихованням, і суспільним становищем, але я кохаю тебе і хочу, щоб ти стала моєю навіки.

— Що за дурниці, любий! — відповіла вона, взявши в долоні його обличчя і вкриваючи його дрібними, легкими і частими поцілунками. — Я ні в чому не вища за тебе, ніхто з мого класу, з тих, кому ти заздриш, не вищий за тебе, й ніщо у світі не може тривати вічно — ти це повинен знати, любий. Наше життя таке коротке.

Ця філософська мудрість, яка не мала нічого спільного з поривом почуття, з моральною потребою жити відкрито, не приховуючи своїх відносин, свідчила, що мадам де Сен-Фержан твердо вирішила не переступати межі, не жертвувати нічим із своїх здобутків. Славаті був недурний, він добре зрозумів її слова, розумів і те, чого вона не сказала. Але він вірив у свою власну правду, до якої дійшов сам і від якої не бажав відмовлятися.

— Я згоден — ніщо не може тривати вічно, сьогодні ми живі, а завтра можемо

вмерти. Та хіба це змінює напрям і сенс життя? Життя лишається вірне своїм законам.

— Які ж це закони?

— Блюмен каже, що це насамперед вірність інстинктам і внутрішня ясність.

— Це несумісні речі. Дурниці! Хто такий цей Блюмен?

— Легіонер з моєї роти, колишній професор.

— Єврей?

— Так.

— Не люблю євреїв, — раптом заявила Луїза де Сен-Фержан, розкриваючи ще одну рису свого мислення і виховання.

— Чому? — різко спитав Славаті.

— Бо вони лихварі.

— Коли це навіть і так, то я знав серед християн ще гірших лихварів. Щодо Блюмена, то душа в нього зовсім не лихварська, він навіть безсрібник, великодушнішого за нього я нікого не знав. Мені дуже шкода, графине де Сен-Фержан, але треба визнати, що в твоїй чарівній голівці живуть хибні уявлення.

— Капітан має слушність, коли каже, що ти комуніст. Але ти мені подобаєшся, навіть якщо ти комуніст. Я люблю тебе, проте зовсім не збираюся міняти твій світогляд.

— Я не комуніст. Коли б я був комуніст, то, звичайно, не завербувався б в іноземний легіон.

— Людина може не бути комуністом, але може згодом стати ним. Я лягаю з тобою в ліжко, аби займатись коханням, а не дискутувати про расизм чи соціальні проблеми. Золото моє, любий мій — ти такий гарний, що можна збожеволіти.

І Жан оволодівав нею, як це вмів робити тільки він, — ніжно й палко, вкладаючи в обійми нестримну силу руху планет і морських припливів. Як завжди, їхній любовний стогін злився воедино. Якийсь час вони лежали нерухомо, смертельно втомлені, потім вона розплющила очі і, з усмішкою повного вдовolenня, що робила її вродливою і молодшою, сказала:

— Цього досить, Жане, щоб почувати себе щасливими. Не треба надто багато вимагати від життя.

Славаті перевернувся на спину, закривав руки під голову і, дивлячись у стелю, відповів:

— Я теж так думав раніше, але тепер мені цього мало. Якби цього було досить, то перший-ліпший мужчина міг би так само вдовольнити тебе, і перша-ліпша жінка — дати мені те саме, що даєш ти.

— Ні! — вигукнула Луїза. — Любов тим і прекрасна, що вона єдина, і двоє, які

обрали одне одного, незамінні, не схожі на інших.

— Луїзо! — перебив її Славаті. — Ти кохаєш мене?

— Ти ще питаєш? Якщо вже я зраджую з тобою чоловіка, то роблю це, мабуть, через кохання.

— Ти зневажаєш свого чоловіка. Покинь його і виходь за мене заміж.

— Ну гаразд, я покину чоловіка і стану твоєю дружиною. Але коли це все буде? Тобі треба ще чотири роки прослужити в легіоні.

— Тебе лякають чотири роки чекання?

— Мене лякають нестатки й бідність, — різко відказала Луїза й підвелася навколішки. Велике дзеркало відбило її всю — оголену, ніжну і владну, піддатливу й агресивну. — Ти примушуєш мене говорити так, що може мене принизити. Я не народилася графинею де Сен-Фержан, ти повинен це знати. Мій батько був середній буржуа, під час економічної кризи він розорився. Я погано вихована, я сама це знаю, до того ж надто розпещена, вдача в мене не сильна й не мужня — я й це визнаю, страждання й злидні лякають мене... Я вийшла заміж за чоловіка з гучним ім'ям, який ні в чому мені не відмовляє. Певна річ, у мене є підстави для невдоволення, багато чого не задовольняє мене, та хіба ж є люди, які всім задоволені у житті? Ти сказав, що я зневажаю чоловіка; інколи це й справді так, а інколи я милуюся ним. Чистих почуттів не існує. Я люблю тебе, але не проси в мене неможливого, я не можу відмовитися від свого маленького світу, від свого життя, щоб піти за тобою шляхами блукань, де мене чекає лиш непевність і авантюри.

— Спасибі, що ти, нарешті, сказала мені все це так одверто, — мовив Славаті, підвівся і почав одвертатись. Його скривлене обличчя промовляло виразніше, ніж слова. — Тепер я знаю, що мушу назавжди попрощатися з багатьма дурними ілюзіями. Графине де Сен-Фержан, чому б тобі сьогодні вночі не відчинити чоловікові двері своєї опочивальні? Давай покладемо край будь-яким передсудам, віддамося втіхам — адже сьогодні ми живі, а завтра можемо вмерти.

Реакція Луїзи була зовсім несподівана навіть для неї самої, але характерна для жіночої психології: вона заплакала, схлипуючи і здригаючись, так само, як схлипувала й здригалася, сміючись і радіючи, коли була п'яна.

Де й поділися злість і досада Славаті, він приголубив її, поцілував, знаючи, що страждати доведеться тільки йому.

— Пробач мені, Луїзо, я був егоїстичний.

Саме вже твоє кохання — величезний дарунок для мене.

Вона обняла його, поцілунок її красномовно свідчив про лагідність, про самозабуття — до цього спонукала її жага.

Славаті потрібна була добра, дружня порада, і він пішов до Блюмена. Примітивне й жорстоке життя професіональних солдатів наклало вже свій відбиток і на Блюмена — він почав пити, відвідувати бордель, який не викликав у нього колишньої огиди, навчився пускати в хід кулаки, часом здобуваючи навіть перемогу в бійці, але якась частина його лишалася колишнім професором Блюменом, нерозривно зв'язаним з інтелектуальними цінностями, з культурою і розумом. Він закінчив працю про ісламський монотеїзм — просту й чисту релігію без тайнств, без священнослужителів, заклопотаних тлумаченням і владою, релігію, засновану на записаній у корані істині «нема бога, крім аллаха, і Магомет — пророк його», з обов'язковими п'ятьма молитвами щодня, читати які можна в першому-ліпшому місці, але тільки після простого і обов'язкового обряду, з небагатьма основними правилами: сплата «закат» — релігійного податку, додержання місяця рамазана (невживання їжі, напоїв, тютюну від сходу до заходу сонця, відмова від близькості з жінкою протягом усього місяця, ходіння на прощу до Мекки, якщо це можливо). В цій релігії не було незграбних догматичних нашарувань, складних обрядів, вона відповідала вимогам і потребам народу пастухів і кочовиків, якими були араби за часів Магомета. Але з виникненням стабільного суспільства, неминучого місцевого пристосування, релігія ускладнилася, її викривили інші вірування і культи, принесені ззовні тлумачення, запровадження додаткових молитов, які формулювали прагнення різних релігійних братств, культ робився дедалі складнішим і подрібненим, виконання релігійних обрядів стало привілеєм виняткових осіб і святих. Але збереглися й давні вірування та забобони, віра в магію, у зловорожі або ж благовторні сили джинів, — і все це поряд із впливом інших релігій: християнської, іудейської, пантеїзму.

Есе Блюмена було опубліковане у визначному філософсько-релігійному журналі, що виходив одночасно в Парижі, Цюриху і Франкфурті, й допомогло йому відновити контакти та стимулюючий обмін думками з тим соціальним і культурним середовищем, до якого він належав за походженням і складом розуму.

В самому легіоні наукова праця Блюмена викликала інтерес лейтенанта Сент-Марка. Він удостоїв ученого своєю пошаною й заступництвом, перевів його в сектор коман-

дування і доручив збирати історичні та бібліографічні матеріали про легіон. Честолюбний Сент-Марк мав намір написати книгу про тривалу й криваву історію Іноземного легіону, він хотів, щоб ця книга своєю ґрунтовністю і зібраною документацією, апологетичністю та епічним розмахом перевершила мемуари Магнуса, Мера, Пешкова і навіть принца Оге, — мемуари, пов'язані з особистими спогадами й мимоволі фрагментарні. Сент-Марк хотів, щоб його книга прозвучала переможним гімном слави Іноземного легіону і щоб відблеск цієї слави осяяв автора. Але для написання такої книги йому був потрібен співробітник, терпеливий і розумний дослідник, настільки скромний, щоб його праця та здібності лишилися в тіні. Лейтенант вирішив, що Якобус Блюмен підходить для цього якнайкраще.

Блюмен заходився збирати матеріали без особливої охоти, лише тому, що це давало деякі привілеї. Так само, як друг його Славаті, він не повинен був більше чистити картоплю і нужники. Він знову належав до еліти за правом, яке рано чи пізно, при будь-яких умовах визнається за розумом і компетенцією. Між становищем Блюмена і Славаті була тепер деяка аналогія, дарма що поліпшенням у власній долі Славаті завдячував своїм суто фізичним якостям, сподобавшись капітановій дружині; але з точки зору соціальної користі не можна було категорично стверджувати, що служба Блюмена важливіша за службу Славаті. Тотожність їхнього становища мала неминуче привести до однакових наслідків — до свідомості свого нещастя. Славаті вже звідав цього, а до Блюмена воно прийшло пізніше. Найбільше він радів з того, що мав тепер час для праці про історичні та філологічні джерела жаргону, зв'язані з війською та життям у казармі. То була жива й цікава тема, бо людська мова — завжди дзеркало і вічно мінливий результат історичних подій і психології самих людей.

Коли Славаті прийшов до Блюмена зі своїми турботами й проблемами, той саме складав список слів, що були запозичені з різних мов під час колоніальних воєн і ввійшли в казармений жаргон Іноземного легіону.

Сент-Марк надав Блюменові велику світлу кімнату, з вікна якої відкривалася широка панорама садів. Блюмен не тільки працював, а й спав тут. Стіл був захищений словниками і працями з філології.

— Радий тебе бачити, Жане, — сказав Блюмен, знімаючи й знову чіпляючи на носа окуляри, — ця звичка лишилася в нього ще з тих часів, коли він читав лекції. — Сідай, я розповім тобі про походження деяких слів, що їх ти вживаєш кожного дня,

не розуміючи їхнього змісту. «Roupiller», запозичене з іспанської, означає «спати, загорнувшись у ропілу» — широкий плащ кастильської піхоти. І знаєш, коли цей вираз уперше вжито? Під час облоги Сен-Кантена. Але ми кажемо ще «se pagnotter», і теж у значенні «спати». Цей вираз почали вживати під час італійських воєн, походить він од слова «pagnotte» — маленька хлібина, а італійських солдатів називали «soldats de pagnotte», бо їм видавали отакі маленькі хлібини. Про веселуна ми кажемо, що він «люстіг», а німецькою мовою «lustig» означає веселий, але це було ім'я блазня у швейцарських полках XVIII століття. «Dasticoter» — розмовляти по-німецьки — збереглося як спогад про німецьких найманців доби релігійних воєн, котрі часто вживали лайку «Dass dich gott!» Ми часто кажемо: «Quel est ce lascar?» «Хто цей тип?» А у військовому жаргоні «ласкар» означає хитрун, молодець, сміливець, і походить це слово від «аскар» — алжирський найманець. Але все це ніщо в порівнянні з незрозумілим арго, що його вживав Відок: «Girofle large, depuis le reluit où je gambillé, avec tézigue et remouché tes chasses et ta frime d'alèque, le dardant a coqué le rifle dans mon palpitant». Ти зрозумів бодай щонебудь?

— Майже нічого, — признався Славаті.

— Це означає: «Чарівна жінко, з того дня, коли я танцював з тобою, бачив твої очі й гарненьке личко, любов запалила полум'я у моєму серці». Але в XII столітті карні злочинці розмовляли ще незрозумілим арго, два рядки з якого цитує Жан Бодель...

— На bora! — урвав його Славаті, кладучи руку на сторінку словника. — Мені болить голова, і я зовсім не цікавлюся філологією.

— Ти мало чим цікавишся, — зауважив Блюмен, згортаючи словник і скидаючи окуляри, — крім любовних проблем, як ти їх називаєш, а насправді — задоволення сексуальних потреб.

— Якби це було так, чого б я мучився? Це жорстоко з твого боку, Блюмен! Ти так багато знаєш і не хочеш зрозуміти, що я люблю цю жінку, люблю сильніше, ніж самого себе, і страждаю від свого принизливого становища! Я запропонував їй вийти за мене заміж через чотири роки, коли скінчиться мій строк у легіоні; вона відповіла, що не хоче відмовлятися від достатків й аристократичного титулу.

— Угорці — люди палкого і романтичного темпераменту. Ти, Жан, типовий представник своєї нації, а вона — своєї.

— Що ти мені порадиш, Якобусе?

— Збирай і далі мёд, дурнику, і викинь з голови всі ці думки. Навіщо мучити себе даремно?

— Даремно, кажеш? А я вважаю, що кохання важливіше за все на світі, може, навіть єдина важлива річ у світі! Все інше — комедія і вигода, пусті слова: війна, мир, людство, наука — так, і твоя наука теж, професоре Блюмен! Колись і ти зрозумієш, що всі ці слова, які так тебе тішать, — ніщо у порівнянні з проблемами життя. Ти схочеш, як і я, чогось більшого — такого, що робить вільним і доповнює тебе самого, і будеш страждати.

Славаті підвіся і пішов геть, сердитий і засмучений: друг зрадив його саме тоді, коли був так йому потрібен. А Блюмен записав у блокноті: «Навіть уста дурних законаних можуть іноді пророки глибоку істину».

2

Минуло чотири місяці, але нічого не змінилося. Після зими прийшла весна, потім почалося літо. В султана народилася ще одна дочка, але це вже не становило проблеми для династії: наступник трону вже був, і народження дочки відсвяткували по всій країні. Генеральний резидент грав у гольф з послом Великобританії, генерала Оділона Дезож'є час від часу мучили кошмари, і він переміщував війська у стратегічні (як йому здавалося) зони, де Сен-Фержан все відкладав свою помсту, Луїза й Славаті все ще палко кохали одне одного, але відчували вже втому; в їхні відносини закрадалася підозріливість і критичність. Блюмен будував учені конструкції із слів. У світі, певна річ, відбувалися й важливіші події — окупація Мемеля¹, окупація Албанії, укладення «сталевого пакту»², до Бухенвальду почали надходити перші партії євреїв, а в Берліні Гітлер твердив генералам Герінгу, Редеру, Браухічу, Кейтелю про нагальну історичну необхідність збільшити територію третього райху... Та легіонерів не цікавила політика, вони навіть газет не читали. Минуло ще чотири місяці, й почнеться війна, цілі якої для них будуть зовсім чужі, але вони підуть туди, куди звелють їхні начальники, і воюватимуть, зберігаючи традиції легіону, — високо дисципліновані, безстрашні, вбиваючи інших і вмираючи самі.

Де Сен-Фержан повернувся додому не звичайно веселий: батальйон виступав уночі, одержавши завдання побудувати дорогу

довжиною 120 кілометрів. Похід розлучить Луїзу з коханцем.

— Нас посилають будувати дорогу, — сказав він дружині, яка щойно повернулася з тенісного корту. — На ціле літо. А ти що збираєшся робити?

— Залишуся тут! — відповіла Луїза, визивно помахуючи ракеткою перед носом у чоловіка. — Ти проти?

Капітанові кортіло вліпити їй ляпаса, але він ніколи не здіймав руку на дружину, тож стримався і цього разу.

— Попереджаю тебе, що з Славаті ти не побачишся ціле літо. Я забороняю тобі приїздити до нас у табір, ти мене вже й так досить скомпрометувала.

— Ти сам цього хотів. Не примушуй мене зажадати розлучення.

— Я не певен, що ти цього захочеш.

— Я розлучуся з тобою, страховище, і вийду заміж за Славаті, чуєш? — верескнула Луїза, жбурнувши ракетку додолу і впадши в істеричі на канапу.

Де Сен-Фержан закурив і почав чекати, коли дружина перестане ридати і корчитися. Напад скінчився, коли він докурив сигарету.

— Як ти себе почуваш, люба? — спитав де Сен-Фержан.

— Я повелася по-дурному, вибач.

— Я хочу захистити тебе від цього кохання, яке тобі не дасть більш нічого, крім страждань. Я люблю тебе й не хочу втратити.

— Що я повинна зробити? — спитала Луїза, підвелася з канапи і підійшла до дзеркала причепуритись.

— Поїхати до тітки.

— Гаразд, а потім? Почнемо все спочатку?

— Ми з тобою, а Славаті...

— Не карай його за те, в чому винні ми з тобою.

— Я зовсім не збираюся карати його, навпаки. Я відступлю його полковникові Кавеньяку. Елен, гладка шлюха, любить розпутничати. Ось побачиш, як загоряться у Кавеньяка роги, що дають йому такі привілеї! Я певен, що Елен залюбки проміняє генерала Дезож'є на Славаті, чорт забирай!

— Жарт непоганий, тільки я прошу тебе не робити цього: Славаті надто гарний для цієї шльондри, — попросила Луїза, сідаючи чоловікові на коліна. Він поволі роздягнув її, і цього разу вона його не прогнала.

Вирушили о четвертій годині ранку, на небі ще видніли зорі. На чолі — командир Морцицький, який місяць тому підхопив вірусну інфекцію, і лікарі оголосили його невиліковно хворим. У Сіді-бель-Аббесі

¹ Литовське портове місто Клайпеда, захоплене Німеччиною в 1939 р.

² Військ Рим—Берлі.

вже вирішили, кого призначити замість нього, але Морзицький, довідавшись про це, звелів подати коня і з допомогою Ігоря сів у сідло. Лікарі спробували перешкодити йому, але він заявив: «Коли ви вже такі певні, що я скоро помру, то хочу зробити це по-своєму. Відчини хвіртку, Ігоре! А вас, панове, я запрошую всіх на мій похорон, гаразд?»

Потім був тиждень безперервної п'ятики, алкоголь переборов у ньому інфекцію, і тепер він їхав на чолі батальйону — руїна, привид слави, що викликав страх і повагу. За ним — старший сержант Уеллс, незрівнянний прапорносець, де Сен-Фержан, Лапер, Касабан та Убальдіні із своїми ротами, а в хвості обоз і підводи з інструментами. Жінок цього разу в обозі не було: в легіоні існував неписаний закон — коли чоловіки йдуть воювати чи працювати, їм не слід марнувати енергію на жінок.

На місце призначення прибули в суботу, в неділю відпочивали, а в понеділок взялися до праці. Будувати дорогу повинні були всі — і нероби-вістові, й ті, хто відсиджувався в спеціальних відділах. Морзицький вважав, що праця — це соціальний і моральний обов'язок кожної людини і чи не єдиний лікувальний засіб проти всіх хвороб.

Сент-Марк реквізував для командира єдиний придатний для житла будинок, але Морзицький відмовився:

— Мої солдати і офіцери житимуть у наметах? То нехай і для мене напнуть намет.

Нова дорога не мала ні стратегічного значення, ні як шлях для підвезення харчів та боєприпасів; так вважали всі капітани, що командували ротами. Морзицький не мав власної думки — потрібна ця дорога чи ні. Він одержав наказ збудувати її, і батальйон його цей наказ виконає, та ще й в рекордно короткий строк: така традиція легіону. Кожна рота мала просунутися щодня принаймні на двісті метрів. Грунт був не скрізь однаковий — піщаний, глинистий, кам'янистий. Між чотирма ротами почалося змагання, типове для психології легіонерів. Капітани йшли на парі між собою, чия рота впорає за день більше, а солдатам обіцяли додатковий пайок і подвійну порцію вина, якщо вони хоч на метр випередять інших. Суперництво між зарозумілими і зухвалими легіонерами перетворювалося в хвальковитість, ця нікому не потрібна дорога стала нібито головним сенсом їхнього існування, а її будівництво — питанням життя або смерті.

Серед офіцерів цим змаганням найбільш захопилися Убальдіні та Касабан, які хвалилися своїми технічними знаннями і

з хлоп'ячим азартом готувалися до роботи. Для Лапера не існувало в житті нічого, крім азартної гри — байдуже якої: він програв у рулетку, шмен-де-фер і покер ціле багатство. До жінок Лапер був байдужий, вдачу мав похмуру й жив, дедалі заплутуючись у боргах і не зраджуючи демона азарту.

Де Сен-Фержан переконувався, що помилився у виборі кар'єри. Адже він не мав ніякого нахилу до військової справи й пішов в армію лише під тиском рідних і дотримуючись родинної традиції. Як він ненавидів тепер усіх цих адміралів та генералів, бородатих, поважних і суворих, чиї портрети наклали похмурий відбиток на його дитинство! Вони були в його уяві не емблемою певної суспільної верстви, а символом певної поведінки й життєвого укладу, який осуджував імпульси, що мучили його, і власні його закони. У де Сен-Фержана був артистичний темперамент, а артисти завжди вороги конформізму, навіть у коханні. Офіцерська платня не мала для нього значення: успадкований маєток був не дуже великий, але цілком пристойний. Досить було продати дідівський замок в Іссі-ле-Муліно і виноградники, які лишилися йому після смерті матері, щоб жити безтурботно років десять. А коли йому все-таки доведеться щось робити, то чому б не обрати політичну арену? Полковник де ла Рок запропонував йому керівний і добре оплачуваний пост у партії, яка набувала дедалі більшого впливу в країні; фінансована сталеливарною промисловістю, незабаром ця партія стане домінуючою у французькій політиці. Може, політика і поезія несумісні? Але де Сен-Фержан — послідовно чи неспостовно — вважав, що поети можуть вести будь-яку діяльність, навіть найнижчу, бо здатні облагородити й піднести її.

Славаті виконував обов'язки вістового не так ретельно й шанобливо, як раніше, часом навіть з підкресленою нехиттю і презирством. Перед від'їздом Луїза сказала йому:

— Ми мусимо припинити зв'язок, Жане, він не дасть нам більш нічого, крім страждань.

Славаті здогадувався, що Луїза розсудливо підкорилася волі чоловіка. Він хотів, щоб його послали в інше місце, однаково куди, де б він міг забути або страждати (адже страждання — це та ж сама любов), але капітан не виявляв бажання розлучитись із своїм вістовим, давав йому гроші, які Славаті не мав де тратити: тут не було ні базару, ані домів розпусти. Капітан поведився з вістовим вишукано чемно, запрошував його випити разом, поговорити по щирості.

— Про що я ще можу вам розповісти? — питав Славаті. — Про те, як я розважався в ліжку з вашою дружиною? Ви й так усе бачили крізь шпарку. Що ви ще хочете знати? Чи кохав я щиро вашу дружину? Які плани будував на майбутнє? Дурниці, миліні бульбашки. Ми грали комедію, і їй настав край. Кожен з нас той, хто він є. Ви граф, ваша дружина графиня де Сен-Фержан... Моє шанування, пані графиня, дозвольте поцілувати... вам руку. Не хочете? Нічого не вдієш, я поцілую руку вашому чоловікові. Хіба не цього ви хотіли від Славаті? На що ще здатен такий, як я?

— Твій тон образливий і безглуздий, — сказав де Сен-Фержан. — Не принижуйся сам і не принижуй нас, ми не ангели, але й не звірі, нас створила природа, створила з добра і зла, шляхетності й підлоти. Суть у тому, щоб зрозуміти одне одного, сприйняти одне одного такими, які ми є, узгодити долю з нашою вдачею.

— Навіщо ви кажете мені всі ці серйозні й глибокі слова? Просто філософуете вголос чи хочете переконати мене?

— Слухай-но, Славаті, годі тобі дурня клеїти, думати про одне, а говорити зовсім інше. Я знаю, ти страждаєш через мою дружину, а я кажу тобі, що вона не варта нічиїх страждань. Луїза егоїстична й бездушна, недалеко розумом і зіпсована. Вона не любить тебе, ніколи не любила, ти був для неї просто розвагою. Ти страждаєш через негідне створіння.

— Я вже не страждаю, — сказав Славаті, наливаючи собі вина. — Але чому ви не спекаєтеся дружини, коли не любите й не поважаєте її?

— Я зроблю це... Я розведуся з Луїзою, попрощаюся з легіоном, анулюю твій договір. Я досить багатий, щоб жити без усяких турбот... Я хочу дати тобі все, на що ти маєш право. Годі тобі волочитися по світу, продавати свою працю за дрібняки, терпіти приниження і злигодні! Ти маєш живий і гострий розум, ти поглибиш свою культуру й освіту, прилучишся до високої насолоди мистецтва. Нас чекає прекрасне життя без примусу, без облуди. Я писатиму вірші, ти гратимеш на скрипці циганських пісень.

Славаті осушив свій келих, усміхнувся, витер губи. Солодкі улещення де Сен-Фержана не впливали на нього, він знав, що криється за пишними словами й що чекає його на цьому шляху.

— Дай мені відповідь! — наполягав капітан.

Славаті, нарешті, поставив келих на стіл.

— Я забагато випив, у голові туманіє, а ви про такі складні речі говорите! Піду спати. На добраніч, пане капітан!

— Припустімо, — сказав Касабан, роздивляючись проти світла на пиво у склянці (щодня з Мекнеса грузовик привозив двадцять ящиків світлого й темного пива та десять ящиків вина й лікерів — усе це офіцери батальйону випивали за один день), — припустімо, що Німеччина не вдовольниться Австрією та Судетами, а схоче загарбати ще й Данціг з польським коридором, як про це сказано у програмі німецьких вимог. Що буде тоді?

Драматичне запитання нікого не зацікавило. Касабан випив своє пиво.

— Пропоную зіграти в покер, — сказав Убальдіні, очима нагадуючи Лаперу, що той винен йому триста франків.

— Мені хочеться прогулятися верхи. Поїдеш зі мною, Пуансо? — запропонував лейтенант Беклар.

— У таку спеку? Та я й тут геть упрів.

Лапер відкоркував пляшку, підійшов до Касабана.

— Дякую, я вже пив.

— Тепер я частую.

— Не проси в мене грошей, ти й так винен мені сто франків.

Лапер удав, що не почув, і сказав голосно:

— Я гадаю, коли Німеччина нападе на Польщу, Франція й Англія будуть змушені втрутитися згідно зі своїми зобов'язаннями. А це означає, що почнеться війна.

— Війна! — вигукнув Убальдіні. — А чом би й ні? Ми, люди військові, любимо війну, яка підтримує гігієну і чистоту на землі. А ти, де Сен-Фержан, що думаєш про війну? Коли вона почнеться — цього чи наступного року?

— Сподіваюсь, що цього, — похмуро відповів капітан.

— Війна з Німеччиною була б страшною помилкою, — втрутився Беклар. — Справжній ворог на сході.

— Це ваша думка, лейтенанте, чи вашого батька, сенатора? — спитав Касабан.

— Мій батько патріот, мосьє, він воював на Марні.

— Не думаю, що він став сенатором тільки через свої військові заслуги.

— Лейтенанте Беклар! — різко урвав його де Сен-Фержан. — Ми ненавидимо політичні дискусії, надто коли вони безглузді.

— Я маю право боронити принципи й політичну діяльність свого батька, — мовив Беклар і вийшов разом з Пуансо.

— Вони великі друзі, ці двоє, — зауважив Касабан, відкорковуючи ще одну пляшку. — Я не знав, що в твоїй роті є отакі

Ахілл і Патрокл. Може, ти сам, де Сен-Фержан, другий Агамемнон?

— Де Сен-Фержан і справді персонаж із грецької трагедії,— з легкою іронією сказав Убальдіні.

Де Сен-Фержан усміхнувся похмуро й задоволено.

— Я теж такої думки,— погодився Сент-Марк. — Проте порівняння з Агамемноном не підходить — адже його вбив коханець дружини, а графиня Луїза зовсім не схожа на Клітемнестру: вірнішої і відданішої дружини я ще не зустрічав.

— Якщо ти пишеш історію легіону, роблячи на його адресу такі самі граціозні й фальшиві компліменти, як на адресу дружин своїх приятелів,— засміявся де Сен-Фержан,— то вона буде чудовим пам'ятником історичної фальші.

— Слово честі, я справді так думаю про твою дружину,— по-лицарськи й з прихованим комізмом запевнив його Сент-Марк.

— Ціную твої благородні почуття, але ти явно не знаєш моєї дружини.

— Зате він чудово знає історію нашого легіону,— втрутився Убальдіні, який протягом трьох місяців був коханцем Луїзи і не любив розмов на цю тему.— Тобі ще багато лишилося писати?

— Я дійшов до епізоду в Заачі, яким фактично завершується умиротворення Алжіру.

— Звучить це прекрасно,— сказав Касабан.— Ти любиш прибирати думку в отакі евфемізми. Проте, між нами кажучи,— а ми не дипломати,— битва в Заачі була кровопролитна.

— А хто в цьому винен? Бунтівники Бузіана, підбурювані й фінансовані турками. Це сталося через вісімнадцять років після нашого проникнення в Африку. Як мав повестися Бюжо? Вклонитися Бузіанові, спакувати валізи й податись додому?

— Якби він це зробив, нас тепер не було б тут.

— Панове, стіл для гри в покер чекає вас,— повідомив Лапер.

— Нехай буде так,— капітулював Убальдіні.— Але спершу ти мусиш підписати нам зобов'язання, що пустиш собі кулю в лоба, коли програєш і в тебе знову не буде грошей.

Де Сен-Фержан, перебуваючи в першій стадії сп'яніння, підняв руку і мовив з убивчою іронією:

— Лапер — не персонаж з російського роману, ми всі так само. Я дам тобі двісті франків, а ти, додержуючи правил чесного лихварства, повернеш мені триста.

— Згода,— відповів Лапер.— Але я певен, що виграю. Я почуваю себе, як генерал Ербійон під мурами Заачі.

— До речі, Сент-Марк, що сталося потім з Бузіаном?

— Його розстріляли після того, як взяли фортецю. Зуави вимагали, щоб їм надали честь виконати вирок, але право було на боці легіону, котрий, як завжди, втратив найбільше людей.

Гра закінчилася о першій годині ночі. Лапер таки справді виграв чимало, але втратив усе на другий день. Такий механізм гри, вона захоплює саме своїми несподіванками.

Де Сен-Фержан узяв під руку Убальдіні. Заточуючись, вони йшли тільки-но збудованою дорогою. Капітанів пов'язувала спорідненість характерів і аристократичне походження. Убальдіні був паростком феодальної родини з Тоскани, казав, що легенда розповідає, ніби сам Барбаросса при своїх їхньому родоначальникові феодальні володіння, не без гумору розказував про кардинала Октавіана, про взаємне покровительство його й папи Григорія IX. Їхня родина панувала і збирала з народу данину багато століть, але потроху зійшла нанівець, коли виникли міські комуни. Одна її парость переселилася до Франції, й Убальдо Убальдіні продовжував родинну військову традицію, пристосовуючись до духу часу і ні до чого не ставлячись надто серйозно. Він був мінливий у прихильностях і переконаннях, тричі одружувався і розлучався, любив *epater les bourgeois*¹.

Легіонер Дроскіос, стоячи на варті біля порохового погребу, побачив дві тіні, що наближалися до нього, впізнав офіцерів, які спершу пройшли мимо, а тоді повернулися і зупинилися зовсім поруч його будки. Легіонер Дроскіос мимоволі почув їхню п'яну недоладну розмову.

— Луїза любить Славаті, Славаті любить Луїзу, — провадив де Сен-Фержан, — ти любиш Луїзу, Славаті ненавидить мене...

— Щодо мене, — відповів Убальдіні, — то я віддаю перевагу Луїзі. *La garcel*² Вона примусила мене страждати й раювати. Але тепер усьому кінець. Добре жити з порожнім серцем. Ми військові люди, вершники! Жорстокі й легковажні дурні. Моя мати померла на моїх очах, і я навіть не заплакав. Довкола мене умирав цвіт нашого юнацтва, і я не заплакав. Навіщо плакати, адже всі ми помremo? Оце і є та велика істина, в світлі якої тануть усі наші брехливі твердження, найвища вітха воїна — всі ми помremo. Я помру, ти помреш, він помре, а може, ми вже мертві? Що це я патякаю? Проповідаю, мов той чернець під час чуми. Каркаю, мов той крук. До

¹ Дратувати буржуа (франц.).

² Повія! (франц.).

біса меланхолію і риторику! Сумління не мучить мене, то чого ж я маю журитися, серйозно ставитись до твоїх дурниць?

— Ти свиня, Убальдіні, ти злодій, бовдур, лжеаристократ, розпусник, зрадник. Ти весь у багні й бруді. Навіть плюнути тобі в обличчя не хочеться.

— Лайся, від цього тобі полегшає, розпусний роносоцю!

— Я не маю друзів, я такий засмучений, аж плакати хочеться.

— Краще вже блювати!

— Щоб бути послідовним, я повинен застрелитись.

— Бідолашний маленький Анрі, ти справді нещасний. Але не плач — я знаю багатьох нещасніших за тебе.

— Це неможливо! Хто вони?

— Ну, скажімо, сліпі, каліки, хворі на рак, прокажені, бездомні, голодні й спрагли.

— До біса! Таких немає. Це числа, привиди, абстракція страждання.

— А я існую?

— Як ім'я чи як особистість?

— Як людина-свиня...

— Існуєш. Безперечно існуєш.

— Дякую.

— Будь ласка.

— Облишмо китайські церемонії, ми з тобою друзі й брати. Діставши від тебе стусана, я повертаю тобі два

— Мені аж смішно, як згадаю Морзицького.

— А що з ним скоїлось?

— Він обмочився.

— Логічний кінець для старого вояки, який вчасно не загинув у бою. Ходімо спати.

Заточуючись і незлобиво сварячись, мішаючи філософські умовиводи з соромітностями, капітани попленталися до своїх наметів, а легіонер Дроскіос почухав голову. Він ніяк не міг розібратися в тому, що почув, у суміші високомовних і вульгарних слів, правди й брехні, любові й ненависті. Все-таки офіцери, подумав він, складні істоти.

На другий день, коли Убальдіні й де Сен-Фержан зустрілися в офіцерській їдальні, вони привітались один до одного з холодною чемністю й під час обіду не обмінялися жодним словом. Решта капітанів і лейтенантів поводитися так само, додержуючи встановлених у легіоні норм, і тільки ввечері, скинувши службові пута й добряче випивши, вони ставали говірки й іноді порушували межі пристойності. Проте скандалів майже не було — вони завжди зберігали прищеплений їм з дитинства декорум.

Морзицький обідав сам один, напивався теж на самоті, похмурий і зарозумілий, як

годиться царям і вождям, щоб не втрачати престижу. До своїх офіцерів він ставився однаково, поважав або зневажав їх, але нікого не вшановував дружбою. Всі його потреби в людському товаристві задовольнялися спілкуванням з Ігорем. Морзицький поклав на ім'я свого ординарця чималу суму в Рабатський банк, яку той мав одержати після закінчення служби в легіоні, але поки що Ігор не повинен був про це знати. У Морзицького або не було рідних, або він свідомо ігнорував їх. Весь його світ, центр прихильностей і життєвих інтересів був у легіоні. Та все-таки він залишався індивідуальністю, не перетворюювався на одне з коліщаток механізму. Він не любив світських розмов, визнавав, що культурою похвалитися не може. Незважаючи на численні каліцтва й рани, він провадив активне життя. Щоранку сідав на коня і робив «розминку» кілометрів на двадцять — це поліпшувало його самопочуття. О восьмій годині він снідав: хліб із сиром або шматочок шоколаду — те ж саме, що й легіонери, і келих червоного вина. О дев'ятій годині командуючий приймав рапорт у капітанів, о десятій знову сідав на коня і їхав дивитись, як працюють його люди. Під найпекучішим сонцем він сидів на коні з непокритою головою. Забачивши його, легіонери кидали роботу й виструнчувались.

— Не будьте святенниками! — кричав їм Морзицький. — Ми не в гарнізоні. Не опускайте заступів, не дивіться на мене, мов заворожені, ви що, вперше бачите коокого?

Іноді він казав Ігореві:

— Мабуть, я таки справді страховище, коли вони мене так бояться.

Ігор хитав головою, сміявся в руду бороду.

— Вони не бояться вас, командире, вони вас люблять. Вони сповнені пошани, ну й, звісно, трохи побоюються. Колчака теж любили його солдати.

— Мені не подобається, коли ти порівнюєш мене з Колчаком, я вже тобі казав.

— Це був справжній командир і хоробра людина.

— Його перемогли і розстріляли, отже, він був неправий.

Морзицький вже давно відмовився від любовних пригод, та й взагалі він ніколи не був дамським догідником, як грузин Амілакварі чи Оге, принц датський. Ще будучи лейтенантом, він кілька разів закохувався, але без взаємності. Ставши капітаном, він зривав часом ніжні троянди, старанно уникаючи колючок, а тепер зрідка відчував невиразне бажання, але сам сміявся з цього.

Одного разу до нього прийшов вождь племені й запропонував одну з своїх дочок. Морзицький люб'язно, але рішуче відхилив пропозицію.

— Але ж я дарую її тобі, — сказав той, — їй лише чотирнадцять років, вона незаймана, присягаюся святим ім'ям аллаха, поглянь на її обличчя, на її тіло! — І батько підняв поділ доччиної сукні. — Мені за неї сто двадцять овець давали, а ти хочеш знеславити мене відмовою, зганьбити перед аллахом?

— Я шаную аллаха так само, як і ти, — відповів Морзицький, — але не вплутуй його в наші справи. Я вдячний тобі за чудовий подарунок, але ти й сам знаєш, що в нас інші звичаї.

— Звичаї! — вигукнув араб і голосно зареготав. — Я знаю, що всі чоловіки однакові, і тільки божевільний відмовиться від незайманої дівчини, яку йому дарують, хіба що, — і в голосі та погляді йому з'явилася глузлива жалість, — хіба що ти вже незугарен запліднювати жінок і відчувати вітиху.

Морзицький знав, що підозра на статеvu неповноцінність затьмарить в очах арабів його славу непереможного білого вождя. Про це заговорили б усі, передавали б цю новину від дуара до дуара, з кінця в кінець країни, і ніхто більше не боявся б командира з чорною пов'язкою та розбитою колінною чашечкою, бо для цих синів аллаха мужність і чоловіча сила були синоніми.

Тому з вищих міркувань військової політики Морзицький перемиг у собі вагання і прийняв дарунок. Йому навіть пощастило виплутатись із цієї ситуації, не зганьбивши своєї чоловічої гідності, і він ще раз переконався, що поняття добра і зла, дозволеного і недозволеного, на різних географічних широтах різні. Дівчинку, яка пишалася тим, що вибір припав на неї і вона провела ніч з білим вождем, повернули батькові з належною винагородою.

4

Між капітаном і Славаті встановилося щось подібне до перемир'я чи фатального і лінивого чекання подій, які розв'яжуть усі вузли, вирішать конфлікти, повернуть кожного з них до власного покликання і власної долі, занапащать одного і врятують другого, або, просто кажучи, розмежують те, що не можна з'єднати. Славаті волів би, щоб його покарали, перевели в іншу части-

ну, він навіть попросив про це де Сен-Фержана.

— Ти солдат — відповів капітан. — Переведення залежить не від тебе, а від твого начальства. Ти кажеш, що заслужив покарання. Цілком можливо, але чому я маю карати тебе за те, що зовсім не стосується служби? Слабості й ницість людини де Сен-Фержана не можна ставити на карб військового обов'язку капітана де Сен-Фержана... Тепер я капітан де Сен-Фержан, а ти мій вістовий Славаті, і це вигідно нам обом. Отам у мішку брудна білизна. Командир Морзицький наказав, щоб усі вістові працювали на будівництві дороги на дві години менше за інших. Це я попросив його прийняти таке правильне рішення. Дякую, Славаті.

Ця благородна і великодушна манера була продиктована розрахунком або бажанням одержати реванш через удаване самоприниження. Нервова структура де Сен-Фержана була дуже складна, а Славаті, істота проста й підвладна інстинктам, бачив лише жест і не був спроможний аналізувати ні його рушійну силу, ні цілеспрямованість. А жест був, безперечно, ефективний, і Славаті стало соромно за свою брутальність.

Незважаючи на те, що його великодушно простили, Славаті відчував себе винним, жалів капітана, якого ще зовсім недавно ненавидів, бажав йому навіть смерті. Згідно з законом рівноваги, який регулює стосунки між людьми, в міру того, як Луїза дедалі нижче падала в його очах, де Сен-Фержан підносився.

Капітан помітив, що ставлення молодого угорця до нього змінилося, але не знав, які психологічні імпульси викликали цю зміну, чи ця піддатливість і покора — наслідок щирого каяття чи холодного розрахунку. Капітан і в самому собі не міг розібратися, розплутати власноруч зав'язані вузли. Тепер він тримався спокійніше, лицемірив, був сповнений нерішучості, як людина, що змушена відкласти виконання свого наміру, але не хоче зовсім відмовитися від нього. Тепер його ворогом номер один була Луїза, її треба було принизити, розвінчати в очах Славаті.

Якось увечері, коли вістовий зайшов прибрати в наметі, де Сен-Фержан простяг йому листа.

— Це від Луїзи, прочитай.

Серце Славаті закалатало.

— Лист мені?

— Ні, але ти прочитай його, він тобі багато що відкриє.

Лист був з Мадріда. Луїза повідомляла, що мусила якнайшвидше виїхати з Венсана, аби не піддатися спокусі задушити чи

отруїти свою вередливу тітку, і просила грошей. Вона хотіла помандрувати по Іспанії, а потім по Італії, бо не мала що робити й нудьгувала. В листі, дуже короткому, не було ані слова ніжності до чоловіка чи згадки про Славаті.

— Ось яка вона, справжня Луїза,— зауважив де Сен-Фержан, шматуючи на клапті листа.— Безмежний егоїзм і байдужість. Єдине, що її цікавить, це гроші, розваги й комфорт. Ця тітка дуже багато зробила для неї, коли вмер її батько, і ось її вдячність — ти сам читав, що вона ладна задушити стару або отруїти. Пише, що нудьгує, а це означає, що вона покладе до себе в ліжко стрункого і дужого тореро — просто так, аби розвіяти нудьгу.

— Нехай робить, що хоче,— сказав Славаті.— Вона ваша законна дружина, і ви даєте їй повну свободу дій, то що ж я можу їй закинути? Я був лише її коханцем. Скільки коханців мала Луїза?

— Багато, але жоден зв'язок не був тривалим. Вона зрадлива, черства, серце в неї порожнє. Не страждай через неї. Славаті, вона того не варта.

— А я і не страждаю. Кожна жінка може дати мені те саме, що й вона. Я повинен ще щось зробити для вас, пане капітан?

— Ні. Дякую, дорогий.

— На добраніч, пане капітан.

— На добраніч, Славаті.

Коли смішне виганяють у двері, воно повертається через вікно. Двозначність ситуації маскувалася люб'язним поведінням, банальною сентиментальністю. А життя тривало, таке ж, як і перше,— грубе, примітивне, підпорядковане залізній дисципліні, але, попри все — веселе. Минув липень, потім серпень. Дорога була майже готова, люди, що будували її, були, як лірично відзначив Сент-Марк, гідними продовжувачами справи легіонерів, котрі колонізували Алжир, Туніс і Марокко, спорудили мости і шляхи, зросили пустелі, посадили дерева, викопали колодязі, забезпечили комунікації та постачання, обороняли місцеве населення, знищивши значну його частину. Платили їм погано, ставилися до них, як до собак, а вони, буркотливі й непокірні, стійко зберігали вірність аж до самої смерті.

Звістка про початок війни прийшла близько дев'ятої години ранку. Морзицький одразу ж скликав капітанів до свого намету. Убальдіні був п'яний ще з учорашнього дня, безсонна ніч наклала відбиток на обличчя де Сен-Фержана. Лапер знову програв у карти все до останнього сантима, і настрій у нього був похмурий. Тільки Касабан мав нормальний вигляд, він взагалі був фізично здоровий і врівноважений.

— Панове,— спокійно і статечно звернувся до них Морзицький,— мене повідомлено, що Франція і Англія оголосили війну Німеччині, чиї війська вчора, першого вересня, вступили на територію Польщі. Будьте напоготові, опівдні прийдуть грузовики, і ми повернемося до Мекнеса. Хай живе Франція!

— Хай живе Франція! — підхопили офіцери.

— Чудово! — додав Убальдіні.— Ми йому покажемо, де раки зимують, отому паскудному Гітлерові!

— Застебніть кітель, капітане Убальдіні! — сказав Морзицький.

— А дорога? — спитав де Сен-Фержан.

— Нас чекають набагато важливіші завдання,— відповів Морзицький.— Але мені хотілося б закінчити цю дорогу, вона збудована як слід, широка й міцна.

— Стратегічного значення вона не має аніякісного,— зауважив Касабан.— Хіба що для прогулянок бсдуїнам.

— Війни теж ні до чого,— спокійно відказав Морзицький.— Але ми все одно провадимо їх і робимо все можливе, щоб виграти.

— Хай живе війна! — вигукнув Убальдіні.

— Капітане Убальдіні! — по-батьківськи дорікнув йому Морзицький.— Вас охопив юний ентузіазм, але шануйте мій вік.

— Це тому, що я ще напівп'яний,— вибачився Убальдіні.

Офіцери вийшли. Морзицький дивився на прапор батальйону, але почуття його й думки були далеко. Морзицький був поляк, і хоч минуло вже півстоліття, відколи він, сидючи на батькових плечах, покинув пригноблену Польщу, майже нічого не пам'ятав про неї, забув її побут, звичаї, навіть мову,— його зв'язувало з рідною землею невидиме коріння, глибоке й міцне.

— Що сталося? — питали солдати, згортаючи намети і пакуючи речові мішки.— Навіщо ми потрібні в Мекнесі, ще й так раптово? Що там скоїлось? Збунтувалися козлята?

— Війна,— відповідали сержанти, яким було звелено пояснити все солдатам.— Франція оголосила Німеччині війну.

У батальйоні було щонайменше тридцять процентів німців, але це не мало ніякого значення — вони були легіонери і край, для них, як і для представників решти п'ятидесяти національностей у легіоні, гасло «Легіон — наша батьківщина» було точним відбитком настроїв і душевного стану, не лише принцип, але й реальність, а все інше — риторика, туманна абстракція, в тому числі й «названа вітчизна — мати». Звістка майже не викликала коментарів: для професіональних солдатів війна — це те, що

завжди їх чекає, вона не збуджує ні подиву, ні сумнівів, ні жалю.

Легіонери з Сайди потрапили спершу в один підрозділ, а тепер в один грузовик. Провазнік мовчав, не відриваючи погляду від курного шляху. Він ніколи не був ні надто балакучий, ні веселий, а тепер трагічні події на батьківщині свинцевим тягарем лягли йому на серце. Там були його родичі, всі його близькі. Блюмен теж був зосереджений і серйозний, він розумів важливість подій, сподівався, що, може, ця війна облагородить підле ремесло найманих солдатів, примирить мету і засіб, ліквідує психологічний і моральний розрив. Славаті думав про власну малу війну і не знав, чи вийде він з неї переможцем, чи переможеним.

— Ох, як мені кортить накласти бошеві в каску!— вигукнув Куаньє, балакучий марселець, що любив непристойності. Він зайняв місце Беруля, хоч і не міг з ним зрівнятися.

Ніхто не засміявся. Грузовик кидало з боку на бік, здавалося, він от-от розвалиться.

— Ці машини ще з останньої війни,— сказав Есбері.— Англія чи то позичила, чи то подарувала їх Франції.

— Продала!— крикнув Куаньє.— Англійці ніколи, нічого й нікому не дарують.

І він тут же заспівав стару пісеньку про те, що англійці ніколи не могли завоювати Па-де-Кале.

— Слухай,— зупинив його Вернон,— Франція оголосила війну Німеччині, а не Англії.

— Ці рушниці теж лишилися ще з тієї війни,— зауважив Гуардіні.— Вони годяться для того, щоб приборкувати шльохів, але якщо хтось збирається воювати з ними проти бошів...

— Нам не доведеться воювати проти бошів,— висловив свою думку Гаррігу.— Полем бою цієї війни буде Європа, а ми потрібні, щоб підтримати порядок у колоніях.

— А якщо нас пошлють у Європу битися з німцями? — спитав Ольмеадо.— Доведемо підкоритися.

— Авжеж, на те ми й солдати. Та я волюю воювати тут, з німцями жарту погані, після японців вони найкращі вояки.

— Ми їх завше били,— презирливо мовив Куаньє, а Блюмен, який поважав всяку чужу думку, пояснив:

— Тлумачення історії — річ суб'єктивна. Мекнес виглядав, як завше: мудрість, доведена до байдужості, типова для давніх цивілізацій, зарозумілість вищих класів і звичка жити сяк-так, думаючи лише про сьогодинішній день,— у нижчих. Ніхто, здавалося, й не помічав, що Франція, а от-

же і її протекторат, перебувають у стані війни; Франція була далеко, за горами, пісками і морем, та й Марокко, зрештою, не Франція. Багатьом було відомо, що теперішній султан симпатизує німцям, дарма що в газетах і офіційних заявах писалося якраз навпаки.

Дезож'є послав генеральному консулові донесення: «Іде загальна мобілізація. Взято під охорону мости, водогін, залізничні станції, поштові установи й телеграф, а також усі будівлі громадського значення. Вжито заходів для проведення узаконених реквізицій в промисловому й сільськогосподарському секторах. Дух військ високий, як ніколи. Чекаємо наказів».

Генеральний резидент негайно інформував Париж, що протекторат готовий вкласти весь свій людський і матеріальний потенціал у справу спільної перемоги, і закінчив тими самими словами: «Чекаємо наказів».

Та накази надходили вельми повільно і здебільшого суперечили один одному, зате новини ширилися набагато швидше: поляки бились, як леви, але, на жаль, німці мали переважаючу кількість літаків та бронемашин і просувалися вперед. 5 вересня окуповано всю Верхню Сілезію, 9 вересня почалася битва за Варшаву. Та приходили й інші новини, які підносили дух і зміцнювали віру в щасливий кінець війни; 7 вересня почались економічні санкції проти Німеччини, 9 вересня — перші активні дії на Західному фронті, 12 вересня британський експедиційний корпус, сто шістдесят тисяч чоловік, висадився у Франції, 13 вересня створено військовий кабінет (прем'єр-міністр Даладье, головнокомандуючий усіма військовими силами Гамелен) — країна була в надійних руках. У газетах і на стінах, у розмовах за столиками кав'ярень можна було побачити й почути підбадьорливе гасло: «Nous les aurons!»¹

Славаті, повернувшись до Мекнеса, оволодів обома жінками, яких досі охороняло домашнє табу; він ніби мстився тій жінці, образ якої все ще мучив його, а також хотів довести самому собі, що знову став колишнім, справжнім Славаті, трохи романтиком і трохи падлюкою: друге в ньому переважало над першим, і жінкам це подобалось. Куховарка-іспанка була сповнена почуття власної гідності й порядності, і це спонукало Славаті до проявів зневажливості, а тубільна служниця ставилася до нього з підкресленим презирством. Сеньйора Мартінес здалася після першої ж атаки, вона була палка, сповнена жаги насолоди й переходила навіть межі пристойності. Та

¹ Ми їх зжеремо! (Франц.).

щоб узяти гору над молодого берберійкою, потрібне було авторитетне втручання капітана, який дістав свою частку насолоди, підглядаючи крізь замкову щілину.

Все йшло якнайкраще. Де Сен-Фержан чекав підвищення в чині, яке тепер, у зв'язку з війною, могло прийти швидше; сеньйора Мартінес, задовольнивши, нарешті, свою палку натуру, готувала всілякі кулінарні делікатеси; Шем-ель-Дуба, не втрачаючи надії завоювати серце свого господаря і божества, терпіла Славаті, вважаючи його потворним, дурним і вульгарним; а Славаті думав, що в такому веселому товаристві людині його типу можна жити приємно і легко, треба тільки не піддаватися почуттям. Саме в почутті й крилася небезпека. Їсти, пити, розважатися з жінками, спати й чхати на всіх і все. Війна? Війни були завжди й ніколи нічого не вирішували.

Не було таких слів, навіть найпіднесених, які могли б у чомусь переконати Славаті. Його юнацькі роки були сповнені злигоднів — може, саме тому ідеалом його стало повне черево і розваги. Провазник, Блюмен та інші з його роти подали заяви з проханням послати їх битися за Францію. Довідавшись про це, Славаті знизав плечима:

— Чому я маю йти вмирати, та ще й добровільно, за французів, англійців, поляків? Це їхня справа, а не моя.

Де Сен-Фержан підтримав Славаті.

— Ніщо чуже нам не варте ні нашої смерті, ні наших страждань. Ніщо.

Потім прийшла Луїза, Славаті страждав знову, і це вже був початок кінця.

5

Блюмен вважав, що війна — страшна мерзота, вибух колективного безумства, навіть тоді, коли на твоєму боці право і справедливість, він не схвалював війну, хоч і розумів, що війна може розв'язати його особисту драму. Не відчувати себе більше приниженим фізично й духовно в добровільно надягнутому мундирі, не соромитись того, що тримаєш у руках рушницю, не проклинати той день, коли хибне рішення примусило його відвернутися не лише від своєї професії й невдалого шлюбу, а й від форми існування, — поганої чи доброї, але всередині якої розвинулася цивілізація. Того дня він підписав папір і взяв на себе зобов'язання протягом п'яти років служити військовій організації, принципи й цілі якої були далекі від принципів і цілей Армії спасіння, а сам він ризикував утратити в ній свою особистість.

Його вибір, інстинктивний і обміркований водночас, був вибором людини культурної, вихованої в концепції свободи, але міг бути й жестом расової солідарності перед насильством та загрозою знищення. На призовні пункти щодня приходило багато євреїв — молодих і літніх, багатих і бідних, освічених і темних, — і всі вони хотіли битися проти нацистської Німеччини, для них це був не лише моральний обов'язок, а й біологічний захист своєї нації. Блюмен вважав, що його походження не впливає на його вчинки, а коли й існує якась залежність між ними, то цілком зовнішня: він давно перестав відчувати себе євреєм і належав до всього людства. Він не ходив до синагоги, не додержував заповітів батьків, не вірив у релігію своїх предків, в особливу роль, визначену Яфетом Мойсееві, в тору і талмуд. Не вірив у все це і його батько, що, так само як Рейнах, був схильний до релігійно-філософського синкретизму, який сполучає в собі християнство з іудаїзмом. Його мати з властивою жінкам інстинктивною простотою перейшла в католицтво, а Якобус усе ще вагався між діалектичним ідеалізмом і потенційно матеріалістичним пантеїзмом. Проблема для нього полягала вже не в пізнанні чи філософському тлумаченні світу, а була морально-практичною: потреба нового порядку, за якого людина може стати досконалішою. Тим-то він і прийняв цю війну і подав заяву, щоб його послали на фронт.

Лейтенант Сент-Марк, який от-от мав дістати звання капітана, розірвав його заяву й кинув у кошик на сміття. Блюмен був йому потрібен, щоб написати з його допомогою книгу про історію Іноземного легіону, і зовсім не був потрібен союзникам. На одного вбитого більше або менше — це справи не міняло, тут важили тільки сотні тисяч полеглих у бою. Війна, звичайно, річ важлива, проте для Сент-Марка книга про легіон була куди важливіша. Роблячи безсмертним легіон, він і сам ставав безсмертним. Коли б він не послухався батька, який честолюбно мріяв мати бодай одного генерала в родині, то, напевне, став би письменником. Сент-Марк мав потрібний для цього склад розуму, відчував невичерпну насолоду, перетворюючи в абсолютну істину уривки суб'єктивних суджень, безмежне дитяче марнолюбство, незламну певність у магічній владі слів змінювати дійсність та її розуміння. Історія легіону — це ряд точних фактів, що їх історичне виправдання впливало з динамічної погодженості. Джерело всіх подій було одне: війна і колоніалізм. І всі вони були між собою зв'язані, їхня взаємозалежність не викликала сумнівів. Та: Сент-Марк хотів знех-

тувати деякі факти, бо вони не підтверджували його власної концепції. А Блюмен не погоджувався на таке антиісторичне трактування фактів, між ним і Сент-Марком не раз вибухали суперечки, взаємна антипатія дедалі зростала. Настав день, коли вони обидва неабияк розлютилися. Причиною суперечки була війна 1870 року з Пруссією і її непередбачений наслідок — Паризька Комуна.

Як завжди, легіон брав участь у цій війні й зазнав страшних утрат, «укривши себе славою». Заново сформований у березні 1870 року легіон включили до складу Версальської армії, створеної Тьером для виступу проти Комуни. Легіонери брали енергійну участь у найкривавішій в історії Франції репресії. Сент-Марк не хотів включати цей епізод у свою книгу.

— Це історичний факт,— сказав Блюмен.— Його не можна обминати.

— Золота книга легіону вмісно ігнорує цей сумний епізод,— заперечив Сент-Марк.— Чому саме я мушу нагадувати про нього у своїй книжці?

— Ви хочете написати історичну працю чи апологію?

Сент-Марк стенив плечима.

— Облиште ці гучні слова.

— Ви тільки їх і вживаєте.

— Мій обов'язок — прославити легіон, а не плямувати його.

— А мій обов'язок — викласти факти такими, як вони були.

— Киньте посылатися на факти, важливе їхнє тлумачення.

— Мабуть, наші тлумачення розходяться.

— Це цілком очевидно. Ви не любите легіон.

— А за віщо я маю його любити?

— Бо ви належите до нього, він — ваша сім'я, ваша батьківщина.

— Це риторичний аргумент.

— Навіщо тоді ви завербувались у легіон?

— Це питання слід поставити всім загиблим, вони могли б відповісти замість мене.

Сент-Марк вийняв з кишені банкноту в тисячу франків і поклав на стіл.

— Ось вам аванс за ваші авторські права.

— Охоче приймаю,— буркнув Блюмен.— Це дасть мені змогу не так відчувати пригнобленість праці над такою безглуздою і непотрібною книгою.

Сент-Марк спалахнув від обурення й люті, але стримався: без допомоги такого цінного співробітника праця над книгою загальмувалася б.

Минали дні, тижні, але нікого з тих, хто подав заяву, не послали в Європу. 5 жовтня Гітлер приймав парад переможних ні-

мецьких військ у Варшаві. На Західному фронті, коли не брати до уваги невеликих сутичок, починалася війна чекання і тріпання нервів галасливими репродукторами, що заливали радіохвилями окопи ліній Мажіно та Зігфріда,— війна, яку прозвали кумедною. Французи й англійці покладали надії на економічну блокаду, як на вирішальний фактор у війні; німці розробляли план наступу, що мав початись у травні наступного року.

В легіоні тривали муштра й підкорення солдатів залізній дисципліні прусського типу. Але дещо змінилось. До легіону приходили зовсім інші рекрути — не порушники громадянських і карних законів, а люди морально стійкі, соціально влаштовані, які мали роботу, родину, надії й ідеали. Крім того, до легіону завербувалося близько тисячі іспанців, і зробили вони це не з вдячності до Франції, яка інтернувала їх, а щоб воювати проти спільного ворога — міжнародного фашизму. То були люди мужні й рішучі, обстріляні в боях, вони корилися дисципліні, а не стусанам у зад. Вони вже попередили деяких сержантів, що полюбляли старі методи,— якщо ті не перестануть знущатися, їх спіткає жорстока помста. Деякі офіцери підтримували це нове, демократичніше віяння, легіон мусив оновитись і людьми, і духом, пристосуватись до нових часів, але при цьому повинен був зберегти ореол колишньої слави, не зрікаючись свого минулого, а стаючи більш гнучким і молодим. Одним з прихильників таких змін був полковник Робер, він знижував плечима, коли йому казали про «desperados»¹, легенда про яких багато років чарувала людей. Він сам не ставав у мальовничі пози, які значною мірою допомогли створити престиж навіть безперечно талановитим воєначальникам, а хотів зробити з легіону нечисленне, але надзвичайно боєздатне військо, екіповане найсучаснішою зброєю та спорядженням — від танка до вертольота, військо високо спеціалізованих професіоналів, добре вдягнених, добре оплачуваних, усіма шанованих.

Війна не викликала серед легіонерів суперечок та образ, зовні це ні в чому не проявлялося. Легіон був тиглем, де переплавлася національні незгоди, так було з часів Штоффеля та Бернеля. Легіонерів учили перемагати національні почуття, та все-таки траплялися незначні особисті сутички, в яких відбивався антагонізм між народами. Такі сутички виникали, наприклад, між Блюменом і Шейтцем, легіонером з тієї ж роти. Хоча Шейтц перебував у легіоні вже три роки, він розмовляв тільки по-німецьки й

¹ Відчайдушні (ісп.).

лише зрідка вдавався до французької мови, коли вергав прокляття і образи,— йому здавалося, що рідна мова тут не така ефективна. То був високий білявий хлопець з блакитними очима, як майже всі уродженці Вюртемберга-Бадена, типовий екземпляр відмінної арійської раси, оспіваної Розенбергом, і, ясна річ, він зневажав усе німецьке, а надто євреїв. Після того, як капрала Клімта послали в Індокитай, Шейтц перейняв його право й обов'язок мучити Блюмена. Привілеї, що ними користувався колишній професор, гроші, яких у нього було більше, ніж в інших легіонерів, пошана, яку викликала до себе його освіченість і культура, його коректне поводження драгували Шейтца. Вже кілька разів, зустрічаючись із Блюменом, Шейтц обзивав його «брудним євреєм», але Блюмен не вшановував його навіть поглядом. Навіть коли Шейтц плюнув йому під ноги, Блюмен стримався; Шейтц вирішив, що професор — боягуз і падлюка, як усі євреї, і став ще агресивніший.

Якось увечері Блюмен, стоячи в кафе біля стойки, замовив собі кухоль пива. Шейтц підійшов до нього і плюнув у кухоль. Блюмен вилив пиво в раковину, розплатився і вийшов. Шейтц наздогнав його і схопив за комір, Блюмен ривком визволився, але той зацідив йому кулаком у вухо. Блюмен не вважав себе хоробрим, але фізичного болю не терпів. У тих небагатьох випадках, коли йому доводилося битись, він мусив спершу подолати в собі непевність і вагання: його страх був сумішшю пригніченості й подиву перед тим фактом, що він поводить, як нерозумна тварина,— удари не викликали в ньому обурення, але звільняли від перешкод морального характеру, від критичної стриманості, в ньому прокидався життєвий інстинкт, що примушував реагувати на загрозу: так, наїжившись, випускає кігті кішка; собака вискалює ікла, а людина на удари відповідає ударами. Але Шейтц, отупілий у своїй расовій ненависті, здавався йому божевільним, а з такими людьми не б'ються.

Блюмен хотів іти далі, та Шейтц схопив його за барки.

— Тепер я плюну тобі в обличчя, а потім потягну до збиральні й ткну головою в дірку.

Тоді Блюмен ударив його в сонячне сплетіння. Шейтц зігнувся, почав блювати. Реакція Блюмена була інстинктивна, але місце для удару він обрав швидко і точно.

— Ти захопив мене зненацька,— пробурмотів Шейтц.— Ти не хоробріший і не дужчий за мене. Зараз я не маю сили битись, але завтра опівночі чекатиму тебе за стайнями. Та ти, підла душа, не прийдеш,

я знаю. Отоді я з тобою розправлюсь, як обіцяв.

На другий день Блюмен робив усе, що треба, його раціоналістична натура вимагала чесного і ретельного виконання обов'язків. Весь день він намагався не думати про погрози й нахваляння Шейтца.

Вранці їх повели на полігон, і Блюмен зробив належну кількість пострілів. Усі кулі влучили в ціль — він був тепер один із кращих стрільців роти, хоч, коли прийшов у легіон, зовсім не вмів стріляти, не міг ототожнювати мішень з ворогом, але тепер розумів користь стрілецького навчання, його необхідність: не можна йти на війну, обриваючи пелюстки ромашок або читаючи євангеліє.

Після обіду Блюмен працював над книгою Сент-Марка, написав цілий розділ про Туен-Куанг — майже таку битву, як у Камероні, в грудні 1884 року. Дві роти першого батальйону і одна рота тонкінських стрільців, загальною кількістю шістсот чоловік, обороняли фортецю, яку й фортецею не можна було назвати,— смердюча діра серед гнилої рослинності, а довкола ціла китайська армія Юнаня під командуванням Лі Віль-фука, радником при якому був колишній німецький генерал фон Вальдерзее. Три місяці облоги, голод, спрага, дизентерія, дві гірські вісімдесятиміліметрові гармати і два кулемети, 320 тисяч набоїв, але командував цією фортецею-руїною Едмон Доміне (вісім дядьків по лінії батька, і всі — сержанти у битві при Ватерлоо!). Був там і капітан віконт де Бореллі, в якому поєднувались хоробрість лева і поетичне обдаровання, вісім тисяч метрів окопів, викопаних під зливою артилерійського вогню, понад тридцять відбитих атак, п'ятдесят шість убитих, серед них два капітани, тридцять тяжко, двісті легко поранених. Остаточному знищенню обложених перешкодила підмога. Доміне, весь закривавлений, виструнчившись, зустрічав генерала Брієра. Це була історія легіону, і Блюмен знав її — героїчну, відчайдушну, вперту, з усією драматичною і кривавою правдою.

Блюмен повечеряв і пішов до клубу пограти в шахи з своїм другом Ванхейсом, голландцем і теж професором, але з гри на клавірині. Зіграли три партії, дві виграв Ванхейс, третю звели внічию. Потім вони вийшли, поговорили про війну, результату якої все ще не можна було передбачити: французи атакували в Саарі, німці — в секторі Мозеля, і знову настала тиша, «окопна війна, як у 1914—1918 роках», писали газети. Німеччина змушена була відмовитися від тактики бліцкригу, вона може, певна річ, виграти кілька боїв, але війну програє.

Все відбуватиметься точнісінько так, як під час першої світової війни,— про все це теж писали газети; король Бельгії Леопольд і голландська королева Вільгельміна запропонували воюючим сторонам свою допомогу в укладенні угоди. Ванхейс засміявся і сказав, що, напевне, вся політична мудрість королеви Вільгельміни — не в голові, а в тому місці, на якому вона сидить. Ванхейс сказав також, що чхає на війну, в Голландії його кинули у в'язницю за підлог, у Німеччині теж, та й у Франції повелися з ним не краще, а в Англію взагалі не дали візи на в'їзд, то нехай вони всі йдуть під три чорти. Блюмен нічого не сказав, подумав тільки, що цей професор-шахрай перевершив його в запереченні й деградації, але в його цинізмі була якась послідовність.

Вони попрощалися, Ванхейс попрямував до приміщення своєї роти, Блюмен трохи постояв серед порожнього двору. Маленькі хмаринки на короткий час затуляли зорі й плвли далі. Ні зима, ні літо. Блюмен простежив за падуchoю зіркою і пригадав, що за мусульманською теологією це слід добрих ангелів, які переслідують злих духів. Потім він згадав про Шейтца і, засмучений, рушив до стаєнь.

Побачивши його, Шейтц аж підстрибнув од лютої радості, похмуро всміхнувся, стягнув з себе куртку й сорочку, випнув груди і заграв м'язами, аби вразити і залякати супротивника. Правду кажучи, Блюмен зовсім не сподівався впоратись із Шейтцем, який був і молодший, і дужчий за нього, і, мабуть, знав прийоми боксу. Проте битися треба, треба довести, що Блюмен його не боїться, навіть якщо буде переможений.

— Дозволяються будь-які удари,— сказав Шейтц.— Можна битись і ногами, і головою — як у кетчі. Знаєш, що таке кетч,— ти, ізраїльська воша?

Блюмен нічого не відповів, і той вів далі:

— Я повибиваю тобі всі зуби, танцюватиму в тебе на животі, аж поки тобі з вух не потече сірка та гниль, якої повно у тебе всередині.

— Чому ти на мене так заповзявся? — із страдницьким нерозумінням спитав Блюмен. — Що я тобі зробив?

— А нічого! — відказав Шейтц. — Але я тебе ненавиджу. Ось тобі!

Удар був спрямований у вилицю, але попав у лоб, а лоб у Блюмена був міцний. Шейтц зразу ж стусонув його ногою, удари кулаком і ногами посипались один за одним. Блюмен тримався стійко, але відповісти не міг: Шейтц рухався швидко і спритно, а Блюмен був неповороткий. Він почував себе незграбним, невправним; бачив перевагу Шейтца, а головне, що позбавляло

його агресивності та войовничості, — це цілковита відсутність ненависті до супротивника. Але ж не міг він лишатися бездіяльним під градом ударів, пасивно чекати поразки. А Шейтц бив та й бив, і Блюмен раптом збагнув: або його супротивник не такий уже спритний забіяка, або він, Блюмен, набагато витриваліший, аніж сам гадав. Шейтц раз, потім удруге вдарив Блюмена в обличчя, а той, вдаючи, ніби падає вперед, завдав йому нищівного удару правим кулаком під груди. Він уже знав, що це в Шейтца слабке місце, і Шейтц таки справді заточився. Якби Блюмен був меткіший і моторніший, він скористався б цим і накинувся на супротивника з градом рішучих ударів, але він дав йому віддихатись, і Шейтц ще лютіше поліз на нього, бив кулаками, головою, коліньми. Блюмен нерухомо стояв під ударами, терпів біль і спокійно чекав, коли запал Шейтца спаде, аби перейти в контрнапад, і коли той, захекавшись, замірився останнім ударом завалити його, Блюмен знов ударив під груди і ще раз у низ живота, вклавши в ці удари сліпу лють, що вийшла вже з-під контролю розуму. Коли він відчув, як Шейтц обм'як і падає, його охопила тваринна радість, що виникла десь у глибині його єства і розлилася по жилах, заспівала в крові.

6

У перших числах листопада роту де Сен-Фержана послали будувати бараки.

— Щоб розташувати в них принаймні п'ять тисяч в'язнів,— сказав Морзицький.

— П'ять тисяч військовополонених? — сміявся де Сен-Фержан. — Б'юсь об заклад, що їх не набереться стільки від самого початку воєнних дій.

— Я не сказав, що це будуть військовополонені. Табір будують для комуністів, циган, небажаних іноземців.

Що ж, можна воювати й так, а в легіоні накази ніколи не обговорювали. Рота за два дні пройшла п'ятдесят кілометрів, напнула намети на узвишші біля кедрового гаю. Долина належала племені бені-мгільдів, але на схилі було збудовано форт, що перетворився на гарнізон, довкола якого виникло невеличке європейське селище. Ротні спеціалісти розставили тички, позначивши місце розташування кожного барака, і за кілька годин пустельна рівнина перетворилася на будівельний майданчик.

Складові частини бараків привозили щодня з Мекнеса. Зводили залізобетонні колони, на них мали лягти важкі шиферні

дах. Кожен барак було розраховано на шістдесят чоловік.

— До початку весни мають бути готові вісімдесят бараків, — сказав де Сен-Фержан.

— Вони будуть готові раніше, — запевнив його ад'ютант Пірмайер.

Наприкінці місяця двадцять бараків стояли на рівному плацу. Прибув чиновник, сфотографував бараки, сказав задоволено:

— Це просто диво: ваші легіонери створюють життя там, де не було нічого, крім каміння.

— Іноді ми робимо навпаки, — відповів де Сен-Фержан, який не любив чиновників.

— Чи не занадто гарні ці бараки? — усміхнувся чиновник. — Ми розташуємо тут засланців.

— Насамперед вони прислужаться нам самим, — ще сухіше відповів де Сен-Фержан. — Легіон звик усе робити сумлінно.

— Ви тут трохи нудьгуєте, — зауважив чиновник, — зате дихаєте свіжим повітрям.

Де Сен-Фержан похмуро хльоскав стеком по халлявах своїх чобіт. Нарешті наділений міністерською владою чиновник з шкіряним портфелем сів у великий автомобіль; автомобіль щез у хмарі куряви. Де Сен-Фержан, показуючи стеком у той бік, куди поїхала машина, сказав:

— Я згоден, що комуністи — вороги батьківщини, і ми повинні поводитися з ними як з ворогами, але отаких паразитів, панів прислужників демократичного парламентаризму, я б порозкидав гарматним вогнем.

— Так точно, — відповів Пірмайер.

Де Сен-Фержан подивився на свого alter ego¹. Вони служили разом уже чотири роки, і капітан звик ставитись до ад'ютанта, як до важливої, але бездушної частини механізму. Вони ніколи і словом не обмінялись на сторонні теми й розмовляли тільки про справи роти.

— Скажіть, Пірмайер, — звернувся до нього капітан, — тільки одверто: ви фашист?

— Я стою за підтримання порядку й шанування закону в усіх сферах, — відповів Пірмайер. — Я не думаю, що парламентська демократія може дати нам твердий і сильний уряд, здатний рухати прогрес і створювати багатство нації. Сподіваюсь, це не суперечить вашим поглядам, пане капітан?

— Не суперечить, хоч я й користуюся дещо іншою термінологією. Як ви гадаєте — чим закінчиться ця війна?

— Ця війна? Я сподіваюся, що ми її виграємо.

— Так, але потім нам доведеться знову битися, щоб виграти ще одну війну — нашу. Ви розумієте мене, ад'ютанте?

— Прекрасно розумію, пане капітан. Я буду з вами, хоч би там що.

— Я був цього певен, Пірмайер.

І він запросив ад'ютанта до свого намету випити, як рівний з рівним.

Зима, судячи з усього, мала бути холодна. На різдво випав сніг, узгір'я вкрив білий килим, а в долині на цій білині вирізнялися зелені й брудні плями.

— Сніг у Північній Африці! — посміхнувся Куаньє. — Можна собі уявити, що діється в Європі. Вони й не подумують вилазити із своїх нір. Кажу вам, це сміхота, а не війна, дитяча гра, не більше.

— Чому це гра? — спитав Вернон. — Там і стріляють, і вбивають один одного.

— Надто вже нас багато, — докинув Ольмеадо. — От і придумують війни, щоб позбутися зайвих.

— А я кажу — забагато зброї випускають заводи, — висловив свою думку Гаррігу. — Не можна ж, щоб вона іржавіла на складах та арсеналах, треба пускати її в дію. Для цього й придумали війни.

— До воєн вдаються тому, що бояться революцій, — сказав Бельтрао.

— А я думаю, тому, що багато безробітних, — сказав Феконжа.

— Чому це ми сьогодні не працюємо? — спитав Цанкл.

— Де ти живеш? У Патагонії? — здивувався Сінделар. — Не знаєш навіть, що сьогодні різдво.

— Я забув, — пробурмотів Цанкл. — Тут усе можна забути.

Де Сен-Фержана запросили на різдво до командуючого гарнізоном, капітана з резервістів. Де Сен-Фержан подякував, але не пішов. Дружина за тиждень до різдва написала йому, що коли він не приїде додому на свято, вона поїде з Елен Кавеньяк у Касабланку. Капітан навіть не відповів їй. Відносини між подружжям, як ніколи, були напружені й складні. Луїза здогадувалася, що чоловік думає про розлучення, але їй це не дуже подобалось — на самі лиш аліменти вона не проживе.

Після Мадріда і Рима Луїза повернулася до Парижа, де потрапила в атмосферу екзальтованого патріотизму, яка заразила й захопила її. Ця атмосфера панувала у вітальнях, редакціях газет, у міністерствах, у респектабельних кафе Кліші та Пассі. Ніхто не сумнівався, що війна скоро закінчиться перемогою. Даладьє, дарма що він був радикал-соціаліст, показав себе відповідальним політичним діячем і щирим патріотом, поставив комуністів поза законом, домігся моральної єдності французького народу;

¹ Другий «я» (лат.).

мобілізував усі економічні ресурси і так далі.

Якось під час обіду, коли Луїза почала викладати свої враження та висновки, де Сен-Фержан перебив її, мало не закричав:

— Я перестав читати газети, бо всі ці балачки про війну псують травлення. Чи не можна змінити тему розмови?

— Але ж війна — справа дуже важлива, Анрі, від неї залежить і наша доля.

— Навіть якщо це так, зараз вона нас не стосується, це війна пана Даладьє і компанії. Є речі важливіші для нас, ніж війна, а ти говориш про війну, щоб не чіпати своїх власних проблем.

Луїза стенула плечима.

— Може, то не мої, а твої проблеми? Моє повернення наче тобі в чомусь перешкодило.

Луїза лукаво й по-змовницьки засміялась, як у ті часи, коли вони розпутничали за обопільною згодою, а тоді підступно мовила:

— Вітаю, якщо тобі пощастило домогтися свого.

Де Сен-Фержан суворо глянув на дружину:

— Ні, але дещо змінилося.

— Я це помітила. Як я повинна поводитись?

— Дай спокій Славаті.

— Чому ти не перевів його до іншої частини? Він уже не співучасник, а свідок нашої безсоромності.

— Він чудовий вістовий, — спокійно заявив де Сен-Фержан, — кращого в мене не було ніколи. Я не хочу втратити його.

— Його присутність принижує мене.

— Дай йому спокій, — повторив де Сен-Фержан, підводячись. — І ще одне: відносно Славаті з сеньорою Мартінес та Шем-ель-Дубою тебе не обходять. Ти не маєш ніякого права забороняти їм робити те, що вони хочуть. Тобі зовсім не пасує роль цнотливої матрони!

Луїза знітилася, гостро відчуваючи своє приниження і поразку, але думаючи вже про помсту.

Минув ще місяць, сорок бараків стояли готові й обладнані усім необхідним. Щоб розширити майданчик, викорчували багато дерев. Іноді доводилося робити над собою зусилля, щоб згадати про війну. Несподівано на початку лютого оголосили запис добровольців, які хотіли битися проти більшовицької Росії й захищати мужню Фінляндію. Зголошуватися могли всі, крім німців та італійців. Більшість легіонерів не знали, що Росія і Фінляндія з 8 грудня перебувають у стані війни. Газети сюди не надходили, та й взагалі легіонери читали їх дуже

рідко. Дехто не знав навіть, що Фінляндія — це держава у Прибалтиці, яка межує з Росією. Легіонери не мали ніякісного уявлення про історичні й ідеологічні причини їхніх незгод.

У добровольці записалося багато, але не тому, що вони свідомо ставали на бік однієї політичної концепції проти другої, — просто воєнна авантюра «завжди прекрасна» для професіоналів, вихованих на думці, що ризик — істотний елемент їхнього життя. Але цілком недвозначну політичну позицію зайняли іспанці: жоден з них не записався добровольцем. Разом з останніми прибулими у роті їх налічувалося вже двадцять два чоловіка, і Пірмайєр був стурбований. Солдати потопленої в крові революції лишалися потенційними бунтівниками. Легіон уже не вперше приймав до своїх лав учасників змов і революцій, що зазнали краху, — поляків, італійців та інших, — і перевиховував їх. Вони переймали напромак думок і етику легіону, поводитись як слід і в мирний, і в воєнний час. Те ж саме мало статися з іспанцями, але Пірмайєр не довіряв їм, наказував стежити за ними, хоч де Сен-Фержан звелів не застосовувати щодо них дискримінаційних поліцейських заходів. На думку Пірмайєра, капітан був «благородний романтик».

Через два тижні добровольці поїхали, але тільки ті, кого не любив Пірмайєр. Блюмен прокоментував їх від'їзд іронічно, а може, й тенденційно: з добровольців, які просились, щоб їх послали до Франції воювати проти німців, не поїхав жоден, а для тих, хто хотів битися проти «московського ведмедя», процедура була надзвичайно коротка.

Серед добровольців «на допомогу Фінляндії» був і Провазнік. Ми не подамося за ним у Нарвік — не тому, що він особа незначна, другорядна в цій повісті, а з причин розвитку головної лінії нашого твору та його змісту. Автор хоче зберегти вірність певним фактам, показати їх через свідомість і людську драму обраних ним дійових осіб. Та коротко про долю цієї експедиції все ж таки розповімо.

Два батальйони добровольців сформували — один у Фесі, а другий у Сіді-бель-Аб-бесі. Новий підрозділ найменували Тринадцятою півбригадою Іноземного легіону, на чолі поставили підполковника Магрєн-Вернєре, майбутнього генерала Монклара. Ці дві тисячі легіонерів, як і весь експедиційний англо-французький корпус чисельністю в сто тисяч чоловік, так і не потрапили до Фінляндії: поки йшла підготовка, поки владнали дипломатичні перешкоди, російсько-фінська війна скінчилася. Проте легіонерів усе ж таки було використано: 9 квітня гіт-

лерівці напали на Норвегію і зайняли Данію, котра не вчинила їм ніякого опору. Експедиційний корпус, який перебував саме на рейді, було послано в Норвегію, коли й ця кампанія наближалася вже до кінця. Англійці дістали наказ відступити, але генерал Бетуар, який за кілька днів до цього одержав генеральське звання, наполіг на тому, щоб зайняти Нарвік і «провчити німців». Під час висадки у фіорді Сканланд бригаду іноземного легіону атакували мессершміди, і вона зазнала тяжких втрат. Та легіон звик до кровопролиття, легіон ніколи не здається. Бригада висадилася все одно і ручними гранатами, а дехто каже, що, за давньою і славною традицією, — багнетами, зайняла табір Бієрвік. Німці захищали берег біля Нарвіка метр за метром, та легіонери нестримно рвалися вперед. Принц Амілакварі, «гарний і непереможний, як грецький бог», вигукнув: «Займемо Буде, займемо Трьомсе!» Німці пустилися навтьок, сховалися за горою Кобберфільд, але адмірал Корк повідомив, що англійський флот от-от покине гавань, і генерал Бетуар, задоволений досягнутим, дав наказ припинити вогонь і вантажитись на судна.

— Тільки злочинці й дурні можуть примушувати отак умирати солдатів! — кричить капітан Лефор, але тієї ж миті снаряд стинає йому голову. Його посмертно нагородили орденом Почесного легіону.

На початку квітня де Сен-Фержан дістав наказ іти із своєю ротою в Мешерію. Капітан розсердився:

— А бараки? Хто їх добудує?

— Так і залишаться.

— Навіщо нас посилають у Мешерію? Що там скоїлось?

— Нічого. Але наказ треба виконувати.

Мешерія не мала ніякого стратегічного значення, її населення здавалося цілком мирним. Місто являло собою групу смердючих халуп, і солдати напнули свої намети у підніжжі гори, голої, мов череп. Вони з сумом згадували про зведені бараки.

Все тут мало жалюгідний вигляд — і обробка землі, і скотарство. Обшарпані жінки з золотушними дітьми на руках приходили й просили їсти. Де Сен-Фержан з огидою думав про можливість війни з такими виснаженими потворами. А тим часом берери — на одностайну думку вчених-антропологів — належали до найгарнішої і найсильнішої раси людей у світі. Але до якої етнічної групи належали ці привиди, що розкладалися? До цього стану довели їх тисячолітні злидні.

Життя серед каміння та гнилого стоку не дуже приємне, але вина було вдосталь, а в легіоні, коли є «пінар», все стає стерпним. Того дня, коли готувалися відзначати па-

м'ять Камерона, де Сен-Фержан відмовився виголосити промову — він погано почував себе, та до того ж настрої у нього був пригнічений. Почесне завдання доручили лейтенантові Беклару (Пуансо виїхав з бригадою добровольців, і в Нарвіку «поклав на вівтар слави своє молоде життя»).

Промова Беклара була мужня і зворушлива (його батько відмовився від кар'єри в промисловості і присвятив себе активній політичній діяльності, ставши заступником одного з міністрів у кабінеті Рейно; син вважав, що повинен наслідувати приклад такого батька).

— Камерон — найвеличніша сторінка всієї славетної історії нашого легіону. Шістдесят чоловік, виснажених тривалим і багатим на засідки переходом, проти восьмисот вершників і тисячі піхотинців під орудою лютого мексиканського полковника Франціско Мілана. Але нашими військами командував Жан Данжу, герой Криму і Мадженти, його шістдесят легіонерів варті були тисячі спартанців Леоніда під Фермопілами. Епічна битва розгорнулася в гасієнді¹ між Пало-Верде і Пасо-де-Мачо. Після кількохгодинної перестрілки мексиканці перейшли в атаку. Тоді Данжу зібрав своїх людей і зажадав, аби вони дали святу і страшну клятву: битися, не здаючись, до останнього воїна. Всі поклялися і кинулися до вікон та дверей. Дах над ними горить, мексиканці вриваються в кораль², але наші сміливці не здаються. Капітан Данжу, поранений у груди, падає і вмирає на руках молодшого лейтенанта Вілена, але через три години той теж гине — куля влучила йому просто в лоб. Його заступає другий молодший лейтенант — Моде. Мексиканці кричать: «Здавайтеся, безумці! Ви хочете, щоб вас винищили до ноги?» Моде відповідає: «Merde!»³ О п'ятій тридцять вечора з шістдесяти двох наших у живих лишилося дванадцятьоро. У мексиканців триста вбитих, безліч пораниених. Тоді наших лишилося п'ятеро. Молодший лейтенант Моде командує: «Вогонь!» Останній залп, і вони кидаються в багнетну атаку. Ось який він, Камерон! Ми заприсяглися зберігати вірність їх пам'яті. Хай живе вічно живий легіон!

Де Сен-Фержан цілком серйозно похвалив Беклара:

— Ви молодець, виголосили прекрасну промову, змістовну й урочисту.

— Дякую! — пробурмотів Беклар, відчуваючи, що серце його сповнене любові навіть до заклятого ворога і тирана.

— Як ся має ваш батько? Він уже міністр?

— Заступник міністра.

¹ Сільський будинок (ісп.).

² Загорода (ісп.).

³ Французька лайка

— З його здібностями він досягне високих постів. Вам теж, Беклар, кар'єра забезпечена. Чому ви й досі не одружені?

— Я заручений. Одружуся, коли дістану чин капітана.

— Отже, скоро, — усміхнувся де Сен-Фержан.

7

Посилати роту в таке місце було безглуздо, але генеральний штаб, як запевняв де Сен-Фержан, — це зграя божевільних, що вищий чин, то менше розуму в голові. Презирство до ієрархії було правом інтелігенції, але, незважаючи на критичну позицію, властиву артистичному темпераментові, де Сен-Фержан визнавав, що сам він піде тим самим шляхом. Незабаром його мали призначити командиром батальйону, і амбіція його не йшла далі цього звання. Легенда про офіцерів легіону зберігала свою принадність. Сам легіон змінювався, пристосовуючись до інших часів, а його командири лишалися такими ж непохитними прихильниками війни. Їхній авторитет, любовний і тиранічний, давав їм змогу жадати від солдатів чого завгодно, і солдати завжди виконували їхні вимоги. Тільки завдяки офіцерам легіон ставав родиною, батьківщиною, армією, мораллю, стилем.

Де Сен-Фержан належав до цього особливого світу і пишався цим, хоч і не визнавав за ним виняткових якостей. Він був схильний розвінчати все святе, всі доблесті, звести їх, як він казав, до голої істини, без епітетів. Це була для нього єдина можливість не відриватися від дійсності, не вступати з нею в конфлікт. Відмовившись від ілюзій, від екстазів, він ішов на компроміс, беручи від життя все, що давало йому втіху, і користуючись привілеями свого стану. Зводячи на нижчий рівень усе, що його оточувало, в тому числі й себе самого, він мусив визнати, що примирення з дружиною не тільки можливе, а й необхідне для того, аби жити згідно з своїми принципами та смаками, сподіваючись на якісь туманні можливості, котрі могли стати і щастям, і горем, що було йому майже байдуже. Та й по своїй суті бідоласна Луїза була так схожа на нього!

Прийшов наказ негайно повернутись у Мекнес, по них прислали грузовики. Це було так несподівано, що викликало найрізноманітніші здогадки.

— Почалася ще одна війна, — сказав Есбері.

— Між республікою Андорра і Сполученими Штатами Америки, — ущипливо додав Куаньє.

— А може, вбили генерального резидента.

— Або скинули султана.

— Не скинули, а зарізали.

— Хто ж це міг зробити?

— Чорна гвардія.

— Ні, кагуляри¹.

— Німці.

— А навіщо?

— Щоб збунтувати арабів проти Франції.
— Годі вам каркати, — заспокоювали сержанти. — Нічого не сталося, а якщо й сталося, то це вас не обходить. Ви легіонери, а не солдати султана.

— А легіон на чиєму боці воює? — спитав Вернон. — Хіба не за Францію?

— Авжеж, за Францію, — відповів Кунасек. — А тобі це не до вподоби?

— Я просив, щоб мене послали воювати проти німців.

— Воюватимеш, коли накажуть, а проти кого — проти німців, чілійців чи китайців — це тебе не повинно обходити.

— Слухаю, сержанте.

В Мекнесі й справді сталися деякі події, але не такі масштабні. Відбулася демонстрація протесту — такі в поліційних рапортах називають стихійними. Жандарми стріляли в повітря, тільки в повітря, і все ж таки був один убитий — вуличний торговець-бедуїн, нічого не вартий за життя, а по смерті й поготів, хоч для демагогів та інтриганів перший-ліпший труп може стати прапором. Однак усе було спокійно, а для того, щоб продемонструвати непорушність франко-марокканської дружби, генеральний резидент запросив султана Мулая Юсефа на свою яхту, резидентова дочка відкрито фліртувала з принцем-наступником, і всім було весело, але солдатам наказали не залишати казарми й бути напоготові. По трьох днях усі екстрені заходи було скасовано, і солдати знову з'явилися у місті, щоб сприяти розвиткові торгівлі й тринькати зароблені гроші.

Де Сен-Фержан застав Морзицького в ліжку з страшною мігренню. Старий лев одмовився від ін'єкцій, які туманили розум і забирали сили, але він усе ще вважав себе на щось придатним, просив, щоб йому дозволили командувати військовою частиною на фронті. Може, він передчував свій близький кінець, і його гнітила думка, що він лежатиме нерухомо в ліжку, а смерть пожиратиме його шматок за шматком. Наскільки краще, думав він, весело злетіти в повітря, коли снаряд розірве тебе на клапти. Але високе начальство з генерального

¹ Члени фашистської організації у Франції.

штабу було іншої думки: славетна руїна повинна лишатися на своєму місці й правити за опудало для тамтешніх козенят.

Де Сен-Фержан зробив також візит полковникові Кавеньяку, який запевнив його, що підвищення де Сен-Фержана в чині вирішене, чекають лише відбуття на той світ «старого наркомана», щоб передати йому командування батальйоном. Капітан і полковник наговорили один одному купу компліментів і вихваляли один перед одним генерала Дезож'є, котрий, певна річ, стане на чолі «оновленої» Франції.

У себе вдома де Сен-Фержан застав Убальдіні, який зарозуміло заявив йому, що прийшов не спокушати графиню, а розрадити її. Луїза сама покликала його, і він, сентиментальний дурень, пішов до неї, забувши всі страждання, всі пекельні муки, що вона їх завдала йому. Але тепер страждала вона, і це його не тішило, бо в його грудях билось великодушне серце. Убальдіні цілком серйозно заявив де Сен-Фержану: коли він, брудна свиня, не перестане мучити Луїзу, то Убальдо з роду князів Убальдіні буде змушений вбити його. Звісно, на дуелі. Це розкривало зовсім несподівані риси вдачі легковажного капітана.

— Битимеся на шаблях чи на пістолетах? — засміявся де Сен-Фержан. — А може, якоюсь іншою зброєю?

Убальдіні стеновав плечима.

— Не прикидайся блазнем! Я вб'ю тебе! Де Сен-Фержан обняв і поцілував його.

— Ми з тобою друзі, хоч і не знали цього, ще й любимо одну й ту саму жінку.

Убальдіні відкоркував пляшку і почав пити. Тільки нервовий смішок свідчив про його душевний стан. Так було відновлене тріо з пиятиками, сварками, примиреннями, декламацією і виливом почуттів, тріо, яке через еротичні примхи часом перетворювалося то на квартет, то на квінтет, ба навіть на секстет, — суміш нудьги, паранойї, естетствуючої розпусти. Попрощавшись, вони поверталися до своїх справ, до свого місця в суспільстві, з його відповідальністю та декорумом.

Де Сен-Фержан був задоволений тим, як складалися справи, — і взагалі, і особисті. Хоч війна й не розв'язала жодної з гнітючих для людства старих проблем, вона сприяла просуванню капітана по службовій драбині, а раптова смерть декого з родичів, на яку він навіть не розраховував, майже вдвічі збільшила його маєток, і в сім'ї відновився мир.

Такий збіг сприятливих обставин посилював у ньому спадковий нахил до патерналізму¹. Аби довести (і насамперед самому собі), що він, навіть не вірячи в них, усе-та-

ки здатен на безкорисливі вчинки, де Сен-Фержан потурбувався про майбутнє свого вістового. Гроші, навіть чимала сума, тут нічого не важили, — Славаті за короткий час протринькав би все чисто. Йому треба було дати в руки постійний заробіток, службу. Чому б не поставити його управителем в одному з маєтків? Де Сен-Фержан порадився про це з дружиною, яка теж змінила гнів на ласку і була сповнена добрих почуттів та намірів. Отже, Луїза відмовилася від помсти? Але кому вона мала мститися — чоловікові, з яким її зв'язувало багато спільного? Славаті, якого вона все ще любила? Чи самій собі? В комедії почуттів, яку вони грали ось уже багато років, вона не була беззбройною чи нетямуючою.

Славаті погодився на роль управителя, він дякував, кланявся і вже був, либонь, підготовлений до того, щоб стати гнучким та метким, як всі управителі. А насправді йому було цілком байдуже до майбутнього, турбував його лише нинішній двозначний стан. У грі, де кожен гравець мав у рукаві краплі карти, програє тільки він, це безперечно. Втратити спокій, гордість, повагу до самого себе — якщо така людина, як він, взагалі може поважати себе... Але втратити життя — до цього він не був підготовлений. Він усе ще любив Луїзу, бачив, як вона дедалі нижче опускалася на дно розпусти, проте не зневажав її, переконаний, що він теж не кращий. Йому завдавали страждань, але й він примушував страждати інших. Ось хоча б Шем-ель-Дуба, яка мовчки плакала, коли він оволодів нею, тішачись її приниженням; або сеньйора Мартінес, яка зовсім утратила розум від кохання до молодого красеня. Вона могла ненаситно тримати його в обіймах, цілувати, пестити, щебетати до нього, а він, вдовольнившись своєю хіть, грубо відштовхував, глузував, ображав її. Славаті йшов до Блюмена, який усе ще був йому другом і ментором, сповідався в усіх своїх фізичних та моральних гріхах, і Блюмен, сміючись, давав йому розгрішення. Він уже написав останні розділи книги про Іноземний легіон, поспішаючи спекатися набридлої роботи, але Сент-Марк сказав, що ці розділи вийшли надто сухі й стислі.

— Роздуйте їх самі, — відповів Блюмен. — Ви ж бо спеціаліст з риторичних перебільшень. Я додержувався фактів, а воєнні факти виявляються переважно в цифрах. Ось вам приклад. Для завоювання Мадагаскару було створено експедиційний корпус на двадцять одну тисячу шістсот чоловік, серед яких був і один батальйон Іноземного легіону. Статистичні дані втрат: померлих у бою сім, поранених тринадцять, померлих з інших причин п'ять тисяч сімсот

¹ Прагнення до авторитарного панування.

тридцять шість. Між історичною фразою Галлієні: «Мені потрібні шістсот чоловік з Іноземного легіону, які, коли треба, зможуть гідно померти», і славною загибеллю капітана Файєля можуть уміститися будь-які легенди і прикраси. Але не треба забувати п'яти тисяч семисот тридцяти шести померлих з різних причин.

— Значить, ви, незважаючи на історичні факти, відкидаєте численні героїчні й славетні діяння легіону?

— Я їх не відкидаю, але вважаю неправильним офіційне тлумачення.

— У вас є своє тлумачення? Послухаємо.

— Гадаю, що найбільш правильно про всіх цих людей сказав Блез Сандрар¹.

— Знаю. Він був одним з наших, і він не зрадив, не зводив наклепів на легіон.

— Сандрар писав: «Варто було ризикувати життям, щоб збагнути їх, цих приречених, увесь цей татуйований набрид. Ніхто з них ніколи не тікав, і всі завжди були ладні важити життям, просто так, задля слави, сп'яну чи для сміху, для красного слівця, задиристого і дошкульного. Кожен з них пройшов крізь випробування, його бито, повернено у солдати через шаленство під впливом наркотиків, алкоголю чи жінок, — і всі вони були пересичені життям. Та все ж таки вони були тверді й корилися залізній дисципліні. Військові за професією. Ремесло воїна — річ жаклива, вся вкрита шрами, як поезія».

— Чудові слова! Невже ви не помічаєте, що це і є найвища хвала легіонові?

— Хвала людині, парадоксальній шляхетності і неймовірній ницості людини.

— Розумію. Ви розчарований ідеаліст. Ось візьміть п'ять тисяч франків, щоб розрадити свою принижену шляхетність.

Блюмен запросив Славаті провести з ним «вечір виняткових безумств». Обидва мали звільнення до півночі. Професор був задоволений, він закінчив неприємну для нього роботу, діставши відповідну винагороду, а спроба Сент-Марка принизити його тільки смішила Блюмена: його гордість була гордістю інтелігента, який страждає тільки тоді, коли його спіткає крах розуму.

Виходячи з казарми, вони зустріли Шейтца. Славаті інстинктивно штовхнув Блюмена під бік, але той спокійно глянув і сказав:

— Чао, Шейтц.

— Чао, Блюмен, — відповів той. — Я чув, що ти розбагатів. Почастуй мене кухлем пива.

Блюмен простяг йому сто франків, але Шейтц засміявся, закрутив головою.

— На кухню пива досить одного франка. Він попрощався і пішов у інший бік, ви-

сокий, ставний, гордий, напрочуд гарний — такий, як Славаті, — легіонер з фільму Дювів'є.

— Я не знав, що він став твоїм другом, — сказав Славаті.

— Він не друг мені, але й не ворог.

— Це відтоді, як ти його побив?

— Ми побилися, нам обом було боляче, і ми обидва зрозуміли, що і єврей, і християнин мають однаково чутливе тіло і страждають однаково.

— Навіть він це зрозумів.

— Зайдемо в «Континенталь».

Метрдотель в обшитою галунами мундирі, побачивши їх, завагався: ресторан був фешенебельний, завсідники — люди багаті й вишукані. Блюмен сунув йому п'ятдесят франків. Метрдотель вирішився на нього, але тут же згадав, що в легіоні служать не самі лиш покидьки. З почуттям власної гідності він поклав у кишеню чайові і провів їх до столика.

Обслуговував офіціант у чорній парі й білій маніжці, а оркестр у глибині залу тихою музикою сприяв травленню. За сусіднім столиком сиділи дві елегантні дами — блондинка років двадцяти п'яти й зріла брюнетка із стегами Юнони та пишними персами, а з ними двоє панів — один з моноклем, другий у фесці, з червцем, як личить іменитому марокканцеві. Пан з моноклем глянув на Блюмена і Славаті, підняв келих і мовив голосно й чітко, тоном людини, яка вірить у сенс і вагу своїх слів:

— Хай живе легіон!

Блюмен і Славаті весело підняли свої келихи.

— Хай живуть гроші! — відповів Блюмен.

— Хай живуть жінки! — додав Славаті.

Дехто засміявся, пролунало кілька оплесків. Пишна брюнетка шепнула щось на вухо своїй сусідці, та засміялась і кинула на Славаті палкий погляд. Брюнетка щось сказала офіціантові, і незабаром оркестр заграє «Mon légionnaire»¹, акомпануючи співакці з величезними підведеними очима, схожій на Едіт Піаф тільки маленьким зростом. Але Славаті знав, як усе це далеко від дійсності, і раптом посмутнів.

— Ходімо звідси, — сказав він Блюменові, — бо я все тут розтрощу. Ненавиджу цих людей.

Блюмен розплатився, і вони вийшли. Переходили з одного бістро в інше — навіть «виняткові безумства» підкорялися раз назавжди встановленій програмі. Славаті не міг не думати про Луїзу. Блюмен з гаванською сигарою в кутку рота скидався на багатого левантинця, який жартома напнув на себе військовий мундир, але в глибині душі він теж був невдоволений —

¹ Французький письменник.

¹ «Мій легіонер» (франц.) — пісенька Едіт Піаф.

надто багато нерозв'язаних проблем ранили, лишаючи шрами на його від природи меланхолійній душі. Випили ще, потім Славаті запропонував закінчити вечір так, як звичайно ведеться у солдатів. Грошей вони мали багато, ось тільки не знали, що саме обрати: нічні заклади Мекнеса, за винятком Дар-Буїра, де обслуговували зовсім невибагливу клієнтуру, пропонували цілий асортимент елегантних і дорогокоштуючих дівчат. Але Славаті добре знав цей жанр, і це його більше не вабило.

— Ходімо в мелах.

Вузькими вуличками снувало безліч людей, товари у вітринах крамниць створювали ілюзію заможності. До них підійшов розв'язний юнак:

— Хочете дівчаток, молодих і гарних?

Піднялися вичовганими східцями. Чоловік у європейському вбранні з сухим обличчям і гачкуватим носом, з різкими манерами, спитав:

— Вам звичайний товар чи більш вишуканий?

— Найкращий! — засміявся Славаті. — Але щоб таки справді був вишуканий.

8

«Наближаються зелені свята, — писав один з офіцерів броньової частини фон Клейста, — і ми дедалі частіше поглядаємо на небо. Але все довкола спокійно, так спокійно, що ми сподіваємося одержати звільнення і провести свята вдома».

З того боку лінії Мажіно солдати й офіцери писали додому приблизно те саме. То була кумедна війна, ніхто не наступав, і лиш кілька чоловік загинули у незначних сутичках. Усі були впевнені у перемозі. «Ми переможемо!» — із спокійною зверхністю твердили німці. «Ми їх проковтнемо!» — зухвало казали французи. Англійці з типовою для них флегматичністю говорили мало, але готувалися методично. Надто рухливого джентльмена Чемберлена замінили Черчиллем з хваткою бульдога. Того ж дня німці розпочали найбільший в історії наступ: три групи армій загальною кількістю в сто десять дивізій рушили одночасно на Голландію, Бельгію і на французькі війська в районі Мозеля. Здавалось, ніщо не зупинить такий могутній удар, проте Гамелен заявив з благородною гордістю: «Французька армія видобула шаблю з піхов». На другий день німці зайняли Арнем і Маастріхт у Голландії, а 13 травня — Льеж. 14 травня вони прорвали фронт біля Седана, а 18-го, перейшовши лінію Мажіно, зай-

няли Антверпен і Остенде. Бейган замінив Гамелена в командуванні французькою армією. 21 травня німецькі частини вийшли до Ла-Маншу біля Абвіля, захопили Кале, почалася дюнкеркська битва. Потім німці взяли Лілль, бомбардували Париж, прорвали фронт на Соммі та Ені, зайняли Руан, 13 червня танкова армія фон Рейхенау прорвалася до Еперне, а 14 червня особливі німецькі війська ввійшли до Парижа. 22 червня маршал Петен підписав перемир'я.

Ну, а Іноземний легіон? Він, як завжди, виконав свій обов'язок. Одинадцятий полк, який входив до складу Шостої Північно-африканської дивізії, дістав наказ зайняти і «за всяку ціну» тримати ліс Інора. Під безперервними нальотами ворожої авіації, атаковані з одного боку легкими і важкими танками, з другого — німецькою піхотою, легіонери, вірні наказові, вмирали, але не відступали. Полк утратив сімдесят п'ять процентів свого складу. Загалом утрати в легіоні були не більші, ніж в інших частинах. Дванадцятий полк, увійшовши до так званої захисної групи Суассона, умисно принесли в жертву для врятування інших частин, що втекли з поля бою. З цього славетного полку в живих лишилося тільки двісті чоловік. Двадцять перший, Двадцять другий і Двадцять третій маршові полки іноземців-добровольців, які пройшли навчання у Бакарі (Східні Піренеї), дещо відрізнялися від легіонерів із Сіді-бель-Аббеса, але трималися стійко. Лаконічне повідомлення вищого командування з Віллер-Карбонель: «Загинули майже всі, розчавлені танками» — ввело їх в історію.

Всі ці новини, та й інші, не менш жахливі, надходили в Мекнес з чималим запізненням, деякі з них спричинилися до невеликих особистих трагедій, але більшість легіонерів не замислювалися над ними: люди були заклопотані своїм власним, нікому не потрібним існуванням. За словами Есбері, життя — річ тяжка, а вмерти дуже легко, легше, ніж випустити гази з кишечника — це вже додав Куаньє. Декого поразка засмучувала, декого радувала, от хоча б Шейтца і Сінделара, бо недосить натягти на голову кепі чи каску, щоб змінити думки чи потаємні бажання. Навіть на вищому соціальному щаблі воєнну поразку дехто вважав за благо — мовляв, завдяки їй нація зможе воскреснути на нових засадах. Де Сен-Фержан теж погодився нарешті з таким формулюванням, хоч спершу він, через національну гордість, волів, щоб ліквідація старих суспільних структур відбулася після перемоги Франції. Насправді йому було цілком байдуже до покладеної в основу держави триєдності Праця-Батьківщина-Сім'я, байдуже й до релігії, яка все освя-

чувала. Капітан мав себе за людину розумну й тому зневажав реакцію не менше, ніж революцію: остання, на його думку, була суцільною демагогією, а перша — допотопною річчю. Проте він зауважив, як зауважили це Кавеньяк і Дезож'є, зацікавлені більше, ніж він, що співробітництво з німецькими окупантами їм зараз не вигідне. Дехто, як Касабан і Лапер, хотіли стати на бік де Голля і воювати проти Німеччини на території французьких колоній, але їх негайно заарештували і розжалували в солдати. Для Касабана такий патріотичний жест був характерний, але всіх здивувала мужність і гідність Лапера, завязтого картяра і п'яниці. Убальдіні, пересичений скептик, не бажав нічим поступитися заради принципів.

Блюмен був певен, що німці кінець кінцем війну програють.

— Чому це вони програють війну, коли сила на їхньому боці? — питав Славаті.

— Тому, що справедливість і право не на їхньому боці, — відповів Блюмен, добре знаючи, що таке розмежування може бути тільки приблизним, що справедливість і право дуже рідко брали гору в історії, що народи знов і знов жорстоко терзали і знищували один одного, захищаючи інтереси і привілеї небагатьох людей; але він мусив вірити в перемогу, тепер ще більше, ніж раніш, — це допомагало йому чинити опір механізму, який ось уже три роки терпляче знищував у ньому колишнього Блюмена — людину розумну і моральну, намагаючись зробити з нього слухняну ляльку.

Славаті й далі брав участь у грі, яка була водночас замаскованою війною і повивала його найтоншим павутинням. Сила була на його боці, але він неминуче мав загинути, — неправда, що завжди перемагають сильніші. Одного разу його вже мало не вбив араб, підкуплений Шем-ель-Дубою. Араб сховався в саду, але за мить до удару ножом Славаті помітив тінь на кущі проти місячного світла і встиг одскочити вбік. Ніж розрізав рукав і подряпав шкіру. Славаті збив з ніг араба ударом кулака у вилицю і коліном у живіт. Капітан приставив арабові до скроні револьвер, і той признався, що Шем-ель-Дуба дала йому п'ятсот франків. Капітан ударив його стеком по обличчю й крикнув, що за п'ятсот франків не вбивають людину. Обурення де Сен-Фержана було досить кумедне: виходило, що за п'ятсот франків людину вбивати не можна, а за десять тисяч, наприклад, можна.

Славаті низав плечима.

— Давайте, пане капітан, зап'ємо цю пригоду вином.

— Може, покликати поліцію? — спитав той. — Адже він хотів тебе вбити, буде справедливо, якщо його вкинуть у в'язницю.

— Поліцейські дуже допитливі, вони люблять порпатись у брудній білизні. Проженіть його.

— Але ж він злочинець.

— Не всі злочинці сидять у в'язниці.

— А Шем-ель-Дуба?

— Ви хазяїн, робіть з нею що хочете.

— Я прожену її, — вирішив де Сен-Фержан. — І сеньйору Мартінес теж прожену — від неї псятиною смердить.

— Шановну сеньйору Мартінес? — усміхнувся Славаті. — А куди вона подінеться?

— Тебе мало не зарізали, а ти ще за інших дбаєш. Скинь-но куртку і сорочку, я перев'яжу тобі рану.

— Неглибока подряпина...

Луїза була в Рабаті разом з Убальдіні та Елен Кавеньяк, а коли повернулась і почула про замах на Славаті, про його мужність і витримку, про те, що він відпустив того араба, — вся ця історія видалась їй вельми романтичною, і її потяг до Славаті спалахнув з новою силою. Цьому, певна річ, сприяла і невдоволеність: Убальдіні був меткий на вигадки, але в свої сорок років досить таки підтопаний — давалося взнаки гультьйське життя. Інша річ Славаті, молодий і дужий. До того ж Луїза періодично страждала від нападів сентиментальної туги, за словами капітана — «ностальгії ангельського походження», а насправді вона була просто здорова жінка, яка ждала звичайної плотської любові згідно з законами природи.

Луїза поклікала Славаті до своєї кімнати, поставши перед ним у спокусливому негліже, перед яким так важко встояти молодому чоловікові. Славаті вмить забув усі свої мудрі рішення, пристрасть охопила його. Мов зачарований, дивився він на її губи, а коли вона потяглася до нього в жадливому пориві, вони знов стали єдиною істотою, яка не потребує слів у глибокій та інстинктивній гармонії рухів і жестів, в обіймах, керованих одвічним законом взаємного владання.

Потім, заговоривши, вони спробували знайти спільну для обох істину, укріпитись і заспокоїтись нею. Але перед ними знов постали всі труднощі їхнього майбутнього.

— Не бійся нічого, — сказала Луїза. — Ми маємо право кохати одне одного.

— Капітан не хоче цього, він почуває себе відсунутим убік, — відповів Славаті. — Ми знову вертаємось до старого, і я не бачу ніякого виходу.

— Треба сприймати життя таким, яким воно є, і не шукати ніяких виходів. Ми даємо одне одному втіху і радість; от і все. Нам байдуже до того, чого хоче чи не хоче мій чоловік.

— А Убальдіні?

— Ти ревнуєш?
— Звичайно. Якщо я люблю тебе, а ти — мене, то я маю якісь права на тебе.
— Я не люблю Убальдіні,— спокійно говорила Луїза.— Але іноді він мене розважає. Він розумний, дотепний, у ньому багато несподіваного.
— Як твій чоловік,— усміхнувся Славаті.
— Не суди про людей, яких ти не можеш зрозуміти,— суворо зупинила його коханка.
— Я їх чудово розумію! — глузливо і самовпевнено вигукнув Славаті.— Я і тебе, красунечко моя, розумію!
— Ти не смієш говорити зі мною, як із сеньйорою Мартінес чи з Шем-ель-Дубою. Іноді ти буваєш нестерпний.
— Вибач мені, пані графиня, в ліжку ми всі однакові.
— Ні, це теж неправда! — засміялася Луїза, до якої знов повернувся добрий гумор.

Вона притислася до нього всім своїм тілом, мускулястими ногами, що звикли стискати круп коня, тяглася до нього, жадаючи хвилюючої миті близькості. То була любов, а не розпуста. Але тепер, поділяючи екстаз своєї коханки, віддаючись разом з нею найвищій насолоді, Славаті неначе дивився на себе й на неї збоку. Він глянув на Луїзу, обличчя її видалось йому замкнутим, непроникним, настільки вона вся поринула в насолоду, і він уперше в житті зрозумів, що кожен чоловік і кожна жінка являють собою оболонки, заповнені різним і однаковим вмістом, навіки приречені шукати і з'єднуватись. Ця думка ніби осяяла його раптовим світлом, але він зразу ж забув її. Лишилася тільки глибока туга, така ж давня, як чоловіче та жіноче начало, як саме життя.

СЛАВА

1

Все йшло так, як передбачав Славаті,— вони повернулися до того, що було раніше: Жан і Луїза з юнацькою невситимістю віддавалися любовним утіхам, а капітан, знову вигнаний зі спальні дружини, злостився і в пекельних муках марив помстою, жорстокою і остаточною розлукою, але потім усе це відкладалося, і він сам глузував із своєї незвичної ролі судді й ката.

Невідомо, скільки ще тривала б уся ця історія і хто з кого зрештою посміявся б,

якби не втрутилися зовнішні сили й не призвели до загибелі одного з героїв.

Воєнний крах Франції, освячений підписанням перемир'я, нічого, мабуть, не змінив у старому ладі й системі громадянських прав у колоніях. Всі були однієї думки: з Німеччиною чи проти неї, з Петеном чи з де Голлем — байдуже, аби лиш будь-що зберегти колоніальні володіння Франції. Пронацистська Північна Африка стояла на боці Віші й водночас намагалася зайти в таємні переговори з англо-американцями. Дезож'є усе ще побоювався повстання войовничих гірських племен і був прикро вражений, коли в найбільших містах Магриба почалися демонстрації студентів, робітників та середніх верств населення. Генерал вважав, що саме ці люди мають бути зацікавлені у підтримці існуючого ладу, а вони хотіли повалити його. Глава поліції з удаваною прикрістю визнав, що цього разу йдеться не про «стихийні демонстрації протесту», а про націоналістичні організації, які вимагають перегляду, ба навіть анулювання договору 1912 року.

— Ви заарештували винних, тобто, я хотів сказати — ватажків? — бурчав Дезож'є.

— Декого заарештували, інші ховаються, але ми активно розшукуємо їх і неодмінно спіймаємо.

Дезож'є повертався до свого улюбленого аргументу: треба скинути султана і поставити замість нього пашу з Марракеша. Але Париж і Рабат знову не хотіли ризикувати.

— Весь ризик буде покладено на наші плечі,— нервував Дезож'є,— бо незабаром слід чекати загального повстання.

— Ми з самого початку тримаємо країну під найпильнішим контролем,— зарозуміло відповідав йому генеральний резидент. Величезне багатство і майже необмежена влада виробили в ньому світогляд і поведінку самодержавного монарха.— Галасують усе ті самі професійні екстремісти, вони завдають багато клопоту, але зовсім не лякають нас. Багато кого з них уже заарештовано, решта от-от потрапить до наших рук.

— Таємний глава Істігалу¹ — султан,— наполягав на своєму Дезож'є.

— Цілком можливо,— парирував генеральний резидент, що не без підстав вважав себе за неабиякого хитруна.— Але робить він це для того, щоб особисто контролювати всю організацію і перешкодити їй остаточно скотитися на революційні позиції. Мулай Юсеф не менш від нас зацікавлений у збереженні існуючого ладу.

— Він ненавидить французів.

— Цілком можливо, але ще більше ненавидить він Бен Арафу.

¹ Рух незалежності в Марокко.

— Арафа — щирий друг Франції і, звичайно, не революціонер, він проти будь-яких реформ.

— Ми їх використаємо обох, — з холодною іронією заявив генеральний резидент і додав менторським тоном: — Політика, мій любий Дезож'є, це мистецтво тримати в рівновазі протилежні тенденції і мати з них вигоду.

— Дурниці! — грубо вигукнув Дезож'є. Червоне від природи обличчя генерального резидента зробилося темно-бузковим.

— Що ви сказали, генерале?

— Я сказав: дурниці.

— Вас треба було б арештувати, але я розумію, що ви звикли вживати казармений жаргон. Я завжди цінував ваші військові якості, але ще раз прошу вас не втручатись у політику.

Того ж дня Дезож'є зібрав своїх вірних соратників, серед яких були Кавеньяк і де Сен-Фержан.

— Я гадаю, настав момент, коли конче потрібна велика чистка.

— На які війська ви можете твердо покладатися? — спитав Шабан-Дельмас.

— На всі війська, що перебувають під моїм командуванням, — гордовито заявив Дезож'є.

— Ні, генерале, — похитав головою Кавеньяк, — менш ніж на половину військ. Морський флот і авіація теж будуть не на нашому боці.

— В такому разі, — резюмував Шабан-Дельмас, — успіх заколоту здається мені дуже проблематичним. Треба почекати, поки визріють сприятливіші умови.

— А тим часом повстануть араби.

— Якщо ми збережемо єдність, то зможемо придушити їх без особливих труднощів. Та коли ми самі затіємо міжусобицю, то тільки послабимо свої позиції, і це буде їм на руку.

— Я не згоден з вашою оцінкою, — втрутився де Сен-Фержан. Куточок рота сіпався йому від нервового тиску — не через роздратованість, а через цілковиту неповагу до горе-теоретиків державних переворотів. — Ви говорите про якесь протиставлення сил: на одній позиції стоїмо ми, а на другій хто? Кілька балакунів з порожніми шлунками. Смішно навіть говорити про повстання і революції. Досить одного гарматного пострілу, щоб усіх їх порозганяти.

— Але ж було троє вбитих, — зауважив хтось.

— Троє вбитих?! — глузливо всміхнувся де Сен-Фержан. — Троє вбитих! Що можуть важити три трупи на терезах історії?

Вони, звичайно, нічого не важили, але на другий день з'явилися нові жертви, цього разу серед охоронців порядку. Поліція до-

відалася, що члени націоналістичної екстремістської організації збираються в приміщенні старої друкарні, розташованої між тенісним кортом і садами Ель Хабуля, — в небезпечній зоні, яка прилягає до арабського кварталу. Жандарми кинулися ловити змовників, але їх зустрів рушничний вогонь. Було троє вбитих і п'ятеро поранених.

Весь квартал негайно оточили й ізолювали, але на вимогу здатися бунтівники відповіли, що знову стрілятимуть. Треба було діяти з максимальною енергією, але водночас передбачити і запобігти можливим наслідкам. Покарання потрібне, щоб провчити, але слід дуже чітко розмежувати відповідальність, не втягувати в цю справу поміркованих, прихильників мирних реформ тощо.

Султан саме перебував на полюванні, але його прем'єр-міністр висловив генеральному резидентові від імені його величності глибоке обурення інцидентом, а від свого імені — осуд. Генеральний резидент, відклавши набік дипломатію, гостро спитав:

— Я хочу знати, за кого ви їх вважаєте: за патріотів чи вбивць?

— Для нас вони не патріоти, а звичайні злочинці, — відповів великий візир.

— То з ними й поведуться, як із злочинцями.

Начальник поліції сказав: щоб уникнути незгод і невдоволення, репресію слід доручити не поліції і не регулярній армії, а солдатам Іноземного легіону. Їм нема чого дбати про свою популярність — Іноземний легіон оточений загальною ненавистю і страхом. Генеральний резидент погодився Зрештою, Іноземний легіон для того й перебував у Марокко.

Морзицький, який знову почав вдаватися до ін'єкцій і дивився на все крізь призму іронічної байдужості, сказав своєму вірному ординарцеві:

— Ігоре, я помітив, що вже ні до чого не зугарний, і йду на пенсію. Та й для легіону настають зовсім не героїчні часи. Коли вже нема чого завойовувати, а колонії стають вогнищами повстань, солдат мусить або піти у відставку, або обернутись на поліція.

— Поліцай — така сама професія, як і всі інші, — байдуже відповів Ігор.

— Вірно, — погодився Морзицький, — але кожна людина має своє покликання. Виклич по телефону капітана де Сен-Фержана.

Морзицький сказав капітанові де Сен-Фержану, що передає йому командування батальйоном.

— Я вже послав у Сіді-бель-Аббес прохання про негайну відставку. Я старий і хво-

рий, і я більш нікому не потрібен. Бажаю вам доброї служби і великої слави.

«Вирішив принизити мене,— подумав де Сен-Фержан.— Старий трухляк! Ця справа не подобається романтичному воякові. Блазень! Я пошлю про нього рапорт у муніципальний комітет. Коли почнеться чистка, все вийде на поверхню, якщо ти не здохнеш раніше, стара сово».

Від думки, що він тепер командир батальйону, паморочилось у голові. Де Сен-Фержан обговорив з Убальдіні стратегічний план операції. Бунтівників, озброєних рушницями і пістолетами, чоловік тридцять, ліквідувати треба було швидко і без галасу.

— Відкриємо по них кулеметний вогонь з різних боків і сразу ж атакуємо ручними гранатами. В операції візьмуть участь чотири взводи, по одному від кожної роти.

— Вважаю справедливим, щоб кожній роті припало по шматочку слави,— іронічно зауважив Убальдіні.— Але чому ці безумці не здаються? На що сподіваються?

— На загальне повстання.

— Але ж у Мекнесі та інших містах спокійно.

— Вони цього не знають, зате їм відомо, що їх чекає шибениця.

— Ти й справді вважаєш, що це карні злочинці, а не патріоти? — раптом спитав Убальдіні.

— Вони патріоти,— відповів де Сен-Фержан.— Та хіба це міняє справу? Зовсім ні. У кожній скореній країні патріоти, що прагнуть її визволення, вважаються за бандитів.

— Або за героїв.

— Залежно від того, на чиєму ти боці. Але що з тобою коїться, принце Убальдо із знатного роду Убальдіні? Сумління свербить?

— Коли мені що й свербить, то в зовсім іншому місці, і ти це знаєш. Проте часом і я думаю, що добре було б умерти за щось велике й благородне.

— За ілюзію?

— Навіть за ілюзію.

Пірмайєр склав список першого взводу й приніс на затвердження.

— Дуже добре,— сказав де Сен-Фержан.— Як завжди і в усіх випадках, ви вмієте добирати найпридатніших людей. Проте я все-таки зроблю одну заміну.

Де Сен-Фержан викреслив ім'я Варнава-са і вписав замість нього Славаті. Пірмайєр ту ж мить опустив очі, але де Сен-Фержан помітив подив ад'ютанта і пильно подивився на нього.

— Ви здивовані, Пірмайєр?

Ад'ютантові обличчя знову нічого не виражало.

— Ні, пане капітан, чому?

— Я втрачаю доброго вістового,— пояснив де Сен-Фержан, удаючи з себе людину справедливу, змушену зробити важкий для себе, але конче потрібний вибір.— Та коли йдеться про безпеку, я хочу бути об'єктивним, для мене всі мої солдати однакові.

— Ви подаєте чудовий приклад, пане командир! — захоплено мовив ад'ютант Пірмайєр, і очі йому заблищали.

Де Сен-Фержан повільно провів рукою по обличчю — він повинен був зробити ще один важкий, але потрібний вибір.

— Командуватиме взводом лейтенант Беклар. Це справжня воєнна акція, і я певен, що він виконає її з честю. Ви помітили, Пірмайєр, що Беклар дуже честолобний?

— Я це помітив,— відповів Пірмайєр, усмішкою і тоном голосу наслідуючи свого командира.

Пірмайєр, певна річ, не забув про Блюмена: в легіоні особливо пильно треба стежити за євреєм, інтелігентом, автором лінгвістичних і філософських праць. Незгоди з Сент-Марком тільки погіршили його репутацію — він був не лише інтелігент і єврей, а й насмілювався зневажливо ставитись до славних воєнних традицій легіону, висміював його дух і дисципліну; отже, він без сумніву комуніст. Під таким ярликом і фігурував він у списках Пірмайєра. Не слід пропускати нагоди випробувати його, довідатись про його справжні ідеї.

Ад'ютант задоволено констатував, що нюх поліційного шпиґа не зрадив його: тільки-но Блюмен довідався, що повинен іти приборкувати бунтівників, він одразу виявив свою справжню суть упертого пацифіста, чи, просто кажучи, комуніста, відмовившись виконати військовий наказ. Це був перший випадок непослуху з 1932 року, і карати треба було негайно й суворо. Терміново скликали військово-польовий суд. Кавеньяк повідомив голову військового суду Шабан-Дельмаса, що Дезож'є вимагає страти єврея і комуніста.

— Але ми не можемо засудити його на смерть,— заперечив Шабан-Дельмас. У ньому раптом прокинулось юридичне сумління.— Ми можемо засудити його щонайбільше до двадцятирічного ув'язнення. Адже ми не перебуваємо у стані війни.

— Нагадую тобі, Шабан-Дельмас,— сказав Кавеньяк,— ми присягалися на вірність урядові Віші, а уряд Віші — союзник Німеччини, отже, він перебуває у стані війни з Англією і всіма її союзниками. Це означає, що ми теж перебуваємо у стані війни, визнаємо й застосовуємо всі воєнні

закони. Як бачиш, існують причини юридичні й політичні, аби засудити його на смерть, додержуючи при цьому якнайсуворішої законності.

2

Де Сен-Фержан думав, що мужнє рішення, яке він прийняв, остаточно звільнить його із складного сплетення протиріч.

Славаті поскладав свої речі в заплічний мішок і повернувся до казарми — легіонер, як і всі інші, без привілеїв і протекцій, що мусить коритися наказам без докорів сумління, а якщо вони й були, ці докори, то він намагався нічим не виказати їх — адже солдат за професією, найманець, може, звичайно, мати сумління, але не повинен користуватися ним.

Луїза не зробила жодного мелодраматичного жесту, не вимовила ані словечка. Але вона страждала. І ця гідність, самоконтроль, соромлива замкненість у своєму горі відкрили найпотаємніші риси її натури, піднесли її в очах чоловіка, очистили від пороку, і він знову відчув потяг і любов до неї, потребу в каятті й покуті — кажуть, що це властиве людині, яка вчинила велику несправедливість або злочин. Де Сен-Фержан знав, що Славаті вб'ють. Він знав, бо хотів цього. Так само зичив він смерті своїй матері того дня, коли довідався, що вона має коханця. Самокатування, помста, покута — замкнене коло, штучне і страшне, як наркотики, як азартна гра. Зараз де Сен-Фержан переживав патетичний момент покути чи щось подібне до літературного дивертисменту.

А час зовсім не сприяв розвагам. То був час хвилювань і заворушень, і, щоб пережити їх, треба було мати волю, тверду та безжальну. Сили, почасти ірраціональні, а почасти свідомі, спрямовані на досягнення певної мети чи хаотично поривані вперед, претендували на тлумачення історії, порушували традиційний механізм дипломатичних відносин, прагнули силоміць захопити те, що їм не вдалося зробити мирним шляхом, відвоювати свою незалежність, вважаючи, що мають на неї священне право.

Власність і саме існування французів стояли під загрозою, вони це відчували і гуртувалися, забувши про незгоди, чвари й антипатії. Ніколи ще не була така сильна серед них національна і расова солідарність. У Марокко проживало триста п'ятдесят тисяч французів, з них у Мекнесі двадцять п'ять тисяч, а мусульманське населення (його точної кількості ніхто ніколи не підра-

ховував) перейшло вже, певно, за півмільйона. З двадцяти п'яти тисяч французів, які мешкали у європейській частині міста, більшість мала прибуток, лиш трохи вищий від заробітків тубільних робітників: це були шофери вантажних машин, дрібні кустарі, дрібні торговці. Для них відносини з корінним населенням ніколи не становили проблеми — праця й турботи були в них однакові. При владі — економічній та політичній — стояло не більше тисячі чоловік: вищі урядовці колоніальної адміністрації, військові командири, власники промислових підприємств та земельних масивів. Усе це були люди сильної волі, непоступливі, активні, сміливі, готові битись і постояти за себе. Це вони побудували сучасне Марокко, прилучили його до західної цивілізації, але не подбали про розвиток старого Марокко, і тепер тріщина між ними перетворювалась на відкритий конфлікт.

Егоцентризм де Сен-Фержана, його вдача — то поверхова й мінлива, то наполеглива й навіть прискіплива — за цих обставин гартувалася, міцніла. Призначення на посаду командуючого батальйоном, аристократичне прізвище, чутки про його розум і культуру висували його в перші лави, зразу ж після Дезож'є і Шабан-Дельмаса. Навіть Кавеньяк, хоч і глузливо, визнавав виняткові позитивні риси де Сен-Фержана. Його дім став місцем зустрічі важливих осіб. Елен Кавеньяк зразу помітила відсутність Славаті.

— Що сталося з твоїм чарівним вістовим?

— Йому захотілося взяти участь у придушенні цього ідіотського заворушення, — відповіла Луїза, яка звикла брехати.

— То він не лише палкий коханець, а й хоробрий патріот, — захоплено мовила Елен Кавеньяк. — Мій чоловік має рацію — у нас чудові, глибоко віддані солдати. Вони відстоять нашу колоніальну імперію. Але мені хотілося б, щоб цей кошмар якнайшвидше скінчився! Усе це жахливо. На що сподіваються ці божевільні? Їх переб'ють, як скажених собак. Ти читала передову статтю в сьогоднішній «Еко дю Марок»? Головні призвідці — п'ята комуністична колони. Султан суворо осудив діяльність цих підкуплених терористів, правлячі марокканські кола з нами. Їм добре відомі заслуги Франції у матеріальному, духовному і культурному піднесенні їхньої країни. І народ, справжній марокканський народ, здоровий, простий і лагідний, — на нашому боці.

Елен виголошувала всі ці банальності, взяті з урядової преси й поширювані у вітальнях, з компетентним і зрозумілим виглядом. Луїза неуважно гортала ілюстрований журнал і зовсім не слухала її.

— Я не думала, що ти його так сильно любиш! — раптом безцеремонно вигукнула Елен, — втім, вони були близькі друзи. — Ти мені завжди казала про нього тільки як про молодого жеребця. Отакі ми, жінки! — жартівливо зітхнула вона. — Не вдовольняємося фізичним актом — вкладаємо у нього все своє серце і почуття, а потім страждаємо.

— Це як короста, — нервово засміялася Луїза, закурюючи сигарету, — і скоро минеться. Будьмо щирі, Елен: ми незугарні ані страждати, ані любити.

— Говори, розваж свою душу! — порадила Елен, беручи в руки модний журнал. — Франсуаз Журдан усе ще тримається! А вона ж старша за Містінгет, та в тієї хоч ноги гарні.

— Були гарні, — машинально поправила її Луїза. — Подумай лишень, він хотів одружитися зі мною. Хотів, щоб я розлучилася з Анрі і вийшла заміж за нього, простого легіонера. Він не тільки вродливий — він романтичний, та ще й невтомний у коханні. Можна було втратити розум від кохання і втіхи. Але я не втратила. Саме в цьому і полягає наше лихо, Елен, — ми нездатні втрачати розум. Ми нездатні віддаватися цілком і ніколи не будемо щасливі.

— Дурниці! Я щаслива, бо хочу бути щасливою. Ти теж була щаслива і скоро знову будеш, коли подолаєш цей критичний момент. Ти жінка сильна і розсудлива, приймаєш тільки те, що можна прийняти. Вічної любові немає, а втіхи можна зазнавати знов і знов. Втіхи, як ми з тобою її розуміємо і прагнемо, а все інше — під три чорти! Але що там роблять наші чоловіки? Ось уже три години, як вони зачинились у кабінеті! Навіщо вся ця балаканина? Зрештою, все буде так, як вирішить Дезож'є.

— Ти любиш Дезож'є?

Елен знизала плечима. Це був іще один доказ, що можна добре жити в умовній рівновазі, нікому нічого не віддаючи або віддаючи лише щось незначне, маючи вигоду з усіх і всього, керуючись самим лиш цим правилом. Луїза завжди знала і приймала ці принципи, ці норми. Цю науку вона завдячувала не вихователю, законодавцю чи священику — нею було насичене повітря, котрим вона дихала, ґрунт, на якому вона зросла, — вона і всі інші, що прикидалися, ніби вірять у зовсім інші ідеали. Саме в цьому слід шукати пояснення того успіху і зверхності над іншими, якою користуються не окремі аморальні люди, а цілий клас. На іржавий обладунок усі напинають барвисте вбрання. Найменша неуважність — і вже видно внутрішню суть, проте на ній можна побудувати нову, сміливішу істину.

Луїзі здавалося, ніби вона вже близька до цього і скоро буде вільна, вона жадала і боялася цього, але нічого не сталося, рана була неглибока, подряпина навіть не боліла, а тільки свербіла, і Луїза знову піддавалася моральному та розумовому отупінню, пасивно підкорялася жорстоким правилам.

Де Сен-Фержан знову глянув на годинник, демонструючи цим своє ставлення до всієї цієї балаканини: мовляв, час перейти до справи, дійти згоди між представниками завжди несталої громадської думки й теми, хто репрезентував сталі інтереси. Присутні були Шабан-Дельмас, педаантичний чиновник, який погоджувався стати людині голову лише на підставі параграфів закону; мосьє Жакотте, завідуючий секретаріатом генерального резидента, який по суті був згоден з військовими, але весь час підкреслював, що кермо влади перебуває в руках політичних діячів; був там і Каліб Муханна, директор і власник найбільшої марокканської газети, сірієць за походженням, який дотримувався британської орієнтації до 1940 року і німецької — опісля, був апологетом франко-марокканської дружби й фінансував арабських іредентистів; мосьє Борґ, промисловець, шахтовласник і банкір, який майже ніколи не з'являвся на різних офіційних прийомах, але слово його завжди було законом; і, нарешті, адвокат Ріве, який, незважаючи на свою професію, не йшов на компроміси, не брав участі в інтригах, жив скромно й був скромним ідеалістом, а отже — людиною небезпечною.

— Гаразд, панове, — заявив нарешті Кавеньяк. — Я бачу, що ми дійшли цілковитої згоди, треба негайно видалити гнійник.

Хірургічний термін не викликав заперечень ні в кого, крім адвоката Ріве, але всі це передбачали, і його заперечення не бралися до уваги.

— Я зовсім не згоден, і я вже казав, що не схвалюю вашої системи репресій, вашого аналізу та діагнозу політичного становища, яке склалося. Кажете, що треба видалити гнійник, але термін цей тут ні до чого. Коли в людському організмі відбувається патологічний процес, потрібне втручання лікаря, аби вилікувати і врятувати цей організм. Та облишмо всі ці аналогії і метафори, гляньмо на реальну дійсність. Війну ми програли, а переможених ніхто не боїться. Ми нація, яка вірить у свободу в принципі й на практиці, але не можна, валячись у багні, проповідувати чистоту, робити в себе революцію, проголошувати рівність і свободу для всіх людей і водночас відмовляти їм у найелементарніших свободах. За такі протиріччя рано чи пізно доведеться розплачуватись.

— Ваші розумування й доктринерство нас не цікавлять, — буркнув де Сен-Фержан.

— Ви запросили мене сюди як представника політичної групи, що має певний вплив, — відпарирував адвокат Ріве, не дивлячись на де Сен-Фержана, — і я маю право висловити свою думку. Ми не вважаємо правильними ваші методи. Тероризмові, який висуває на своє виправдання загострення націоналістичних пристрастей, ви протиставляєте інший тероризм — запеклий тероризм господарів, що бояться буття рабів.

— Ви говорите не як француз, — з презирством і погрозою мовив Кавеньяк.

Цього разу Ріве глянув у вічі своєму обвинувачеві. Крізь скельця окулярів на полковника дивилася стійка і чесна людина; він зціпив зуби, але зразу ж усміхнувся.

— Коли вам нема чого відповісти на аргументи супротивника, ви кидаєте йому звинувачення в непатріотичності. Це зброя всіх реакціонерів. Але, назвавши мене поганим французом, ви цим не доводите, що правда і справедливість на вашому боці.

— Ми теж стоїмо за обачність, поміркованість та мирні реформи, — визнав за необхідне втрутитись у розмову Шабан-Дельмас. — Та коли злочинні елементи стріляють і вбивають, треба діяти з максимальною енергією. Ви недосить поінформовані про учасників і мету цього горезвісного національного руху. Пан Муханна цілком ясно вказав, хто насправді керує і має користь із цих кривавих заколотів.

Калеб Муханна на підтвердження загрозливо мотнув лисіючою головою і вискалив ще міцні зуби. Шабан-Дельмас вів далі:

— Я не звинувачую вас у тому, що ви поганий француз, адвокат Ріве, я лише кажу, що ви погано знаєте країну, де живете.

— Сюди я й справді прибув тільки позавчора, — знизав плечима Ріве. — Але в Марокко я оселився в дев'ятнадцятому році, як тільки закінчив університет і одружився. Моя дружина — вчителька початкової школи. Ми приїхали сюди з щирим серцем і ентузіазмом піонерів, як цього хотів Лайоті. Марокко Мулая Хафіда та підкупних крутіїв улема¹ не сяло, як Ельдорадо. Ми жили в халупі, повній тарганів, без електрики й санітарних вигод. Треба було з чогось починати, Марокко, розбуджена після тисячолітнього сну країна, за сорок років під нашим керівництвом пройшла довгий шлях. Тепер вона вважає, що не потребує більше нашого опікунства. Це ми сприяли еволюції і визволенню марокканської жінки, робу-

дили в людях національну самосвідомість і пошану до прав людини, запровадили освіту, навчили користуватися технікою, створили міський пролетаріат. Але ми не зробили нічого для створення правлячого класу, здатного замінити нас самих. І ми все ще твердимо, ніби марокканський народ не дозрів для самоврядування. Я хочу прочитати вам уривки з висловлювань Лайоті, справді пророчих, виданих у двадцятому році. Може, тоді ви і про нього скажете, що він був поганий француз:

«Треба тверезо оцінювати становище, що існує в світі взагалі, а особливо в мусульманському світі, і не дозволяти подіям випередити нас.

Слова про права народів розпоряджати-ся собою, а також ідеї емансипації та еволюції в революційному розумінні не були пущені по світу безкарно.

Не треба думати, ніби марокканці є і ще довго будуть винятком із законів загального руху. Туніс і Алжир уже захиталися аж до самих підвалин. Було б непростимо заспокоюватися тут, у Марокко, думаючи, ніби весь час можна уникати наслідків цих подій. Найкраще було б якомога швидше надати марокканській еліті можливість свого власного розвитку, вчасно задовольнити її природні прагнення, виконуючи при ній функції опікуна і старшого великодушного брата».

Збори закінчилися читанням цих програмних слів, неприємних, як і всяка історична необхідність, що з нею не хочуть миритися дрібні інтереси сьогодення. А машина законної влади, по суті така сама, якою вона була і в стародавні часи (змінилася тільки назва), крутилася і молюла далі, не відокремлюючи полову від зерна.

Де Сен-Фержан, заклопотаний своїми командирськими справами, зробив огляд вишикуваного батальйону. Гордість собою — адже він командує таким досконалим інструментом війни і знищення — мала в ньому глибоке і давнє коріння, єднала його із знатними предками, з традиціями родини і касти. Влада п'янила його, він відчував себе надлюдиною, міфічним героєм нації, на тлі прапорів під звуки фанфар. Але водночас він обмірковував і свої особисті, конкретні сьогодинішні справи. Треба було подумати про нового вістового. Йому впала в око могутня, кремезна, зухвала постать Шейтца, і він спитав про нього ад'ютанта Пірмайера.

— Курт Шейтц, двадцять вісім років, народився у Бремені, зріст метр вісімдесят два сантиметри. Був засуджений у Німеччині й у Франції за крадіжки, сутенерство. Запеклий нацист. За три з половиною ро-

¹ Мусульманські вчені теологи (араб.).

ку служби в легіоні мав кілька дрібних стягнень. До лікаря не звертався ні разу, один із кращих стрільців роти. Справжній каналія, — доповів ад'ютант Пірмайер.

3

Блюмен не тільки не вважав себе героєм, ба навіть просто хороброю людиною, — в дитинстві він був боягуз, бридкий, хворобливий і старанний хлопчик в окулярах, який покірливо терпів насмішки й збиткування. На зміну дитячому тиранству прийшло інше самоправство — з боку поліції, а потім і партії, що захопила владу й ототожнювала себе з державою і правом. Протестувати проти цього було марно — що можна протиставити сваволі? Романтична жертвовність перетворилася б на марне самогубство. Єдиний порятунок — утеча, еміграція, добровільне заслання. Споконвічні злигодні виробили в людях такий самий давній захисний механізм: покірливу вперту мужність, необхідну для того, аби щоразу починати все спочатку.

Перебування в демократичній і лояльній країні, здобуття освіти, одруження, служба дещо змінили погляди Блюмена на довколишній світ. Тут у нього не було ворогів, від яких треба тікати, якщо не рахувати внутрішнього неспокою — страховиська, що угніздилося в його серці. Щоб спекатися цього страховиська, Блюмен обрав, як це часто буває, не найпростіший і рівний шлях, а вкинув себе у лабіринт суперечностей. З професора гуманітарних наук він став найманим солдатом — від такого стрибка можна потрошити собі всі кістки. Проте він і далі з неймовірною впертістю та життєздатністю шукав рівноваги і внутрішньої гармонії. Його навчили розпізнавати червоний знак хоробрості, носити цей знак, плюмаж і броню. Історична чеснота могла збігатися з особистими нахилами і переконаннями, але це траплялося далеко не завжди. Блюмен не потребував такої хоробрості, котра не допомагала жити й розв'язувати проблеми буття, а лиш готувала до смерті, до сприйняття її як героїчної загибелі в бою. Зголосившись їхати до Франції воювати проти німців, він добре розумів, що ризикує життям, може бути поранений, стати інвалідом. Вільне сумління підказувало йому це рішення, свідомість свого обов'язку й була його особистою хоробрістю. Блюмен уникав уживати слово «обов'язок» — надто багато мерзотників бавилися цим словом.

Його відмова взяти участь у придушенні повстання була проявом сміливості. Кому

він був цим зобов'язаний? Обов'язок перед арабською частиною людства? Блюмен нічим не поступився б задля такого теоретичного принципу. Сентиментальна й ідеологічна солідарність з бунтівниками, які йшли на смерть у благородному прагненні до свободи? Блюмен вважав, що надто добре знає людську натуру і закони історії, він вважав повстанців пішаками, жертвами честолюбності та інтриг. Навіщо ж він це зробив? Цим він вирішував власні протиріччя, опановував нарешті єдину і неподільну істину, здобував право розпоряджатися собою, хоч і прирікав себе на сувору кару, зневагу, ганьбу, самотність. Він надто добре знав воєнні закони і чітко уявляв собі, що заплатить за непослух довгими роками ув'язнення. Але він не міг передбачити, що для задоволення істеричного і маніакального генерала його, Блюмена, вб'ють, стралять офіційно й згідно з законом.

З власного досвіду Блюмен не знав, що таке позбавлення волі, нескінченна низка обмежень і безглуздох утисків, дарма що служба в Іноземному легіоні давала йому змогу все це собі уявити. Але він знав, що навіть у кайданах людина може бути абсолютно вільна. І навпаки — навіть маючи найширшу зовнішню свободу дій, ми можемо бути рабами численних і безглуздох тираній. Треба тільки розширити обмежений простір, наповнивши його багатством свого духу: перемога далеко не легка, здобути її можна тільки ціною тривалого тренування, стоїчної витримки. Блюменові це, напевне, вдалося б, він збагнув би суворий світ і героїчну мудрість Боеція¹, та йому не судилося побачити навіть завтрашній день.

Квапливий розгляд справи скидався на трагічний фарс. Судді, обважнілі після ситного обіду, роздратовані задухою, дуже поспішали, Шабан-Дельмас, який страждав од фурункула й сидів на стільці боком, показував оборонцеві на мигах, щоб той не зволікав, а переходив до висновків. Оборонець сказав, що обвинувачений у всьому признався, але не покався, тому він, оборонець, виконує лише свій обов'язок, звертаючись до милосердя суддів. Безглузда комедія, але процедура священна!

— Обвинувачений! Чи хочете ви щось додати на своє виправдання?

— Ні! — відповів Блюмен.

Він розумів, що марно намагатися розтопити людським теплом ці горді й холодні вершини. Гіркота була в ньому сильніша від обурення. Він розумів безнадійність і непотрібність своєї жертви, а навколо нього всі з страхітливою поважністю грали свої жалюгідні ролі.

¹ Римський філософ, державний діяч і поет. Жив на рубежі V—VI ст. н. е.

Далі події розвивалися так швидко, що він не мав часу аналізувати їх. Коли він уже стояв перед взводом і побачив скеровані на нього дула, його охопило сліпе й давнє почуття страху; приховати його було неможливо, треба було подолати його, вмерти гідно не для науки комусь, а для власного самотнього тріумфу. Швидко промайнули ще якісь невиразні думки, можливо, в цю останню мить перед ним постав образ вічно розп'ятого Христа.

Залп кинув його, нерухому маріонетку, на дно викопаної задалегідь могили. Займався світанок.

Майже в ту саму хвилину кулемети відкрили вогонь по друкарні, де засіли закладники. Всі вулиці, що вели до будинку, блокували танки. Перш ніж відкрити вогонь, офіцер запропонував бунтівникам здатися.

— Спробуйте-но, візьміть нас самі, воші! — відповів за всіх Дорераме, на прізвисько Несамовитий.

Слідом за ним весело й уїдливо закричали інші:

— Воші, воші, воші!

— Воші, воші, воші! — горлалі повстанці, мов навіжені, мов дєрвіші, радіючи, що можна називати вошами тих, хто мав владу, багатство, славу. Серед повстанців не було нікого, хто б стояв на горішніх щаблях соціальної ієрархії: два чи три студенти, сини дрібних торговців Хуаїс і Сфер, Дорераме з багатою фантазією, який міг залюбки штрикнути ножом кого завгодно, Кхура й Ісса не мали ні професії, ані постійного житла, Кхмаїд і Буфадель, брати у перших, були жонглери, Абї-Хабїб працював сторожем у караван-сараї; а ще були там Мустафа, Джібраїл, Еліах, Калїм, Бутро, Шарбель, Мелїк та багато безіменних, які мали тільки прїзвиська, зв'язані з їхньою зовнішністю, чудними рисами вдачі або заняттям. Так, наприклад, Хебель, що означає вірьовка, називали того, хто завжди носив з собою вірьовку, — ловити бродячих котів і собак; Кальб — серце, бо кожного разу, доводячи щось, він клав руку на серце; ще були Кхаббац (пекар), Беугхал (погонич мулів), Кхайят (крavecь), Теубах (друкар), Хаффат (перукар), Неджар (столяр); був там, як скрізь, дурник-хитрун Бахлуль і Дїоаїдї (людина з народу) — щось середнє між юродивим і жебраком; були навіть дві жінки: Хамдонна, повія з Дар-Буїра, і Зохра, на прїзвисько Кахіна (віщунка). Отже, в загоні було репрезентовано всі верстви марокканського суспільства, крім представників вищих класів у сніжно-білих бурнусах із скрадливою ходою, та типів, котрі вміли їсти з усіх кормушок, як Калеб Муханна.

Ватажки давно покинули тих, що зібралися в друкарні, — не зі страху чи підлоти,

а щоб запалювати інші багаття, ширити пожежу повстання. Ті, що лишилися, повинні були триматися міцно, стати героями і угноїти землю своїми тілами.

Коли кулеметники відкрили вогонь, Бахлуль вигукнув:

— То вони це серйозно? Хочуть усіх нас вигубити... О аллах, могутній і милостивий, врятуй своїх дітей і вбий собак!

— Нам обіцяли... — зітхнув Сфер.

— Нас зрадили, — мовив Буфадель.

— Мені не щастить, — прошепотів Джібраїл.

Але Дорераме, що перемовлявся з віщункою, закричав:

— Вогонь, вогонь, вогонь! Покажемо, які ми хоробрі!

— На славу аллаха і нашого султана! — вигукнула Хамдонна.

Солдати мали вдертися в друкарню й очистити її, тільки-но вшухне кулеметний вогонь. Полонених наказано не брати: суди створюють небезпечних мучеників. Для багатьох солдатів це був перший бій, але їх добре навчили поводитися із зброєю й дивитися на життя, як на безперервний напад і захист, їхні психічні рефлексї були автоматично спрямовані на задоволення жадоби вбивства, яке стало їхньою професією і обов'язком. Солдати демонстрували спокійну впевненість, породжену свідомістю того, що вони — це частина організованої колективної сили, інструмент вірності й послуху. Блюмен? Та що він за один? Він перестав існувати, його поховали під горою презирства ще до того, як розстріляли. Сильніше за всі формули й заповідї жила в солдатах гордовита свідомість, що вони добре роблять свою справу. Етика легіонерів не потребувала міфів для свого виправдання. Адже люди не стають найманцями для того, щоб садити стокротки чи проповідувати євангелїє. Цокїт кулеметів збуджував їх не більше, ніж пісня «Voilà du boudin». Вони абсолютно точно знали, що саме повинні робити, і виконували наказ так само методично, як на заняттях. Виконання однакових вимог, однакове тренування майже позбавило їх індивідуальних рис: у них була однакова хода, однакова рішучий погляд, однакова мова, зведений до мінімуму розумовий розвиток. Після зникнення індивідуальних рис їхнє фізичне і моральне лице повністю гармоніювало з мундиром і зброєю. Їх звали Славатї, Дроскїос, Ольмеадо, Гаррігу, Вернон, Куаньє, Гуардіні, Естерманн, Фаган, Дїкстра, Ачедо, Бабек, Кабанас, Дацек, Ендре, Фейг, Гардера, Хазельгофер, Шоймош — імена справжні або вигадані, голландці й поляки, греки й іспанці, англїйці й італїйці, німці й французь-

зи, швейцарці й бельгійці, угорці й датчани — майже всі з темним минулим, або невдахи, невдоволені, непристосовані. Їм платили гроші, їх годували, вони мали свій прапор, що прикривав непоказну дійсність — життя нещасних людей, які вбивають інших нещасних.

— П'ятихвилинна справа! — сказав де Сен-Фержан.

І він мав рацію: масове вбивство забрало не більше кількох хвилин. Втрати легіону були мінімальні: один офіцер — Беклар, і чотири легіонери: Славаті, Ольмеадо, Ендре, Фаган. Поховали їх, певна річ, з військовою шаною.

Луїза плакала, ввечері напилася.

Де Сен-Фержан виголосив своєрідну лірично-гротескную епітафію:

— Йому судилося вмерти молодим, як це буває з усіма гарними і непотрібними речами.

Його участь у цих драматичних і незначних подіях проявилася тільки в його особистому тріумфі. Він належав до раси сильних, до раси панів, тих, хто робить історію.

Де Сен-Фержан глянув на покірливого приборкувача Шейтца. Ніч була м'яка і ясна, але з боку арабської частини міста, наче глухий шум прибою, долинав упертий і грізний гомін.

*З італійської переклали
К. БОЧАРНИКОВА та М. ЛУК'ЯНИКОВА*

ІНШИЙ ОТЕЦЬ. Власті реформаторської церкви в Південно-Африканській Республіці вирішили, що білі й чорні діти не повинні читати один і той самий «Отче наш». Адже у білих бог інший (очевидно, кращий), тому кольорові мають відмовитися від слова «наш» і віднині повинні починати молитву так: «Отче, іже еси на небі».

НЕВИДИМИЙ ШЕДЄВР. Лондонська «Обсервер» вмістила нещодавно листа свого читача, котрий пише: «Дізнавшись про нову п'єсу С. Беккета «Зітхання», зміст якої становлять два зітхання і гривають вони 30 секунд, я вирішив написати картину. Вона не має полотна, малярки, фарб, а тільки раму. Називається «Вітер».

З ЧОГО ЖИВУТЬ КОМПОЗИТОРИ? Один з найвизначніших композиторів нашого часу, 87-річний Ігор Стравінський під час свого недавнього перебування в Парижі сказав журналістам: «З усіх моїх творів, найбільші прибутки приносить мені «Полька слонів», яку я колись написав для цирку».

ЕРУДИТИ. Перед виступом по англійському телебаченню відомий скрипаль Іегуді Менухін попросив повідомити телеглядачів, що він гратиме на скрипці Страдіваріуса. «Це неможливо», — відповіли йому. — Не в наших правилах робити рекламу продюсерам».

ОЦЕ ЗДОРОВ'Я! У 73 роки великий італійський художник Тінторетто написав свою відому картину «Рай», Джузеппе Верді у 70-літньому віці написав оперу «Фальстаф»; Катон, коли йому минуло 80 років, почав вивчати грецьку; Гете на 83-му році свого життя закінчив «Фауста»; а 95-літній Тіціан написав полотно «Битва під Лепанто».

СІОНІЗМ ПЕРЕД СУДОМ НАРОДІВ

ПО ШЛЯХУ ГІТЛЕРІВЦІВ

У 1895 році віденський журналіст Теодор Герцль видав книжку «Єврейська держава», що швидко стала біблією єврейських націоналістів. У той час реакційна єврейська буржуазія в Європі посилено пропагувала ідею, за якою обов'язок кожного єврея, де б він не жив і чим би не займався, — взяти участь у створенні своєї національної держави на «землі предків», тобто у Палестині. Так виник сіонізм, рух, що дістав своє ім'я від назви «святих» гори Сіон поблизу Єрусалима.

У серпні 1897 року в Базелі відбувся перший міжнародний єврейський конгрес, який заснував Всесвітню сіоністську організацію. З тих пір і до наших днів вона об'єднує і контролює діяльність своїх секцій у 60 країнах. Найвищим її органом є всесвітній сіоністський конгрес, який обирає всесвітню сіоністську раду, а та в свою чергу — всесвітній сіоністський виконавчий комітет з місцем перебування в Нью-Йорку та Єрусалимі. Фінансові можливості його величезні. Десять років тому комітет передав Ізраїлю три мільярди доларів, а на 1975 рік обіцяє вже десять мільярдів.

Обгрунтовуючи свої концепції, лідери сіонізму щосили намагаються переконати євреїв у тому, ніби антисемітизм вічний, ніби люди всіх національностей скрізь вороже настроєні проти них. А насправді, самі ідеологи сіонізму, які претендують на роль вихователів єврейської молоді, намагаються прищепити їй дух шовінізму, дух ворожості до інших народів. Згадаймо нахвалювання гітлерівців: «Кордони третього району сягнуть до Уралу». Ті ж ідеї експансії проголошують ізраїльські расисти: «Нова карта нашої країни матиме чудовий вигляд...» (Моше Даян). «...Суецький канал — то найприродніший кордон для нашої держави» (Леві Ешкол).

Журнал «Хаолан Хацел», що видається в Тель-Авіві на кошти сіоністів, опублікував підсумки анкетного опиту, проведеного серед ізраїльських студентів різного віку з метою виявити погляди молоді на майбутнє арабського населення в Ізраїлі. Наслідки опиту були такі:

95 процентів вважають, що арабське населення треба винищити; решта 5 процентів — що арабів треба ув'язнити в концетраційні табори в пустелі Негев.

Іронія історії!

Головний редактор журналу просив матір одного із студентів, які брали участь в анкетному опиті, пояснити ці настрої. На питання, звідки в її сина така ворожість до палестинських арабів, жінка відповіла: «Їх офіційно навчають цього».

Один з ідеологів сіонізму Наум Соколов, автор «Історії сіонізму», у своїх расистських міркуваннях про «Великий Ізраїль від Євфрату до Нілу» не дуже далеко відходить від автора «Майн кампф». У журналі «Шпигель» від 19 грудня 1966 року читаємо: «Перемога націонал-соціалістів у Німеччині викликала у сіоністів невимовне захоплення. Вони вбачали в ній поразку освіченого західного єврейства, котре не хоче знати сіонізму і воліє жити серед інших народів. Оскільки сіоністи й націонал-соціалісти зводять у культ расу і націю, то між ними неминує мав виникнути спільний міст».

У роки другої світової війни, коли фашисти вбили кожного третього єврея, сіоністи стояли осторонь боротьби проти Гітлера. Навіть більше того, під час судового процесу в справі Рудольфа Гастнера в Єрусалимі в 1952 році з'ясувалось, що цей керівник угорських сіоністів співробітничав з нацистським катом Ейхманом. Гастнер та його поплічники знали, що гітлерівці готували знищення угорських євреїв, але мовчали, бо

Досвідчений англійський розвідник Орд Уінгейт був відправлений до ізраїльських так званих загонів «самооборони», щоб перетворити їх на професійні каральні військові підрозділи, які душитимуть національно-визвольний рух арабських народів. Одне з безпосередніх завдань цих загонів — насильне вигнання арабів з їхніх споконвічних земель.

за це Ейхман обіцяв допомогти їм вивезти у Палестину сіоністських лідерів та євреїв-багатіїв.

На практиці сіонізм — це антикомунізм у дії. Не минуло й півроку після перемоги Жовтневої революції, як сіоністи вже сформували на таємній нараді в Москві свою антисоціалістичну програму: «Соціалізм стоїть сіонізму поперек дороги. Таким чином, сіонізм і соціалізм не тільки два полюси, а два елементи, які абсолютно виключають один одного». І нині значне місце в політиці сіоністів посідає підбурювальна та підризна диверсійна діяльність проти Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності, проти міжнародного комуністичного руху. Теоретики сіонізму аж із шкури пнуться, намагаючись довести, немовби саме в умовах соціалізму процвітає антисемітизм, що, мовляв, соціалізм неспроможний розв'язати єврей-

Жертвами варварських нальотів ізраїльської авіації стають мирні арабські жителі.

ське питання і викоренити антисемітизм. Але ж саме соціалістичні держави позбавлені суспільних класів, зацікавлених в антисемітизмі та будь-якій іншій національній дискримінації.

В. І. Ленін писав: «Не євреї вороги трудящих. Вороги робітників — капіталісти всіх країн. Серед євреїв є робітники, трудівники, — їх більшість. Вони наші брати по пригнобленню капіталом, наші товариші по боротьбі за соціалізм... Багаті євреї, як і багаті росяни, як і багатії всіх країн, в союзі один з одним, душать, гноб-

лять, грабують, роз'єднують робітників».

«Чи можуть араби, хоч би як вони бажали миру, розпочати переговори з сіоністськими нацистами, оцими міжнародними бандитами?» — таке запитання поставив Моше Менухін, батько відомого в усьому світі скрипаля Єгуді Менухіна. І сам собі відповів: «На мою думку, — сіоністи не євреї. Вони нацисти, що забули про мораль і втратили будь-яке почуття людяності».

З болгарської газети
«Народна култура»

Варварськими бомбардуваннями міст і сіл ОАР ізраїльська вояччина сподівається зламати волю єгипетського народу. Але марні її надії. Тисячі єгиптян, весь народ ОАР демонструє свою рішучість визволити окуповані ворогом землі й суворо покарати агресора.

ВІДБУДУВАТИ, ЩОБ ЗРУЙНУВАТИ. Західнонімецька газета «Ді вельт» опублікувала інтерв'ю з одним офіцером американської армії, що був серед тих, хто зрівняв з землею камбоджійське місто Суол. Ось уривок з цієї розмови:

— Скільки часу потрібно буде на відбудову міста?

Старший лейтенант знизав плечима:

— Три—чотири місяці.

— А потім що?

— Потім ми знову спалимо його дощенту.

КІНЬ І ВЕРШНИК. У зв'язку з намаганнями Англії вступити у «Спільний ринок», французька преса наводить слова Талейрана: «Франція і Англія мусять становити одне ціле, як кінь і вершник. Не треба тільки ставати конем».

НЕ ТА ЗБРОЯ. Італійський професор Сандро Чіцелла після тривалих дослідів дійшов висновку, що томатний сік омолоджує шкіру. У зв'язку з цим римська газета «Корієре делла сера» запитує, чи не варто змінити деякі італійські звичаї. Може, краще кидати в скомпрометованих політиків тухлі яйця, а не помідори?

ОСТАННЯ СОРОЧКА. Щороку в середині квітня кожний громадянин Сполучених Штатів надсилає до відповідної установи декларацію про свої прибутки. Як відомо, податки в США весь час зростають, і це, зрозуміло, не викликає у населення особливого захоплення. Останнього разу один з платників податків разом з декларацією надіслав сорочку, написавши, що це остання.

СЛУЖБА АГРЕСІЇ І ТЕРОРУ

Роблячи безнадійні спроби загальмувати зміцнення сил соціалізму та розвиток національно-визвольного руху, світова реакція і насамперед імперіалізм Сполучених Штатів Америки спираються, зокрема, на ідеологію сіонізму й проімперіалістичну експансіоністську політику держави Ізраїль. Ізраїльська буржуазна верхівка, по суті, перетворила сіонізм у політику територіальних загарбань за рахунок сусідніх арабських країн. Саме це й використовують імперіалісти у своїх корисливих інтересах.

Правлячі кола Ізраїлю розв'язали й продовжують нині пряму агресію проти волелюбних арабських народів, виправдуючи її постулатами сіонізму. Разом з тим Ізраїль дедалі частіше буває причетним до спроб учинити реакційні та сепаратистські путчі в сусідніх арабських країнах.

Зловісне павутиння сіонізму

Сіонізм був і лишається важливою зброєю в арсеналі міжнародного імперіалізму.

Сіонізм — це ідеологія маркобісся, що прикриває релігійними й націоналістичними фразами союз ізраїльських екстремістів та імперіалістичної реакції.

З перших днів свого існування сіонізм як політична теорія зайняв цілком певну позицію. Він взяв курс на імперіалізм, вважаючи, що тільки імперіалізм забезпечить йому все не-

обхідне — і політичну підтримку, і кошти. Кожен, хто вбачав у сіонізмі свого спільника в боротьбі проти революційного руху, намагався привернути до себе сіоністських лідерів. І платив за співробітництво.

Керований сіоністськими екстремістами Ізраїль — це військовий кулак, піднесений над національно-визвольним рухом в арабських країнах, оплот агресії проти арабських країн, що дотримуються незалежної політики. Імперіалістичні кола США, ФРН та Англії допомагали й допомагають одному з найбільш оснащених загонів сіонізму — правителям Ізраїлю — нарощувати військовий потенціал і розширювати агресію на Близькому Сході.

Сіонізм, який у роки другої світової війни розкрив свою реакційну суть, зберігши тісні

зв'язки з нацистами і зрадивши єврейське населення, нині знову продає інтереси народу Ізраїлю і трудящих євреїв інших капіталістичних країн імперіалістичним монополіям.

Проте неправильно було б ототожнювати сіонізм власне з державою Ізраїль. Сіонізм — ідеологічна доктрина, яка лежить в основі політичної діяльності нинішніх правителів Ізраїлю, що прагнуть нав'язати її всьому ізраїльському народові.

Однією з основ сіонізму є теза про так зване «єврейське питання». За твердженням сіоністів, антисемітизм — це неминуче, в певному розумінні «природне» явище, характерне для всіх народів, незалежно від існуючого суспільного ладу. Тому, твердять сіоністи, «єврейське питання» може бути розв'язане лише шляхом створення єврейської держави і «повернення» всіх євреїв до Ізраїлю. Однак в Ізраїлі є сили, що борються з цілями або наслідками політики, прийнятої сіоністською ідеєю. Багато робітників відкидають сіоністські лозунги про «класовий мир» між єврейськими капіталістами та робітниками, виступають проти мілітаристської політики уряду, проти антиарабського шовінізму, проти терору в окупованих районах.

Насправді ж антисемітизм та «єврейське питання» зникнуть тоді, коли будуть ліквідовані всі

націоналістичні та релігійні передсуди, а також суспільний лад, заснований на пануванні класу експлуататорів. У соціалістичних країнах це вже здійснено. Тому в цих країнах антисемітизм, як усі інші ворожі соціалізму явища, переслідуються законом.

По суті, сіонізму потрібен антисемітизм. Це — брати, вигодувані одним молоком націоналістично-шовіністичної буржуазної ідеології. В історії сіонізму можна знайти багато свідчень тісного співробітництва його керівних органів та діячів з антисемітами найнижчого ґатунку, починаючи від горезвісного Петлюри, до нацистів, що збиралися «остаточно розв'язати єврейське питання». І це стає зрозумілим, коли розглянути питання під класовим кутом зору.

Сіонізм, твердять його ідеологи, об'єднує розкиданий по всьому світу єврейський народ. Проте невірно вже саме положення, ніби цей народ має «наднаціональний характер». Між громадянами єврейського походження США, країн Латинської Америки, Радянського Союзу, Марокко, Йємену, Індії існує величезна різниця в культурі, мові, звичаях, суспільно-економічних відносинах.

Ні в програмах сіоністів, ні в практиці керованого сіоністами Ізраїлю нема жодного натяку на національну революцію чи національно-визвольний рух. Програма і діяльність сіоністського руху не мають антиімперіалістичного характеру, а базуються на співробітництві з імперіалізмом. У капіталістичних країнах сіоністи співробітничать з великою буржуазією в боротьбі проти революційного робітничого руху цих країн, проти комунізму і проповідують відхід єврейських трудящих від боротьби братів по класу за зміну суспільного ладу, за соціалізм.

На Арабському Сході сіоністський рух завжди служив експлуататорам, починаючи від турецьких — перед першою світовою війною — до британських та американських сьогодні. Він служив боротьбі проти арабського національно-визвольного руху, що суперечило справжнім інтересам ізраїльського народу.

Нині сіонізм став панівною ідеологією в Ізраїлі. Як усяка буржуазно-націоналістична ідеологія, він завдає шкоди інтересам трудящих мас. Його шовіністичний характер виявляється також у тому, що він виступає за ізоляцію єврейських

трудящих в Ізраїлі від арабських братів по класу.

Разом з тим керований сіоністами Ізраїль стає дедалі більш залежним від політики США, Англії та інших імперіалістичних країн. Правлячі кола Ізраїлю, одержимі сіоністською ідеєю, проводять за допомогою імперіалізму політику територіальної експансії. Їхня ідеологія служить інструментом пропагандистської та політичної диверсії проти соціалістичних країн і комуністичних партій.

В Азії, Африці й Латинській Америці сіоністські кола та ізраїльські місії служать інтересам неоколоніалістської політики США, Великобританії, Західної Німеччини та інших імперіалістичних держав.

Після утворення держави Ізраїль майже всі буржуазні ізраїльські політичні партії відкрили свої «філіали» в США. Серед них — «загальні сіоністи», сіоністи-лейбористи, «прогресивні сіоністи». До 1961 р. всі ці «філіали» субсидувалися за рахунок Єврейського агентства. Воно щорічно виділяло їм у вигляді асигнувань «на освіту й культуру» більш як 2 мільйони доларів. Після розслідування, що його провело міністерство фінансів США, система фінансування цих організацій була трохи змінена. Проте і за нових умов вони одержують дуже великі суми, що забезпечують їхню політичну активність.

Нескінченний потік американських діячів кіно й театру, учених, художників, журналістів, промисловців і політиків плине в Ізраїль. США відвідують практично всі впливові люди Ізраїлю, серед них члени кабінету, депутати киесету, а також діячі мистецтва, культури, науки, тисячі студентів. Американська преса майже щодня повідомляє про той чи інший аспект діяльності сіоністських та проізраїльських організацій. Не кажучи вже про періодичні видання цих організацій, колосальна пропагандистська машина Америки подає неоціненну допомогу сіонізму, публікуючи статті, нариси, репортажі: як правило, кожний матеріал складений з таким розрахунком, щоб одночасно викликати симпатію до Ізраїлю і антагонізм до арабських держав.

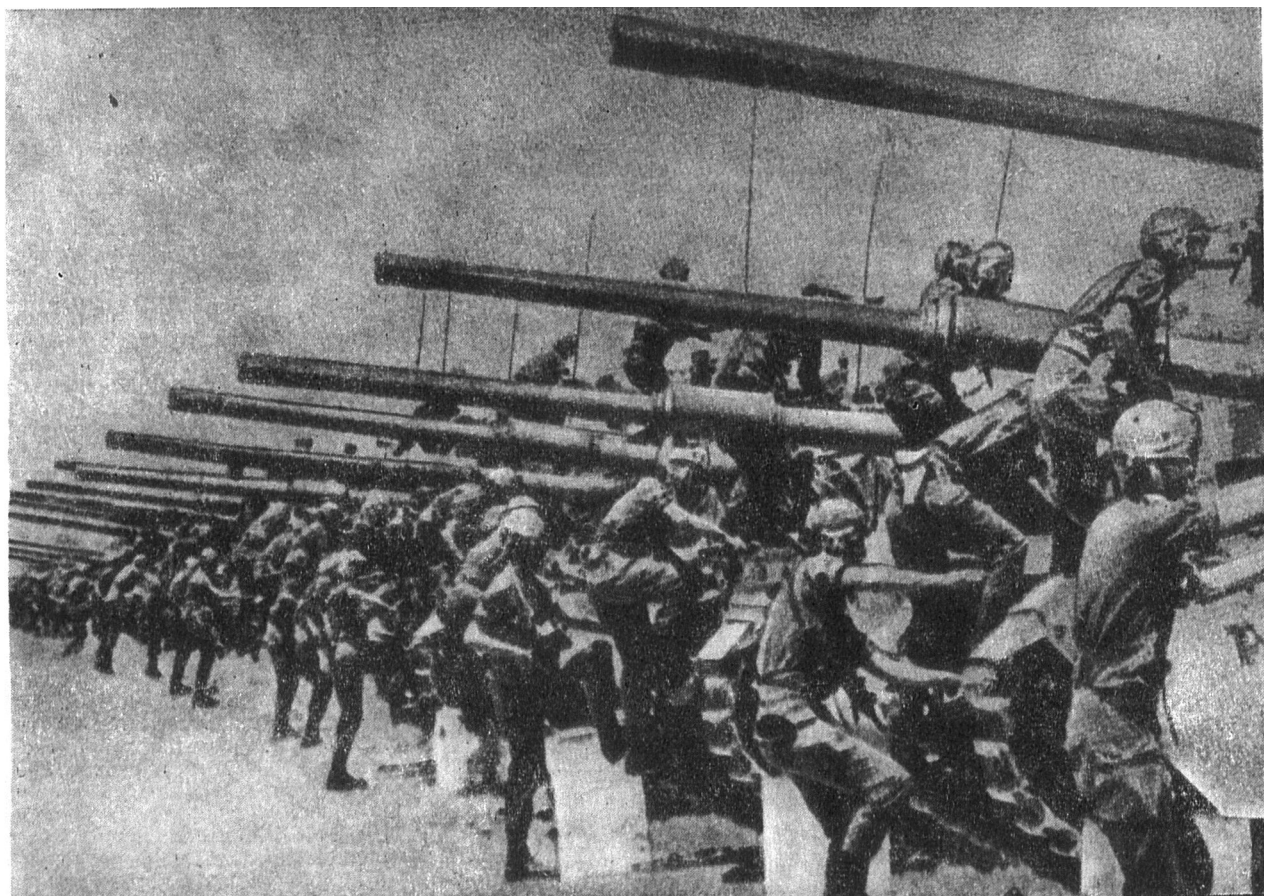
Своїми лжетеоріями і всією своєю діяльністю сіоністи завдають величезної шкоди євреям, ізраїльському народові і загальній справі прогресу. Тому боротьба проти сіоністської ідеології й політики відповідає кровним інтересам ізраїльського народу і всіх прогресивних сил світу.

Небезпечне знаряддя сіонізму

Небезпечним знаряддям сіонізму, міжнародного імперіалізму та ізраїльських агресорів є розвідувальна служба Ізраїлю.

З чого виходить сучасний сіонізм? З класичних положень сіоністської ідеології; він живиться антисемітизмом, проповідує існування «всесвітньої» чи «єдиної» єврейської нації, що «споконвіку страждає в умовах вигнання». Як відомо, ідеологи сіонізму планували розв'язати «єврейську проблему» шляхом віднайдення території, тобто створення самостійної держави. Нинішні сіоністи заявляють також, що розв'язання «єврейського питання» можливе лише через «возз'єднання вигнанців». Зведення в абсолют «єдності єврейської нації», її всесвітнє відособлення ведуть до твердження про «винятковість єврейського народу», про вищу «єврейську расу». Один із сучасних сіоністських ідеологів М. Лілієнталь пише: «Середній єврей, від батьків до дитини, — ти винятковий, ти єврей. Оскільки Ізраїль покликаний народ людський і народ божий об'єднувати в одно, він поки що є чимсь винятковим у сім'ї народів». А ось що проголошує якийсь І. Баді у своїй книзі «Релігія в Ізраїлі сьогодні. Відносини між державою і релігією»: «Ізраїль — це не звичайна нація; вона не схожа на всі нації світу. Це виняткове суспільство...»

Ось на цій «єврейській винятковості», на спорохнявیلій сіоністській концепції, яка полягає в тому, що хоч би де жив громадянин єврейської національності, він є громадянином Ізраїлю, отже, повинен робити все, чого від нього зажадає міжнародний сіонізм, — і будується робота ізраїльської розвідки. Як зав'яже контакт з особою, що являє для нього інтерес, ізраїльський розвідник? Передусім він старається зблизитися з цією особою, «як єврей з євреєм». Він хоче лише довідатися, як живе його «брат по крові», де працює, яке має коло знайомств і т. д. і т. ін. А потім, якщо не допомагає гра «наосліп», застосовуються і серйозніші засоби: підкуп, шантаж, погрози і навіть убивство. Все це, природно, присмачується доброю порцією просторікування про необхідність бути вірним «єврейству», нагадуван-

ням «пророчих» висловлювань нового «месії» сіонізму — горезвісного Бен-Гуріона: «Євреї, що жили (і, отже, й ті, що живуть) поза Ізраїлем, були безбожниками і порушували заповіді іудаїзму кожний день, який вони перебували поза країною, — проголошував він. — Кожен єврей мусить бути внутрішньо переконаний, що сіонізм має сьогодні єдиний зміст: «Сіон». Ізраїль повинен бути центром світового єврейства, його найвищим світоцем і гордістю».

Але хіба це не тотальний ідеологічний наступ на ті двадцять мільйонів євреїв, що живуть поза Ізраїлем? Хіба це не той ґрунт, на якому ізраїльські розвідники вербують своїх агентів?

Розвідка Ізраїлю успішно засвоїла й перебудувала на національний лад всю систему чорних методів своїх імперіалістичних наставників. Шантаж і підкуп, розпалювання націоналістичних пристрастей, обман і тиск через родичів в Ізраїлі, намова до еміграції й насильне викрадення, аж до ліквідації небажаних осіб, навіть тих, чийми послугами вона користувалася, — ось неповний перелік методів її брудної роботи.

Американські, англійські, західнонімецькі імперіалісти спорядили ізраїльську армію всім необхідним для агресії проти арабських країн.

Ізраїльську розвідку важко порівнювати з розвідувальними службами інших капіталістичних країн. Це, мабуть, єдина в світі розвідка, «старша» за свою країну.

Міжнародний сіонізм породив свої секретні служби, і вже від них після створення держави Ізраїль пошла своєліточислення розвідка агресивних кїл Тель-Авіва, яка стала і їхньою вірною служницею і служницею імперіалістів Англії, США, ФРН.

Сіоністська та ізраїльська пропаганда на всі лади повторює, що Ізраїль сам, без ніякої іноземної, без ніякої американської допомоги може протистояти стомільйонному світові арабських народів. Факти — і в тому числі факт всебічної підтримки розвідкою США воєнщини Тель-Авіва — цілком спростовують ці пропагандистські викрути.

Постійний апарат розвідки, що дістав назву «Шерут Ізраель» (скорочено «ШАІ» —

«Служба Ізраїлю»), був створений при політичному департаменті єврейського агентства Палестини ще 1937 року.

«ШАІ» виконувала й функції політичного розшуку, боролася з прогресивними елементами серед єврейського та арабського населення Палестини. Начальник відділу розшуку «ШАІ» Ісер Гальперін згодом, до 1963 року, очолював усю розвідувальну службу Ізраїлю.

Багато її співробітників перебували на службі в розвідках ряду імперіалістичних держав. Патріарх ізраїльської розвідки, її організатор і перший керівник покійний Р. Шилоах свого часу зробив блискучу кар'єру в англійській Сікрет інтелігенс сервіс. Там-тани почав службу і дослужився до чину майора британської розвідки нинішній міністр закордонних справ Ізраїлю Абба Ебан. В Інтелігенс сервіс служив мер Єрусалима, друг колишнього ізраїльського прем'єра Бен-Гуріона Теодор Коллек. І таких діячів можна назвати чимало. Їхній досвід було використано при створенні ізраїльської розвідки, що являє за своєю організаційною структурою гібрид розвідувальних систем Англії та США. За твердженням західнонімець-

кого журналу «Шпігель», четверта частина ізраїльських розвідників і досі «стажується» в іноземних розвідках імперіалістичних держав.

Ще в «додержавний період» майбутнім «Шерутом Ізраїлю» набуто чималого досвіду розвідувальної роботи і досягнуто високого рівня конспірації. Ізраїльська розвідка, мабуть, одна з наймовчазніших у світі. У всякому разі, в самому Ізраїлі офіційно про наявність розвідувальної служби вперше заговорили лише 1960 року, коли було спіймано Ейхмана. Імена керівників розвідорганів і досі у відкритій пресі ніколи не згадуються.

Таким чином, коли в 1948 році, після створення держави Ізраїль, в країні було організовано державну розвідку, це вже була досить зріла служба зі своїм «почерком», який лише відшліфовувався в наступні роки. Її зрілість виявилась вже під час війни 1948—1949 рр. у ряді операцій, що мали на меті послабити арабські держави.

Наприклад, одну з цих операцій — її кодова назва «Італійська опера» — здійснила група розвідників, що прибули на Апенніни під виглядом комерсантів, ділків та американських офіцерів. З допомогою місцевих сіоністів їм пощастило купити завод, який постачав снаряди й міни єгипетській армії. Новий хазяїн охоче пішов на продовження поставок і навіть розширив їх на прийнятних для замовника умовах. Проте незабаром виявилось, що багато снарядів і мін були начинені тирсою і не вибухали, інші вибухали ще в дорозі або в стволі гармат і мінометів. Групи вдалося включити своїх людей в команду одного з сирійських пароплавів, що перевозили зброю з Італії. Одного разу цей пароплав у відкритому морі зустрів «рибалок, що зазнали лиха», і капітан під тиском ізраїльських агентів вирішив підібрати «нешасних». «Рибалки» захопили корабель і привели його до Тель-Авіва.

Що роблять ізраїльські розвідувальні служби зараз? Як їхнє, так би мовити, завдання номер один? Сьогодні основні сили спеціальних служб Ізраїлю кинуті на інформаційне забезпечення агресивної стратегії Тель-Авіва, спрямованої проти арабських країн. Ізраїльські шпигуни й диверсанти не гребуть нічим і ніким. Вони використовують як свою агентуру і контрабандистів, і торговців наркотиками, і декласовані еле-

менти — одне слово, всіх, кого можна купити чи залякати.

Проте хоч би які нелюдські засоби використовували ізраїльські агресори, їм ніколи не вдасться зламати волю арабських народів до опору.

Провокації, вбивства, терор

Перелиньмо думкою в містечко Абу-Заабаль під Каїром. Тут сталася трагедія, про яку знає нині весь світ. Ізраїльські стервятники 12 лютого 1970 р. скинули смертоносний вантаж на металургійний завод, перетворивши цехи в купи руїн. Уряд ОАР дозволив журналістам ряду країн відвідати Абу-Заабаль, щоб світова громадськість узнала правду про злочини ізраїльської воєщини. І кожний, хто побував в Абу-Заабалі, зрозумів, що це була запланована акція, що ціль — мирний об'єкт — була заздалегідь намічена й нанесена на карту, що заява Тель-Авіва про якусь «навігаційну» помилку — лише спроба правлячих кіл Ізраїлю заспокоїти громадську думку. Цілком очевидне й інше: перш ніж ізраїльські літаки піднялися в повітря і взяли курс на Абу-Заабаль, хтось пробрався в цей район і записав координати заводу в свій блокнот...

Темно грудневими ночами в Червоному морі. Лише відбиваються в оксамитово-чорній воді мерехтливі зорі та зрідка пересуваються по ній світлячки синьохвостих ліхтарів на рибальських човнах. Транспортна самохідна баржа відчалала без вогнів. Не тріпотіли од вітру прапорці на її щоглах; не було звичної метушні на палубі. На малих обертах, тихо; як привид, відпливала баржа все далі й далі у відкрите море. А коли береги зникли з очей, вона враз ожила. Почулися короткі слова військової команди. Кілька солдатів, одягнених у форму військовослужбовців ОАР, почали гарячково стягати величезний брезент, яким було накрите розміщений на палубі вантаж. То був транспортний військовий вертоліт. На його борту красувався свіжонамальований розпізнавальний знак військово-повітряних сил ОАР. Та якби апарат оглянув спеціаліст, він одразу зрозумів би, що це американський вертоліт останньої марки. Всередині нього містився невеличкий військовий автомобіль, спеціально пристосо-

ваний для пересування в пустелі. Одинадцять солдатів і офіцерів зайняли місця у вертольоті, незабаром він злетів у повітря й зник у темряві...

...Для нечисленної варті, що охороняла невеликий залізничний міст, поява на світанку автомашини з арабськими солдатами не була несподіванкою. Напередодні тут одержали повідомлення, що найближчим часом прибуде зміна поста. Тільки одна деталь здивувала старшого варті: надто вже багато солдатів приїхало на зміну. Але старший не встиг сказати про свої сумніви товаришам. Затріскотіли автоматні черги. Четверо арабських солдатів упали на землю. Офіцер прибулої групи віддав наказ єврейською мовою. Троє з його команди ножами добили смертельно поранених вартових. За кілька хвилин міст було підірвано. Знову слова команди. Автомашина з розпізнавальними знаками збройних сил ОАР зникла за найближчим барханом. Майже відразу звідти, стрекочучи, з'явився вертоліт і полетів у бік моря.

Це лише один епізод таємної війни, яку веде проти арабських народів ізраїльська розвідка.

Система розвідки Ізраїлю офіційно зветься службою безпеки. Правлячі кола намагаються цим замаскувати справжній характер діяльності тієї її частини, яка безпосередньо спрямована проти прогресивних сил країни, проти арабського населення.

Служба агресії і терору — таке визначення точніше окреслює характер і мету системи розвідувальних органів Ізраїлю.

Розвідувальна система Ізраїлю включає п'ять самостійних органів: центральне бюро розвідки й безпеки, розвідку міністерства оборони, розвідку міністерства закордонних справ, управління загальної безпеки та управління поліції для розслідування особливо важливих справ. Систему очолює Координаційний комітет, до складу якого входять керівники названих органів. Начальник комітету призначається прем'єр-міністром і підлягає йому безпосередньо.

Таким чином, голова уряду Ізраїлю особисто керує розвідувальною діяльністю і придуренням опозиційних елементів всередині держави, як це робиться у США, Англії, ФРН та інших імперіалістичних державах.

Усі підрозділи ізраїльської розвідки формально підлягають Центральному координаційному комітету. Однак практично во-

ни працюють під керівництвом генерального штабу ізраїльської армії і дістають розпорядження безпосередньо від міністра оборони. Одним з дуже важливих підрозділів цього управління є «служба спеціальних операцій», куди входить кілька відділів і серед них «спецкоманда-100». Саме на цей спеціальний підрозділ розвідки було покладено виконання диверсійного акту — висадження в повітря залізничного мосту і вбивство єгипетських солдатів, про яке писалося вище. «Спецкоманда-100» готує і здійснює силами своєї агентури вбивства, вибухи, підпали й інші диверсії на території арабських країн, що межують з Ізраїлем.

В інших країнах терором, а в деяких випадках і диверсіями займаються спеціальні підрозділи військової розвідки Ізраїлю, позначені кодовими номерами від 130 і далі. Завданням цих підрозділів є також організація антиарабських провокацій, які використовуються для роздування пропагандистських кампаній. Так, наприклад, було, коли ізраїльська розвідка влаштувала авіаційну катастрофу в Швейцарії. Агенти одного з цих підрозділів, що діють у країнах Західної Європи, організували й іншу операцію — таємне виведення з французького порту Шербур п'яти канонерок.

Кадровий склад ізраїльської розвідки в самій країні відносно невеликий, бо ця розвідка спирається на секретних агентів і своїх кадрових співробітників у сіоністських організаціях, що знаходяться в США, Англії, ФРН та в інших капіталістичних країнах, а також на численну агентуру, розкидану по всіх куточках земної кулі. Така специфіка роботи розвідувальних служб Ізраїлю цілком відповідає «теоретичним засадам» сіонізму.

Характерна риса почерку ізраїльської розвідки — опора на сіоністські елементи в різних країнах. Справжньою золотомною жилою є для неї система міжнародних і національних сіоністських організацій. Сіоністські організації — це вірні служниці західних монополій, серед хазяїв яких значний про шарок становить велика єврейська буржуазія.

Розвідка Ізраїлю широко використовує послуги людей, обдурених сіоністською демагогією. В інших випадках вона силою примушує потрібних осіб співробітничати з нею, погрожуючи розправою тим, хто відмовляється визнати «національний обов'язок» в сіоністському розумінні. У серпні 1967 року така доля спіткала перекладача

штаб-квартири НАТО Мішеля Сафірштейна. Він був убитий у своїй квартирі на Авеню Фош у Парижі.

Нарешті, еміграційне походження більшості населення Ізраїлю дає ізраїльській розвідці широкий вибір агентів для засилання в країни її основних інтересів. Причому такі агенти не потребують довгої підготовки й зовнішнім виглядом часто не відрізняються від корінного населення цих країн.

За даними західноєвропейської преси, агентура ізраїльської розвідки, закинута в середовище арабських біженців іще в 1956 році, перебувала там до захоплення ізраїльськими військами арабських земель у червні 1967 року.

Кінець агента «88»

...В ізраїльському розвідувальному управлінні було прийнято сигнал. Агент «88» передавав: на сірійському кордоні, проти кібуца Мішмар-Хайарден, встановлено 30 мортир калібру 120 міліметрів.

Сигнал передавався з п'ятикімнатної квартири у центрі Дамаска. Агент «88» тримав у руці електричну бритву, тількино витягнути з тайника у ванній кімнаті. У бритву було вмонтовано мініатюрний радіопередавач.

Агент «83» — Елі Коен — кілька років жив у Сирії і видавав себе за багатого сірійського комерсанта Камалю Аміна Табеа, що багато літ пробув в Аргентині.

У випадку з Елі Коеном ізраїльська розвідка обрала тривалий, але надійний спосіб укорінення. Вона послала Коена до арабської колонії в Аргентині, де він протягом двох років «входив у роль». Там він став добре відомий в колах колоністів, завів ділові зв'язки і разом з одним значним ділком на його пропозицію виїхав до Сирії, де знову ж таки за рекомендацією цього ділка ввійшов у відповідні кола сірійського суспільства і створив значну резидентуру. Характерна деталь: все почалося з того, що прибулий до Ізраїлю з Александрії Коен довго не міг знайти роботу, і ізраїльська розвідка, скориставшись з його скрутного становища, запропонувала спокисливий зарібок...

...Елі Коен, передавши інформацію в Тель-Авів, замкнув на ключ свою квартиру. Через півгодини він уже сидів за столиком в одному з ресторанів Да-

маска. Сюди він прийшов зовсім не для того, щоб милуватися сірійськими танцюристками. Він чекав одного із своїх інформаторів, офіцера генерального штабу, який, сам того не відаючи, став найважливішим джерелом надзвичайно цінних відомостей для ізраїльського шпигуна. Але зараз Коен вперше відчув страх. «Коли-небудь, — подумав він, — сірійці викриють мене». І його справді викрили. У 1964 році за вироком суду Коен був повішений. Створену ним шпигунську організацію ліквідували органи безпеки Сирії. Але скільки інформації — надзвичайно важливої політичної та військової інформації — надійшло за кордон за два роки його перебування в Дамаску!

Інший характер має агентура на роботу ізраїльської розвідки з особами неєврейського походження. Річ у тім, що в цьому випадку «авторитет» власної фірми такий незначний, що про його практичну цінність говорити не доводиться. Тому вона змушена викручуватись, хитрувати, використовувати «прапор» розвідок великих країн. Там, де можливі політичні ускладнення в зв'язку з агентурними провалами, «прапор» зовсім не «підіймається». Справа обмежується туманними натяками на розвідки «деяких країн». Такий прийом особливо активно застосовується при вербуванні західних німців. Економічна експансія західнонімецького капіталу на Близькому Сході створює зручні для розвідки позиції у вигляді різноманітних представництв, фірм, компаній тощо. Політичний альянс Бонна і Тель-Авіва виключає ускладнення на ґрунті можливих провалів.

Судові процеси над агентами ізраїльської розвідки певною мірою відхиляють завісу над тактикою шпигунської діяльності Ізраїлю в арабських країнах. Ця тактика полягає в тому, що шпигуни спираються на осіб некорінної національності і провадять вербувальні та інші операції за межами розвідуваних країн.

Порівняно молоді органи безпеки сусідніх з Ізраїлем арабських країн мають в особі його розвідки підступного й хитрого ворога, зусилля якого спрямовані на здобування військових та державних таємниць, на підірив їх воєнного потенціалу.

Не тільки воєнний потенціал, але й дедалі зростаючий міжнародний авторитет арабських країн непокоїть розвідку Ізраїлю. Вона готує і здійснює великі провокації, які за задумом їхніх організаторів мають викликати дуже серйозні політич-

ні ускладнення для арабських країн.

Приклад таких операцій — акція, яка в Ізраїлі дістала назву «Провал». Її наслідками для Ізраїлю були втрата восьми агентів, відставка заступника міністра оборони, Лавона, й урядова криза, що само по собі вже характеризує масштаб задуманої операції. Справа полягала ось у чому: в 1954 році, коли американська дипломатія почала всіляко загравати з керівними колами ОАР, стараючись прихилити до себе Каїр, правителі Ізраїлю вирішили зірвати небажаний для них можливий поворот подій. Дипломатичні демарші Тель-Авіва не дали наслідків.

Тоді в хід було пущено військову розвідку «Шерут Моді'їн», якій доручили організувати провокаційні антиамериканські виступи в Єгипті. Дві групи ізраїльських агентів у Каїрі й Александрії мали розгромити приміщення інформаційного агентства США й філіали відомих американських фірм. У будинку посольства США було підкладено бомбу. Операція мала провадитися так, ніби її підготували «єгипетські націоналісти з намови Насера». Для більшої вірогідності ізраїльська розвідка сфабрикувала відповідні «документи», які «викривали» участь єгипетських властей у підготовці нападу. За її задумом,

документи мали «випадково» потрапити до рук агентів ЦРУ в Єгипті. Молодій єгипетській контррозвідці вдалося зірвати цей підступний план.

Проте ізраїльська розвідка й далі творила свої чорні діла, що мали фатальні наслідки для арабських країн у момент нападу на них Ізраїлю в 1967 році. Генштаб ізраїльської армії, який був добре поінформований про стан збройних сил арабських країн, розробив стратегічний план «Голуб», здійснення якого почалося вранці 5 червня 1967 року.

Червневу агресію 1967 року проти ОАР, Сирії та Йорданії правлячі кола Ізраїлю намагалися виставити як акцію самооборони. Але чому ж тоді ізраїльська розвідка виявляла таку бурхливу активність, якщо Тель-Авів не планував агресивної війни? Адже саме в період підготовки агресора до війни діяльність його розвідки досягла найбільшого розмаху. На прикладі всіх без винятку агресорів народи миролюбних країн пересвідчилися: якщо ворог по-

чинає інтенсивно вести розвідку — чекай нападу.

Так воно й вийшло з Ізраїлем. Нині відомо багато фактів, які свідчать про підготовку ізраїльських правителів до нападу на сусідні арабські країни. Хвалькувата заява Моше Даяна про роль тель-авівської розвідки в цій війні — один з них.

Удару було завдано обдуманно і зненацька. Були виведені з ладу навіть далекі тиллові аеродроми єгиптян, розташовані за кілька сот кілометрів од кордонів Ізраїлю.

Виникає закономірне питання: звідки така поінформованість? Американська і насамперед ізраїльська пропаганда почали всіляко вихвалити ізраїльську розвідку. Її називали мало не найкращою розвідкою в світі, всюдисущою і всезнаючою! Зрозуміла річ, така оцінка, хоч би як галасувала з цього приводу сіоністська преса, принаймні, наївна. Незважаючи на всі свої «заслуги», про які згадувалося вище, ізраїльська розвідка все-таки не змогла заснувати в арабських країнах широку і густу агентурну сітку, хоч і намагалася це зробити. Однак треба враховувати, що, не визнаний жодною з арабських країн, Ізраїль за весь час свого існування не мав там ніяких представництв і тому був позбавлений можливості створювати прикриття для своїх аген-

Збройні сили арабських країн, опановуючи військову майстерність, знищують новітні американські літаки ізраїльських ВПС. На фото — зенітники ОАР над збитим винишувачем.

тів. Слід мати на увазі, звичайно, й те, що протягом двох останніх десятиріч ставлення до Ізраїлю в арабських країнах було дуже насторожене, а це значно утруднювало діяльність ізраїльської розвідки.

Звідки ж все-таки ця дивовижна поінформованість ізраїльської воячки? Чудес на світі не буває. І відповідь проста: в розпорядження Ізраїлю щедро подавали вичерпні відомості розвідувальні служби Заходу, Сполучених Штатів Америки й Федеративної Республіки Німеччини насамперед.

Дядько Сем на Арабському Сході

Політика Вашингтона щодо арабів іноді здається суперечливою і непослідовною. Та коли уважніше розглянути всі складові частини цієї політики, то стає ясно, що провадиться цілеспрямована, різнобічна робота для зміцнення позицій американських монополій на Близькому й Середньому Сході та в Північній Африці, для забезпечення свободи дій не лише великого бізнесу, а й різноманітних політичних та пропагандистських організацій, включаючи Пентагон.

...Агента «S» було заарештовано через 20 хвилин після того, як він одержав завдання від дипломата — за сумісництвом офіцера ЦРУ — Брюса Оделла Агент «S», він же Мустафа Амін, головний редактор однієї з найбільших єгипетських газет, мав роздобути відомості про уряд ОАР про таких пунктах, можливість перестановки в кабінеті міністрів, наявність спроб перевороту, відносини з Радянським Союзом.

Слідство, вивчивши документи, показання свідків, магнітофонні записи, встановило, з яким завданням приїхав до Єгипту Оделл. Звичайно, Оделл був лише гвинтиком у величезному механізмі американської розвідки, яка поставила собі за мету «примусити республіку йти у фарватері американської політики».

Слідчий у справі Оделла повідомив пресу: «Його руками було зроблено спробу посягти незгоду між Єгиптом і Радянським Союзом. Розвідник, наприклад, намагався підсунути статті, в яких применшувалися

досягнення Єгипту і які були нібито опубліковані в радянській пресі. Він вимагав, щоб Амін поширював брехливі чутки про те, ніби «СРСР вирішив припинити чи зменшити поставки зброї Єгипту».

Ідучи на зустріч з Аміном, Оделл звичайно лишав автомобіль десь на тихій вулиці в районі Замалек. Хвилин із п'ятнадцять він гуляв, милуючись квітучими деревами, а потім заходив у потрібний будинок. Як правило, ділова розмова починалася о другій годині і тривала до четвертої. Під час однієї з таких зустрічей Оделл, подумавши трохи, несподівано запитав: «А що трапилося б, якби президент був поранений під час нещасного випадку?» Суть питання не треба було розшифровувати. Убивство політичних діячів і президентів стало нормою поведінки в США — оплоті «західної демократії», «вільного світу».

Аміна заарештували. Брюс Оделл, ставши «небажаною особою», повернувся в Штати. Це звичайна історія з практики американського шпигунства. Проте вона набула особливого значення в ті дні, коли ОАР переживала суворі тижні літа 1967 року. В матеріалах процесу в справі Оделла виразно проступають основні тенденції сучасної зовнішньої політики США.

Усі пам'ятають, як США в тяжку для ОАР хвилину заявляли про припинення поставок пшениці для неї. Водночас преса запевняла арабів у безкорисливості й щедрості американців, у їхній готовності допомогти країнам, що розвиваються. А історія з Асуаном? Спочатку США взялися субсидувати будівництво греблі, а потім їм, бачте, «не сподобався курс Єгипту», і вони забрали грошки, піднесені з нечуваною помпою. Ця подвійна гра правлячих кіл США завжди вражала своєю безчесністю й лицемірством.

Лицемірство з одного боку і підризна діяльність, шпигунство та диверсії — з другого давно стали невід'ємними атрибутами американського імперіалізму, найважливішою складовою частиною державної політики США. «Шукай жінку», — казали колись французи, намагаючись знайти приховані пружини світських і політичних подій. «Шукай шпигуна», — можна сказати про більшість подій, до яких доклали рук американська розвідка.

До останнього часу вважалося, нібито «Арабський Схід за традицією перебуває в сфері

діяльності розвідок західноєвропейських країн. Більшість молодих арабських країн — у минулому колонії європейських держав, які за роки свого панування встигли створити там широку шпигунську сітку, набрати досвідчені надри професіональних розвідників, набути чимало досвіду агентурної роботи. Але з якогось часу професіональні працівники західноєвропейських розвідок зіткнулися з небезпечними конкурентами, які поступово почали витіснити їх. Відбувається те саме, що й кілька років тому у В'єтнамі. де напористі «тихі американці» зуміли витіснити своїх французьких колег із 5-го бюро.

Будь-які сумніви щодо причетності ЦРУ до трагічних подій на Близькому Сході зникають навіть при побіжному ознайомленні з діяльністю цього відомства, спрямованою проти свободи й незалежності арабських народів.

У 1968 році берлінський публіцист Юліус Мадер випустив довідник «Хто є хто в ЦРУ» з біографічними даними про три тисячі керівних співробітників американської розвідки, які працюють у 120 країнах світу під різним «законним» прикриттям — як журналісти, дипломати, співробітники горезвісного «корпусу миру» і т. ін.

Розгорнімо цей документ. Географічний покажчик, розміщений на сторінках 568—592, перелічує замаскованих агентів американської розвідки, що працюють або працювали в усіх країнах Арабського Сходу. Отже, Аден — 5 чоловік; Алжир — 30 чоловік; Ірак — 33; Йемен — 14; Кувейт — 5; Лівія — 31; Мавританія — 2; Судан — 22; Туніс — 19; Йорданія — 24; Ліван — 64; Марокко — 65; ОАР — 77; Оман — 1; Сирія — 32.

Як показує наведена статистика, на першому місці за кількістю «гостей із ЦРУ» стоїть ОАР, далі йдуть Марокко, Ліван, Ірак, Сирія, Лівія та Алжир. Коментарі, як то кажуть, зайві...

Отже, цілком номер один «невидимого уряду» Сполучених Штатів, як часто називають Центральне розвідувальне управління, є Об'єднана Арабська Республіка. Пильну увагу американської розвідки до Каїра можна легко пояснити, коли взяти до уваги значення ОАР в Арабському світі та її антиімперіалістичну політику, що стала сіллю в оці заокеанським плутократам.

[Закінчення в наступному номері.]

«Побладорес» захоплюють земельну ділянку на території поміщицького маєтку «Лас Кастанас».

«ЧЕРВОНИЙ ПОЯС» САНТ-ЯГО

Того січневого недільного ранку автомобільний транспорт, що обслуговував Нуньйоа—один з десяти районів чилійської столиці,—зазнав справжньої навали. Десятки, сотні чоловіків, жінок, дітей, всі як один навантажені хатнім начинням, брали штурмом автобуси й таксі. Набиті машини, з вікон яких стирчали червоно-біло-блакитні національні прапори, чмихаючи від напруження двигунів, одна по одній рушали у напрямку передмістя Ла Флоріда.

Рівно о десятій цей мирний автодесант вихлюпнувся на великому пустирі, на землях маєтку «Лас Кастанас», що належав одному з найбагатших поміщиків країни до-ну Франсіско Домінігесу Еченіке. А ще за якихось чверть години тут біліли вже сотні наметів—над кожним з них обов'язково майорів чилійський прапорець,—а над імпровізованими «домашніми вогнищами» вже курилися сизі димки.

Здається, нічого надзвичайного. Стояв чудовий недільний ранок, і от, стомлені від клопотів життя, мешканці Сант-Яго вирішили хоч ненадовго вирватися з кам'яних нетрів, подихати свіжим повітрям. Аж ні!

Через годину з боку широкої авеніди Хосе Педро Алессандрі долинуло несамолюбне витья сирен: то рухався посилений загін полі-

ції під проводом самого майора Едуардо Корралеса Гарсія. Озброєне гвинтівками, кийками, гранатами із слезоточивим газом, поліцейське вояцтво поспішало на місце подій, готове бити, гнати, трощити тих «негідників», що порушили спокій, знехтували закон, похитнули підвалини державності. Вже були занесені кийки та приготовані гранати, коли раптом загін наштотхнувся на несподівану перешкоду—шлях йому перетнула група людей. І не простих людей. Тут були голова Єдиного профспілкового центру трудящих Чілі Луїс Фігероа, депутат парламенту Орlando Міллас, президент студентської спілки Чілі Алехандро Рохас, муніципальні радники Сант-Яго Аннібал Стюард та Марія Марчант.

Дону майору довелося, згнітивши серце, вступити у переговори. В результаті гранати знову були поставлені на запобіжники, поліцейські оточили табір, сам майор Гарсія поспішив до телефону, щоб дізнатися від міністра внутрішніх справ про подальші «вказівки». Тим часом на пустирі виникали но-

ві й нові намети, спалахували нові вогнища, подекуди вже сушилися пелюшки.

Що ж саме трапилося цього звичайного ранку звичайного недільного дня? Трапилася теж звичайна для Чілі річ: понад 2000 родин бідарів, котрі не мали ніякого притулку, навіть надії коли-небудь надбати його, згуртувалися й самочинно захопили отой пустир у передмісті, сповнені рішучості залишитися тут назавжди. Таку рішучість викликала безвихідь: адже вони рівні, всі бідні, а якщо родини різняться чимось одна від одної, то лише кількістю дітей. У Марії Гонзалес їх, наприклад, четверо, Уберлінда Голларес чекає п'ятого, Хуан Годой та Лоренцо Бельдран—батьки дев'ятьох; вони живуть просто неба з 1957 року.

Протягом того недільного дня у таборі народилося п'ятеро немовлят. Але вже не «побладорес» стає все важче: їх багато, вони згуртовані, добре організовані. Сьогодні вони—незбійка сила в країні, цілий суспільний рух. І з ним неможливо не рахуватися.

Люди не пішли звідси. Пішли поліцаї. Бо боротися з «побладорес» стає все важче: їх багато, вони згуртовані, добре організовані. Сьогодні вони—незбійка сила в країні, цілий суспільний рух. І з ним неможливо не рахуватися.

Житлова криза в Чілі — це національне лихо. В країні, населення якої налічує 9 мільйонів чоловік, понад півмільйона родин, тобто близько двох з половиною мільйонів чоловік, безпритульні. Лише у Сант-Яго 28 процентів мешканців не мають ніякої домівки. І переважна більшість з них, як ми вже казали, не має реальної надії дістати жаданий дах. Мешкання у приватних будинках приступне лише найзаможнішим, бо ціни за житла просто жахливі. Щоправда, в країні існує державна установа, покликана надавати допомогу у будівництві житла — так зване «Коврі», щось на зразок кооперативу. Та щоб стати членом цього кооперативу, треба десь років п'ять сплатити внески та чекати, поки потрапиш до омріяного списку; коли у списку нараховуватиметься сто бажаних, «Коврі» починає підшукувати ділянку для забудови, однак це теж не проста річ, бо ціни на землю також жахливі. Потім починається будівництво, що триває казна скільки часу, а забудівники тим часом платять. Платять і чекають, щоб років через десять отримати скромну квартиру у непоказному будиночку без світла та води, бо цих благ треба почекати ще «трошки».

Отже, і такий «кооперативний» шлях не розв'язує проблеми. Єдиний рятунок для «побладорес» з цього становища вбачали у відомому положенні про те, що у пролетаріата немає іншої зброї, крім організації. Тим-то по всій країні почали стихійно виникати «Комітет де лос сін каса» — «комітети бездомних». Коли їх стало кілька десятків, вони об'єдналися у так званий «коммандо», який і став штабом цього грізного масового руху. Саме штабом, з усіма правами керівного органу, з неабиякою вагою. Досить сказати, що уряд Чілі змушений був визнати права й представництво «коммандо», котрий контролює діяльність «Коврі», «підшовхує» її. Коли ж те підшовхування не допомагає, то провадить «акцію», тобто зби-

рає 2—2,5 тисячі родин «побладорес» та захоплює вільну ділянку. Саме таку «акцію» і було здійснено того січневого ранку в районі Нуньйоа.

Табори, створені «побладорес» на захоплених ділянках, називають «каллампас», тобто «гриби», бо й справді вони виникають, як гриби після осіннього рясного дощу. Перший такий «гриб» виріс протягом ночі ще у 1934 році в місті Темуко, де «побладорес» захопили стадіон. Відтоді існує понад 50 подібних акцій майже в усіх великих містах Чілі. Внаслідок цього лише за останні кілька років у столиці, приміром, виникло більше 20 «каллампас»; всі вони розташовані у передмістях і створюють так званий «червоний пояс» Сант-Яго, який, до речі, відіграє не останню роль у класових боях чілійського пролетаріату. Принаймні під час великих страйків та політичних демонстрацій мешканці «каллампас» блокують під'їзди до столиці, не пропускають штрейкбрехерів та поліцію.

Не завжди подібні «акції» проходять мирно: іноді вони закінчуються навіть трагічно. Так, у січні минулого року поліцаї вбили в місті Аріка 19-річного Еріка Озаріо, а через два місяці у місті Пуерто-Монт вчинили справжню бійку з «побладорес», в результаті якої дев'ятеро поліцаїв були вбиті й понад 50 поранені.

Урядові не під силу впоратися з рухом бездомних, тим більше, що його міцно підтримують Комуністична партія Чілі, профспілки, взагалі, всі ліві організації. Тим-то міністр комунального господарства Андрес Доноза був змушений нещодавно офіційно визнати: «Я не бачу жодної можливості перешкодити рухові «побладорес».

Він має цілковиту рацію — цей рух став дійсно народним. Стримати ж розбурхану народну силу неспроможний ніхто. Адже рух «побладорес» — це нова форма класової боротьби чілійського пролетаріату, боротьба за свої соціальні права.

13 січня 1970 року. На диво морозний для Парижа день. На пероні вокзалу Аустерліц, пританцювуючи від холоду та нетерплячки, кутаються у зимові пальта кілька поважних панів. Це члени урядової делегації. Серед них тупцює посинілий надзвичайний та повноважний посол Іспанії. Всі чекають на експрес з Іруна, яким має прибути з офіційним візитом вельмишановний пан Лопес Родо, франкістський міністр планування та розвитку.

Ось і експрес. Квіти, усмішки, рукостискання. Звичайний церемоніал.

— То не для нас? — пошепки питає молодий чорнявий хлопець свого ще молодшого супутника.

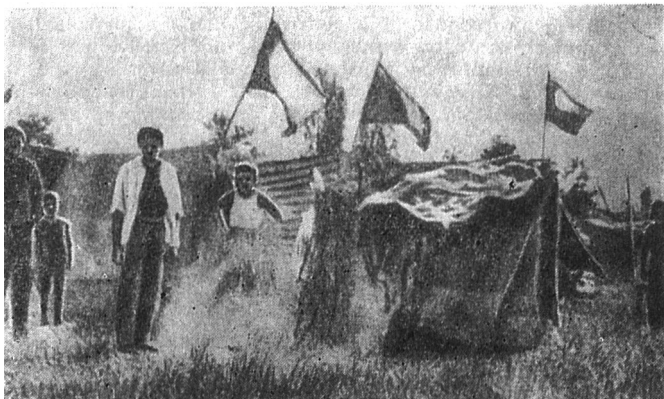
— Гадаю, ні. А треба було б...

Озираючись довкола, ці двоє, разом із купкою таких самих юнаків, квапливо залишають перон, де ще чути ввічливі вітальні промови.

А вони, ці хлопці, насправді заслужили на урочисту зустріч більше, ніж пан міністр. Міністрів у Франції чимало і, як свідчать компетентні джерела, видатних осіб серед них нема. А ці десятеро — справжні герої, бо вони розвіяли легенду про «неприступність Базаурі».

Що ж таке Базаурі? Це в'язниця на півночі Іспанії, в країні басків, поблизу її столиці Більбао,

Нед кожним наметом — прапор Чілі.

Десять сміливців, втікачів з Базаури.

де тримають борців проти франкістського режиму. Кам'яна домовина завдовжки 100 і завширшки 700 метрів, оперезана двома п'ятиметровими мурами із сторожовими баштами по кутах, з яких вдень дивляться пильні очі численних вартових, а вночі заливають все довкола сліпучим сяйвом прожектори. Базаури, навіть на думку франкістів — авторитетних фахівців у цій справі, — вважалася «непрístupною» (звичайно, не з погляду її облоги, а з погляду обложених у ній в'язнів) аж до 11 грудня минулого року, коли ці десятеро переконливо спростували вигадку. Надамо їм і перше слово.

Хосе Фелікс Пуертас, слюсар, 20 років.

— Мене схопили 16 травня 1969 року в таксі в Більбао. Потягли до комісаріату. Перший допит тривав 12 годин. Били залізними прутами, гумовими мішками з піском та дробом. Одягли наручники. Потім зв'язали руки під колінами й примусили стрибати по-жаб'ячому. І били. Розіп'яли на столі, стали бити по статевих органах. Коли втрачав свідомість, кололи голками. Зрештою кинули на підлогу і 12 поліцаїв почали грати мною у футбол...

Коли потрапив до Базаури, дізнався від адвоката, що на мене чекає страта. Почав шукати порятунку. Та вихід був лише один — утеча. Однак Базаури — не те місце, звідки можна втекти.

Хосе Мануель Ларена, студент, 21 рік.

— Мене, так само як і Пуертаса та ще двох наших товаришів, чекала смерть. Інших — ув'язнення на строк від 12 до 40 років, причому у Бургосі або Заморі, найжахливіших катівнях Франко, звідки мало хто вибирався живим. Отже, смерть у кожному випадку. Залишалося єдине — втеча, але для цього треба бути птахом!..

У Базаури було близько 300 в'язнів. Всі вони чекали суду. Серед них переважна більшість —

Розгін демонстрації трудящих проти франкістського режиму в Сан-Себастьяно.

політичні. Спершу я нікого не знав, та вже скоро вдесьтох ми згуртувалися в групу. І одноставно вирішили — тікати. Але як? Стіни дійсно непрístupні, охоронці пильні, прожектори не обминеш. До того ж відомо, франкістські вартові ніколи не кричать: «стій!», а стріляють відразу, без вагань. Отже, і тут вірна смерть. Лишалося тільки під землею...

...І вони стали рити землю. Рили на господарському дворі, куди їх ганяли на роботу. Тут, до речі, було найзручніше: адже ув'язнені весь час пиляли та рубали дрова, отже, шуму не було чути. До того ж стали у пригоді ті самі дрова — під стоси спершу ховали викопану землю та каміння.

Працювали 45 днів за суворим розкладом: двоє риють, третій пильнує, організували три зміни, а ввечері під покривом темряви всією громадою ховали землю, де тільки можна. За ті 45 днів було багато тривоги, та зрештою якось обійшлося. Коли дісталися поверхні, то виявилось, що вихід з тунелю припав поміж тюремними мурами. Довелося копати ще дві доби.

І ось незабутній день 11 грудня. Тунель готовий. З нетерпінням дочекавшись темряви, відважна десятка, один по одному, пірнають в яму. І ось вони по той бік тюремного муру. Тепер сто метрів по-пластунському, якнайщільніше притискаючись до землі, адже на вежах охоронці, а по той бік шляху військова казарма. Крок за кроком, метр за метром. Хвилина, ще хвилина, довга, немов вічність. Та вже з темряви тінями виринають постаті — це друзі, попереджені заздалегідь. Скорчили — і дай бог ноги!

А далі було блукання від схову до схову, були добрі люди, які зустрічали їх радо, хоча втікачів оголосили поза законом, і, звичайно, тим, хто їх переховував, загрожували неприємності. Потім похід через Піренеї у люту холоднечу. Тиждень, другий... І нарешті — французький кордон.

Воля!

І перемога! Перемога юних борців над франкістською «гвардією сівилі» — «сірим гестапо», як називають його у народі, перемога над смертю.

А найстаршому з сміливців ледве минуло двадцять чотири.

У КОНФЛІКТІ

З СУСПІЛЬНИМ МЕХАНІЗМОМ

Сперечання про «ангажованість» літератури

Важливою особливістю розвитку західнонімецького суспільства шістдесятих років є крайня поляризація громадських і політичних сил. Схематично цей процес можна було б визначити формулою: «праві правішають, ліві лівішають». Проявом його в останні роки є, з одного боку, вихід на політичну арену ФРН неонацистської партії, з другого — активізація «нової лівої», рух студентської молоді, «позапарламентська опозиція».

Процес поляризації сил охопив і західнонімецьку інтелігенцію. В найтіснішому зв'язку з цим розшаруванням інтелігенції стоїть проблема «ангажованості» літератури — свідомої ідейної спрямованості письменників — проблема, яка ніколи ще не посідала такого важливого місця в духовному житті ФРН. Певна річ, політична «ангажованість» письменника — якщо можна застосувати до минулого цей суто сучасний термін — має у Німеччині давні традиції. Досить пригадати молодого Шілле-

ра, Георга Бюхнера, «Молоду Німеччину», «передберезневу поезію», ліве крило експресіонізму тощо, не кажучи вже про діяльність пролетарсько-революційних письменників. «Проте, — зазначає критик Г. Е. Гольтгузен, — ще ніколи... літературне життя в нашій країні не було так насичене соціологічними та політичними проблемами, як сьогодні».

Помітніше, ніж будь-коли, стало прагнення багатьох письменників відгукнутись на події сучасності, зайняти чітку громадянську позицію щодо актуальних проблем свого часу. «Політизація» літератури та мистецтва — відмінна риса нинішнього культурного і громадського життя ФРН, яке неможливо вже уявити собі без виступів письменників проти американської агресії у В'єтнамі, проти надзвичайних законів, мілітаристського і реваншистського зовнішньополітичного курсу, проти НДП, проти загрози нової війни. Багато західнонімецьких дослідників говорять про своєрідну «захопленість політикою», характерну нині для ряду західнонімецьких літераторів, про феномен «спрямованості до зовнішнього світу» замість колишньої спрямованості до свого внутрішнього світу, про «колективістський пафос» митців, виявом

якого стало зокрема мистецтво «агітпропу», що поширилося наприкінці шістдесятих років.

Водночас у ці ж роки виразно проявилась і протилежна тенденція — прагнення письменників одійти від дійсності, від найважливіших питань сучасності. Широко розповсюдились ідеї про неспроможність літератури впливати на події у світі, про безсилля митця. Багато західнонімецьких митців уявляють собі історію і сучасність як вир безтямних стихій, де письменникові припадає лише роль холодного й байдужого реєстратора.

Дедалі частіше темою громадських дискусій у ці роки стає питання про те, чи повинен письменник займати чітку політичну і громадянську позицію, торкатись у своїй творчості «гарячих» пунктів земної кулі, служити ідеям гуманності й прогресу, соціальної справедливості й миру, чи, може, він має право лишатись «над сутичкою».

Багато письменників Західної Німеччини розуміють свою ангажованість як просвітницьку, активізуючу діяльність, як «застережну функцію», усвідомлюючи, що краще «назвати стан», аніж бездумно його терпіти. «Назвати стан» — це значить і викрити

соціально-політичні міфи, що їх уперто втовкмачують у свідомість західних німців через пропаганду, поширювану засобами масової інформації, з допомогою публіцистів, які служать капіталізму. Ці міфи мають на меті замаскувати справжній характер системи монополістичного капіталізму. Зусиллями творців міфів класова ворожнеча перетворюється на соціальне партнерство, загострення класової боротьби — на соціальний мир, надзвичайні закони — на захист демократії, промислове лоббі — на народне представництво, продавець своєї робочої сили — на «милого співробітника», експансіоністські прагнення — на гуманістичне піклування про «братів і сестер», масові вбивства — на виконання наказу.

Між «духом і владою»

Тенденції суспільного, політичного та економічного розвитку ФРН викликали опозиційні настрої у багатьох прогресивних письменників, що репрезентують пововнену літературу. «За своїми думками і почуттями вони були антифашисти і антимілітаристи, вони протестували, як могли, проти прямолінійності категорій, породжених ідеологією «холодної війни», вони обстоювали конституцію і намагалися оборонити її від зазіхань з боку правлячих кіл», — пише поет Г. М. Енценбергер.

Прикладом послідовної боротьби проти політики правлячих кіл є діяльність Мартіна Вальзера. Письменник багато разів виступав на захист демократії в Західній Німеччині, проти надзвичайних законів. Особливо активно бореться він проти підтримки офіційним Бонном американської війни у В'єтнамі. Відомо, з яким осудом говорив Вальзер про виступ Грасса у Принстоні на засіданні Групи 47, де Грасс з іронією висловився про своїх колег, що активно протестують проти війни у В'єтнамі. Вальзер сказав з гіркотою: «Це наша війна... Американці — наші близькі союзники, наші найближчі по-

літичні сора́тники. Вони провадять цю війну і від нашого імені... А хто цей злочин називає злочином, — той «пацифіст», «ідеаліст», «філантроп», «мрійник»... що на великдень заробляє собі мозолі» (маються на увазі великодні марші прихильників миру, які дуже поширилися у Західній Німеччині в шістдесятих роках. — І. М.). Вальзер переконаний у розумності, в необхідності протесту. «Якщо ми й не можемо нічого зробити проти цього занепаду США і проти нашого власного занепаду, проти нашої прихильності до цієї системи, котра в останні десять років розвалюється, то буде розумно, принаймні, констатувати цей занепад і цю нашу прихильність... Мовчання вкрай нестерпне... Назвати злочин злочином не може бути безглуздом». Письменник з обуренням засуджує кампанію проти прихильників миру, спроби звести нанівець результати їхньої діяльності. Він вважає за необхідне говорити й писати про війну у В'єтнамі, розповідати правду про неї, розкривати людям очі на справжній її характер і причини: «Чим більше людина знає про цю війну, тим більше зростає її обурення... І коли це обурення стане усвідомленим, воно спонукає, примусить протестувати. Добровільні виправдувачі цієї війни намагаються знеохотити прихильників протесту, запевняючи в його недовісті... мені нехай хоч що кажуть про безнадійність і безперспективність протесту... для мене протест став такий же необхідний, як для тих, хто веде війну, їхня війна».

В 1968 році Вальзер написав так зване «Доповнення» до зробленої ним незадовго перед тим доповіді «Ангажованість як обов'язкова річ для письменників». Письменник, вважає Вальзер, повинен добиватися, щоб читач, усвідомлюючи злочинний характер війни, розумів її зв'язок з боннською системою і відмежовувався від цієї системи. Вальзер вимагає демократизації суспільства в усіх сферах життя. Він переконаний, що письменник уже не може обмежуватися «висміюван-

ням» незадовільних умов, а повинен виявляти й описувати симптоми хвороби, закладені в системі.

Вальзер гостро засудив західнонімецьку політичну реальність, виступаючи в січні 1969 року перед студентами Кельнського університету. Він говорив про важливість студентського руху як чинника демократизації суспільства, піддав нещадній критиці намагання правлячих кіл «зберегти незмінною» форму правління, яку «визначає велика буржуазія» і яка політично несполучна із справжньою демократією. «Те, що ця форма правління привела в нашому столітті до двох світових воєн, в яких загинуло 70 чи 80 мільйонів людей, вважається виробничою аварією...»

Суперечність між «духом і владою», конфлікт між інтелігенцією і правлячими колами намітилися у ФРН уже в п'ятдесяті роки, коли стало очевидно, що характер західнонімецького розвитку всією своєю суттю суперечить розвитку справді демократичної і гуманістичної культури.

Наприкінці шістдесятих років конфлікт цей особливо загострився.

«На противагу Німецькій Демократичній Республіці, в західнонімецькій державі дедалі виразніше проявлялися монополнокапіталістичні, мілітаристські, реваншистські риси її суспільної структури, — пише тов. Вальтер Ульбріхт. — Цей розвиток супроводився небажаним занепадом культури. Держава, неспроможна давати своїм громадянам гідний людини сенс життя, неспроможна показати їм перспективи прогресивного влаштування свого життя; держава, зацікавлена лише в тому, щоб не дати своїм громадянам можливості зробити правильні висновки з власної історії; держава, яка зневажає право трудящих на участь у прийнятті рішень, — ця західнонімецька держава, одержима антикомунізмом, робить усе, щоб заохочувати найреакційніше мистецтво і літературу, мистецтво занепадництва, яке заперечує красу життя і красу людини, не має ідеалів.

зображує окремого індивіда як безсилового, безпорадного, відчуженого від суспільства, і видає за мистецтво цілковите абстрагування від реальної дійсності. Це варварство, яке знайшло свій найяскравіший вияв в «американському способі життя», цілком відповідає інтересам реакційних пануючих кіл Західної Німеччини, і вони всіма силами його захочують.

В той час як у Німецькій Демократичній Республіці соціалістична, національна культура здобувала все нові й все більші успіхи, в Західній Німеччині дедалі більше стабілізувалося реакційне монополюльно-капіталістичне безкультур'я.

Ленінське вчення про дві культури в антагоністичному класовому суспільстві зобов'язує особливо уважно стежити за розвитком прогресивної, антиреакційної культури в Західній Німеччині і, наскільки це можливо, підтримувати її...

Виходячи з ленінського вчення про дві культури в кожній національній культурі, товариш Ульбріхт підкреслює думку: треба диференційовано оцінювати роль та діяльність західнонімецької інтелігенції, треба бачити те позитивне, що роблять передові діячі культури ФРН, підтримувати тих, хто протестує проти боннського режиму.

Важко писати правду

Ізоляція бунтівників-публіцистів стала у ФРН органічним елементом й істотною умовою обробки громадської думки. Тут вдаються до найвитонченіших засобів, щоб примусити «невгодних» письменників замовкнути. «Той, хто прилюдно висловлює скепсис, вважається порушником спокою, підступним помічником комуністів», — пише публіцист Аксель Еггебрехт. «Той, хто називає бруд брудом, є порушником спокою, — іронізує його колега Вальтер Беліх. — Гідний зневаги не той, хто зручно вмощується в брудному гнізді... Не треба назвати й викикувати хворобу — треба вірити в те, що про неї ні-

хто не говорить. Обурливі не хиби, а мова про них...»

«Ставлення політичної влади ФРН до інтелігенції слід назвати вельми холодним», — пише М. Грайфенгаген. Аденауер, за багатьма свідченнями, ставився до інтелігенції вороже; П. Гертлінг, наприклад, говорить про «холодну підступність» Аденауера, яка доводила інтелігенцію «до істерії». Урядування Ерхарда ознаменувалося ганебною промовою канцлера в 1965 р., коли він вилив на письменників цілі потоки лайки. Їх було названо «невігласами», «гавкунами, що брешуть по-дурному». Через кілька років з лайкою на письменників накинувся канцлер Кізіnger, що замінив Ерхарда.

Письменник Х. Крюгер у статті, надрукованій у щотижневикі «Ді цайт», склав своєрідний реєстр образливих окриків боннських правителів на адресу «невгодних» письменників. Про ці безславні традиції говориться і в статті, опублікованій у щотижневикі ХДС «Кріст унд вельт»: «Деякі офіційні речники народу все ще не вважають письменників за людей». «Свобода письменника, — іронічно резюмує щотижневик, — це свобода шавки, гавкіт якої нікого не лякає».

Конфлікт між «духом і владою», між прогресивною інтелігенцією і правлячими колами проявляється не тільки у формі відвертих нападів з боку можновладців. Витонченою, замаскованою різновидністю конфлікту є також навмисно демонстрована терпимість до нонконформізму, навіть свідоме його захоплення з далеким прицілом — довести цілковите безсилля «літературного протесту».

Західнонімецький письменник і публіцист Г. Фрідріх у передмові до своєї книжки «Важко сьогодні писати правду» говорить про становище опозиційного літератора: «Він пише для суспільства, поведінка якого щодня ображає його, але це суспільство великодушно дозволяє йому суперечити собі. Воно навіть вимагає від нього, аби він поводився як нонконформіст, бо воно має втіху від нонконформістів, воно лихосло-

вить про них і панькає їх, воно дає їм премії і високі тиражі. Риси мазохізму притаманна цьому сучасному суспільству: письменника, який ставиться до нього критично, воно панькає. Чим сильніші удари, тим більшу втіху воно відчуває».

Ця позиція правлячих кіл ґрунтується на дуже точному розрахунку: вона має демонструвати духовне і фізичне здоров'я західнонімецького суспільства. Коли вже, мовляв, ніякі «вихватки» критично настроєної інтелігенції неспроможні розхитати підвалини, то підвалини ці міцні й надійні. У прямому зв'язку з цим стоїть і вельми поширена у ФРН точка зору, ніби найрадикальніша опозиція не має ані найменших шансів що-небудь змінити, вплинути на хід подій (саме це має на увазі Мартін Вальзер, коли говорить про спроби відвернути письменників від протесту, вселити в них думку про його безсилля і непотрібність).

Здавалося б, історія двох останніх десятиліть доводить правдивість таких тверджень. Письменники виступали проти культу реставрації, а тим часом у Бонні гітлерівські генерали-недобитки знову бряжчали зброєю. Письменники попереджали про небезпеку надзвичайних законів, проте закони ці були ухвалені. Письменники застерігали своїх співгромадян від небезпеки неонацизму — а НДП завербовувала нових і нових прибічників. Усе це породжувало переконання, що в ФРН письменники безсилі, що література приречена на недієвість. Тут «ніхто не потребує» слова письменника, його «критики» чи «схвалення», пише «Кріст унд вельт». Західнонімецькі письменники переконані, зазначає щотижневик, що література не має «ніякого соціального і політичного впливу». Намагання позбавити опозиційну літературу всякого впливу входить органічною складовою частиною в систему офіційної пропаганди.

І все-таки для багатьох західнонімецьких письменників протест, якщо скористатися виразом М. Вальзера, став необхідний. Вони не складають критичної

зброї, хоч хисткість і нечіткість їхніх політичних позицій значно знижує силу та ефективність їх виступів.

У статті «Загальні думки з приводу новітньої літератури» Г. М. Енденсбергер намагається з'ясувати, чому в ФРН письменники виступають з критикою суспільства без всякої надії щонебудь змінити. «Чим менше було шансів на реальні суспільні зміни, на переворот у сфері влади і власності, тим необхіднішим стало для західнонімецького суспільства алібі в галузі надбудови». Пануючі кола намагалися компенсувати своє банкрутство «досягненнями у сферах духовного життя». Вони дбали про престиж. Літературі надавалася, таким чином, «компенсуюча, виправна функція»: «Перевороти в поезії мали компенсувати нездійснене революціонування соціальних структур, мистецький авангардизм — приховати політичний репрес».

В очах можновладців, пише «Кріст унд вельт», письменник відіграє роль «фігового листка, що ним зрідка, раптом засоромившись, прикривають відсутність культури й духовного життя».

Проте гострота, з якою система державно-монополістичної влади намагається сьогодні придушити всякий демократичний протест, свідчить, що рекламована офіційною пропагандою «гармонія», котра нібито панує на поетичному лужку «придворних блазнів», по суті є не що інше, як сума старанно маскованих духовних і культурних суперечностей.

Правлячі кола ФРН всіляко намагаються пристосувати інтелігенцію до своїх потреб і цілей. Як справедливо зауважив письменник Карл Америк, митця в ФРН «нагороджують насамперед не за те, що він говорить..., а за те, чого він не говорить». Капіталізм за всяку ціну прагне використати письменника, інтелігента як репрезентативну поstatь, аби створити враження духовної свободи в країні. В Західній Німеччині письменника всіма засобами спонукають стати конформістом, його намагаються

прикути «золотими кайданами» до суспільної системи. Літературу прагнуть позбавити громадського значення, або ж поставити на службу системі, використати для виправдання і підтримки політики правлячих кіл.

«Літературне класове завдання ставиться з необхідною точністю», — пише Г. Шютц у статті «Для чого ще потрібна література?» Завдання це полягає в тому, щоб виправдати приватне привласнювання вироблених суспільством цінностей, культивувати покору, сприяти ілюзіям щодо можливостей громадського піднесення. Спроба впровадити літературу в суспільний механізм, пристосувати її до потреб ідеологічної обробки мас — важливий фактор, що характеризує співвідношення між «духом і владою» в ФРН.

У 1966 році на засіданні федерального об'єднання спілок друкарства та газетних видавництв письменник і публіцист Р. Кремер-Бадоні виголосив велику доповідь на тему «Образ підприємця нашого часу». В цій доповіді він одверто висловив соціальну і політичну суть завдання, виконання якого верхи прагнуть накинати західнонімецьким письменникам. Кремер-Бадоні з жалем говорив про образ підприємця, створений Е. Кубі, М. Вальзером і Г. Беллем. Треба добитися, сказав він, щоб населення ФРН повністю ідентифікувало себе з існуючою суспільною та економічною системою. «Ви повинні домогтися, — закликав Кремер-Бадоні, — щоб населення сказало: «Нам потрібен капіталізм, як риби вода». Чи можете ви для цієї важкої роботи залучити Кубі, Вальзера, Белля? Замість відповіді ви засмієтесь. Ні, ви повинні досягти цього самі. Ви і ваші співробітники-публіцисти повинні добитися того, щоб ці проблеми були висвітлені на найвищому інтелектуальному рівні... сформульовані так, щоб ніякий насмішник, ніякий літератор-утопіст... не знайшов до чого прискіпатись. Ви повинні боротись. Ви повинні розвинути для цього розум і соціально-політичну діяльну силу... Ви повинні духовно осмислити си-

стему, під дією законів якої ви перебуваєте, і переконливо змалювати її як нехай і позаморальну (проте не аморальну), але таку економічну систему, котра функціонує краще за всі у світі...»

Тут класове завдання, що його хочуть накинати літературі господарі Західної Німеччини, сформульоване з граничною чіткістю й цинічною відвертістю: служити прославленню капіталізму, змальовувати його, як найкращу, найдосконалішу систему.

Та коли літературу не щастить використати для виконання цього завдання, то їй всіма силами намагаються перешкодити, не допустити, щоб вона діяла у протилежному напрямі. «Цій меті, — пише Г. Шютц, — слугуватиме «нейтралізація літератури», «впровадження літератури в позагромадську сферу, яка живе за власними законами».

Літературу намагаються нейтралізувати посиленнями на її безсилля, так само як рух протесту намагаються послабити безупинними нагадуваннями про його недовість. Бонн роками силкується зробити німими «негодних» письменників, тих, хто протестує. Розрахунок тут точний: позиція нейтральності, невтручання об'єктивно підтримує проваджену урядом політику маніпуляції громадською думкою.

«Питання «Для чого ще потрібна література?» — абстрактне, — пише Г. Шютц. — Конкретно воно мало б звучати так: література для кого? Жоден з тих, хто пише, не може уникнути відповіді на це питання».

Проте не так просто відповісти на нього однозначно. Говорячи про ситуацію в західнонімецькій літературі, не можна не зазначити, що для неї характерне абсолютне порушення відносин між письменниками й читацьким загалом. Опозиційних письменників у Західній Німеччині ненавидять «верхи» і не розуміють «низи». За численними свідченнями статистики і соціології, «серйозну» літературу відкрив для себе лише незначний процент читачів, тоді як більшість — це споживачі здешевленої культурної про-

дукції, так званої «масової літератури»: тривіальних романів, що їх випускають серіями, бульварних детективних історій в ілюстрованих журналах, мілітаристської літератури (так звані «ландсергефте») тощо.

Західнонімецькі письменники трагічно сприймають цей розрив, але вважають його неминучим, вічним. На думку деяких визначних письменників, наприклад Арно Шмідта, існують і завжди існували дві літератури: одна — для вибраних, для високочолої еліти (він налічує мізерну кількість читачів такої літератури), і література для мас, позбавлена будь-якої естетичної цінності. Такий погляд характерний для багатьох письменників ФРН. Навіть ті з них, хто прагне ліквідувати цю прірву між літературою і читачами, не знаходять для цього шляхів.

Так, Енценсбергер, радячи письменникам перейти до «поширення політичної грамоти» в країні, використовуючи для цього політичні й публіцистичні традиції, які беруть початок від Людвіга Берне і Розі Люксембург (прикладом такої діяльності сьогодні він вважає репортажі Г. Вальрафа), — не бачить тих можливостей, тих нових форм діяльності, що їх знайшли б письменники у співробітництві з передовими колами суспільства, у першу чергу з робітничим класом. Твердячи, ніби функції літератури в класовій боротьбі мізерно малі, Енценсбергер демонструє обмеженість своїх поглядів.

Багатьом письменникам, що заміряються на незліченні табу західнонімецького суспільства, не можна відмовити в щирості, мужності, чесній зацікавленості долею своєї країни і світу. Проте їхні зусилля найчастіше обмежуються «моральним ангажементам», для них характерне невміння і небажання проникнути в суть соціальних і політичних конфліктів, притаманних капіталізму. Суперечливість позицій деяких ангажованих письменників проявляється також у їх нездатності протистояти ідеям антикомунізму, у ворожості до країн соціалістичного табору, насампе-

ред до Німецької Демократичної Республіки.

В цьому плані найбільш характерною є позиція Грасса. Добре відомі його виступи проти боннського режиму — одним з останніх є його звернення до суду з вимогою притягти до відповідальності Франца-Йозефа Штрауса, який назвав представників позапарламентської опозиції «тваринами». Разом з тим, як зазначає прогресивний журнал «Кюрбіскерн», «антикомунізм і нетерпимість, що їх Грасс використовує... проти лівих сил своєї країни, майже не відрізняються від реакційної пропаганди».

Чи потрібна «література протесту»?

Характер сперечань про ангажованість літератури проявився якнайвиразніше в ході дискусії про «літературу протесту». Йшлося про те, чи повинен поет писати вірші «про напад», тобто вторгтися в актуальні політичні сфери. На думку деяких західнонімецьких письменників (М. Вальзера, К. Гейслера, Г. М. Енценсбергера, Е. Фріда та ін.), митець не може обходити мовчанням пекучі проблеми сучасності, інші (Г. Грасс, П. Гертлінг, Г. Е. Носсак, Г. Е. Гольтгузен) вважають, що писати, наприклад, про війну у В'єтнамі, про інші події на земній кулі — справа публіцистів, журналістів, репортерів телебачення й кінохроніки, але зовсім не письменників і поетів.

«В'єтнамі і «велика коаліція» в Бонні роз'єднали письменників», — коментує англійський критик К. Адам у «Нью-стейтсмен».

Для позиції літераторів, які вважають себе відповідальними за те, що відбувається у світі, характерне визнання К. Гейслера з приводу війни у В'єтнамі: «Хіба американська війна у В'єтнамі нас не торкається? Адже коли нас торкаються міста Орадур і Лідіце, про які двадцять років тому йшлося в Нюрнбергу, то це повинно мати певні наслід-

ки. Таким наслідком має бути те, що ми мусимо йти з відкритими очима, а не зажмурившись. Треба сказати на повний голос: Орадур і Лідіце — це сьогодні міста Південного В'єтнаму. Це означає: текст нюрнберзьких обвинувачень сьогодні можна повністю застосувати до тих, хто несе відповідальність у Пентагоні та Білому домі».

Протилежну точку зору висловив у ході дискусії про «поезію протесту» П. Гертлінг, виступ якого слід вважати симптоматичним. Гертлінг напався з дошкульною критикою на збірку поезій Е. Фріда «...і В'єтнам і...»

«Я не писатиму віршів про В'єтнамі, романів про цю війну», — пише Гертлінг. Тема, на його думку, надто гаряча, надто актуальна. «Які рядки здатні змалювати все це? Перекирвлені від страху, від вогню обличчя на фотографіях — чи можуть віршовані рядки це зобразити?»

Гертлінг обвинувачує Фріда в тому, що той скористався інформацією, довірився документальним кінокадрам, де зафіксовано обвуглені дитячі трупи і жах на обличчях матерів. Він вважає, що неможливо відрізнити «правду від неправди»: «Я не можу розібратися, хто правий, хто винний». Необхідність висловити своє ставлення до цієї війни викликає у Гертлінга жах: «Адже ставши на чийсь бік, поет робиться «полоненим ідеології». У віршах, які осуджують винуватців війни, він бачить лише сліди «риторичного безсилля», інтелегентський протест, приречений на недовість.

Широко відомим став вислів західнонімецького соціолога й естетика Теодора Адорно про те, що після Освенциму неможливо писати вірші. Безперечно, Адорно вкладав у свій вислів думку про величезні, небачені масштаби фашистських злочинів, перед якими й справді бліднуть слова. Проте головним аргументом для тих, хто бере на озброєння цю формулу, є посилення на нібито неминучий розрив між політичним змістом і естетичною якістю літератури — думка про нездатність літератури відбивати політичний зміст, не за-

ходячи в суперечність з естетикою. Так, Г. П. Півітт і В. Лангенбахер, два відомих західнонімецьких критики, заявляють: «Усяка політично ангажована література мусить бути запідозрена у тривіальності».

«Література і дія виключають одна одну, — твердить Гертлінг. — Літературне обурення гідне поваги, але воно ніколи не виходило за рамки літератури».

Міркування Гертлінга поширені серед західнонімецьких літераторів. Багато хто з них схиляється до думки, що письменник не завжди розумніший і моральніший за інших і тому не повинен, навіть не має права претендувати на осмислення політичних та громадських подій і, висловлюючись прилюдно, нав'язувати свою точку зору іншим. «Проблематично: чи має письменник право, ба навіть чи повинен він вважати себе політично компетентним, — пише Г. Е. Гольтгузен. — Це питання не випадково є мало не кардинальною темою всіх наших літературних і політичних дискусій». Критик зазначає, що багато письменників, особливо молодого покоління, розглядають саму письменницьку творчість як виконання політичного обо-

в'язку, що цим пояснюється участь багатьох інтелігентів у боротьбі, яка «точиться на відстані половини земної кулі від них». «Яке їм діло до того, що саме зараз поставлено у В'єтнамі на карту, яке їм взагалі може бути до цього діло?» — питає Гольтгузен, висловлюючи цим риторичним питанням свою точку зору.

Гострі сперечання про роль митця не вщухають у Західній Німеччині. «Яка користь від великого таланту, коли він не виступає на захист тих, хто потребує такого захисту?» — питає молодий західнонімецький критик Петер Шнайдер.

На засіданні Групи 47 у Принстоні критик М. Райх-Раницький сказав, що в Західній Німеччині письменники багато говорять і мало чого добиваються. Йшлося про шанси літератури впливати на політичну і громадську реальність. У Принстоні група, ніби змовившись, і слова не сказала про в'єтнамську війну. «Ді цайт» так коментувала цю зустріч: «І перед цією безпечною, заклопотаною лише своїми суто літературними справами групою німецькі політики почувають страх?»

Говорячи про дієвість літератури, визначний письменник і громадський діяч НДР Александр Абуш зазначає: «...у Західній Німеччині література стає громадською реальністю в той момент, коли письменники торкаються основних питань, які вважаються там забороненими. Це питання: кому належить сьогодні Західна Німеччина? Хто править нею? Де кінчається так звана свобода для робітника і для митця?»

Усвідомити саму необхідність ставити такі питання неможливо, не усвідомивши нерозривного зв'язку між ангажованістю громадянською і творчою. Поза цим зв'язком митець утрачає ґрунт під ногами й уявлення про своє призначення, він нездатен зрозуміти головний принцип, сформульований свого часу Йоганнесом Р. Бехером. «Моя політична діяльність, — говорив поет, — є, по суті, не що інше, як захист права на поезію». Всяка спроба розчленувати цю єдність неминуче заводить у безвихідь — про це свідчить нинішня ситуація в західнонімецькій літературі.

БОЛГАРІЯ

Режисер Вило Радев, один з найвидатніших представників болгарського кіно, закінчив новий фільм «Чорні ангели». Для постановника трьох популярних картин — «Вирадачі персиків», «Найдовша ніч» та «Цар і генерал» — ця стрічка, як зазначає болгарський журнал «Фільмові новини», стала новим кроком у кіномистецтві.

Сценарій «Чорних ангелів» написаний за широко відомою в Болгарії книжкою Мітки Грибчевої «В ім'я народу». Авторка цього твору — легендарна героїня болгарського руху Опору.

Сам Вило Радев розповідає про «Чорних ангелів»:

«Мій фільм присвячений молоді 40-х років. Але мені б не хотілося, щоб глядач сприйняв цю стрічку як історичну. Я прагнув, щоб фільм звучав сучасно. Від молоді в усьому світі залежить наше майбутнє, її треба виховувати на кращих прикладах історії, але історія ця мусить бути співзвучна з сучасністю».

Вило Радев (ліворуч) і оператор Атанас Тасев під час зйомок фільму «Чорні ангели».

У болгарському місті Враца тривало свято болгарської книги, участь у якому брали провідні письменники Стоян Даскалов, Тодор Хармаджієв, Славе Хр. Караславов, Марко Недялков та Атанас Мандаджієв.

Я ЗАСТЕРІГАЮ!..

«Я належу до покоління, яке проклало війну, бо вона відняла в нього найкращі роки життя, — говорить в одному зі своїх інтерв'ю відомий польський письменник, публіцист і есеїст Збігнев Залуський. — Тому в своїх книжках я розповідаю про війну, про те, скільки на ній полягло людей, які б могли не руйнувати, а будувати, вчитися і жити. Цим я застерігаю молоде покоління і закликаю його бути пильним, не допустити того, що пережили ми. Їхні батьки».

Збігнев Залуський народився 1926 року на Волині. Сімнадцятирічним юнаком добровільно вступив до I Корпусу Війська Польського, сформованого в СРСР, і з 3 дивізією ім. Ромуальда Траугутта пройшов шлях від Леніно до Берліна, від солдата до полковника Війська Польського.

Перша його книжка «Перепустка в історію» вийшла друком у 1961 році. Далі були написані «Сім головних польських гріхів», «Сорок четвертий» і «Фінал 1945», які викликали великий інтерес у читачів. Всі ці твори висвітлюють життєві шляхи і долю того покоління поляків, якому довелося пережити другу світову війну, оспівують героїзм польського солдата. Його книжку «Сорок четвертий» — на конкурс, проведеному Міністерством культури і мистецтва в 1968 році, — було визнано найкращою.

Нещодавно на полицях польських книгарень з'явився новий твір З. Залуського «Зерна на бруствері». Польський журнал «Нове ксьонжкі» вмістив рецензію на нього. Її автор Станіслав Зелінський пише:

«Полковник Збігнев Залуський залишається вірний собі. І цей його твір присвячений темі війни. Але водночас це книжка про сучасність. Розповідаючи про долю польського народу й про участь польського солдата в останній війні, письменник закликає сучасників берегти мир і зміцнювати оборону своєї країни.

Збігнев Залуський.

«Досить порівняти карту нашої вітчизни п'ятдесятирічної давності й карту Народної Польщі, щоб зрозуміти, чого ми досягли, що повинні пильно охороняти. Польський народ пройшов крізь нелюдські випробування, пережив страшні часи гітлерівської окупації і не скорився, не дав знищити себе, як того бажали Гітлер і його кліка; польський народ вистояв і не тільки вистояв, а з допомогою наших радянських друзів переміг! Ми повинні завжди пам'ятати це і зміцнювати нашу обороноздатність, кріпити нашу армію. Бо що таке армія? Це сила всього польського народу, як писав колись Тадеуш Костюшко».

Цей уривок з нової книжки Збігнева Залуського дає уявлення про зміст твору — глибоко патріотичного, інтернаціонального, сучасного».

У цьому ж номері журналу вміщено інтерв'ю з письменником, в якому він розповідає про свої творчі плани.

— Я збираю матеріали для книжки про польське місто Колобжег, яке я визволяв, місто, з яким пов'язана історія Польщі, Росії й України, — сказав письменник.

Збігнев Залуський плідно співробіт-

ничає з кінематографістами. Він один із сценаристів п'ятисерійного фільму «Визволення», перші серії якого нещодавно вийшли на наші екрани; разом з радянським режисером Валентином Єжовим закінчує картину «Легенда» — про дружбу польського юнака і радянської дів-

чини під час війни, працює над документальною стрічкою «Шляхи до вітчизни». З. Залуський — лауреат Державної премії II ступеня і двох премій Міністерства національної оборони, автор численних історичних нарисів, літературно-критичних і публіцистичних статей.

БРИТТЕН, НАТХНЕНИЙ БРЕХТОМ

Багато років тому Бертольт Брехт написав поему «Дитячий хрестовий похід», в якій висловив протест проти нацистського варварства, проти війни. Герої поеми — п'ятдесят п'ять дітлахів, що залишилися без рідних. Вони йдуть невідомо куди, назустріч неминучій загибелі. Повний пристрасного гніву, зненависті до пригноблених і любові до людей, цей твір Брехта і сьогодні викликає в читача глибоке хвилювання.

Англійський композитор Бенджамін Бріттен з нагоди п'ятидесятиліття Міжнародної організації захисту дітей створив кантату на текст Брехтової поеми. Цей твір написано для дитячого хору (з дев'ятьма солістами), двох роялів, камерного органа і оркестру ударних інструментів.

Кантата Бріттена здобула визнання англійської критики. Брехт казав, що в його поемі йдеться не лише про дітей, яких фашизм зробив сиротами, а взагалі про маленьких істот, котрим війна і несправедливість завдали мук і страждань. Рецензенти

Бенджамін Бріттен.

відзначають, що Бріттену вдалося передати основний зміст поетичного твору — протест проти нелюдськості і несхитну віру в майбутнє. Музична мова кантати не зовсім звична для композитора. Камерний орган і роялі немовби протиставлені оркестрові, і це дозволяє досягти яскравої контрастності і надзвичайної виразності.

КРИЗА НА БРОДВЕЇ

Бродвейські театри перебувають у стані кризи. Колишній центр американського театального життя поринув у темряву. Лише де-не-де сяють неонові реклами. Театри на Бродвеї не мають репертуарних п'єс, безробіття серед акторів тут досягло небаченого рівня. За свідченням журналу «Юнайтед Стейтс ньюс енд Уорлд ріпорт», під час сезону 1969/70 рр. не працювала й половина тих бродвейських театрів, які досі ще зовсім не закрились.

Звичайно на Бродвеї протягом сезону ставилося 100 п'єс. У сезоні 1969/70 рр. їх не набралось й 40. Сотні акторів животіють на допомогу для безробітних або влаштувалися коридорними в готелях чи перемивальниками посуду в ресторанах.

Журнал «Юнайтед Стейтс ньюс енд Уорлд ріпорт» розповідає, що одна актриса, яка протягом року шукала роботи на Бродвеї, дістала за цей час лише одну пропозицію. Їй запропонували роль у нудистській виставі, від якої вона відмовилась, бо, за її висловом, «не звикла виходити на сцену в чому мати породила».

Оглядач журналу вважає — і це думка багатьох нью-йоркців, підкреслює він, — що театрам на «Великому неоновому шляху», як називають Бродвей, незабаром прийдє кінець.

Актори, драматурги та режисери

ГРЕЦІЯ

Відома грецька кіноактриса і громадська діячка Меліна Меркурі незабаром зніматиметься в фільмі «Історія». Це розповідь про грецький рух Опору проти фашистської диктатури військової хунти; сценарій фільму написаний на документальному матеріалі. Ставлять картину продюсер Ніюль Дассен і грецький режисер Мантуліс, зйомки провадитимуться у Франції.

Меліна Меркурі в одному з останніх фільмів з її участю.

КАМЕРУН

Історична п'єса журналіста Абеля Зомо Бена «Мартін-Пауль Самба — життя за Камерун» зустрінуто як велика подія в культурному житті цієї африканської країни. Цей драматичний твір розповідає про тяжкі часи німецької колонізації Камеруну й про трагічні події 8 серпня 1914 року, коли за наказом німецького губернатора був розстріляний як «підбурювач до заколоту» народний герой країни — Мартін-Пауль Самба.

Кореспондент місцевої газети «Юніті» оцінює п'єсу, як «твір великого значення й високого громадського пафосу».

Твір Абеля Зомо Бена, підкреслює рецензент, «особливо актуальний у нинішній напруженій ситуації, коли в Південній Африці лютує апартеїд, коли кліка Яна Сміта створює нове вогнище расизму в Родезії, а в Анголі й Мозамбіку португальські колонізатори винищують наших братів».

ПОЛЬЩА

Кранівський журналіст Ян Адамчевський нагороджений премією Кранівського воєводства за твори «Ленін на польській землі» та «Польські дні Леніна».

Музична громадськість Польщі нещодавно відзначила 80-ліття з дня народження професора Збігнева Джевецького, відомого піаніста і педагога, ім'я якого нерозривно зв'язане з найбільшими подіями в історії польської музики за останнє п'ятидесятиріччя.

Джевецький — вихователю кількох поколінь видатних польських музикантів, зокрема таких славетних митців, як Галина Черні-Стефанська, Ян Енер, Адам Харасевич.

«Народне мистецтво Польщі» — так називається виставка, яку недавно було відкрито у Варшаві. На ній представлено 500 експонатів — народні костюми, ткацькі вироби, кераміка, музичні інструменти, художні вирізки з паперу тощо.

СІРІЯ

Національна кінематографія цієї країни ще дуже молода. Як розповів кореспондентові польського журналу «Екран» директор Національного кінооб'єднання Абдуль Хамід ель Мерей, перші сірійські фільми випущено 1963 року. Здебільшого це були короткометражні стрічки. Перший художній фільм «Вулиця надії» обійшов екрани багатьох країн світу. Зараз закінчуються зйомки другої художньої кінокартини, яка присвячена боротьбі арабських народів з незалежністю. Фільм складатиметься з трьох окремих новел

США

Нещодавно в Нью-Йоркській філармонії відбувся концерт на честь найстарішого музиканта світу, відомого віолончеліста Пабло Казальса. В концерті, який пройшов під девізом «Ушанування Казальса», взяв участь і сам ушанований маестро. Він диригував ансамблем віолончелістів, які з'їхалися з цієї нагоди до Нью-Йорка з усіх частин світу. Пабло Казальсу 94 роки, але він вважає, як нещодав-

переходять у театри за межами Бродвею.

Американський журнал вмістив також інтерв'ю з відомим продюсером Девідом Мерріком, який сказав, що причиною катастрофи на Бродвеї вважає відсутність реперту-

ару, і тут-таки додав, що фінансове становище американського театру взагалі жахливе.

Зараз в Америці з'явилося багато регіональних театрів, зазначив Девід Меррік, але без урядових субсидій вони теж не зможуть існувати.

ЗАПИСНИКИ ТОМАСА ВУЛФА

У видавництві університету Північної Кароліни вийшли друком двотомні «Записники» Томаса Вулфа (1900—1938) обсягом понад тисячу сторінок. Письменник записував свої думки і враження протягом усього свого недовгого життя і жартома називав ці

нотатки «такими ж незрозумілими, як китайські ієрогліфи». Усього цих записників 35, вони дають змогу простежити майже все життя письменника — від років навчання в університеті до останньої подорожі на тихоокеанські острови. Нотатки містять чимало записів про призначення митця, роздумів про сенс життя, про тодішню політичну ситуацію. В записниках можна також знайти плани його романів «Про час і про річку» та «Ти не можеш знову повернутися додому».

Щойно опубліковані «Записники» Томаса Вулфа — знаменна подія в літературному житті Америки.

РЕАЛІЗМ НЕ МОЖЕ ЗНИКНУТИ

Для цілого покоління Анна Ман'яні стала символом Італії 1945 року. злиденної, але повної життєвих сил. Та що робить зараз, через 25 років, ця актриса, яка створила колись образи, позначені такою мистецькою глибиною й правдивістю?

Після виконання головної ролі у фільмі «Мама Рома» вона сім років не знімалася в італійських кінокартинах. Нещодавно, однак, актриса погодилася взяти участь у серії телевізійних передач Альфредо Джанетті під назвою «Сто років історії Італії в шістьох типових жіночих образах». Тут зібрано майже всіх героїнь Ман'яні: римська торговка родиною, дружина емігранта, вдова антифашиста, добросерда спекулянтка з чорної біржі, змарніла повія.

— Я задоволена з фільму Джанетті. Як і автори моїх попередніх фільмів, він написав ці ролі спеціально для мене, — сказала актриса в розмові з кореспондентом італійського журналу «Еуропео».

— Ви часом вживаєте термін «правдивий образ». Як ви розумієте його?

— Це образ, узятий з життя. А в житті їх дуже багато... Правдиві ті герої, чиє почуття і переживання близькі й зрозумілі глядачеві, герої, яких можна грати щиро, з піднесенням. Я не ремісник у мистецтві. Ко-

Анна Ман'яні.

ли мені кажуть: «Ти майстер своєї справи», — я не радію. Я категорично проти ставлення до акторської роботи як до ремесла. Це принизливо і неприємно... На жаль, італійське кіно випускає тепер здебільшого «вестерни», схожі між собою, як дві краплі води, монотонні й безглузді. Або вульгарні еротичні фільми, що варіюють один і той самий гидотний мотив. Можна додати ще бульварні комедії, низькопробні

фарси. Оце, власне, і все. Нині не митці, а продюсери диктують закони, приймають рішення. Вони зневажають публіку. Антоніоні, аби мати змогу працювати, змушений був виїхати за кордон, Росселіні так само. Розі майже три роки не мав роботи.

— Чи немає, на вашу думку, якогось світлого променя — якогось цікавого режисера чи фільму?

— «Сатирикон» — цікавий фільм, хоча Фелліні в ньому не той, якого я люблю. Не розумію, навіщо він вдається до цієї пишної фантазії, замість того, щоб повернутися до справді реалістичних стрічок, які він знімав раніше. Цікавий фільм «Загибель богів» Вісконті. Дуже подобається «Місце» Оліні та «Кулаки в кишенях» Белоккіо. Реалістична кінематографія зникла у нас на багато ро-

ків: вона вийшла з моди. Але не назавжди. Реалізм не може зникнути. Можуть бути пошуки нових шляхів, можуть бути експерименти. Проте людям набриднуть різного ґатунку фальшивки. Люди приходять до тями, роздивляються довкола, і їм не подобається те, що вони бачать. Вони обурюються, і так само обурююсь я, коли, наприклад, бачу, що людей примушують жити в бараках і водночас заморожують кошти на житлове будівництво. Люди правильно роблять, що вимагають пристойних умов життя для всіх. Вони мають усі підстави твердити, що структура італійського суспільства застаріла і потребує змін. Я не розуміюся на політиці, але мені здається, що зараз створюється зовсім нова суспільна атмосфера, яка може позначитися й на кіно, змусивши його відбивати реальне життя нашої країни.

«ЧЕТВЕРТИЙ ДЕНЬ ВЕСНИ»

Нещодавно одна культурна подія в Італії набула яскравого політичного забарвлення. Театральна трупя «Компанія дельла комедія» поставила на сцені театру «Бранкаччо» написану драматургом Марко Маріні п'єсу для юного глядача «Четвертий день весни». П'єса розповідає про героїзм бійців антифашистського руху Опору й про події, пов'язані з одним із страхотливих злочинів фашизму — розстрілом 335 мирних громадян під час каральної експедиції в горах.

Як повідомляє італійська преса, перед початком вистави до залу вдер-

лися неофашисти, що хотіли зірвати прем'єру. Наміри провокаторів, однак, зазнали фіаско: перше ніж викликана адміністрацією «Бранкаччо» поліція встигла під'їхати до театру, молоді глядачі скрутили неофашистів і повикидали їх із залу.

Після прем'єри кореспондент газети «Уніта» розмовляв з глядачами — учнями італійських шкіл. Юнаки й дівчата казали йому, що п'єса допомогла їм ще краще зрозуміти потворну природу фашизму, розкрила очі на складні події з новітньої історії їхньої батьківщини.

«Спектакль «Четвертий день весни», — пише на закінчення своєї статті кореспондент «Уніта», — має особливе значення тому, що відтворює події, які в наших шкільних підручниках з історії або зовсім замовчуються, або подаються в перекрученому вигляді».

звичайно, не відбиває часу, коли з'явилися статті (1938—1943 рр.), але є виразом внутрішнього стану поета, що усвідомлює роль митця в боротьбі народу за своє визволення.

У статтях поет порушує важливі питання політичного і художньо-естетичного характеру. Можна простежити зв'язок між творчістю Новомеського — поета й публіциста і розвитком робітничого руху в Чехословаччині у міжвоєнний період. Шукання в галузі літератури були для нього тісно пов'язані з розв'язанням політичних проблем.

Новомеський у своїй публіцистиці висловив передові для свого часу думки про радянську літературу. Він почував здорову творчу заздрість до радянських літераторів з їх новим баченням світу, з їх можливістю писати про нові людські взаємини, відтворювати психологію нової людини.

но написав сам у своїй автобіографії «Радощі й прикрощі», що він — це поняття відносне. Казальс і зараз бере активну участь у музичному житті і прогресивній громадській діяльності.

Драматург Доналд Фрід написав п'єсу під назвою «Слідство», в якій йдеться про справу подружжя Розенберґів. Реакційний американський журнал «Тайм», повідомляючи про цю подію, звинувачує драматурга в тому, що він змальовує суд над подружжям Розенберґів як результат розгулу маккартизму в США. І справді, Д. Фрід у своїй п'єсі доводить, що Етель і Юліус Розенберґи не були винні в «злочинах», які їм інкриміновано.

Незабаром на полицях книгарень з'явиться роман Ернеста Хемінґуей «Острови на бистрині». Його герой — американський художник, який служить під час другої світової війни в частині, розташованій на Карибському морі, патрулює води в цьому районі, захищаючи їх від німецьких підводних човнів. Роман написано двадцять років тому, і вдова письменника Мері Хемінґуей запевняє, що «він нічим не поступається перед іншими його творами».

ФРАНЦІЯ

В музеї Деланкруа відкрилася виставка «Деланкруа та імпресіонізм», на якій експоновано полотна Деланкруа, Сезанна, Моне, Сіслея та інших художників. Організатори виставки прагнуть довести існування безпосереднього зв'язку між творчістю Деланкруа та роботами французьких імпресіоністів.

ФРН

Аналізуючи становище кінематографії у Федеративній Республіці Німеччини, газета «Ді вельт» пише:

«Як у 50-ті роки екрани країни заповнили салонні комедії, фільми-мелодрами, так зараз у ФРН випускаються «масовим тираном» так звані «сенс-фільми».

Давно минули роки, коли з'являлися такі кінострічки, як «Розмарі серед мілійонерів», «Троянди для прокурора» тощо. І справа не в тому, що бракує кінорежисерів, які б могли створити подібні фільми».

Називаючи далі таких відомих майстрів кіно, як Вольфганг Штаудте, Рольф Тіле, Курт Гоффманн, «Ді вельт» запитує:

«Але чому вони мовчать?»

ПУБЛІЦИСТИКА ЛАДІСЛАВА НОВОМЕСЬКОГО

У братиславському видавництві «Епоха» вийшли друком третій і четвертий томи публіцистичних творів словацького поета Ладіслава Новомеського, присвячені питанням літератури і мистецтва.

«Маніфести і протести» — так називається третій том, до якого включені статті, написані в 1924—1937 рр. У них автор торкається проблем формування основних мистецьких течій в умовах гострої класової боротьби.

Четвертий том має поетичну назву «Торжество переконаності». Назва ця,

АМЕРИКАНСЬКА ЧММА

Контракт на вбивства

«Вона дорого коштує країні економічно, фізично і психологічно, бо ця зараза неухильно шириться і захоплює кожну вулицю, кожний провулок у кожному населеному пункті». Це короткий уривок з послання президента Джонсона конгресові США від 6 лютого 1967 року.

Песимістичне визнання американського президента ґрунтується на матеріалах національної комісії у справах злочинності, яку він сам призначив улітку 1965 року.

Півтора року комісія ретельно збирала й аналізувала матеріали, що стосуються злочинності у Сполучених Штатах.

Ось деякі з її висновків:

«Існування злочинності, страх перед нею отруює життя багатьом американцям. Обстеження, проведене в двох великих містах у районах з високою злочинністю, показало:

43 відсотки опитаних кажуть, що не виходять вечорами на вулицю, боячись стати жертвою злочину.

35 відсотків заявили, що не говорять із незнайомими людьми з остраху перед злочинствами.

20 відсотків кажуть, що хотіли б переїхати в інший район, бо їх лякають злочини».

Заходи, запропоновані цією комісією, являють собою зведення давно застарілих соціальних рецептів і добрих намірів. Рекомендується, наприклад, підвищити суворість федеральних законів, які регулюють продаж і право володіння вогне-

пальною зброєю, поліпшити роботу судів нижчих інстанцій, посилити боротьбу з хабарництвом судових і поліцейських чиновників, установити раціональніший контроль над судами, щоб вони ухвалювали справедливі вироки, незважаючи на майновий стан і расову належність тощо.

Передбачаючи критику, якої не могла не зазнати її доповідь, президентська комісія була змушена в кінцевих висновках визнати, що «самих тільки урядових заходів замало. Злочинність — це соціальна проблема, яка переплітається майже з усіма сторонами життя в Америці». І комісія «простодушню» пропонує вивчати родинне життя, роботу шкіл, планування міст і спосіб наймання на роботу.

Доповідь комісії, сумлінно переказана президентом Джоном у його посланні конгресові, не вдовольнила глибоко занепокоєну американську громадськість.

Газета «Уорлд джорнел трибюн», наприклад, закидала комісії те, що вона «...спромоглася подати громадськості лише безмістовний соціальний коментар з приводу того, якого лиха завдає злочинність і яке важке завдання стоїть перед судовими органами, що займаються розв'язанням цієї проблеми. Доповідь, — робить висновок газета, — дуже нагадує проповідь».

І все-таки доповідь комісії, незважаючи на всі її хиби, та послання президента являють певний інтерес вже хоч би тому, що містять дані про загрозливе зростання злочинності за останні роки.

У доповіді президента відзначається, що понад 7 мільйонів чоловік щороку мають справу

з кримінальними органами, що кожного дня у виправних закладах перебувають понад 400 000 чоловік, що злочини коштують країні щороку три мільярди доларів. Проте і ці дані не дають правильної картини, бо, як зазначає сам президент, про величезну більшість злочинів поліція так і не дізнається. У деяких населених пунктах їх у 20 разів більше, ніж реєструє поліцейська статистика!

Характерною рисою зростання злочинності у США є катастрофічне збільшення кількості особливо тяжких злочинів, якот убивства, збройні пограбування, зґвалтування. За даними Федерального бюро розслідувань, кількість убивств за останні дев'ять років зросла на 66 відсотків, зґвалтувань — на 115, грабунків — на 180, нападів — на 103 відсотки. Можна навести сотні колонок із статистичними даними, що промовисто свідчать про вчинені злочини, тисячі висловлювань офіційних осіб і соціологів, які коментують ці дані й намагаються їх узагальнити. У цих висловлюваннях є чимало слушних і цінних думок. Так, наприклад, указується, що зростання злочинності безпосередньо пов'язане з соціально-економічною структурою суспільства в цитаделі імперіалізму.

У загальній картині злочинності в США центральне місце посідає так звана організована злочинність. У своїй сучасній формі це суто американське явище. Країна, де господарське життя досягло найвищого ступеня монополізації, де найважливіші галузі промисловості, торгівлі й послуг об'єднані в гігантські синдикати і картелі, — ця країна породила і величезну монополію злочинців.

Фундамент, на якому створювалися американські монополії, — це, як правило, нещадна експлуатація трудящих, насильства й фантастичні афери, тобто довга, як сама історія імперіалізму, низка злочинів.

Злочинність, неухильно сприяючи виникненню і зростанню монополій, кінець кінцем сама перетворилася на своєрідну монополію, на різновид бізнесу. Постійна слідча комісія сенату, керована сенатором Макклелланом, відверто визнала, що проникнення злочинного світу з сферу бізнесу досягло таких розмірів, яких не знали попередні покоління.

Принаймні у двадцятьох найбільших містах США глибоко окопалися злочинницькі синдикати, які ввозять і розповсюджують наркотики, утримують широку мережу картярських кубел, домів розпусти, букмекерських контор, займаються шантажем і здирством, убивають на замовлення і, нарешті, надають у розпорядження підприємців добре організовані озброєні банди штрейкбрехерів. Десятиліттями ця злочинна діяльність давала величезні прибутки, основна частина яких переливалася в законний бізнес. Так, за принципом «гроші не пахнуть», поступово стиралися грані між злочинним бізнесом і звичайним підприємництвом. Фінансова могутність злочинницьких синдикатів зросла до такої міри, що вони стають рівноправними партнерами в акціонерних товариствах, банках і торговельних підприємствах. Наприклад, грошові фонди чикагського злочинницького синдикату розміщені головним чином у чотирьох банках: «Ферст коммершел», «Метрополітен», «Екскейндж нешнел» і «Сентрал нешнел». До того ж злочинці не є звичайними вкладниками. У правліннях цих банків сидять їхні представники, які активно контролюють фінансування різних галузей промисловості. Характерно, що респектабельні банківські тузи не мають нічого проти ділового співробітництва з гангстерами. А найбільші юридичні контори особливо завзято боронять інтереси організованих злочинців. Великі адвокатські контори: Стаффорда Клінтона Вернштейна, Джорджа Вейбера, В. Скотта Стюарта, Ж. Булгера, Сіднея Корсака майже цілком спеціалізуються на обслуговуванні злочинницьких синдикатів.

Форми діяльності й організаційна структура злочинницьких об'єднань і монополій до такої міри схожі між собою, що на перший погляд здається, ніби злочинці для сміху пародію-

ють своїх старших партнерів. Але це зовсім не пародія. Злочинницькі синдикати справді являють собою різновид монополістичних підприємств.

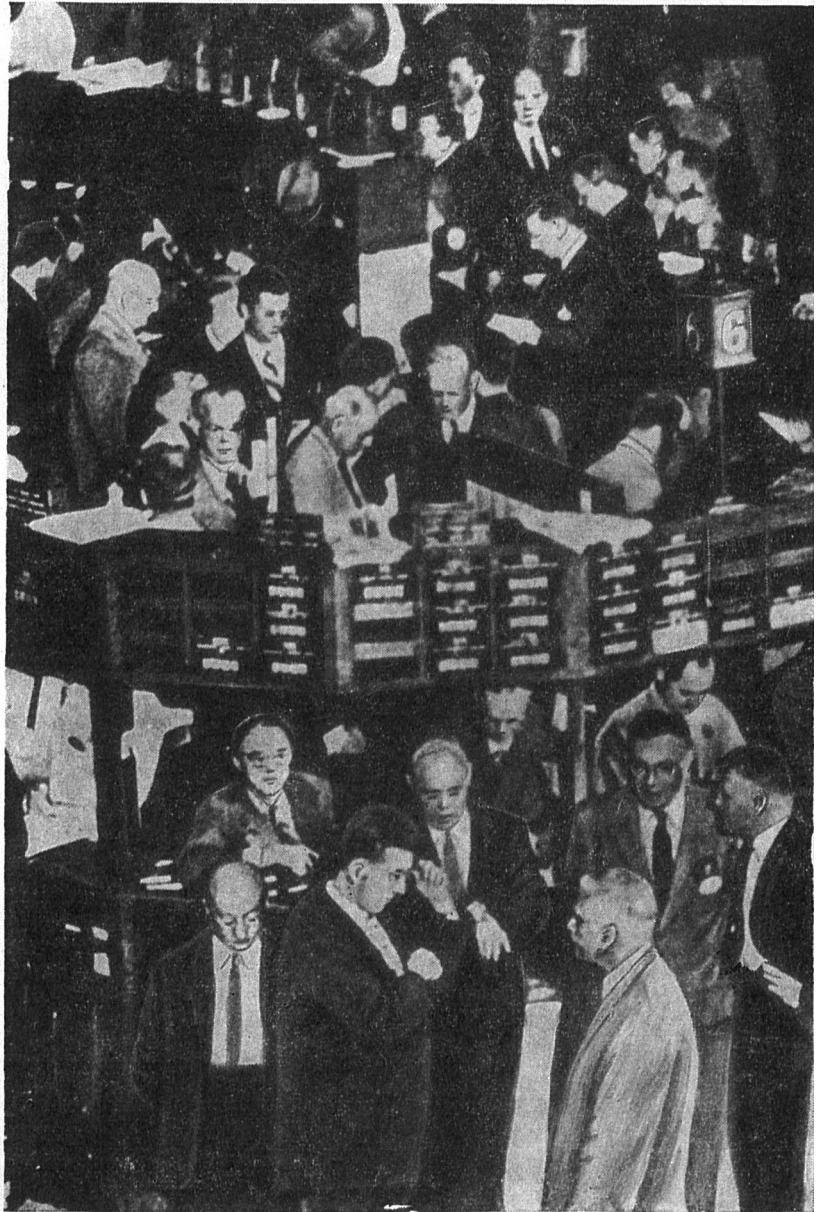
Злочинний бізнес гангстерських синдикатів вийшов за межі окремих штатів і в ряді галузей кооперується у всеамериканському масштабі.

Як правило, керівники того чи іншого синдикату самі не займаються «мокрими» справами, а планують, координують і контролюють злочинну діяльність рядових гангстерів

Розподіл прибутків від злочинів строго централізований.

Ці прибутки досягають фантастичних сум і кінець кінцем лягають додатковим тягарем на плечі американського народу.

Але це ще не головне зло. Ракова пухлина злочинних банд надзвичайно згубно впливає на американське суспільство, уражуючи все нові сфери його життя. Загрозливий розмах наркоманії у Сполучених Штатах за останні роки цілком і повністю є наслідком діяльності злочинницьких синдикатів. А

Нью-Йоркська біржа. «Чесного» ділка тут не відрізнити від гангстера. Та й, зрештою, чи існує ще в США різниця між ними?

Цілком «легальне», схвалене урядом насильство поліції над борцями за мир, за демократичні права й расову рівність нічим, власне, не відрізняється від бандитських методів мафії.

наркомани безперервно поповнюють лави злочинців. Широка сітка гральних домів, кубел розпусти, букмекерських контор, що належать організованим злочинцям, — усе це є тим живильним середовищем, на якому зростає і пишню розцвітає злочинність.

Що ж до техніки насильства і залякування, то вона зовсім не є відкриттям і монополією злочинницьких синдикатів. Цю техніку широко використовують всілякі неонацистські, расистські та інші ультрареакційні організації й угруповання, як-от товариство Джона Берча, ку-клукс-клан, мінітмени тощо.

Це мільйони морально розтлінних, ідейно одурманених людей, перетворених на роботів насильства. Незважаючи на незвичайну різноманітність і строкатість ярликів, начеплених на ці організації, між ними є багато спільного: однакові методи — техніка насильства, один хазяїн — американський імперіалізм.

Вкупі з державним апаратом, армією, поліцією, розвідкою, американські ультра й організовані злочинці довели ідеологію і техніку насильства до високого рівня «досконалості».

В Панамі і Домініканській Республіці, в Кореї й у В'єтнамі молодчики в касках морської піхоти продемонстрували всьому світові найогидніші зразки насильства. Маркс писав, що народ, який пригноблює інший народ, не може бути вільним. І справді, першою жертвою насильства, яке тяжить над США, став американський народ. У цій країні ніхто не гарантований від насильства, навіть сам

президент. Воно панує всюди: там, де орудують гангстери, там, де армія і поліція жорстоко придушують негритянський рух за рівні права, де провадяться заплутані політичні махінації, де діють агенти ЦРУ і ФБР.

Імперіалізм з природи своєї не може обійтися без насильства, як тюремник без тюрми. Візьмімо хоча б спеціальні табори, створені у США для молодшого командного складу і майбутніх офіцерів, такі, як скажімо Форт-Стілл. Солдати і сержанти, яких там навчають, проходять справді садистську муштру, в них свідомо витравляють усяке почуття людяності і милосердя. Тут готують карателів — катів, що вміють мучити, вбивати. Відомі журналісти, які побували в таборі Форт-Стілл, пишуть, що «знаменитий прусський казармений плац проти цього табору здається дитячим садком». Культівуючи і вдосконалюючи техніку насильства, американський імперіалізм випустив джина з пляшки і не може загнати його назад навіть тоді, коли цього часом вимагають його політичні інтереси. Це пояснюється тим, що техніка й ідеологія насильства, перетворившись на потужну індустрію, стала розширено відтворюватись у всіх сферах життя американського суспільства. Відтворюється вона, ясна річ, і в злочинницьких синдикатах.

За цих обставин американському імперіалізму доводиться всіляко маневрувати. В офіційній пропаганді, в документах спеціально створених комісій, у численних соціологічних дослідженнях виробляються різ-

номанітні концепції, автори яких намагаються пояснити вади американського способу життя якимись «об'єктивними» причинами.

Нещодавно в США вийшла книжка з багатообіцяючою назвою «Соціологія злочинності». Це — збірка статей викладачів американських юридичних навчальних закладів. В одній із них, що має заголовок «Географія злочинів», професор Каплан намагається зробити природу «спільницею» злочинів людини. Він пише: «Серед багатьох географічних чинників, що впливають на злочинність, можна назвати такі: вологість повітря, географічна широта, години доби, кількість опадів, сезон, хмарність, а останнім часом — кількість урану в атмосфері».

Свою теорію Каплан обґрунтовує дуже своєрідним способом: «Історично передумовою теорії про взаємозв'язок між географічними чинниками і поведінкою людини є узагальнення психологічних дослідів із щурами. Щури в Німеччині такі ж флегматичні, як і самі німці, а щури у США такі ж енергійні, як американці».

Колега автора «щурячої теорії» — викладач Бруклінського коледжу Самуел Коінг не схильний до обхідних маневрів. Він — запеклий расист і відверто заявляє, що різноманітні соціальні хвороби завезли до США мексиканці, італійці, пуерториканці, філіппінці та інші іммігранти. «У США, — пише він, — злочин — продукт імпорту. Якби не іноземці, Америка була б нацією шанувальників закону».

Неспроможність подібних «теорій» цілком очевидна, — адже в Італії (хоч там і існує горезвісна мафія), в Пуерто-Ріко та й взагалі в жодній іншій країні розмах злочинності не можна навіть порівняти з американським. Посилання на клімат просто сміховинне. Тому спритніші представники американської пропаганди, зокрема голова останньої комісії конгресу в справах злочинності, вже не використовують цієї битой карти. Газета «Уорлд джорнел трибюн», торкаючись висновків цієї комісії, пише: «Уперше в таких документах вину не складають огульно на негрів, пуерториканців, італійців та на ті національні меншості, які проживають у країні».

То, може, висновки комісії і послання президента — це перші ластівки, які звіщають новий, об'єктивніший підхід до проблеми злочинності у США? Ба ні! Як і раніше, в широкому потоці інформації про вчи-

нені злочини провина приписується іммігрантам. Якщо це сенсаційне викриття організованих злочинців, то, як правило, сторінки газет і журналів рясніють італійськими прізвищами; якщо це згвалтування, то чинять їх чомусь найбільше негри; якщо це різанина, то її затіяли пуерториканці. Щоправда, героями кримінальної хроніки часто бувають і американці, але в такій пропорції, що «пальма першості» залишається за національними меншостями.

У цьому зв'язку дуже характерною є історія «викриття» одного з американських злочинницьких синдикатів, так званої «Коза ностра».

1963 року у США було повідомлено, що сенатська комісія Макклеллана слухатиме зізнання арештованого гангстера Валачі і що ця процедура передаватиметься по телевізору і по радіо. Було оголошено попередні показання Валачі з такими хвилюючими драматичними «одкровеннями», що наступне розслідування мало стати зверхсенсаційним.

Величезний матеріал, опублікований в американській пресі у зв'язку з зізнаннями Валачі, кидає світло на злочинну діяльність одного з відгалужень широкої сітки організованої злочинності, що обплутує США і дає підстави розглядати її, як невід'ємну сторону хваленого американського способу життя.

Поцілунок

Дженовезе

Що таке жаж, Джо Валачі дізнався давно. Йому не раз доводилося труситись за свою шкуру, але тепер його опанував панічний страх. Почалося це так. 1960 року засуджений

за торгівлю наркотиками Валачі попав у федеральну тюрму в Атланті. В загальній камері пробув недовго: прийшов наглядач і наказав іти за ним. Пройшовши довгий коридор, вони спинилися перед дверима, які нічим не відрізнялися від інших. Коли наглядач відчинив двері, Джо аж остовпів з подиву. Перед ним був добре обставлений кабінет багатого ділка: підлога застелена великим килимом з абстрактним візерунком, у кутку кімнати — завалений паперами письмовий стіл, поряд — телевизор і двоє зручних крісел. В одному з них, поклавши ноги на пух, сидів літній чоловік у важких рогових окулярах і переглядав ілюстрований журнал.

— Сміливіше, Джо, сидай, — сказав чоловік глухуватим голосом, що його Валачі впізнав би серед тисячі інших. Він належав одному з «королів» американського злочинного світу Віто Дженовезе.

— Добридень, дон Вітоне, — розгублено пробурмотів Валачі, бочком пройшов до крісла і присів у позі бідного родича. — Як здоров'я, бос?..

— А подивись-но, Джо, — перебив його Дженовезе і кинув на низенький столик ілюстрований журнал. — Ну й чортяка отой Ліджо. Ач яку троянду намалював на грудях падлюки Наварро! Щоб звільнити зрадника від докорів сумління, його треба усунути, правда ж, старий? Ну? Чого мовчиш?

Дженовезе встав, потягся всім тілом, дружно поплескав Валачі по щоці і, показуючи великим пальцем на двері, ніби по секрету сказав:

— Я попросив цих хлопців з адміністрації перевести тебе до моєї камери.

¹ Бандити із сіцилійської мафії вбивають порушників «законів» злочинної зграї пострілом з мисливського обріза в груди. На їхньому жаргоні це називається «намалювати троянду». (Тут і далі примітки авторів.)

— Спасибі, бос!

— Удвох буде веселіше, а що згадати, про що побалакати.

Так почалося життя в одній камері. Вона нагадувала скорше ділову контору. Дженовезе листувався з численними «друзями», до нього приходили різні люди. Одних він зустрічав привітно, садив у крісло, чагував дорогими сигаретами і вів довгі розмови, сенс яких не завжди був зрозумілий Валачі. З другими сидав до письмового стола, перебирав якісь папери, давав вказівки. Третіх, не запрошуючи сісти, гостро картав.

З тюрмної «штаб-квартири» Дженовезе не переставав керувати своїм могутнім злочинницьким синдикатом. Якось Джо дивився по телевізору бейсбольний матч, а Дженовезе, сидячи за письмовим столом, розмовляв з одним із «приятелів». Раптом Валачі почув прізвище знайомого гангстера.

— Не зношу цього слабкодухого ідіота, — сказав Дженовезе. — Завжди впадає в істеріку. Якщо він не розколовся, то розколеться, як тільки притиснуть. Його треба усунути. І негайно. Вважай, що я його вже поцілував. Передай «контракт» Кривоному і скажи, що коли він і цим разом не влучить, то я з нього шкуру здеру.

Вночі Джо не міг заснути. Подумати тільки, бос засудив Філса на смерть з самої лише підозри, що той може пробовкнутись.

А коли Дженовезе дізнається, що на допитах він, Валачі, наговорив багато зайвого? Джо проклинав і себе, і того доскільки слідчого з Федерального бюро в справах наркотиків, якому вдалося багато чого витягти з нього.

Минуло кілька днів. Того вівторка у боса «прийому» не було. Увечері вони сиділи біля телевізора. Передавали новини. У кадрі з'явилася частина одного з нью-йоркських доків. Біля пакауза стояли поліцаї, фо-

В 1968 році було підраховано, що на екранах американських телевізорів сцени вбивства зображуються що 45 хвилин (як бачите кадри з таких телепередач).

торепортери і якісь люди в цивільному одязі. На мокрому асфальті лежав труп, укритий простирадлом з темними плямами. Один з поліцаїв відкинув край простирадла, репортери заклацали апаратами, і під шпалами магнію стало видно суцільну криваву маску замість обличчя.

— Сьогодні о 5 годині 10 хвилин, — передавав диктор, — біля одного з доків знайдено труп чоловіка 40—45 років. Смерть настала від автоматної черги, випущеної впритул. Представник поліції заявив, що ознак пограбування не виявлено. Мотиви убивства не з'ясовані. Труп поки що не впізнано.

— Еге ж, — усміхнувся Дженовезе, — його важко впізнати. Кривий перестарався.

Він устав, театральним жестом перехрестив екран і додав: «Я простив тобі, хай простить мадонна». Потім сів за стіл і, потираючи руки, сказав:

— Мені страшенно хочеться їсти. Що у нас там у холодильнику, Джо?

Шматок застрягав у горлі Валачі, ліва нога зрадливо тремтіла. Він марно намагався стримати тремтіння, стиснувши коліно рукою.

— Ти чомусь нервуєш, мій любий, — сказав йому Дженовезе. — Може, ти чогось боїшся?

— Я знав його, бос, і...

— Ти багато чого знаєш, аж надто багато. А чи знаєш ти, що буває, коли в ящик з яблуками потрапляє одне гниле? Воно заражує й решту. Гниле яблуко треба викинути геть! Правда, Джо? Підійди до мене, мій хлопчику, допоможи встати.

Він поволі підвівся, поклав руки на плечі Валачі, притяг його до себе і ніжно поцілував в обидві щоки. Валачі заляк. Він зрозумів: це — смертний вирок!

«Підозріливий, запальний, безвольний, має імпульсивну схильність до насильства» — так схарактеризовано Валачі в тюремній картотеці. Мабуть, через це адміністрація тюрми не відмовила йому, коли він зажадав, щоб його перевели в одиочну камеру. Але й тут, у цій вузькій, схожій на могильний склеп кімнаті, він не знайшов спокою. Джо добре знав, що ні високі огорожі, ні грубі мурі не врятують його від смертельної небезпеки. Наче зацькований звір, він бігав з кутка в кутку по камері, потім, знеси́лвши, падав на вузьке ліжко, стискаючи руками голову.

Джо не випускав сигарети з рота. Курив і згадував, згадував і курив...

Віто Дженовезе, який помер минулого року в Атлантській в'язниці, звідки він залізною рукою керував нью-йоркською групою «Коза ностра».

...Простора, щільно зашторена кімната. На довгому столі, застеленому сукном, стоять масивні бронзові свічники. Мигтючі язички свічок м'яко освітлюють ікони на стінах. Мадонна, розп'ятий Христос, святий Себастьян, пробитий стрілами, святий Януарій... За столом сидять люди... Ця сцена нагадує «Тайну вечерю». Але на столі замість сільниці, перевернутої рукою Іуди, револьвер і кинджал. Вони лежать хрест-навхрест між двома свічниками.

Він, Валачі, стоїть у напруженому чеканні. Чоловік, що сидить посередині, встає, бере кинджал і робить надріз на вказівному пальці правої руки Валачі.

— Розпишися кров'ю ось тут, — каже він, показуючи на аркуш паперу. Потім згортає його трубкою, підпалює від свічки і, передавши Валачі, наказує.

— Повторюй за мною слова присяги:

«Присягаюся свято виконувати всі закони товариства!

Присягаюся беззаперечно коритися і виконувати всі накази мого «капо»¹.

Я знаю, що того, хто порушує закон мовчання, чекає смерть.

Присягаюся...»

Тут, в одиочній камері, він почув свій голос, що вимовляє слова присяги.

Що ж сталося після того пам'ятного дня, коли в одній із кімнат італійського ресторану в Брукліні Валачі прийняв присягу? Тридцять років він старанно виконував чорну «роботу». Скільки «послуг» зробив цій

тварюці Дженовезе... Правда, і себе не забував, але йому перепадали крихти, а ласі шматки діставалися їм, босам.

Вони — «чистьохі» у білих рукавичках. А руки бруднити доводилось йому. «Джо, усунь того, Джо, усунь цього». Хіба зробив йому щось погане Юджін Джанніні? Між ними не було ніяких суперечок. Але що він мав робити, коли Дженовезе наказав: «А візьмись-но, Джо, за цього Юджіна»?

Валачі розумів, що Джанніні вирішили вбити, аби настрахати інших. У боса не було ніяких підстав підозрювати його в порушенні закону мовчання. Валачі не хотілося вбивати Джанніні, але шлях «нагору» в мафії вистелений не трояндами, а трупами. Інакше «кар'єри» не зробиш.

— Все буде о'кей, дон Вітоне, — сказав він, — можете замовляти панахиду...

Через кілька днів газети повідомили, що 20 вересня 1952 року на Східно-Гарлемській вулиці знайдено тіло якогось Джанніні. «Невідомий, — зазначалося у звіті поліції, — убив його двома пострілами в голову ззаду».

Валачі не раз доводилося виконувати такі вироки. Він до тонкощів знав своє діло. За порушення «ділової етики» гангстер зникав без сліду. Якщо жертву вбивали пострілами ззаду, це означало, що вона порушила «закони» мафії. Достить було самої підозри, щоб людину спостигла така смерть. Але найстрашніша кара падала на голову того члена злочинницького синдикату, який зламав «закон мовчання». В цьому разі тіло його знаходили знівеченим до невпізнання.

Валачі довгий час виконував обов'язки ката. А тепер перед ним одна за одною поставали картини вбивств, в яких він щоразу бачив себе жертвою. На кожному кроці його підстерігала смерть. Валачі знав чимало випадків, коли мафія вбивала в тюрмі. Отрута могла бути в пудингу або в супі... Він пам'ятав, як помер у Палермо, в тюрмі, один з ватажків сіцилійської мафії — Пішетта. Він не брав нічого в рот, не давши покуштувати спершу котові, якого йому дозволили тримати в камері. Але коти не п'ють чорної кави, і чашка цього улюбленого напою стала для Пішетти смертельною. Там отруту підсипали в каву, тут вона може бути в пудингу. Його можуть просто повісити в камері чи в душовій, а потім газети повідомлять, що в'язень Валачі наклав на себе руки.

¹ «Капо» — ватажок банди.

Вранці 22 червня 1962 року Валачі брів тюремним двором, схопили озираючись, недобрим поглядом проводжаючи в'язнів, яких теж вивели на прогулянку. Його нерви були напружені до краю. Здавалося, зашморг от-от затягнеться на ший.

Хто?.. Кому з них бос дав «контракт»?.. Здається, в тюрмі повно ворогів. Потилицею, всією спиною він відчуває чийсь погляд. Знов озирається. Цей тип щоразу йде позад нього. Десь він бачив ці близько посажені карі очі, цей втягнутий безгубий рот. Та це ж Джо Бек. Бувалий гангстер. Валачі відходить трохи вбік, щоб пропустити його вперед. Той затримується. Валачі спинається і дивиться йому просто у вічі. Чоловік відводить очі. Недалечко, під стіною, лежить півметровий шматок залізної водопровідної труби, забутий після ремонту душової. Страх пробуджує лють. Валачі починає трясти. «Треба випередити його», — блискавично промайнуло в голові. За два скоки він опиняється коло труби, хапає її і щосили б'є чоловіка по голові. Той падає мертвий. Підбігли наглядачі. Він сам простяг руки. На нього наділи наручники, привели в тюремну контору.

— Чого ти не поділив з бідолахою Сауппом, за що вбив його?

— З ким?!

— З в'язнем Сауппом...

— З яким Сауппом? Це Джо Бек...

— Ти помилився. Це Саупп. Він просидів тут двадцять років. У ту суботу кінчався його строк...

Зізнання гангстера

— Можете собі уявити, панове сенатори, що я тоді пережив, — каже Валачі, звертаючись до членів Постійного підкомітету американського сенату для вивчення злочинності.

Це діється в одній із просторих, світлих кімнат конгресу, призначеній для закритих судових засідань. Сенатори не раз збиралися тут, щоб обговорити тривожні проблеми катастрофічного зростання злочинності в країні: крива злочинів неухильно йшла вгору.

І знову навколо довгого стола сидять респектабельні джентльмени в елегантних темних костюмах. Очолює цю автори-

тетну комісію сенатор Макклеллан. Навколо товпляться численні журналісти, державні чиновники, адвокати.

Засідання комісії, на якому дає показання Валачі, транслюється по радіо і телебаченню. Зал пильно охороняється поліцією.

— Чи довго ви чесно заробляли собі на прожиття, перше ніж стали на шлях злочинства? — питає сенатор Мундт, республіканець із Південної Дакоти. Він має репутацію знавця в питаннях моралі. Настає довга пауза. Сенатори чекають. Чи відповість Валачі?

П'ята поправка до американської конституції дозволяє допитуваному не відповідати на запитання, якщо відповіді можуть бути використані обвинуваченням. Вона просто-таки рятує мафіози, бо дає їм змогу не порушувати «закону мовчання». Посилаючись саме на цю поправку, Віто Дженевезе не відповів на жодне з запитань, поставлених йому суддею і прокурором у 1958 році, коли його зловили на гарячому, заарештували й віддали до суду, обвинувативши в торгівлі наркотиками.

У Валачі становище інше. Після вбивства в тюрмі йому загрожувала страта. Похмуратінь електричного стільця виявилася не менш переконливим аргументом, ніж помста мафії.

— Отже, чи довго ви займалися чесною працею? — питає Мундт. — Ми чекаємо, Валачі.

— Близько року, пане сенаторе.

Джо Валачі, який розкрив деякі таємниці злочинного світу США, дає свідчення сенатській комісії.

...Те, що відбувалося в залі, було свого роду спектаклем, який довго і старанно готували. До того, як Валачі став перед комісією, він уже давав показання різним слідчим органам. Федеральне бюро в справах наркотиків, яке почало вивчати злочинну діяльність Валачі, встановило, що одержані відомості виходять за межі компетенції бюро, і тоді міністерство юстиції передало справу Валачі до Федерального бюро розслідувань.

Агент ФБР, до якого попав Валачі, був досвідченим слідчим. Він діяв за принципом «багата і пряника». Іноді годинами допитував підсудного під яскравим світлом ламп, не даючи ні секунди відпочинку, ставлячи різні пастки. В інших випадках був лагідний, закладливий, навіть улесливий. Він приніс ліки, підбадьорював, коли Валачі вдавався у відчай, посилав поліцейя по національні італійські страви й делікатеси. Але, незважаючи на всі ці хитрощі, справа попервах посувалася мляво.

Вісім місяців, по чотири допити на тиждень, тривав слідчий «марафон».

— Зрозумій, Джо, — наполягав допитувач, — ми зуміємо захистити тебе від твоїх друзів, але від електричного стільця ти мусиш урятувати себе сам. У тебе немає іншого виходу, як усе розповісти. Ти ж знаєш, що я тут для того, аби одержати інформацію для міністра юстиції. Я хочу знати назву вашої організації, її склад, структуру. Як вона називається? «Мафія»?

— Ні, — відказав Валачі, — не «Мафія».

— Вона італійського походження?

— Що ви маєте на увазі?

— Джо, ми знаємо про організацію більше, ніж ти думаєш. Хочеш, я скажу перше слово, а ти вимовиш друге. Вона називається «Коза...»

Валачі був приголомшений. Він здивовано виричався на слідчого, потім хрипко прошепотів:

— «Коза ностра»! Ви вже знали про неї?

І Валачі заговорив.

«Нація багато чим завдячує слідчому, який вирвав у Валачі признання, — патетично писав американський журнал «Сатердей івнінг пост». — Але його ім'я з усім зрозумілим міркувань не може бути назване». Згідно з офіційною версією, американська поліція до признання Валачі майже нічого не знала про гігантський злочинницький синдикат і, в усякому

разі, не мала уявлення про масштаби його діяльності.

Своїм великим успіхом слідчий вважав вичерпні зізнання Валачі про структуру «Коза ностра», які були сенсаційними для мільйонів американців. З подивом і страхом вони довідалися, що у другій половині двадцятого століття в їхній країні існує ціла підпільна імперія, що «Коза ностра», яка своєю структурою нагадує феодальну державу, є одним із «князівств» цієї імперії.

На найнижчому щаблі цього злочинницького «князівства» стоять рядові мафіози. Вони об'єднуються в команди, очолювані так званими «лейтенантами». Декілька команд утворюють «сім'ю». Глава «сім'ї» — «капо» — має необмежену владу. Кожна «сім'я» займається злочинним бізнесом в одному з районів, які строго розмежовані. Районів дванадцять: Бостон, Буффало, Чикаго, Клівленд, Детройт, Канзас-Сіті, Лос-Анджелес, Нью-Арк, Нью-Йорк, Філадельфія, Піттсбург і Сан-Франциско. Нью-Йорк перебуває на особливому становищі. Його територія поділена між кількома «сім'ями». Найвищим «законодавчим» органом «Коза ностра» і її «верховним судом» у національному, так би мовити, масштабі є рада «капо».

Після врочистої церемонії прийняття новонавернений мафіозо одержує як «наділ» певну ділянку в місті чи селищі. Звичайно він веде подвійне життя. В легальному — це хазяїн бару чи бакалійного магазину, домовласник чи комівояжер тощо. Але основний прибуток він одержує із злочинних джерел.

Тут варто відзначити, що американська преса, та й сама комісія Макклеллана, аж надто підкреслювали структурні особливості «Коза ностра», поступово створюючи враження, ніби всі американські злочинницькі синдикати організовані за образом і подобою сіцилійської мафії. Все це мало підперти фальшиву тезу, що організована злочинність у США — явище нібито імпортоване.

А втім, деталі ритуалу, структури, звичаїв «Коза ностра» являють собою певний інтерес, бо показують, як верховодя цієї підпільної організації тримають рядових гангстерів у покорі, захоплюючи левову частку прибутків.

Валачі скаржився слідчому, що за добрих старих часів кожна «сім'я» ділила прибутки між своїми членами. А тепер лише чикагська банда додержується цієї традиції. В інших прибутки не складаються до купи. Че-

рез те все глибшою стає прірва між «заможними» й «незаможними».

— Візьміть, сер, хоч би боса з Детройта Джозефа Цегіллі, — ображено говорив Валачі. — Він просто купається в розкошах! А його підлеглі живуть у нестатках. Вони не можуть навіть пограти у крап або дати гроші в позику за проценти. Відолахи мусять працювати в доках або на будівництві. А там, як ви знаєте, сер, багато не заробиш. От і доводиться торгувати героїном. Та далеко шукати не треба, — з жалем вів далі Валачі, — я й сам не з добра взявся за цей бізнес. Ну що в мене було? Кілька жалюгідних «дахів»¹, дві поганенькі адвокатські контори, ательє мод та контора прокату музичних апаратів. Я ледве животів. А от на якого біса заманулося торгувати героїном цьому мерзотникові Дженовезе? Адже в нього на рахунок тридцять мільйонів! Він обдирав нас. А як він скривдив бідну вдову Стефана Касертано! Коли той захворів на рак, Дженовезе наказав зібрати всі доходи хворого — 20 000 доларів. Він сказав, що передасть ці гроші дружині Касертано, а коли той помер, поклав їх собі в кишеню.

Валачі пригадував усе нові подробиці, факти, імена. То не була послідовна розповідь. Він перескакував з однієї теми на іншу, від спроб дати загальну картину переходив до деталей, що характеризують побут і звичай «Коза ностра».

— Уявіть собі, сер, що ми з вами прийшли в картярський дім, в бар чи на іподром, — пояснював Валачі, — і зустріли там знайомого мафіозо. Я рекомендую вас і кажу: «Це мій друг». Та коли б ви були членом «Коза ностра», я б сказав: «Це наш друг», і він одразу б зрозумів, що може довіряти вам.

Іноді Валачі заявляв, що хоче відпочити. Тоді він звичайно поринав у спогади. Так, одного разу йому раптом схотілося розказати про свій перший злочин.

— Мій батько переїхав сюди з Сіцилії. Працював поденно за копійки, та й таку роботу мав не завжди. Настав день, коли він не мав чим заплатити за квартиру, і нам загрожувало виселення. Мені було тоді дев'ять років. Ми з братом вирішили допомогти батькові. Ми вкрали ящик мила в сусідньому магазині і продали його за півціни. То було чудове мило, панове, воно називалось «Амброзія».

¹ «Дах» — легальне підприємство, що має приховати злочинну діяльність.

Іншим разом він вирішив розповісти про свою родину. Вона живе в Нью-Йорку. Його дружина — Мілдред, дочка Томмі Рейна, одного з лейтенантів «Коза ностра», вбитого ще в 1930 році. В нього є син, котрий працює на будівництві і, як запевняв Валачі, не тільки не мав жодного відношення до «Коза ностра», але навіть не знав, що батько належить до мафії.

Валачі виторгував у федеральних властей обіцянку, що майно його родини не буде конфісковане, незалежно від результату судового процесу.

Протягом довгих місяців слідства Валачі жив у постійному страху. Йому стало відомо, що за його голову боси мафії призначили премію — 100 000 доларів і видали ряд «контрактів». Він довідався навіть про подробиці розшуків, що їх кілери (професіональні вбивці) «Коза ностра» провадили в районі Нью-Йорка. Як не сьогодні, то завтра вони можуть дізнатись, де він перебуває. Це була реальна небезпека. Вона лякала не тільки Валачі, а й ФБР. Тому було вирішено терміново перевести його в тюрму Форт-Монмос у Нью-Джерсі, де особливо надійна охорона.

Спочатку гадали, що він пробуде тут недовго, до закінчення слідства, але минуло багато тижнів, перше ніж вдалося завершити велику, копійку роботу — вивчення і перевірку його показань. Слідство затяглося ще й тому, що ФБР потрібна була допомога Валачі для розкриття ряду злочинів, учинених вже після його арешту. Зокрема він дав чимало цінних показань про механіку рекету¹, про різні його форми, розказав, куди надходять гроші, одержані від цього гігантського бізнесу.

В міру того, як Валачі викладав одну за одною таємниці «Коза ностра», немовби спалюючи мости за собою, в ньому зростала ненависть до «босів».

— Мене можна вже вважати «небіжчиком», — сказав він одного разу слідчому, — але я ще не здох і поквитуюся з Віто. Зрадник він, а не я, і я зроблю все, щоб знищити його. Дайте мені можливість виступити по телебаченню.

Цю можливість йому було надано.

9 вересня 1963 року Валачі перевезли літаком із Форт-Монмоса до тюрми у Вашингтоні. Під час цієї подорожі його переодягли заради безпеки.

У Вашингтоні Валачі ретельно готували до майбутнього

¹ Організоване злидрство.

спектаклю. І от він перед сенатською комісією. На нього спрямовані об'єктиви телекамер.

Довго розповідав Валачі. Він сказав, що брав участь принаймні в чотирьох досі не розкритих убивствах і знав подробиці тридцяти інших. Гангстер розказав сенаторам про збіговисько злочинців, яке відбулося 1957 року в невеличкому тихому містечку Аппалачін, поблизу Нью-Йорка.

...У призначений час до одного з осіб стали один по одному під'їжджати розкішні лімузини. З них виходили респектабельні джентльмени і зникали в під'їзді. Можна було подумати, що тут відбувається традиційна зустріч осіб, які закінчили Принстонський університет, або ж міжнародний симпозіум у питаннях охорони пам'яток старовини.

Один кмітливий поліцай, на ім'я Едгар Кроссвелл, звернув увагу на незвичайне скупчення машин і впізнав серед прибулих двох відомих бандитів, яких шукала поліція. Він зняв тривогу. Особняк був оточений. Обеззброївши зовнішню охорону, поліцаї вдерлися в будинок. Відстрілюючись, поважні джентльмени почали вискакувати у вікна. Багатьом з них пощастило втекти. Решту затримали, але більшість «за браком доказів» звільнили.

Валачі розказав, що «проблеми», які стояли на порядку денному в Аппалачін, і зокрема питання про міжусобну війну верховодів злочинного світу, згодом були розглянуті на вужчих, конспіративних нарадах, проведених у різних містах.

«Великий бізнес»

Лучіано

Аналізуючи причини зростання злочинності у Сполучених Штатах, Теодор Драйзер писав: «Корінь зла, зрозуміло, треба шукати в самій системі приватної власності. Даремно багато хто із соціологів намагається пояснити становище традиційним волелюбством і бунтарством американців або ж, навпаки, впливом іммігрантів із Південної Європи. Куди природніше буде зробити висновок, що той суспільно-економічний лад, за якого можна витратити 13 мільярдів доларів щороку на захист від злодійства, сам це злодійство породжує». Справді,

ні бунтарський дух американців, ні іммігранти тут ні причому. Сама обстановка американських кам'яних джунглів, з їх корупцією, хабарництвом, репресіями на капіталістичних підприємствах, расовою дискримінацією, з усіма жорстокими законами експлуатації — все це сприяло об'єднанню прибульців у спілки за вузько регіональним принципом, що до певної міри було самозахистом і намаганням зберегти національну самобутність. Проте в деяких спілках почали відроджуватися діла і звичаї сіцилійської мафії.

Перша велика організація мафії у США була дітищем такого собі Ігнаціо Саетти, на прізвище Лупо (вовк). Він прибув до Нью-Йорка в трійці італійського вуглевоза, тікаючи із Сіцилії, де вчинив убивство, і оселився у Східному Гарлемі — центрі торгівлі наркотиками. Незабаром Лупо організував велику «сім'ю» сіцилійців і розташував свій штаб на Сто двадцять п'ятій Східній вулиці, у приміщенні, що мало оригінальну й зловісну назву — «Стайня вівця».

Попервах «діяльність» банди Лупо та інших, дрібніших, обмежувалася італійською колонією. Застосовувалися звичні методи рекету. Примусова данина накладалася на торговельні підприємства італійців: ресторанчики, бари, фруктові крамниці, магазини, що торгували ковбасами, сиром. Підприємці, які відмовлялись коритися «законам», установленим бандою Лупо, платили за це життям.

І все-таки діла Лупо та його банди не можна було навіть порівняти з «подвигами» найбільших американських зграй, якот «Банда п'яти пунктів» та «Істмени». Криваві сутички за поділ сфер впливу зчинялися між ними в різних районах Нью-Йорка.

Якийсь Флойд Пітерс, потрапивши в тюрму, так висловив настрої певної частини американської молоді: «На біса мені, — заявив він, — вивчати права й обов'язки громадянина, коли я грабунками можу заробити п'ятдесят-шістдесят доларів за ніч?»

Справді, буквально на очах ділки набували великі статки. Здавалося, досить було простягти руку, щоб зірвати золоте яблуко багатства. Але так тільки здавалося. Шлях «нагору», в «легальний бізнес», був тернистий. Інша річ — бізнес нелегальний, який у ті роки переживав стадію організації. За великим столом злочинного світу лишалися вільні місця, тре-

ба було тільки зуміти їх зайняти.

За виготовлення фальшивих монет Лупо був арештований, і в його банді почалася боротьба за владу. В результаті на вакантному «троні» виступив такий собі Массарія — професійний убивця, а разом спритний ділок.

Цікаво, що цей небезпечний злочинець дістав од верховного суду штату Нью-Йорк право носити зброю по всій території Сполучених Штатів.

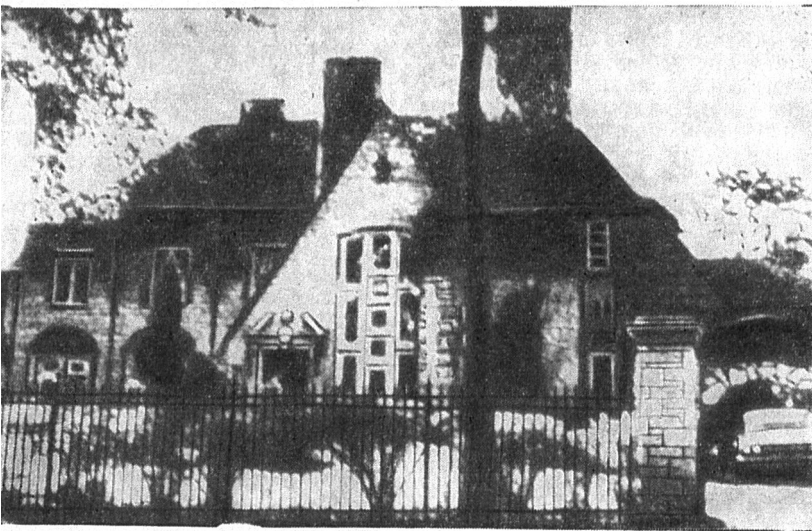
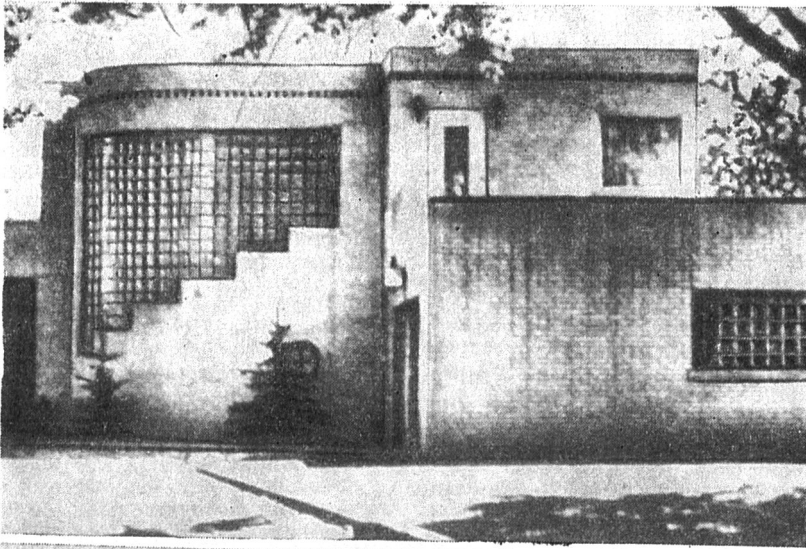
Перший період організації нью-йоркської банди і закінчується приходом до влади Массарія, який намагався координувати діяльність банд, розкиданих по всій країні.

На початок двадцятих років у самому тільки Нью-Йорку бандитські зграї налічували вже кілька тисяч чоловік. Батажки банд Нью-Йорка, Чикаго, Канзас-Сіті, Піттсбурга, Клівленда, Сан-Франциско, Лос-Анджелеса підтримували «ділові» стосунки і вирішували між собою деякі спірні питання. Розмах їхньої злочинної діяльності і практична безкарність свідчили про тісні зв'язки з охоронцями закону.

У цей час Нью-Йорк був поділений на ділянки, до яких були прикріплені довірені чиновники шефа нью-йоркської поліції. Вони мали збирати хабарі, так звані «підмашувальні гроші», з банд, що орудували на їхній території. Як змушений був признатися один з керівників поліції — Дьюррі, річний «прибуток» нью-йоркської поліції становив кругленьку суму — від одного до трьох мільйонів доларів. Рядовим поліцаям і дрібним агентам перепадали крихти, а лєвова пайка грошей потрапляла в кишені керівників поліції.

Система хабарництва з кожним роком удосконалювалася. Поліція забезпечувала злочинцям безкарність. Поступово у «гру» втягувалося багато суддів, прокурорів, ба навіть мерів.

Єднання за принципом «гроші не пахнуть» йшло не тільки «знизу», а й «зверху». Боси із Таммані-Хола перші заходилися збирати вершки з «доходів» поліції. Ще Уільям Дьюррі та інші поліцейські чини, згнітивши серце, мусили ділитися з продажними політиками. Ці гроші йшли в кишені босів, а також у фонди різних виборчих кампаній. Так злочинний світ через «посередництво» поліції кредитував політичну партію, що була при владі. А політикини цієї партії, в свою чергу, віддячувались ватажкам злочинних банд, висуваючи на державні посади, від суддів до гу-

бернатора, людей, які не тільки не провадили боротьби із злочинністю, а й старалися налагодити контакти з ділками «нелегального» бізнесу.

За таких умов боротьба чесних представників судового і поліцейського відомств з підкупом, корупцією і рекетом мала не більший ефект, ніж бій Дон-Кіхота з вітряками. Вони нічого не могли змінити у проти-природному союзі злочинності, правосуддя й політики. З бігом часу цей союз уже міцнішав, виникали нові форми взаємозв'язку й підтримки між політиканами, судовими та адміністративними чиновниками, поліцією і злочинцями.

Американський соціолог Ф. Танненбаум, визнаючи факт зрощування злочинного світу з державним і адміністративним апаратом, писав: «Очевидно, злочинства в наших великих містах породжуються умовами життя. Вони не є явищем ізольованим. Злочин — складова частина способу життя нашого суспільства, і поза цією дійсністю він не міг би існувати в своїй сучасній формі. Політична система, породжена типово американськими умовами, пояснення якій можна знайти в історії виникнення й розвитку наших великих міст, покликана до життя ряд інститутів, серед них — певний тип політичної організації. Така політична організація для задоволення своїх потреб, поряд з іншими заходами, культивує, підтримує й експлуатує деякі форми антигромадської і шкідливої діяльності злочинних елементів. Внаслідок цього процесу поліція починає діяти відповідно до цілей політичної організації, які не мають нічого спільного із завданнями, що стоять перед нею. Установа, покликана охороняти суспільство, опиняється під контролем сил, які примушують її захищати злочинців. Це до такої міри розкладає і дезорганізує поліцію, що вона перестає відповідати своєму призначенню».

Знаменно, що за труною боса гангстерів Д'Андреа йшли мер Чикаго, двадцять один суддя, дев'ять прокурорів і кілька профспілкових діячів. А на похороні іншого ватажка — Коло сімо були присутні кілька членів конгресу, судді, високі державні чиновники.

Злочинний світ ще більш активізувався після прийняття конгресом США «сухого закону», яким заборонявся продаж алкогольних напоїв. Це в специфічних американських умовах відкрило ватажкам гангстеризму неосяжні можливості для збагачення. За визнанням відпові-

Ці розкішні вілли в Чикаго охороняють і гангстери, і... поліція. В них живуть боси «злочинного синдикату» Джаннана, Аккардо, Альдерізіо.

дального чиновника з Федерального бюро розслідувань Доранні, вже скоро після впровадження цього закону таємне виробництво алкоголю у сім-вісім разів перевищило продуктування його для технічних потреб на винокурних заводах. У ці роки почалася кар'єра нової вірки гангстеризму — Лакі Лучіано, зв'язаного з великою бандою братів Діамон.

Джек і Сольді Діамон успішно торгували наркотиками й хутрами. Але золотий дощ полив на них, коли вони взялися до бутлегерства¹. Брати вирішили приборати до рук усю торгівлю спиртними напоями в нижній частині Нью-Йорка. Почалися запеклі сутички з іншими бандами.

Усе це відбувалося на початку двадцятих років. У той час Лучіано прагнув досягти найвищої влади в злочинному світі і провадив подвійну гру. Він тим часом приєднався до зграї братів Діамон, яка здобула славу однієї з найжорстокіших банд часів «сухого закону», але мріяв про більше. Його авторитет у злочинному світі набагато зріс завдяки організаційним нововведенням, які він запровадив у підпільне виробництво алкогольних напоїв. Річ у тому, що великі винокурні неважко було виявити, а кожний провал призводив до величезних утрат. Лучіано розпорозив виробництво, установивши величезну кількість перегінних апаратів у приватних квартирах.

Почався великий бізнес Лакі Лучіано.

На боротьбу з виготовленням і контрабандною торгівлею алкоголем уряд кинув спеціальні поліцейські загони, загалом півтори тисячі чоловік. Коли взяти до уваги величезну довжину морських кордонів США, то ця кількість поліцаїв була мізерно мала.

Щоб уникнути боротьби між бандами, яка дуже заважала торгівлі алкоголем, Лучіано добився об'єднання бутлегерів у своєрідний синдикат. Згодом цей синдикат установив монополієне право на контрабанду алкогольних напоїв по всьому атлантичному узбережжю. В його розпорядженні було чимало кораблів, «діяльності» його сприяли могутні покровителі. Він мав склади на Багамських островах і в Канаді, власні радіопередавачі. Було встановлено ціни, форму пляшок і етикеток. Одним словом, виникло величезне комерційне підприємство.

Оперативний штаб гангстерської монополії містився в

Нью-Йорку, у великому готелі. Радіо зв'язувало штаб із складами на островах Мікелон і в Нассау на Багамах. По радіо спеціальним шифром повідомлялося про час прибуття суден, про кількість ящиків з напоями та про порядок перевезення їх на місця збуту. Все було точно регламентоване.

Наприкінці двадцятих років Лучіано так підраховував у колі друзів свої прибутки: «В перший період моєї комерційної діяльності я продавав приблизно п'ятдесят тисяч літрів алкоголю на тиждень і заробляв на цьому близько п'ятнадцяти тисяч доларів. На той час я захопив прибутки від лотерей у моєму районі. Це давало додатково півтори тисячі доларів. Я відступив Джо Божевільному клієнту наркоманів, і він платив мені дві тисячі доларів на тиждень. Але які витрати! Частину грошей доводилося вносити босам вищого рангу. Треба було утримувати дванадцять молодчиків охорони. Я платив по п'ять доларів кожному постійному поліцаю району і по десять — сержантам. Щотижня Біг Сем відносив конверт із столаровою банкнутою начальницького відділення поліції, щоб він оберігав нас від поліцаїв інших районів. І це ще було не все. Дуже дорого коштувала секція поліцаїв у цивільному одязі, а вони мінялися кожні три-чотири місяці і насамперед запитували, де міститься моя каса. Доводилося також підплачувати податкових інспекторів, які негайно сповіщали, що перевіряють доходи підприємства у районі. Тариф був п'ятдесят доларів на тиждень».

Справи Лучіано йшли чудово. До прибутків від торгівлі наркотиками, італійської лотереї, утримування домів розпуску і перепродажу краденого майна долучилися величезні суми від виробництва спиртних напоїв. Щоправда, іноді поліція робила йому неприємності, але не тому, що вона стояла на варті закону, а через те, що Лучіано йшов на всякі хитрощі, аби платити якнайменше або й зовсім не платити. Тоді охоронці закону і нагадували про себе неслухняному гангстерові. До того ж — у дуже своєрідний спосіб...

...Одного разу Лучіано прийшов до пам'яті на невеличкому пляжі Стейтен-Айленда. Він опинився тут не тому, що його вабили принади купального сезону. Очі йому запухли, на щоці з'яяла глибока ножова рана, шия і плечі були попечені, у роті стирчав кляп.

Лучіано насилу добрів до

першого поліцає; той аж рота роззявив від подиву, побачивши цю скривавлену подобу людини.

— Мені потрібне таксі. Знайдіть мені якнайшвидше таксі.

— Таксі? Але ж вам, мабуть, потрібна машина швидкої допомоги. Що з вами сталося?

— Байдуже, що зі мною сталося, — стогнучи, сказав Лучіано. — Мені треба вернутись додому. Покличте таксі і забудьте, що бачили мене. Я дам вам п'ятдесят доларів.

Поліцай був чесний чоловік. Він одвіз Лучіано до шпиталю і сповістив поліцію про подію. Незабаром біля ліжка Лучіано стояли інспектор і кілька агентів поліції. Вони хотіли знати все. Лучіано розповів те, що вважав за потрібне.

— Я стояв на розі Чотирнадцятої вулиці і П'ятої авеню, чекаючи знайому дівчину, коли біля мене спинилася машина з опущеними шторками. З неї вийшли три чоловіки, наставили на мене револьвери й увірнули в автомобіль. У машині мені зв'язали руки і заліпили рот ізоляційною стрічкою. А потім почали бити каблукми черевиків, колоти ножами й гасити сигарети об мою ший і плечі.

— Хто були ці трое? — спитав інспектор.

— Я ніколи не бачив їх раніше, — відповів гангстер.

...Цю справу, як і багато інших справ, що стосувалися Лучіано, було здано в архів. А втім, те саме вийшло б, якби Лучіано й відкрив «таємницю».

Лише через багато років, буди вже в Італії, Лучіано розказав журналістам, що його побито за несплату «даннини» поліції.

За часів Лучіано річний прибуток організованої злочинності від торгівлі спиртними напоями перевищував два мільярди доларів. По суті, це був «великий бізнес», такий характерний для капіталістичної Америки. Наступна його сторінка пов'язана вже з новим ім'ям.

«Аль-Капоне і К^о»

У двадцятих роках на весь світ пролунало ім'я Аль-Капоне. Європейці могли не пам'ятати, як звуть президента Сполучених Штатів, але гучного ймення з двох слів: «Аль-Капоне» не можна було забути — репортажі, присвячені «королю» Чикаго, не сходили зі сторінок буржуазних газет. Ім'я некоронованого владаря другого

¹ Бутлегер — торговець контрабандними спиртними напоями.

за своїм значенням і розміром міста Сполучених Штатів уособлювало ганьбу країни, було доказом, глибокої моральної кризи суспільства, в якому панують свавілля і насильство.

Банда Капоне «завойовувала» один чикагський район за одним. Мером передмістя Бергхем зробився її ставленик — Джон Мортон. Вибори в районі Сісеро проходили також під контролем банди, і муніципальне управління передмістя опинилось у неї «в кишені».

У 1924 році мали відбутися вибори мера Чикаго. Демократична партія висунула кандидатами на пост мера та його радників відомих противників «сухого закону», обвинувачуючи республіканців у тому, що з їх вини нечувано розрісся і розбагатів злочинний світ.

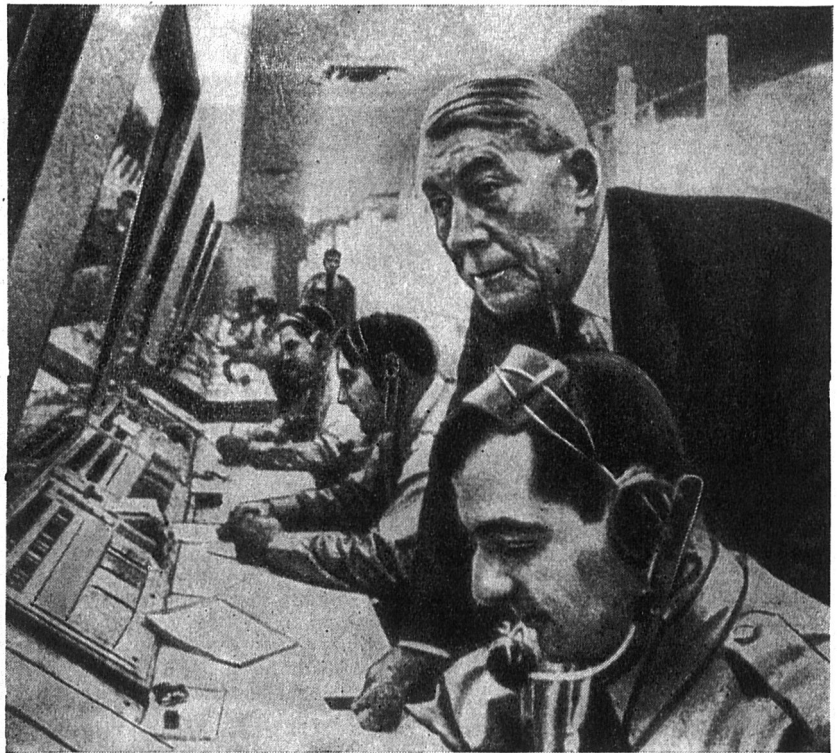
...День виборів — 1 листопада 1924 року — надовго лишився в пам'яті чикагців. Погода була препогана, сівся дрібний дощик, а з озера Мічіган дув сильний рвучкий вітер. Словом, це був один з тих днів, через які Чикаго називають «містом вітрів».

Але людські пристрасті бурхали того дня дужче, ніж стихія. Десятки машин з кілерами Аль-Капоне мчали по залитих водою набережних, по центральних вулицях Чикаго, блокуючи виборчі дільниці демократичної партії і поливаючи їх довгими чергами з пістолетів-кулеметів. Більшість виборців, які збиралися віддати свої голоси прихильникам «мокрого режиму», не змогли переступити поріг власного будинку. Демократи зазнали поразки.

Важко повірити, що поліція не знала про підготовку збройного втручання у вибори. Проте лише поодинокі поліцаї пробували опиратись насильству.

Тероризуючи виборців, банда Аль-Капоне встановлювала тісні зв'язки з міськими політиками. Під керівництвом новообраного мера Томпсона в Чикаго почала діяти політична «машина», яка нічим не поступалася перед знаменитим Таммані-холом. Томпсон і його радники виступали як посередники між найвпливовішими бізнесменами й гангстерами, координували їхні спільні дії. Фінансові і промислові тузи були кривно зацікавлені в тому, щоб на чолі штату й міста стояли свої люди, які б охоче реєстрували фальсифіковані відомості про прибутки, набагато знижуючи податок на доходи. З цією метою чикагські капіталісти вносили значні суми у фонд виборчих кампаній.

У свою чергу Аль-Капоне і його злочинницький синдикат

Новітня поліцейська техніка безсила перед злочинним світом США.

також старалися зміцнити свої позиції. Капоне робив внески в касу політичної машини, вимагаючи призначення «вигідних» для нього суддів, прокурорів та начальників поліції. Коли ж серед них випадково траплялася «біла ворона», що заважала гангстерам, то досить було Капоне зателефонувати місцевим політичним босам — і небажано го чиновника усували.

Про тісний взаємозв'язок між політиками й організованими злочинцями можна дістати уявлення, ознайомившись бодай побіжно з так званими виборчими «машинами» двох провідних буржуазних партій США. Журналіст Джон Т. Флінн у статті «Наші правителі» відзначав: «Насамперед машина повинна мати патронувану нею клієнтуру, мати право призначати людей на посади. Немає посад — немає машин. Машина повинна скрізь мати своїх людей. Вони «обробляють» виборців, стараються їм прислужитись, зав'язують з ними дружні стосунки, реєструють їх, зв'язують на мітинги і в день виборів — на виборчі дільниці. Це — важка робота. Її виконуватимуть лише ті, для кого це є джерелом доходу. Єдиним способом створити таку армію і утримувати її є використання можливостей, зв'язаних з роз-

дачею всіляких посад. Тому машина повинна дбати про посади, посади й посади. Їй потрібні посади на державній службі. Їй потрібні посади у сфері впливу приватних інтересів, які залежать від допомоги і протекції політичної машини, — державні підряди, торгівля спиртними напоями, картярські кубла, перерони тощо».

Що ж криється за всіма цими невиразними формулюваннями, завуальованими назвами?

Щоб стати на шлях політичної й адміністративної діяльності, «клієнтам» доводиться розв'язувати кашку. Американські соціологи Барнс і Тітерс твердять, що в деяких штатах за висунення на посаду судді «клієнт» платить двадцять п'ять тисяч доларів. Але витрати дуже скоро покриваються, бо він починає одержувати прибуток, тому що (про це заявляє більшість американських кримінологів) майже неминуче заходить у контакт з ватажками злочинців. А такі зв'язки схвалюють і всіляко підтримують політики місцевої партійної організації, які також потребують допомоги злочинного світу.

«Бос» — зловісна і найбільш характерна постать у світі позалаштункових політичних махінацій та афер. Він не посідає ніяких офіційних постів, може

бути головою міського партійного клубу або ж діяти під висікою власника якого-небудь підприємства. Цей найманий політиканин добивається здійснення задумів певних промислових чи фінансових монополій, зацікавлених у висуванні на найвищі державні пости людей, які їм вірно служитимуть.

На службі у «боса» є армія головорізів. Керівник чикагської комісії для боротьби із злочинністю на початку тридцятих років Чемберлен писав: «...Гангстери утримують постійну армію озброєних людей і довели, на що вони здатні, в дні виборів у багатьох великих містах країни. Шахрайства під час передвиборних зборів і на виборах свідчать про тісний союз, який існує між учасником зграї і політичним верховодою... Не треба великої фантазії, аби зрозуміти, що бандитські групи часто стають політичними клубами і що ватажка озброєної банди нерідко визнають політичним керівником у певному районі».

Ці зв'язки злочинців з політиканами дуже зміцніли в період «сухого закону».

Нью-Йорк і Чикаго організаційно і технічно виявилися найбільш підготовленими центрами бутлегерства. В Нью-Йорку діяв Лакі Лучіано, в Чикаго орудував Аль-Капоне. Вони використали всі лазівки для виробництва і контрабанди спиртних напоїв. А таких лазівок було більше ніж досить. У ті часи деякі журналісти з іронією коментували заходи, вжиті для додержання «сухого закону»: «Якби розставити дві з половиною тисячі агентів, виділених урядом для здійснення горезвісного закону, по морському й сухопутному кордонах США, то одному агентів довелось б забезпечувати недоторканність дванадцяти миль морського узбережжя, лісів і гаваней».

Навіть коли б ці агенти були тверді й чесні, як Сцевола, вони б однаково нічого не могли вдіяти. Але вони не мали честот славетного римлянина і, крім того, одержували невелику платню. Дуже скоро їм стало ясно, що алкоголь так само вільно просочується через кордон, як вода крізь марлю. Було зроблено відповідний висновок: федеральні агенти почали працювати «на себе», беручи данину з контрабандистів.

Але великі прибутки почали надходити в касу Капоне далеко не зразу. Для цього треба було усунути контрабандистів і здобути монопольне становище в Чикаго та штаті Іллінойс. І Капоне почав винищувальну війну. Те, що діялось у Нью-Йорку — вбивство того чи то-

го гангстера з конкуруючих банд — не влаштувало Капоне, здавалося йому «мишащою шамотнею».

Аль-Капоне хотів стати диктатором Чикаго і пробоєм ішов до мети.

Поступово навколо Аль-Капоне згуртувалися декотрі з тих гангстерів, які після смерті свого ватажка розширили сферу діяльності злочинницького синдикату й реорганізували його на зразок великого тресту легального бізнесу.

Другою персоною в «синдикаті» став Меррей Гемфріс. Саме він підніс на «велику височину» рекет у Чикаго, протяг своїх людей до багатьох профспілок, які виникали в роки так званого «просперіті»¹ в різних галузях промисловості міста. Він створив загопи штрейкбрехерів і, ставши посередником між бізнесменами та керівниками профспілок, дістав змогу вимагати великі суми грошей.

«Колеги» Аль-Капоне одержували великі доходи від гральних автоматів, домів розпусти, продажу алкоголю тощо.

Аль-Капоне порядкував у Чикаго, як феодал у своїх маєтностях. Доходи банди давно пересягнули за сто мільйонів доларів на місяць. Чикагський муніципалітет цілком підкорявся гангстеру. Старійшина муніципалітету Альберт Приньяно був його другом і вірним помічником.

Зміцнивши свої зв'язки з властями штату й міста, Аль-Капоне зібрав у готелі «Гейторн» нараду «на найвищому рівні». На порядку денному стояло питання про остаточне усунення конкуруючих банд. Найобережніші з присутніх пробували заперечувати босу, нагадуючи, що доведеться «усунути» понад триста чоловік. Але ватажок стояв на своєму. До речі, це відповідало й інтересам «батьків міста». Властям і поліції вигідніше було мати справу з самим тільки Аль-Капоне, ніж із ватажками багатьох банд гангстерів.

Винищувальна війна почалася невдовзі після наради в го-

¹ «Прогвітання».

телі «Гейторн»: конкурентів Аль-Капоне вбивали одного за одним. Іноді різанина набувала масової форми. Так, 14 лютого 1929 року молодчики Аль-Капоне серед білого дня застрелили дев'ять чоловік на одній з найбільш людних вулиць Чикаго. Пресу багатьох країн обійшли тоді фотознімки, зроблені поліцейським фоторепортером на місці злочину.

Згодом керівництво чикагської поліції опублікувало звіт про війну банд, в якому зазначалося, що кількість жертв Капоне з 1925 по 1931 рік становила триста тридцять п'ять чоловік.

Усуваючи конкурентів, ватажок чикагських бандитів не забував і про потребу зміцнити зв'язки зі своїми високими покровителями. Для цього Аль-Капоне використовував як принаду антикомунізм. Він заявляв: «Вільшовизм стукає до нас у двері. Ми повинні організуватися проти нього, згуртуватися і стояти твердо. Ми повинні зберегти цілість, безпеку й чистоту Америки. Ми повинні захистити робітників від червоної літератури і підступів червоних; ми повинні подбати про те, щоб їхня свідомість не була отруєна».

Закоренілий бандит у ролі оборонця американської демократії! Яка зворушлива картина!

У двадцяті і тридцяті роки сотні ватажків американського злочинницького синдикату стали власниками і співвласниками найрізноманітніших фірм і компаній. Вони проникали в легальний бізнес різними шляхами, залежно від фінансової могутності і політичного становища власників підприємств. Коли йшлося про великі монополії, то гангстери одержували чималі суми за послуги у справі придушення робітничого руху, вбивства профспілкових активістів.

У виданій в США книзі «Вороги народу при владі» Карл Гірш пише: «Гангстери антропи не загрожують фінансовій могутності правителів Америки. Навіаки, вони готові будь-коли захищати інтереси трестів».

Ніде так наочно і виразно, як у Сполучених Штатах, не виявляється єдність цілей і духу грабіжників різного рангу й стану. Цілком природно, що представники «нижчих» категорій грабіжників — гангстери — намагаються всіма засобами потрапити до клану американських «господарів життя». Це ж бо забезпечує великі прибутки без жодного ризику.

Аль-Капоне не від того, щоб перейти до «законного»

Бандит Аль-Капоне.

грабіжництва. На кінець двадцятих років його особистий статок досяг величезної суми — сімсот мільйонів доларів, і він належав до найбагатших людей Америки.

Власник колосальних багатств, Аль-Капоне чинив тиск на чикагські газети, примушуючи їх друкувати те, що було йому потрібно. Він мав навіть власного представника у пресі — Лінглія, який був репортером газети «Чикаго трібюн».

На чолі чикагської преси в ті роки стояв горезвісний Маккормік, який досяг панівного становища тими ж методами, що й Аль-Капоне. Маккормік свого часу керував великою бандою злочинців, а потім з їх допомогою підкорив собі газетну імперію Середнього Заходу. Його газети охоче друкували матеріали Лінглія. Маккормік особисто переглядав статті й замітки про діяльність «короля» Чикаго, які часто з'являлися на сторінках контрольованих ним газет.

Варто відзначити, що інтерв'ю Аль-Капоне, розповіді про його «подвиги», біографічні довідки про нього зайняли на сторінках світової преси лише в 1931 році 17 587 422 рядки. За той самий час у журналах і газетах було вміщено 5050 фотографій цього закоренілого бандита.

Поки злочини Аль-Капоне та його гангстерського синдикату не дістали розголосу в усьому світі, він міг сподіватись на безкарність. Але в міру того, як буржуазна преса робила йому міжнародну рекламу, «король» чикагського злочинного світу ставав усе більш одіозною особою.

Прогресивна преса Старого і Нового Світу заговорила про безпорадність федеральних властей США, про те, що гангрену злочинності почала прискореними темпами роз'їдати організація американської державності, про криваві і брудні діла, що їх чинять агенти магнатів капіталу. Усе це стало втіленням невинуватих вад американської соціальної системи, доказом того, що основна свобода в

Сполучених Штатах — це свобода грабіжництва і насильства.

Федеральний уряд змушений був ужити заходів. У чикагському хмарочосі «Бенкерс білдінг» розмістилося з півсотні агентів Федерального бюро розслідувань. Бухгалтерські книги, що мали хоч якесь відношення до «синдикату» Аль-Капоне, були конфісковані, і їх ретельно перевіряли. На нескінченні допити, що провадилися удень і вночі, викликали сотні людей. І тоді почалася епідемія «самогубств». Протягом кількох місяців з двадцять другого по верху, де агенти ФБР збирали докази, вистрибнули двадцять чоловік.

Цікаво, що довга низка найтяжчих злочинів синдикату не потрапила в поле зору розслідувачів, котрі не могли, та й не збиралися наполягати, щоб допитувані гангстери порушили «закон мовчання». Один небезпечний крок міг привести до таких викриттів, які були б надто небажані для США. Тому йшлося тільки про те, що «король» Чикаго приховував свої доходи і не сплачував податків на капітал.

Проте чикагські «батьки міста» стали на захист бандита. В кінці двадцятих років мером міста був Чермак, людина, зв'язана фінансовими інтересами із злочинницьким синдикатом.

Чермак і політична «машина» Чикаго, очолювана Келлі та Нешем, не тільки гарантували безпеку членам синдикату Аль-Капоне, а й всіляко сприяли перебудові злочинного об'єднання після скасування «сухого закону».

В Чикаго Аль-Капоне був недоторканий. Вищі чиновники штату Іллінойс не збиралися втрачати ті два мільйони доларів, які щороку розподіляв між ними «король» злочинців, та й на останні вибори він «пожертвував» двісті тисяч доларів.

Політичні вивідачі повідомили Аль-Капоне, що у Вашингтоні на нього «плетуть тенета». Слідство, яке провадили агенти ФБР, також було сигналом про небезпеку. Та Аль-Капоне так вірив у свою недоторканність, що насмілювався покинути чикагську фортецю.

У той час в Атлантик-Сіті була призначена чергова нарада ватажків злочинного світу. Бутлегерство набрало такого розмаху, що у злочинців-бізнесменів виникла потреба точніше розмежувати сфери впливу, ринки збуту.

Аль-Капоне виїхав в Атлантик-Сіті на своєму броньованому «надиллаку», що його жителі Чикаго називали «сухопутним крейсером».

Та по дорозі назад трапилася несподіванка. Поліцейська машина загородила дорогу «сухопутному крейсеру». Четверо поліцаїв оточили автомобіль гангстера, примусили вийти з нього Аль-Капоне та його охоронця. У багажнику «крейсера» було знайдено пістолет-кулемет, а в кишенях дверцят машини цілий арсенал револьверів.

«Короля» Чикаго затримали і відправили в центральну тюрму Пенсільванії. Але ця акція федеральних властей скінчилася невдало. Складання обвинувального акту, який готували в Чикаго, ще не було завершено, а Аль-Капоне, скориставшись законом штату Пенсільванія, вже добився звільнення під заставу. В червні 1931 року Аль-Капоне, нарешті, пред'явили обвинувачення, проте в ньому не було й згадки про численні криваві злочини його банди та про злочинний бізнес синдикату.

Федеральний суддя Джеймс Н. Уілкерсон пред'явив йому обвинувачення в тому, що, ухиляючись від сплати податків на капітал, він заборгував державі мільйон доларів. За це Аль-Капоне присудили до десяти років ув'язнення і сплати податку на капітал.

Бандита посадили в тюрму Алькатрас, розташовану на кам'янистому острівці в затоці Сан-Франциско. Тут для злочинця-мільйонера створили чудові умови; досить сказати, що на його прохання на території тюрми спорудили майданчик для гри в теніс. Після крововиливу в мозок Аль-Капоне був звільнений. 1947 року він помер у своїй віллі на Пальм-Айленд.

МУХА НА ПЕГАСІ

Слово честі, є чим пишатися сучасній українській поезії! Світлі імена Тичини, Рильського, Сосюри, Малишка, мов зірки, сяють на українському поетичному небі, їхні твори є окрасою всієї нашої поезії, поезії Шевченка і Франка, Лесі Українки і Павла Грабовського. Повні сил і поетичної снаги поети старшого покоління — Микола Бажан і Леонід Первомайський, середнього покоління — Платон Воронько і Микола Нагнибіда, Сава Голованівський і Петро Дорошко та багато, багато інших. А тепер до них долучилися представники молодого і наймолодшого покоління — ціле гроно їх з'явилося на світ, творами своїми внесли вони в нашу поезію нові барви, нові мотиви, нові теми. Часом у творчості деякого з молодих бували вияви певної незрілості й недовершеності думки, та саме життя, все глибше й глибше його усвідомлення, опанування марксистсько-ленінського світогляду успішно допомагало і допомагає сьогоднішнім молодим (а декому з них уже перевалило за тридцять) гартувати свою поетичну зброю. Словом, Пегас нашої поезії ніколи не знижував свого лету, а лив нув дедалі вище, до вершин поетичної творчості.

Пегас — Пегасом, але не слід забувати й про мух, які часом прилипають до нього. Мухи, за визначенням спеціалістів, це «підряд паразитів ряду двокри-

лих. У мух чіпкі ніжки, на них є по два присоски, завдяки яким мухи немовби прилипають до чогось»...

Вищенаведені визначення, здається нам, цілком і повністю поширюються на деякі види паразитів не лише ряду двокрилих, а й ряду безкрилих. Відсутність крилець не заважає їм, однак, перестрибувати з місця на місце, а наявність чіпких ніжок і присосків справді допомагає часом прилипати до чогось. Як ми зараз пересвідчимось, мухи вміють прилипати навіть до такої високопоетичної істоти, як кінь Пегас. А тоді — паразитувати на ньому, шкодити тендітній істоті, живлячись її плоттю, — і все для того, щоб потім, по змозі, переносити далі хвороботворні бактерії.

Ми маємо на увазі такого собі — не розбереш, нью-йоркця чи мюнхенця — на прізвище Богдан Кравців. Містер-гер Кравців, можна припустити, з тих мух, які літали на нашій землі чи за часів, коли її паскудив Пеллюра або скоровпавий гетьман з відповідним прізвищем, чи вже в часи пізніші — за Бандери, дивізії «СС-Галичина» і обербефельсгабера українських буржуазних націоналістів Адольфа Гітлера.

Пан Богдан Кравців накинув оком на нашого вічно молодого українського поетичного Пегаса й присмоктався б до нього — та одна обставина завадила: на

Україну йому зась, от і доводиться задовольнятися самим лицезрінням, і то дуже здаля: чи то з верхівки якогось американського хмародрапа, чи то з підземелля мюнхенської пивнички. Тож він і скажиться читачеві одної із своїх статей, про яку ми розповімо далі: його стеження за нашим Пегасом «не було легким», відомості про наших молодих поетів «не завжди вичерпні, бо не про всіх можна було роздобути потрібні дані», «в еміграційних умовах доводиться вивчати радянську поезію здебільша з того, що було друковане в центральних республіканських журналах і газетах. Збірки поезій радянських українських поетів, праці радянських літературознавців попадають за кордон тільки випадково. Немає можливості ознайомлюватися з критичними відгуками на творчість молодих поетів, друкованими в обласних альманахах, збірниках і газетах».

Усе ж таки якісь крихти геру Кравціву перепали, і він жадібно ними живиться. На обкладинці грубої збірки, вперше опублікованої на Вестенд-авеню в Нью-Йорку й передрукованої у згаданому Мюнхені на Ботмерштрассе, написано: «Шістдесят поетів шістдесятих років. Антологія нової української поезії». Заглядаємо всередину: знайомі імена молодих радянських поетів і поетес, чії твори потрапили до чіпких лапок Кравців. Ну, ду-

маєш, — мабуть, гер Кравців все ж таки познаходив щось таке «крамольне» й «фрондерське» — і сучасні його обербефельстабери видали йому для цього видання відповідну субсидію. Та із здивуванням читаєш, що муха-бідолаха змушена писати про «патріотичні і гуманістичні віяння в творчості молодих поетів», про їхні виступи проти «формалістичного недомства» (вислів Василя Симоненка), про те, що молода поезія, хоча «нова, свіжа, оригінальна», та «радянська за своїм ідейним змістом і сюжетом». Ще більше непокоїть мюнхенського нью-йоркця та обставина, що «усі вони, за малими винятками, члени КПРС або ЛКСМУ» і що «суспільно-громадські й політичні теми їхніх віршів міцно кореняться в радянській сучасності». Завершує свою характеристику наших молодих поетів Богдан Кравців такими словами: «Почуття і віяння, що ними пронизана їхня творчість: у першій мірі патріотизм — любов до рідної землі й народу й їхнього минулого, глибока гуманність у ставленні до людей і подій, бажання оновити українську поезію і вивести її на світові вершини». Ці вимушені визнання Богдана Кравціва викликають певне співчуття до бідної мухи, хоча якій виявився вкрай малопоживним.

Та щось треба ж робити. Доводиться готувати вариво із того, що пощастило роздобути, і щедро заправляти його власною ницою, підстьобнутою антирадянськими настроями фантазією. І Кравців аж із шкіри пнеться, щоб перевернути сенс зібраних віршів бодай у передмові.

У цій передмові повно набридлих випадів проти ідейного змісту нашої громадянської поезії попередніх років і наклепницьких тверджень, ніби «особисте», тобто твори ліричного плану були в нас мало не заборонені і тільки тепер їх «реабілітовано». Тут і наклепи на метод соціалістичного реалізму, — чого іще чекати від добре оплачуваного доларами й марками націоналістичного борзописця? Та от кризь цю приправу проглядають і деякі факти, що їх не зумів, попри всю свою

спритність, затушувати містер Кравців. Він змушений визнати, що твори найвидатніших молодих поетів у нас на Україні не лише не забороняють, а навіть рекомендують у «Програмі з історії радянської літератури», призначеній для студентів філологічних факультетів. Молодих поетів відряджають за кордон, обирають у Правління Спілки письменників. Їх «невеличке гроно... виросло протягом п'яти років у велику громаду». Тобто подані самим же Кравцівим відомості доводять, що для розвитку нового (чи нових) покоління молодих поетів у нас немає жодних перешкод.

Іще відчутніше б'ють Кравціва деякі біографічні дані про наших молодих поетів, які він наводить. За його відомостями, «на 57 поетів, що їх місце народження відоме, 34 народилося на селі, 23 — в місті. Проте усі з народжених на селі вийшли із нього до міста вчитися і працювати, і в їх творчості сьогодні зайняла видатне місце чи й переважає міська тематика». Звичайно, статистичні підрахунки залишаються на совісті, якщо вона в нього колись була, самого Кравціва — та, беручи їх такими, як подано, можеш зробити висновок про тісний зв'язок села з містом, про видатну роль соціалістичного міста в житті нашої поезії, а також і про те, що наведені цифри вщент розбивають брехливу легенду про «русифікацію» українських міст. Якщо до революції справді українська мова зберігалася здебільшого на селі і в перші пореволюційні роки село було основним постачальником молодих поетів-українців, то нині з цим становищем, утвердженням віковим національним глобленням з боку царату, покінчено раз і назавжди. Місто стало не лише центром, куди з села з'їжджаються українські молоді поети, а й само породжує їх, за радянські роки воно стало могутнім джерелом розвитку української радянської літератури.

Уже один цей факт промовляє сам за себе. Та от факт другий, наведений тим же Кравцівим, і не менш промовистий. «З усіх 60 поетів, — пише він, — 49

мають вищу освіту... 10 навчалось або навчається в середніх школах». Разом виходить — 59, отже, тільки один поет із шістдесятьох не має вищої чи середньої освіти!

Пригадаймо, для прикладу, двадцять років нашого століття, коли в українську літературу приходили з села молоді поети. Люди різних, в тому числі й дуже високих обдаровань, вони, як правило, мали тільки початкову освіту, а самі їхні життєві спостереження обмежувалися переважно видноколом рідного села. І осягати вершини культури, ставати людьми всебічно розвиненими й освіченими їм доводилося вже самотужки, в більш-менш дозрілому віці. А тепер? Сам Кравців мовою цифр мимоволі показує докорінну зміну умов, яка сталася за Радянської влади. Так він сам себе б'є.

Давайте наостанку переглянемо все ж таки саму антологію, складену Кравцівим. «Процес підбирання зразків, — визнає він, — не був легкий». Ще б пак: з добробку більшості поетів-початківців, визнає він, «не можна вибрати й одного вірша»; тому, мабуть, що своїм спрямуванням вони ніяк не відповідали політичним тенденціям укладача антології. «Із деяких збірок... можна було взяти до уваги всього один чи два вірші». Із віршів 142 радянських поетів, репрезентованих у «Дні поезії 1965», «можна вибрати всього якийсь десяток творів, гідних передруку...» Не везе, й край! Не підходять вірші наших молодих радянських поетів до антології українського буржуазного націоналіста!

«Такий стан характерний, на жаль, для ситуації української поезії в УРСР всіх поколінь — і старшого, і середнього, і наймолодшого». Так ворог змушений визнати, що радянська поезія єдина своїм ідейним спрямуванням.

Перегортаємо сторінки антології. Справді, Кравців не зміг задовільно виконати завдання своїх хазяїв: не було з чого! Вірші молодих радянських українських поетів настільки сповнені елементами світоглядними, а

світогляд їхній настільки недов-
значно чіткий, яскраво радян-
ський, що й ніякий тенденційний
вибір не допомагає.

Справді, мотиви єдності лірич-
ного героя з його народом, його
Батьківщиною — патріотизм,
«почуття ліктя», яке в країні
соціалістичній так виразно про-
тистоїть «відчуженості» людини
капіталістичного суспільства, про-
низують творчість молодих. Поет
славить мову свого народу саме
за те, що вона «до людини щирі-
стю іскриться, дзвенить в бра-
терстві нашим дорогім». Творча,
мирна праця, будівництво — от
що надихає наших молодих поє-
тів: «йде похід армії звияжного
каменю, і шикуються щільно
бруку полк за полком» — так
говорить один поет про будову
наших міст. Він, звичайно, сам
не бачив життя дореволюційного,
але те, що чув про нього, і те,
що читав, дає йому підставу про-
тиставляти «баюрі бездомних
днів магістрат» — нашому часо-
ві, де «я майдані спинився ге-
ніальний полководець з молотом,
що прикипів до постаменту».

Поезія праці живе у віршах
молодого поета-морця, який оспі-
вує руки риболовів: «Ми лежи-
мо натружено вздовж тіла, за-
тиснуті в червоні кулаки... Гос-
подар наш усе відчує потім. А
зараз вмиється і знову, як що-
день, осяяний, чекатиме роботи,
уже не кладучи нас до кишень».
А другий поет з любов'ю й
вдячністю згадує школу, що зро-
била з нього людину, згадує, як
наша радянська школа «тим, хто
не стрівся з нуждами, підстругує
олівці». «Я тобі до ніг, як мате-
рі, припадаю з газетних
шпальт», — пише поет, котрий
став газетним працівником і зна-
ходить зворушливі слова, аби по-
дякувати школі за все добре, що
вона йому дала: «то тобою по-
сажені яблуні зацвіли із моїх
очей». Іще один поет оспівує
своє молоде, щасливе життя в

умовах миру, в нашій країні, де
кожному широко відкрито шлях і
до навчання, і до розквіту всіх
сил і здібностей: «За пісню з по-
ночі, печальну і сумну, снопи но-
вих пісень узяти хочу; за мате-
рину ранню сивину візьму він-
ки нестоптані дівочі... Усе візьму,
що в мене вкрали війни, що ви
не доорали, орачі. Усе візь-
му, що світ мені ще винен... І
зійде рута, і помруть мечі!»

Тема війни займає значне міс-
це і в інших молодих наших поє-
тів. Хвилює вірш сина про бать-
ка-комбайнера, який загинув, бо-
ронячи свою Вітчизну від гітле-
рівців та їхніх посіпак із дивізії
«СС-Галичина», мабуть, добре
знайомої геру Кравціву. «Ком-
байн стоїть, як червоний, безкри-
лий птах і нема йде батька.
А батько у землі іще з війни. Йо-
го тіло стало землею. Його груди
орють навесні плугами, його но-
гами ходять трактори...» — пи-
ше поет. І мріє про те нездійс-
ненне щастя, коли б «ми удвох
слухали хлюпін ниви і шелест
зерна у бункері».

Тема війни, в яку вкинув світ
фашизм — духовний батько панів
Кравцівих, — червоною ниткою
проходить і в деяких інших вір-
шах антології. У вірші «Вдова»
створено зворушливий образ жін-
ки, яка «проклинала війну і
смерть і стояла в блакитнім про-
тягу, розп'ята хрестом вікна»,
слухаючи, як «молоді за вікном
сміялися». Від образів окремих
людей, яким завдала багато горя
війна, молоді поети переходять до
закликів боротися за мир: «Силу
мою візьміть, серце мое візьміть,
чайкою білою в братерство своє
прийміть, щоб на землі широкій
не сміли порушити спокій ні
змій-горинич, ні коршак-ненаси-
та, щоб, уміті дощами ласкави-
ми, добрі й красиві, виростили на
світі діти». У іншого поета вини-
кає образ України, яка стільки
горя зазнала під час війни, «коли
мечами злоба небо краjala і кру-

шила її вроду вікову». Ще один
поет благословляє наш мирний
час: «сьогодні навесні плуги, а
не мечі ведуть розмову». Виступа-
ють молоді поети й проти тих,
хто провадить шалену гонку
озброєнь, винаходячи нові зна-
ряддя людинобивства. Вони про-
тиставляють вибухам ракет анти-
воєнну кампанію, яка не припи-
няється ні на мить у цілому сві-
ті, й закликають до боротьби про-
ти паліїв нової війни: «крізь
джунглі, по асфальтах, бездоріж-
жям, морем, по шляхах, по доро-
гах і по газетних шпальтах мир-
ний сполох мчить, не затиха». Цікаво — чи не пошкодують те-
перішні хазяї пана Кравців —
палії нової війни, що дали йому
кошти на таку антиімлітарист-
ську пропаганду?!

Картина стане досить повною,
коли додати, що за винятком
двох-трьох віршів — або дво-
значних, або розпливчастих свої-
ми ідеями, панові Кравціву
більш нічого не пощастило на-
скубти із багатющого доробку мо-
лодих поетів, що придалося б йо-
му в його провокаторських замі-
рах. Як муха не шукала, як не
повзала по тілу молодого україн-
ського поетичного Пегаса, а здо-
бич виявилася мікроскопічною на-
віть для такого мізерного ство-
ріннячка, як Кравців. Ну, та му-
ха — мухою. А як же з Пегасом?
Це, хоч і крилатий, але
все ж таки типовий кінь, озброє-
ний і копитами, і хвостом. Щодо
копит, то навряд чи варто засто-
совувати їх проти націоналістич-
ної мухи: надто солідна б то
була для неї зброя. А от хвіст
тут буде якраз до діла: одним по-
махом скинути з себе оцього жа-
люгідного паразита ряду безкри-
лих, — нехай повзе деінде, далі
від нашої молодої поезії. Усе
одно: поживи тут для пана-гера-
містера Кравців не знайдеться!

Ол. ІВАНЕНКО

СВІТЛО І

В

останні роки чимало країн Заходу провадять інтенсивні дослідження в галузі футурології—науки, що вивчає майбутнє. Величезна армія фахівців, озброєних електронно-лічильними машинами, шукає відповіді на одне кардинальне питання: «Що ж далі?»

Ще порівняно недавно капіталістичне суспільство не відчувало потреби в такому футурологічному «бумі». Економісти писали про західнонімецьке чи японське «економічне чудо», доводили, що досить дати робітникові телевізор, холодильник, автомобіль — і одразу зникнуть суспільні антагонізми, все само по собі влаштується якнайкраще.

Дійсність не лишила каменя на камені від цих позитивістських ілюзій. Виявилася ціла низка проблем — не лише економічних, але й соціальних, навіть філософських, пов'язаних з дальшим розвитком виробництва, прогресом науки й техніки. І от тепер у розв'язанні цих проблем першорядне місце відведено футурології. Її головне завдання — визначити таку стратегію розвитку, яка, не зачіпаючи суті капіталістичних відносин, встановить повну гармонію між науково-технічними досягненнями й потребами капіталістичного суспільства. Паралельно здійснюється важлива пропагандистська обробка населення: авторитет електронно-лічильної машини, «комп'юте-

ра» широко використовується для реабілітації капіталізму і відвернення уваги світу праці від соціальних вад сьогодення. Нарешті, методи футурології все ширше впроваджуються в практику господарювання для вирішення конкретних проблем попиту й збуту, боротьби за ринки, визначення найперспективніших напрямків розвитку науки й техніки, розбудови військової, поліцейської та бюрократичної машин.

Ефективність футурологічних методів можна перевірити, гортаючи сьогоднішні сторінки, наприклад, американських видань десятирічної давності. Так, з них можна дізнатися про створення до 1970 року пасажирського літака, швидкість якого перевищуватиме звукову, про висадку людини на Місяці.

Навпаки, в 1959 році ніхто не передбачав війни у В'єтнамі, широкого руху негрів США за громадянські права, студентських «заколотів», інфляції, проблеми наркотиків тощо. Зіставлення прогнозів і фактів дозволяє твердити, що конкретні передбачення футурологів на відносно короткий строк мають під собою реальний ґрунт, коли йдеться про науку, техніку, демографію, в певній мірі — економіку. Прогнози ж соціального розвитку, політичних подій і надалі лишаються справою непевною навіть у межах одного року. А що вже казати про нове, третє тисячоліття, яке швидко наближається.

Футурологи твердять: це буде ера видатних досягнень розуму! Операції по пересадці органів робитимуть рідко, бо медики навчатимуться замість хворих органів ставити нові, штучні. Будуть винайдені способи лікувати рак і спадкові хвороби, збільшиться обсяг пам'яті, продовжиться молодість, відступить старість. Здібності надаватимуться людям мало не на замовлення, стать дитини, що має народитися, визначатимуть самі батьки тощо.

Люди одержать штучні зубра й холодну, як у риб, кров для життя під водою. Світовий океан перетвориться на гігантську майстерню. Другою майстернею стане Космос — тут вже працюватимуть тисячі людей. Робочий тиждень триватиме тридцять годин, відпочиватимуть люди з четверга.

Мажорний тон таких прогнозів важко узгодити з реальним життям. Справді, як можна казати про господарське використання світового океану, коли, наприклад, на думку американського біолога Пауля Ерліха, океанська фауна буде знищена вже 1980 року через її отруєння різними відходами.

Західні футурологи вважають, що поява найближчим часом «мертвих зон» на фізичній карті світу викличе зміни на політичних картах, надзвичайно загострить міжнародне становище, створить додаткову загрозу використання різноманітних засобів масового знищення людей. Пере-

лік цих засобів уже не вичерпується трьома першими літерами латинського алфавіту: А — атомна зброя, В — бактеріологічна, С — хімічна.

Вже ведеться мова про перспективи створення «психологічного газу», що має викликати у жертви любов до агресора; поєднання водневої бомби з лазером; використання роботів у бою; зміну клімату відповідно до військово-

цілої низки факторів, зокрема співвідношення сил між соціалістичним та капіталістичним таборами, ролі народних мас у боротьбі за мир та роззброєння. В теоріях згаданих учених народним масам взагалі відведено пасивну, страдницьку роль.

Футурологи передбачають, що «комп'ютери» широко використовуватимуться для вдосконалення роботи установ типу ФБР чи «Ко-

вже зараз виникають стихійно яв єдині населені райони: від Сан-Дієго до Сан-Франциско, від Бостона до Вашингтона, від Чікаго до Пітсбурга! В таких «забетонованих джунглях» — широкий простір для масових страйків, демонстрацій, повстань. Наявність «зайвих людей», скупчених у казематах робітничих кварталів міст-велетнів, створить передумови для виникнення суспільних конфліктів

ТІНІ ФУТУРОЛОГІЇ

вих потреб. Футурологи в США наполегливо вивчають можливості перемоги в разі війни. Свого часу вони приклали руку до формування підрозділів стратегічних бомбардувальників, атомного підводного флоту з ракетами «Поларіс» на борту, створення протиракетної системи «Сейфгард». Ворожбитися в мундирах штовхали США на в'єтнамську авантюру. Їхнє коронне завдання — так відрегулювати механізм війни, щоб одержати максимум руйнації від кожного вкладеного в озброєння долара.

Незрівнянно менше уваги приділяють вони аналізу самої проблеми агресії, причин виникнення збройних конфліктів у сучасну епоху. «Теоретично було б досить просто вказати, що треба зробити, аби уникнути катастрофічних наслідків війни», — зазначає кібернетик з ФРН Карл Штейнбух. Але хто ж серед імперіалістів слухатиме такі добрі поради!

Війна чи мир, — що чекає людство? — це питання лишається одним з найважливіших у футурології. Відповіді фахівців на нього не можна вважати вичерпними. Так, французький штабний генерал Анрі Бофр вважає, що в Європі можливі лише революційні війни іспанського типу, обмежені однією країною. У велику європейську війну генерал Анрі Бофр не вірить. На його думку, гарантією «статусу-кво» служить ядерна зброя.

Подібну ідею розвиває далі американський професор Герман Кан, горезвісний автор теорії «ескалації». Він пропонує створити спеціальну машину для знищення світу й встановити її під землею. Якщо війна розпочнеться, Канова «пекельна машина» спрацює — і знищить все живе на планеті.

Інші ж вважають, що світової війни не буде, та їх пояснення не відзначаються справжнім аналізом

місії по розслідуванню антиамериканської діяльності в США». «Машинна пам'ять» триматиме — і вже тримає! — величезний запас інформації про особисте життя та політичні погляди громадян США. Кожен крок, необережне слово, найменший імпульс почуття негайно нотуватимуться електронним донощиком. Психіка далеко не кожної людини зможе витримати такий тягар підозрливості, непевності — завтрашнього дня.

До того ж діятиме новий грізний фактор — періодична професійна переорієнтація. В суспільстві майбутнього значно посиляться існуюча зараз тенденція до появи нових професій. Коса і кресало, віз, календар польових робіт протягом цілих історичних епох лишалися майже незмінними. Лише в останні роки з'явилося чимало нових галузей і відповідних професій, які створюють загрозу традиційним формам побуту і традиційним фахам. Так, на наших очах з'явилися «космонавти», «програмісти», «акванавти», «футурологи» та ін. І ще не для всіх «новонароджених» знайдено відповідні назви. Як одним словом, наприклад, охрестити спеціаліста, що дає іншим поради по використанню вільного часу? Нема нового слова — але є нова професія. В майбутньому нові професії народжуватимуться ще швидше і так само швидко відмиратимуть, поступаючись перед все новішими. Протягом життя людина три-чотири рази змінюватиме свій фах.

Майже одна третина всіх працюючих спочатку не зможе або не побажає пристосуватися до такого становища, їх доля буде трагічною, — вважає професор Горст Вагенфюр. Та він не аналізує, хоча й треба, можливостей боротьби «непристосованих» проти суспільного ладу, що штовхає їх «на дно». А ці можливості зростатимуть. Робітники житимуть в супермістах з населенням у кілька десятків мільйонів людей кожне. «Сан-Сан», «Бос-Ваш», «Чо-Пітс»

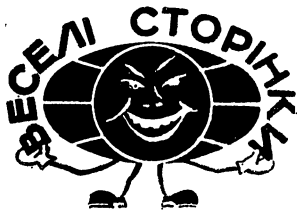
ще небачених масштабів, загрожуватиме капіталістичному ладові.

А кому ж поталанить в майбутньому? На це питання вчений з ФРН Ервін Шойх відповідає: кар'єру зроблять ті, хто працюватиме сімдесят годин на тиждень — директори, провідні науковці, чиновники найвищого рангу. Згідно з Шойховою логікою, правлячі верстви пануватимуть і в майбутньому завдяки своїй працьовитості, а трудящим нема кого звинувачувати, крім себе й власних лінощів. Знайомий мотив! З давніх-давен апологети буржуазних відносин саме так пояснювали класове розшарування суспільства.

І недаремно як своєрідна захисна реакція на безперспективність капіталістичної системи з'являються твори, автори яких дивляться... в кам'яний вік. Гарвардські антропологи Річард Лі та Ервін де Вор констатують, що протягом майже двох мільйонів років людина жила як мисливець та збирач плодів. Звідси випливає, що потяг людини до такого життя цілком природний. Лишається також відкритим питання, чи здатна сама людина пережити вкрай складні й нестабільні екологічні наслідки умов, створених нею самою. Коли ж вона зазнає поразки, то міжпланетні археологи майбутнього класифікуватимуть нашу планету як місце, де після довгого періоду мисливства й збирання плодів настав раптовий розвиток технології й добробуту, внаслідок чого життя швидко згасло.

Цей погляд двох вчених ніби підсумовує баланс глибоких криз суспільства, в якому вони живуть. Не можна зрозуміти майбутнє, не користуючись перевіреними історичним досвідом принципами марксистсько-ленінського аналізу. Правда фактів — за комунізмом, тому та футурологія, що ігнорує цю істину, ніколи не виправдає назву науки, яка справді вивчає майбутнє.

Р. ВОЛИНСЬКИЙ

СТЕФАНІЯ ГРОДЗЕНЬСКА

У ЧОТИРЬОХ ФРАЗАХ

РІК ПЕРШИЙ.

Він покохав мене
за те, що я спокійна, сентиментальна,
неуважна і малописьменна,
за те, що я постійно дзвоню до нього на
службу, аби сказати щось приємне,
за те, що я добре працюю,
за те, що я звертаюся до нього «мавпоч-
ко», «нехай мавпочка...»
за те, що я люблю розмовляти під час
сніданку,
за те, що, коли я замислююся, я фаль-
шиво наспівую симфонічні твори,
за те, що я не розуміюся на техніці й
боюся впасти мертвою, коли вкручую елек-
тричну лампочку,
за те, що я не кажу правди в очі,
за те, що я люблю галушки, зелений ко-

лір, Грегорі Пека, природу, магазини взут-
тя, доктора Антоновича, плавання, Чехова,
немовлят і легкий грип,

за те, що я не терплю зоопарку, горілих
хлібних скорінок, пані Хробацької, товстих
книжок, дітей у віці від шести до двана-
дцяти років, пісеньок філософського змісту
і брутальності,

за те, що я не вірю, що хтось дійсно
знає таблицю множення на сім і вісім.

РІК П'ЯТИЙ.

Його страшенно дратує,
що я спокійна, сентиментальна, неуважна
і малописьменна,

що я постійно дзвоню до нього на служ-
бу, аби сказати щось приємне,

що я добре працюю,

що я звертаюся до нього «мавпочко»,
«нехай мавпочка...»,

що я люблю розмовляти під час сні-
данку,

що, коли я замислююся, я фальшиво на-
співую симфонічні твори,

що, я не розуміюся на техніці і боюся
впасти мертвою, коли вкручую електричну
лампочку,

що я не кажу правди в очі,

що я люблю галушки, зелений колір, Гре-
горі Пека, природу, магазини взуття, док-
тора Антоновича, плавання, Чехова, немов-
лят і легкий грип,

що я не терплю зоопарку, горілих хліб-
них скорінок, пані Хробацької, товстих кни-
жок, дітей у віці від шести до дванадцяти
років, пісеньок філософського змісту і бру-
тальності,

що я не вірю, що хтось дійсно знає
таблицю множення на сім і вісім.

РІК ШОСТИЙ.

Щоб знову зацікавити його, я вирішила
змінитися і

тепер я похмура, цинічна, педантична й
освічена,

тепер я ніколи не дзвоню до нього на
службу, аби сказати щось приємне,

тепер я недбало працюю,

тепер я звертаюся до нього «будь ласка»,

тепер під час сніданку я читаю газету,

тепер я ніколи не співаю,

тепер я краще за нього розуміюся на-
віть на автомобільному моторі,

тепер я кожному ріжу правду в очі,
тепер я люблю зоопарк, горілі хлібні
скоринки, пані Хробацьку, товсті книжки,
дітей у віці від шести до дванадцяти років,
пісеньки філософського змісту і бруталь-
ність,

тепер я не терплю галушок, зеленого ко-
льору, Грегорі Пека, природи, магазинів
взуття, доктора Антоновича, плавання, Че-
хова, немовлят і легкого грипу,

тепер я читаю на сон грядущий підруч-
ники з вищої математики.

РІК СЬОМИЙ.

Він кинув мене
тому, що я похмура, цинічна, педантична
і освічена,

тому, що я ніколи не дзвоню до нього
на службу, аби сказати щось приємне,

тому, що я недбало працюю,
тому, що я звертаюся до нього «будь-
ласка»,

тому, що під час сніданку я читаю газету,
тому, що я ніколи не співаю,
тому, що я краще за нього розуміюся на
автомобільному моторі,

тому, що я кожному ріжу правду в очі,
тому, що я люблю зоопарк, горілі хліб-
ні скоринки, пані Хробацьку, товсті книжки,
дітей у віці від шести до дванадцяти років,
пісеньки філософського змісту і бруталь-
ність,

тому, що я не терплю галушок, зеленого
кольору, Грегорі Пека, природи, магазинів
взуття, доктора Антоновича, плавання, Че-
хова, немовлят і легкого грипу,

тому, що я читаю на сон грядущий під-
ручники з вищої математики.

Кинув. Чому?

Малюнки І. Александровича.

ЩОДЕННИК СПЕЛЕОЛОГА

Сто вісімдесят сьомий день.

Вже сто вісімдесят сьомий день сиджу самотньо під землею у печері серед сталактитів і сталагмітів. Там, вдома, дружина, діти. Не знаю, чи витримаю.

Сто вісімдесят восьмий день.

Іде сто вісімдесят восьмий день мого самотнього перебування у печері. Там, нагорі — дружина, діти, сім'я. Чи витримаю?

Сто вісімдесят дев'ятий день.

Сто вісімдесят дев'ятий день перебуваю у підземній печері. Там, у місті, демонструється новий польський фільм. Вийти з печери? Може, все-таки витримаю?

Сто дев'яностий день.

Проводжу самотньо сто дев'яностий день. А нагорі — приятелі, знайомі, товариство. Витримаю чи ні?

Сто дев'яносто перший день.

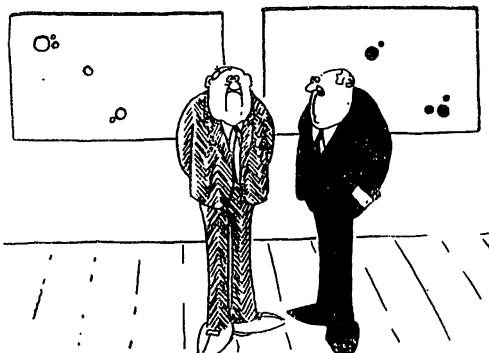
Сто дев'яносто один день самотнього життя під землею. Там телебачення передає розважальну програму. Не знаю, чи витримаю.

Сто дев'яносто другий день.

Ось сто дев'яносто другий день мого перебування у печері. Давно вже побив світовий рекорд часу перебування під землею. А нагорі — дружина, діти, сім'я, новий польський фільм, приятелі, знайомі, товариство, розважальна телевізійна програма. Чи витримаю?

Ні, напевне, не витримаю всього цього, залишатимуся у печері якомога довше.

З польської переклала Тамара МАКСИМОВА.

— Найцікавіше те, що обидві картини малював один і той самий художник. Однак яка різноманітність стилів!

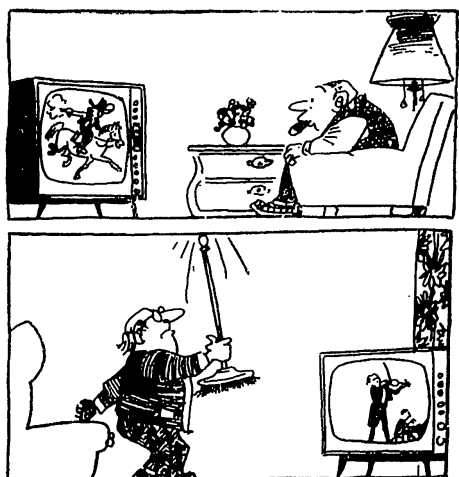
— Я й не гадав, що зустріну в космосі іноземку.

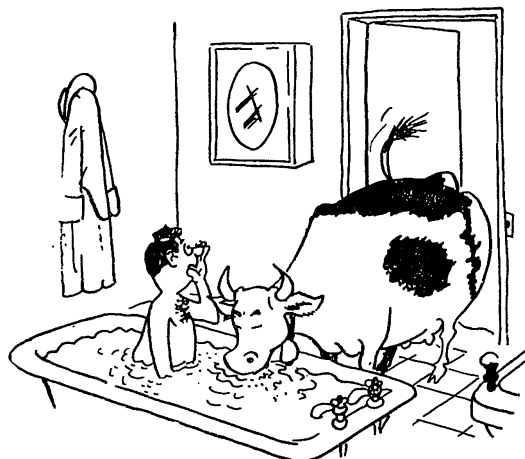
Без слів.

— Може, панові допомогти?..

Без слів.

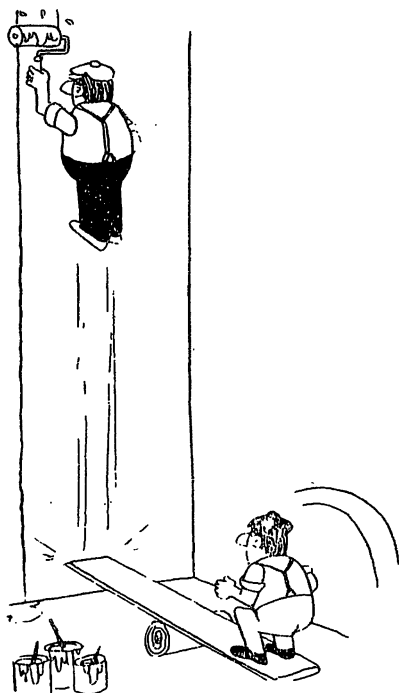
— Ти знову залишила двері відчиненими?!

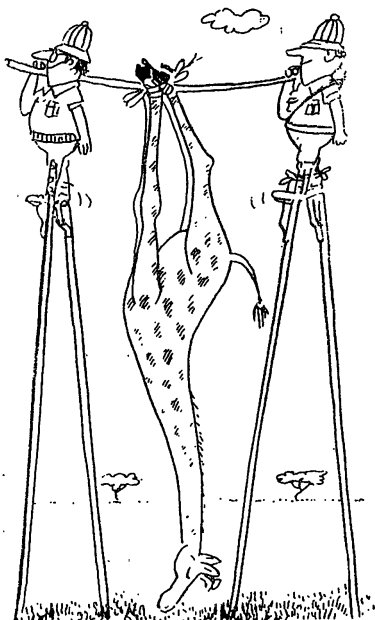
— ...крім того, мій чоловік цілий рік хворіє на бронхіт.

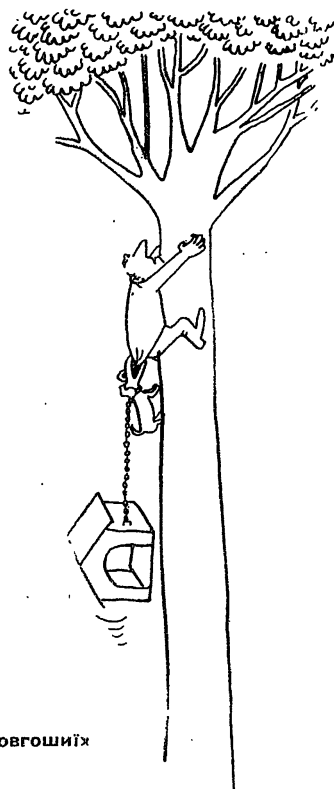
Транзисторний оркестр.

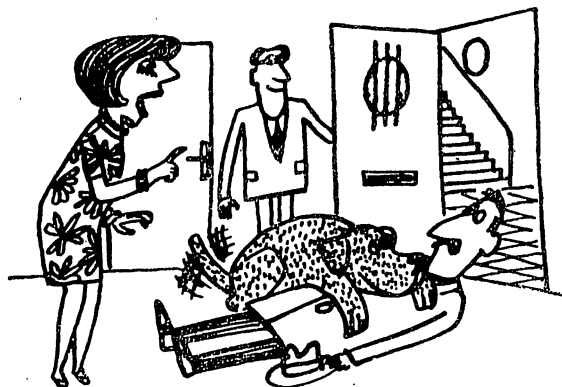
Без слів.

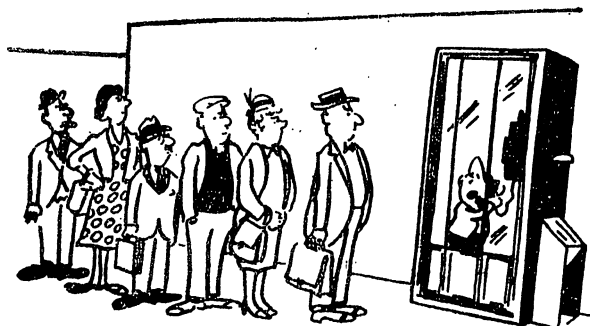
Новий винахід на транспортування довгоших тварин після вдалого полювання.

Без слів.

— Не лякайся, це він так виявляє свою симпатію до тебе!

— Біля моєї будки вже зібралася черга, а біля твоєї?

«Я ХОЧУ, ЩОБ МІЙ СИН БУВ ЛЮДИНОЮ!»

Польському журналістові Алойзи Твардецькому 33 роки, та він спромігся вже стати автором чи не найпопулярнішого в Польщі «бестселера», книжки, що має справді нечуваний успіх у читачів.

Два роки тому в польській газеті «Культура» вперше були надруковані його «Листи до німецького друга», які згодом вийшли у варшавському видавництві «Іскри» окремою книжкою під назвою «Школа яничарів». Незабаром твір цей був інсценований, глядачі зустріли спектакль з величезним інтересом. Зацікавилися книжкою також і кінематографісти, нині відомий кінодокументаліст Роман Віончек знімає фільм під назвою «Яничари».

У чому ж секрет такої популярності першого твору Алойзи Твардецького?

На 180 сторінках «Школи яничарів» описується боротьба людини, в якій війна відібрала батьків і навіть згадку про безтурботне дитинство. Ставши дорослим і змужнівши вже в мирний час, герой книжки не

Алойзи Твардецький «Школа яничарів». Варшава, 1969.

може знайти спокою, бо незвичайні події збурюють його життя.

Твір цей дуже своєрідний, тому застосувати до нього звичайні мірки не можна. Насамперед — це достеменний історичний документ про злочини німецьких фашистів, учинені ними під час другої світової війни, хоч писав його не вчений-історик, а юнак, який сам був свідком розквіту і краху третьої імперії, юнак, який волею расистів-гітлерівців став, так, саме став німцем!

Отож книжка Алойзи Твардецького — це щоденник, щоденник пристрасний, щирий, це схвильована сповідь, яка нікого не залишає байдужим. І в цьому цінність твору, автором якого є Алойзи Твардецький, він же Альфред Гартман, він же Альфред Біндербергер.

Як ми вже зазначали, ця книжка наскрізь документальна, глибоко достовірна. І не ли-

ше тому, що у ній вміщено велику кількість документів — фотокопії гітлерівських урядових наказів, цілком таємні накази Гімmlера, расистські послання організації «Лебенсборну», листи Польського Червоного Хреста і матері Твардецького до керівників боннської держави. Вона документальна ще й тому, що в ній немає жодного вигаданого рядка.

Дуже нелегко писати про себе, нелегко висловлювати власні симпатії і антипатії. І це особливо помітно в другому розділі книжки, де описано процес «акліматизації» Твардецького в нових умовах, віднайденій нарешті рідній домівці, образ якої кожна людина зберігає в серці з дитячих років. Твардецький повернувся додому з тягарем спогадів, інших звичок, інших поглядів, які вкоренилися в його вже зформованій свідомості.

Алойзи Твардецький протягом довгих років носив чисто німецьке ім'я — Альфред фон Гартман-Біндербергер. Саме з надання йому цього імені почалося перетворення Твардецького — польського напівсироти, вкраденого у матері, на «справжнього німця».

Вивезений у 1943 році фашистським поліцаєм з польського міста Рогожна, син удови загиблого у вересневих боях польського офіцера — Алойзи відбуває «нарантин» у Каліші. Намісник райху, виконуючи наказ райхсфюрера СС і шефа поліції, відправляє чергову групу польських дітей, серед яких був і Алойзи, углиб Німеччини. Так хлопчик потрапляє до дитячого будинку в Обервайсі, де вихователі з нацистської організації «Лебенсборн» піддають «расово якісного» Гартма-

на-Твардецького тривалому онімечуванню. Що ж, вони досягають прекрасних наслідків — Алойзи Твардецький переконаний, що він син замордованого поляками оберштурмбанфюрера і, — як десятки подібних до нього, — з тугою чекає на нову матір і нового батька.

Усиновлений Біндербергер-ами, він провадить спокійне (якщо не зважати на воєнні труднощі) і забезпечене життя німецького хлопчика з «порядної родини». В Альфреді вже нічого не лишилося від колишнього Алойзи. Тільки часом уночі йому снилися польські сні, зринали із глибин свідомості дивні, незрозумілі уривки згадок про інший світ...

«Німецькі» розділи книжки малюють постать хлопця, а потім юнака, який до глибини душі переконаний у своїй німецькій «вищості» і ненавидить усе слов'янське, а надто — польське. Гартман-Біндербергер у відчай від поразки «Великої вітчизни», яка, на його думку, мала існувати тисячоліття. Оточений любов'ю названих батьків і популярний серед шкільних товаришів, там, у німецькому місті, він мріє про майбутнє. Стати купцем — ні! Він не любить рахувати. Він буде дипломатом. Німецьким дипломатом! Але спочатку — навчання в Кембріджі, може — в Оксфорді...

Та ось несподівано в Кобленц починають надходити листи з Польщі, від якоїсь жінки. Вона пише, що Альфред її син! Описує історію його викрадення за часів окупації. Просить, щоб названі батьки дозволили Альфредові приїхати до Рогожна. Принаймні у відпустку: «Він напевно мене впізнає...» Листи цієї жінки залишаються без відповіді.

Але Малгожата Твардецька-Ратайчик була наполеглива і не втрачала надії. Вона знову й знову апелювала до польських і німецьких органів влади. Мати звернулася навіть до канцлера Аденауера. Польські власті допомагали чим могли. Інакше

було з властями у ФРН: вони «не знаходили» доказів споріднення. Висновок кобленцького суду був сфабрикований так, ніби взагалі... не було другої світової війни. Суддів навіть особливо «ображало» те, що третю імперію звинувачували в такій підлоті, як викрадення дітей чужої крові.

Незабаром до Кобленца приїхали люди з Польської військової місії і Червоного Хреста. Альфред-Алойзи уникав посланців з чужого й ворожого йому світу. Тим більше, коли минуле стало реальністю, він пережив нервовий шок. А потім він збунтувався. Адже саме тут, у Німеччині, його домівка, а не там, у якомусь Рогожні. І все ж таки він поїхав, але тільки для того, щоб розтлумачити «тії жінці», що не має з нею нічого спільного. Потім — потім він повернеться до «своїх!»

Та на пероні його чекала мати, рідна його мати! І він залишився, зробив вибір. Йому віддали, повернули найближчу людину і країну, з якої його було викрадено чотирирічною дитиною.

Все було не так легко. Життя Твардецького в Польщі у тяжкий повоєнний період було далеко не безтурботне, в цьому відверто признається сам автор. Але в кінці своєї книжки він напише: «Я вибрав Польщу тому, що так підказувала мені совість!»

Втім, не будемо далі переказувати зміст цієї книжки — гіркої й радісної, яку не можна читати байдуже.

Звичайно, читач може спитати — чи зміг би Твардецький стати справжнім, добрим німцем у тому сенсі, як розуміли це «творці» третьої імперії? Його навчили солдатської дисципліни, звабили блиском мундира, прищепили ненависть і презирство до слов'янських народів. Що сталося б, коли б його переодягли в чорний мундир, який він бачив у домі названих батьків на своєму кузені?

Сам він пише з цього приводу: «Ним би я став, коли б Гітлер виграв війну? Може, був би якимсь намісником у Польщі і, виконуючи накази, винищував власних братів і сестер? Чи зміг би я це зробити? Я глибоко переконаний, що ні. Але, може, наказував би іншим вбивати й катувати. Може, плакав би, слухав Моцарта й Шопена, пив вино, переживав внутрішню боротьбу, а потім усе ж таки: «наказ є наказ»... Чи міг би прикласти собі до лоба пістолет? Чи запротестував би принаймні в такий спосіб і після перемоги? Чи граф фон Штауфенберг, Адам фон Тротт цу Зольц, граф фон дер Шелленберг, граф фон Мольтке, Хенніг фон Тресков, чи всі ті, про кого я так багато взнав далеко пізніше, вчинили б так само, як у 1944 році і в разі перемоги Гітлера? Я хотів би в це вірити. Хочу й мушу в це вірити, бо інакше не міг би довіряти самому собі. Часом можна почути, що поляк ніколи не був би здатний до чогось такого, що робили німці. І в це також хочу і мушу вірити, оскільки історія Польщі завдяки самим полякам розвивалась іншим шляхом. Міф про «обраний народ» ніколи — я в цьому глибоко переконаний! — не знайшов би в Польщі прихильників».

Польська література збагатилася важливим і потрібним твором, глибоко патріотичним і гуманним, що застерігає і мобілізує. Щоденник Твардецького завершується словами: «Я не хочу, щоб колись повторилася моя, та й не тільки моя історія. І я зроблю все, що в моїх силах, аби не допустити цього чогось подібного. Я хочу виховати свого сина людиною, яка заслуговувала б на це звання. Однаково, яке ім'я він має: Альфред, Алойзи, П'єр, Джо чи Іван. Все вирішує і над усім підноситься: ЛЮДИНА!»

М. ВЛАДКО-РЕКУН

ЛІТОПИС БОРОТЬБИ

ЮГОСЛАВСЬКІ РОМАНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ

«Може, залишиться пісня чи переказ про нас або хоч коротенький запис про те, як у долині Караталіх 16 лютого 1943 року загинули брати-комуністи. Але щось невидиме неодмінно залишиться від нас у житті, в його дальшому плині», — думає в останні години свого життя один з героїв роману М. Лалича «Облава». Почуття відповідальності кожного учасника антифашистської боротьби за майбутнє, причетності звичайної людини до історії, яким перейняті ці думки, характерне для найкращих книжок югославських письменників про народно-визвольну війну 1941—1945 років. Югославська література, зокрема роман, що домінує в ній останні півтора десятиліття, відобразила визвольну боротьбу в усій драматичній складності, показала, як переплелися в ній трагізм і героїка, пафос і потаємні людські почуття. Письменники країни, що втратила у війну кожного десятого свого жителя, не могли не думати про ціну перемоги, про жертви, принесені

в ім'я свободи, але водночас стверджували силу духу людини, її велич у боротьбі за високі ідеали.

Ні про що в Югославії не написано стільки книжок, як про народно-визвольну боротьбу. Романи «Прорив», «Невибухлий порох» Б. Чопича, «Сонце далеко» і «Поділ» Д. Чосича, «Пісня» О. Давичо, «Весілля», «Лелейська гора», «Облава» М. Лалича, «Поминки» Б. Зупанчича, «Принадність пилу» В. Калеба (багато які з цих творів перекладені в СРСР)—найбільші художні здобутки повоєнної літератури. Потік книжок на воєнну тему не вичерпався й досі. Знаменне те, що напередодні 25-річчя розгрому фашизму майже одночасно вийшли нова збірка новел М. Лалича «Остання висота» і перевидання його роману «Розрив», новий роман Ч. Сіярича «Битва біля Мойковця» і романи молодого прозаїка Р. Смілянича «Солдатський шлях» та «Мирний час» — твори дуже відмінні, які відбивають різні аспекти війни і

неоднаковий авторський підхід до неї, але незаперечно свідчать про незмінний інтерес югославських письменників різних поколінь до теми війни.

Чим пояснюється така вірність цій темі? Громадським і політичним значенням антифашистської боротьби? Тим, що для багатьох письменників ця боротьба є фактом особистої біографії? Звичайно, і те, і друге має надзвичайно велику вагу. Досвід воєнних років був такий важливий і животрепетний, що надовго визначив теми книжок, коло героїв, моральні категорії. Позначився він і на творах, присвячених проблемам повоєнного часу. «Говорячи про нашого сучасника, про будь-яку сьогоденну проблему, не можна обминати війну і революцію», — зауважив письменник Е. Кош.

Та не менш важливе для літератури те, що війна стала в ній вихідною ситуацією, тим крутим поворотом історії, на якому найповніше розкривається людське єство. Драматичні конфлікти війни дають змогу досліджувати морально-філософські питання, важливі і для сучасності. В югославському романі про національно-визвольну боротьбу дуже рано, починаючи від книжки Д. Чосича «Сонце далеко», виданої 1951 року, виявився інтерес до ідеологічно-моральних проблем. Цей аспект показу війни і людини на війні був визначений самим характером життєвого матеріалу. Партизанська війна висувала особливі вимоги до кожного її учасника. Партизан часто діяв не за наказом командира, а на власний ризик, він не завжди мав змогу спертися на товаришів. Партизани і підпільники в Югославії, як і в Польщі, Чехословаччині, Болгарії, перебували в іншому соціальному середовищі, аніж на Україні чи в Білорусії.

Сама дійсність зумовлювала висунення на перший план таких проблем, як вибір шляху людиною, свідомість її дій, особиста відповідальність кожного за свої рішення і вчинки.

Таке трактування теми антифашистської боротьби — риса, спільна для літератур усіх соціалістичних країн. Коли порівняти прозу югославських письменників про війну з книжками, скажімо, Є. Ставінського «В гонитві за Адамом», або Р. Яшика «Мертві не співають», або з книжками радянських письменників Г. Бакланова, Л. Первомайського, В. Бикова, Ю. Збанацького, Ю. Бондарева, — неважко помітити, що попри всі відмінності, які відбивають і особистий досвід авторів і соціальний та історичний досвід кожного з народів, їх об'єднує інтерес до людини, рядового учасника війни, до різноманітних проявів особи у виняткових обставинах.

Драматичні моральні колізії книжок про війну мають значення не тільки для того моменту, який в них описується, а й вимагають від читача відповідей, важливих для нинішнього дня. В умовах гострої ідеологічної боротьби, що точиться зараз у світі, ці твори, присвячені минулим дням, цілком сучасні й актуальні.

У найкращих творах югославських письменників про події чвертьвікової давності — до них належить і згаданий вище роман М. Лалича «Облава», що недавно вийшов у російському перекладі, — на конкретному історичному матеріалі народної боротьби в Югославії порушуються і розв'язуються найважливіші питання людського буття.

У романі розповідається про загибель маленького загону комуністів-партизанів у Чорногорії (антифашистській боротьбі в Чорногорії М. Лалич, сам її учасник, присвятив усю свою творчість). Змальована у творі подія відповідає реальній політичній і воєнній обстановці, що склалася в Чорногорії на початок 1943 року, обстановці, дуже несприятливій для антифашистів. Загін, про який розповідає письменник, після відступу Народно-визвольної

армії в Боснію переховувався в горах. Незадовго до описаної в романі облави на партизанів вони вчинили диверсію, чим виявили себе, і більші в багато разів сили ворога почали їх переслідувати.

Окремий і в загальних масштабах антифашистського Опору, може, і не такий вже помітний епізод партизанської боротьби в Чорногорії піднесено в романі до значення символу. Конкретний історичний факт, що лежить в основі твору, постає у взаємозв'язку з багатьма важливими суспільними та історичними явищами, ідейно-філософськими та моральними проблемами.

Точно назвавши день героїчної загибелі загону — 16 лютого 1943 року, М. Лалич ніби нагадує читачеві-сучаснику, якому відомий дальший хід подій: минуло зовсім небагато часу, і бригади Народно-визвольної армії, вступивши в Чорногорію, завдали нищівних ударів окупантам та четникам і визволили більшу її частину. Але в лютому становище маленької групи комуністів у ворожому кільці було дуже тяжке. Чи варто було робити диверсію, яка б неминуче виявила партизанів, за таких умов, коли і вороги, і природа (навіть сніг, може, останній сніг тієї зими, зраджував їх, зберігаючи сліди) об'єдналися проти них? Чи не було це відчайдушно вихваткою молодих, гарячих голів, як думає один із членів групи? Чи не розумніше було б пережити тяжкий час, зберегти себе?

Так, показує роман, ця дія не принесла та й не могла за тих умов принести перемогу, за неї довелося накласти головою. І все-таки вона виправдала себе. Загін Івана Видрича, який не хотів сидіти без діла, коли «наші воюють під Сталінградом і Біхачем», своєю диверсією зірвав плани четників, затримав намічений виступ їхніх частин у Боснію для боротьби з Народно-визвольною армією. Більше зробити в тих умовах не можна було. За цей маленький успіх, про який їхні товариші в Боснії, може, і не дізнаються, партизани віддають життя. В цьому практичний, утилітарний сенс акції. Але є й ін-

ший, вищий, філософський сенс у їхніх діях і в їхній загибелі. У боротьбі проти темних сил історії «людина мусить зробити все, що може», говорить в романі. В цій формулі, що стверджує активність дії в ім'я досягнення спільної з радянським народом мети — перемоги над фашизмом, яка виборювалася на берегах Волги, і в Югославії, і в поневолених країнах Європи, — основна ідея роману. Дії загону необхідні, аби показати і однодумцям, і ворогам, і тим, хто хитається між першими й другими, що антифашистський рух існує, що дух опору не зломлений, а кати, які влаштовують облави, не всесильні. В момент, критичний для руху, це особливо важливе. Таким чином, проблема людської активності, дії виступає не в абстрактній формі, а в усій своїй історичній і політичній конкретності.

Висловлена в «Облаві» та в інших романах М. Лалича думка про свідому спрямованість насаженої комуністичною ідеєю людської діяльності — в авангарді всенародної антифашистської боротьби — надзвичайно важлива. Вона полемічно загострена проти тих письменників в Югославії та за її межами, які розв'язують морально-етичні проблеми в дусі філософії екзистенціалізму — в плані виключно індивідуалістичному, не беручи до уваги громадської зумовленості поведінки людини. Так, у вже згаданому романі молодого прозаїка Р. Смілянича «Солдатський шлях» сюжет, узятий з часів війни, використано для обґрунтування ідеї про одвічну самотність людини. Дії героя визначаються не усвідомленими завданнями боротьби, а прагненням самотвердження. Долею свого героя Р. Смілянич намагається довести, що людині властивий потяг до ствердження не в реальній дійсності, а в легенді про себе. Автор не вірить у можливість людини як активного учасника історичного процесу, не вірить у реальний сенс її активності. Внаслідок такого трактування проблеми героя події війни втрачають політичні координати, перетворюються на нескінченну гонитву одних людей за

іншими. Час війни стає ситуацією війни.

М. Лалич, як і А. Ісакович, Б. Зупанчич та багато інших письменників, розв'язує етичні проблеми на перехрещенні їх з політичними, розкриває історичний сенс діяння, історичну перспективу, що ясно виявилася сьогодні, коли боротьба, в якій брали участь його герої, дала свої результати.

Пильна увага до морально-етичного аспекту і в зв'язку з цим велике поширення «однгеройних» романів трохи загальмували, але не припинили розвиток багатопланового епічного роману. Твори цього жанру останнім часом з'являються дедалі частіше. Література знову звертається до відтворення подій, що мали вирішальне значення для долі всього народу, і до осмислення цих подій тепер уже в світлі історичного досвіду. У творах цього жанру домінує тема народного подвигу і народного страждання в боротьбі з фашизмом, як наприклад у романі М. Олячі «Козара».

Роман «Козара», що вийшов у 1966 році, присвячений одному з найзапекліших і найкровопролитніших боїв народно-визвольної війни в Югославії — битві в гірському районі Козара влітку 1942 року. В цій битві партизани, оточені вдесьтеро більшими силами ворога, зазнали великих утрат і змушені були відступити. Під час

операції, спрямованої і проти населення, яке підтримувало партизанів, німецькі карателі знищили понад 50 тисяч мирних жителів — жінок, дітей, старих. Але битва на Козарі виявила й силу народного опору фашизмові, вона довела, що боротьбу народу за волю не можна придушити ніякими засобами, — і це влітку 1942 року, коли німецько-фашистська армія, здавалося, святкувала перемогу і в Югославії, і в усій Європі.

Битва на Козарі як втілення героїзму і трагізму народної війни не раз привертала увагу прозаїків, поетів, кінематографістів Югославії.

Порівняно з виданими раніше творами про Козару роман М. Олячі показує історичну битву далеко ширше — від початку німецького наступу до огляду, майже символічного, вцілілих партизанів і формування П'ятої Козарської ударної бригади, яка знову стає до боротьби з фашистськими окупантами. В романі зображені і партизани, і селяни, що втекли до них, рятуючись від звірячої розправи карателів, і карателі-установи, і представники німецького командування. В оповідь органічно входить ряд історичних фактів, відомих з інших джерел. У романі використана величезна кількість документальних даних — історичних записів, статей з усташівської преси, матеріалів судових процесів над учасниками

розправ над мирним населенням. Деякі з цих документів автор ввів у роман в незміненому вигляді. Відтворити атмосферу війни М. Олячі, безперечно, допомогли і особисті враження, — він, хоч тоді ще й зовсім юний, був учасником і очевидцем подій на Козарі.

Можна закинути письменникові художню непереконливість деяких образів, передусім, образів карателів. Показуючи, згідно з історичною і життєвою правдою, тих, хто залив кров'ю Козару, хто давав жорстокі накази або власноручно різав і вбивав, М. Оляча старається наділити їх якими-небудь слабостями і таким чином зробити їх людянішими. Зрозуміло, що письменник хотів уникнути однобарвності і схематизму. Але нагнітання рис, які виключають одна одну, породило нову, художньо й ідейно непереконливу схему.

Проте історичний матеріал, з яким знайомить читача роман «Козара», сповнений величезної драматичної сили.

Найвидатніші твори югославських письменників показують людську мужність, силу, велич духу, втілені і в окремих ділах і в подіях, що в них брало участь багато людей, — і це є гідним увічненням подвигу народів Югославії у визвольній війні 1941—1945 років.

Н. ЯКОВЛЄВА

«Весь мир»
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЕЖЕМЕСЯЧНИК
(на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 93-44-85; відділи: 93-20-82
Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 05607. Здано до набору 12. VI. 1970 р. Підписано до друку 17. VII. 1970 р. Умовних друк. арк. 20. Обл.-вид. арк. 20,3
Тираж 50050. Ціна 60 коп. Зам. 03178.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна», Київ, Брест-Литовський проспект, 94

ВІСНИК

ІНДЕКС 74088.

1970

Ціна 60 коп.